

**Національний педагогічний університет
ім. М.П.Драгоманова**

На правах рукопису

Булда Анатолій Андрійович

УДК 378.147:94 (477)

**Теоретичні основи практичної підготовки вчителів
історії в педагогічних навчальних закладах України
(історико-педагогічний аспект)**

13.00.02. теорія та методика навчання історії

дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

науковий консультант

Д

професор
Майборода Василь
Каленикович

Київ 2000

ЗМІСТ

	Стор.
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. Теоретичні і методичні основи практичної підготовки вчителів історії в педагогічній науці і практичній роботі вищих педагогічних навчальних закладів України	20
1.1 . Практична підготовка вчителя історії у вищій педагогічній школі як об'єкт теоретичного дослідження	20
1.2 . Трансформація шкільної історичної освіти і практично - методична підготовка вчителя історії в вищому педагогічному навчальному закладі	46
РОЗДІЛ 2. Становлення і розвиток пріоритетних напрямків практичної підготовки вчителів історії в діяльності педагогічних навчальних закладів України (кінець другого - початок третього десятиріччя ХХ століття)	58
2.1 . Методологічні і практичні основи формування національної системи підготовки вчителів історії в період національно-	

2.2 . Теоретичні та практичні передумови професійної підготовки вчителів історії в умовах зміни освітніх зразків минулого	89

РОЗДІЛ 3. Практична підготовка

вчителів суспільствознавчих дисциплін в педагогічних навчальних закладах України в 20-30 р.р.	136

3 . 1. Реформаторська діяльність органів народної освіти в системі практичної підготовки вчителя суспільствознавства в 20-х роках	136

3 . 2 . Практична підготовка вчителя історії в педагогічних навчальних закладах України в 30-х роках	188

РОЗДІЛ 4. Проблеми єдності і протиріччя

ідеологічного і практичного формування особистості вчителя історії в 40-50-х роках	225

4.1 . Науково-методичне та організаційне забезпечення практичної підготовки вчителя історії в 40-і роки	225

4.2 .	Пріоритетні напрями практичної підготовки студентів історичних факультетів педагогічних навчальних закладів України в 50-х роках	267
РОЗДІЛ 5.	Формування готовності до практичної роботи в школі студентів історичних факультетів педагогічних навчальних закладів України в 60-90-х роках	310
5.1 .	Фахово-методична підготовка студентів історичних факультетів в умовах пошуку оптимального змісту та організаційно-практичних форм навчання в 60-70-х роках	310
5.2 .	Уніфікація змісту та модернізація форм практичної підготовки вчителів суспільствознавчих дисциплін в 80-х на початку 90-х років	357
	ВИСНОВКИ	389
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	397

ВСТУП

Сучасна система педагогічної освіти в Україні перебуває на складному шляху реформування, визначення основних тенденцій і напрямків розвитку. У цих умовах особливого значення набуває проблема технологізації професійно-педагогічної підготовки вчителя і готовності його до практичної роботи в школі, організації і проведення навчально-виховного процесу як у класичних його формах, так і в інноваційних умовах.

Вища педагогічна школа як складова професійно-освітньої системи і як соціальний інститут суспільства знаходиться в руслі глобальних проблем і національних особливостей, стоїть на порозі трансформації соціальних цілей і функціональних характеристик в умовах становлення ринкових відносин. Реформа вищої педагогічної школи покликана вирішити ряд проблем і протиріч таких, як невідповідність змісту, форм і методів освітньої та професійної діяльності потребам сучасного стану науково-технічного прогресу. Знання, як мета навчального процесу втрачають свою домінанту, свій пріоритет.

У сучасних умовах функціонування суспільства значно зростає роль учителя, його особистих якостей і, звичайно, рівня його професійної підготовки. Психолого-педагогічна, практична, методична підготовка вчителя - це важливі складові професійного рівня сучасного педагога. Практична підготовка вчителя історії середньої школи - це процес формування спеціальних знань у галузі викладання гуманітарних предметів (історія, українознавство, суспільствознавство, правознавство), а також формування

умінь і навичок, які необхідні для набуття професійних характеристик.

У процесі свого функціонування і розвитку система практичної підготовки вчителів суспільних дисциплін в педагогічних навчальних закладах України пройшла кілька етапів від абсолютизації практичного компонента до його нівелювання. На всіх етапах функціонування технології практичної підготовки вчителя історії враховувались політичні, соціально-економічні потреби суспільства, рівень розвитку методичної думки і її спрямованість на кінцевий результат.

Виявлення та дослідження теоретико-методичних основ становлення і розвитку системи практичної підготовки вчителів суспільних дисциплін в педагогічних навчальних закладах України є актуальним з позицій трансформації мети і завдань вивчення історії в школі. Сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників в цьому процесі обумовлює необхідність дослідження такого аспекту як практична підготовка вчителів історії в системі їх професійного становлення.

У сучасних умовах трансформації шкільної історичної освіти важливого значення набуває практичний аспект реалізації мети, завдань, організаційних форм навчання історії. Специфіка сучасної методичної технології, якою повинен володіти педагог - необхідна умова рівня його кваліфікації. Звернення до досвіду минулого є досить актуальним в цьому плані.

Актуальність дисертаційної роботи зумовлена об'єктивними потребами в реформуванні системи практичної підготовки з врахуванням цінного досвіду набутого вищою

педагогічною школою України' за останні 80 років, необхідністю теоретико-методичного обґрунтування місця і ролі формування практичних вмінь і навичок майбутніх педагогів у їх професійному становленні.

У вітчизняній і зарубіжній педагогічній науці нагромаджено певний досвід, проведені наукові дослідження питань професійної підготовки вчителя історії та інших гуманітарних предметів. Проблема підготовки кваліфікованих вчителів історії у вищих педагогічних навчальних закладах України протягом останнього століття є предметом особливої уваги учених-педагогів, методистів-практиків. Аналіз генезису і результатів розвитку вузівської системи практичної підготовки вчителів історії створює умови для розв'язання сучасних проблем і накреслює шляхи перспективного розвитку вищої педагогічної освіти вчителя історії, особливо на етапі реформування вищого педагогічного навчального закладу в плані переходу на систему підготовки бакалаврів, спеціалістів та магістрів.

Пошук шляхів розв'язання протиріч між зростаючими вимогами до якості навчально-виховного процесу в школі та системою практичної підготовки учителя історії, де фаховий змістовий аспект переважає і недостатньо здійснюється зв'язок з іншими аспектами професійної підготовки, особливо практично-методичної, і зумовив вибір теми дослідження.

Знання досвіду побудови моделі підготовки вчителів суспільних предметів в педагогічних навчальних закладах, врахування сучасних тенденцій розвитку національних особливостей педагогічної освіти може стати базою для створення концепції професійної підготовки вчителів, яка буде адекватна меті формування і розвитку особистості.

Дослідження цього питання в історико-педагогічному аспекті є актуальним у світлі інтеграції освіти на сучасному етапі. Ученими-педагогами досліджувалися питання становлення і розвитку педагогічної освіти в Україні на певних історичних етапах. Історико-педагогічні дослідження А.М.Алексюка, Л.П.Вовк, А.Г.Колоскова, М.М.Лисенка, В.І.Лугового, Н.М.Дем'яненко, І.А.Зязюна, В.К.Майбороди, О.Г.Мороза, О.І.Пометун, М.І.Шкіля, М.Д.Ярмаченка розкривають певні аспекти становлення і розвитку, удосконалення вищої педагогічної освіти в Україні в ХХ столітті. Авторами розглядаються історичні загальнопедагогічні, організаційні аспекти, тенденції функціонування вищої педагогічної школи, притаманні Україні.

Проблеми становлення і розвитку шкільної історичної освіти були предметом аналізу в працях Т.О.Самоплавської.

Професійна підготовка вчителів історії досліджувалися у працях Т.З.Мунаварової, С.О.Нікітчиної. Методична освіта студентів-істориків була предметом дисертаційного дослідження В.Є.Прокопчук. Загальнопедагогічні аспекти професійної підготовки вчителів у педагогічному вищому навчальному закладі висвітлюються в працях Н.Д.Хмель.

Теоретичні проблеми психолого-педагогічної підготовки майбутніх педагогів аналізувались у працях І.О.Балла, С.Д.Максименка, В.А.Семиченко. Питання практичної підготовки вчителів масової школи, на досвіді Німеччини, висвітлювались в дослідженнях Т.Г.Мойсеєнко.

Проте зазначені дослідження не розв'язують важливих проблем, що стосуються теоретико-методичних основ практичної підготовки майбутніх учителів суспільних

предметів з урахуванням значного досвіду роботи педагогічних навчальних закладів України. Необхідність розробки теоретичних і методичних основ практичної підготовки вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України зумовлюється інтересом до минулого в сфері підготовки вчителя історії на початку століття і до сьогоднішнього дня, переосмислення того, що відбувалося в історії методичної думки для розв'язання протиріч сучасних проблем освіти, вивчення досвіду минулого. Історичний аналіз проблеми дозволяє позбутися помилок минулого в цьому процесі, інтегрувати нагромаджені педагогічні знання для прийняття правильних рішень у сучасних умовах. Звичайно, вибір теми дослідження зумовлений фактичною відсутністю глибокого системного, методичного дослідження проблеми практичної підготовки вчителя історії у вищих педагогічних навчальних закладах України в ХХ столітті.

Викладене вище і зумовило вибір теми дослідження "Теоретичні основи практичної підготовки вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України (історико-педагогічний аспект)". Досліджувана проблема висвітлює шляхи подолання протиріч у конкретних історичних умовах між потребами суспільства, шкільної практики і функціонуванням системи практичної підготовки вчителя історії. Історико-педагогічний аспект досліджуваної теми дає можливість проаналізувати проблеми теорії та методики навчання історії дедуктивним шляхом, від загального до конкретного. Адже вивчення досвіду, технології підготовки вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України на різних історичних етапах дозволяє змодельювати головні методичні

засади, реалізація яких і забезпечує успіх роботи вчителя суспільних предметів у школі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалась відповідно до наукової проблеми, над якою працює історичний факультет і кафедра методики викладання історії та суспільно-політичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М.П Драгоманова "Науково-методичні основи підвищення ефективності підготовки вчителя історії". №17 від 26.10.1996 року.

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження теоретично обґрунтувати сутність і зміст процесу практичної підготовки вчителів історії у вищих педагогічних навчальних закладах України за період з 1917 до 1992 рр., виявити його закономірності та провідні тенденції.

Об'єкт дослідження - система вищої педагогічної освіти в Україні з 1917 року до 1992 року.

Предмет дослідження - сутність і зміст практичної підготовки майбутніх учителів суспільних предметів в педагогічних навчальних закладах України.

В основу дослідження покладена концептуальна ідея про те, що: практична підготовка вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України є автономною частиною єдиної системи професійної підготовки, яка розвивається і функціонує в єдності з іншими напрямками цієї системи і яка відповідає певним орієнтаціям суспільного життя; у розвитку системи практичної підготовки вчителя історії виявляються спільні тенденції у вирішенні

проблем з фахової, загально-педагогічної, методичної і практичної підготовки майбутніх педагогів (ідеологізація, українізація, політизація, професіоналізація, гуманізація, демократизація, модернізація, деполітизація і т.п.); конструювання системи практичної підготовки майбутніх педагогів до роботи в школі в системі функціонування вищого педагогічного навчального закладу пов'язані з проблемою сутності конкретного історичного етапу педагогічної освіти в Україні; практична підготовка майбутніх учителів історії, яка здійснюється у вищій педагогічній школі, є обов'язковим компонентом професійної програми для здобуття певного кваліфікаційного рівня і має на меті формувати у вчителя відповідні уміння і навички проведення навчально-виховного процесу в школі.

Випускник історичного факультету педагогічного університету може працювати успішно, якщо його підготовка включає систему історичних, педагогічних і методичних знань, а також практичних умінь соціально зорієнтованого суспільства на формування підростаючого покоління, що підносить мотиваційну сферу діяльності педагога.

Історико-системний підхід дає підстави для об'єктивного осмислення тенденцій і суперечностей становлення та розвитку процесу практичної підготовки вчителів історії і розглядається нами як інтегроване явище, на яке впливають політичні, соціальні, економічні, педагогічні та методичні чинники. Як специфічне явище, практична підготовка вчителів історії має свій зміст, свої методи формування.

Головна ідея і основні положення концепції зосереджені у загальній гіпотезі, яка ґрунтується на припущенні про залежність рівня методичної підготовки вчителів історії від

оптимального поєднання академічного і практичного забезпечення динамічного співвідношення теоретичного та методичного навчання в педагогічному навчальному закладі.

Основні завдання дослідження:

- виявити та розкрити соціально-педагогічну (концептуальну, процесуальну) основу структури і системи практичної підготовки вчителя історії в умовах змін соціально-економічного і політичного характеру суспільства;

- охарактеризувати історичний шлях становлення і розвитку системи практичної підготовки вчителя історії у вищих педагогічних навчальних закладах України в ХХ столітті та виділити і обґрунтувати на основі ознак історизму і наступності етапи і періоди в цьому процесі;

науково обґрунтувати основні фактори і умови, які впливають на процес формування готовності студентів до практичної педагогічної діяльності, та визначити роль і місце загальнодидактичної та методичної підготовки вчителя історії в його становленні як кваліфікованого спеціаліста;

- дослідити, який вплив мали ідеолого-політичні, соціально-економічні, культурно-національні та інші фактори на становлення і розвиток технології підготовки вчителя історії (концептуальність, системність, керованість, ефективність) на певних етапах розвитку освіти;

проаналізувати структуру, зміст, організаційні форми, методи практичної підготовки вчителя суспільних предметів у вищих педагогічних навчальних закладах України та розкрити принципи оптимізації рівноваги між академічною, психолого-педагогічною, методичною і практичною підготовкою майбутніх учителів історії;

- визначити можливості використання історичного досвіду, позитивного потенціалу теорії і практики системи практичної підготовки вчителів історії у відборі змісту освіти, процесуальних характеристик, програмно-методичному забезпеченні та його значення для роботи в сучасних умовах.

У дисертаційній роботі використовувалися сучасні методи дослідження двох рівнів: теоретичного і практичного. Із методів теоретичного рівня - аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної та методичної літератури; метод сходження від абстрактного до конкретного; синтез емпіричного матеріалу; моделювання; аналогія; класифікація і систематизація.

Провідними методами практичного рівня були: спостереження, вивчення документації, архівних матеріалів. У роботі використовувався комплекс методів історико-педагогічних досліджень: історико-структурний - виявлення основних компонентів системи професійної практичної підготовки вчителя історії на різних етапах історичного розвитку суспільства; конструктивно-генетичний - на основі вивчення генезису основних напрямків процесу практичної підготовки вчителя історії; порівняльний - на основі аналізу теорії і практики підготовки вчителя історії (викладання дисциплін психолого-педагогічного циклу, методики викладання історії, правознавства, суспільствознавчих дисциплін, проходження студентами-істориками педагогічної практики на різних курсах навчання). З метою забезпечення достовірності одержаних результатів використовувалися методи наукової ідентифікації, порівняльного аналізу архівних та літературних матеріалів.

Вирішення завдань дослідження потребувало широкої джерелознавчої бази. Історико-педагогічними джерелами були монографії, дисертаційні роботи, статті в історичних та педагогічних виданнях. Значне місце серед джерел дослідження займають підручники з педагогіки, психології, методики, методичні посібники, програми, навчальні плани історичних факультетів, законодавчі акти, періодичні видання, документи громадських організацій. Архівні матеріали, документи стали основою для висвітлення питань практичної підготовки вчителів історії у 20-Х-70-Х роках. У процесі дослідження використано 296 науково-літературних джерел та 659 архівних документів. Зокрема, документи і матеріали ЦДАВО України, фонди 2582, 2101, 166. Фонди ЦДАГО України були використані для аналізу системи роботи педагогічних інститутів у справі підготовки вчителів суспільних предметів. Фонд 707 ЦДІА України та фонди Державного архіву м.Києва Р-346, Р-1490 були залучені до наукового обігу в процесі зіставлення і порівняння літературних та архівних джерел.

Дослідження здійснювались послідовно протягом чотирьох етапів. Перший етап (1981-1985рр.) був аналітично-констатуючим і спрямований був в основному на відбір та аналіз теоретичних джерел, архівних документів пов'язаних з практичною роботою історичних факультетів вищих педагогічних навчальних закладів України. На основі аналітичної роботи було окреслено базові компоненти дисертаційного дослідження.

Другий етап , аналітично-пошуковий (1985-1991рр.) пов'язаний з практичною роботою в вищому педагогічному навчальному закладі і глибокому вивченню системи

функціонування практичної підготовки майбутніх педагогів їх методичному становленню в умовах роботи історичних факультетів в Україні. На основі цієї роботи було сформульовано концептуальні засади дослідження.

Третій етап (1991-1995рр.) це етап наукового обґрунтування, апробації, пошуку ефективних напрямків організації практичної підготовки студентів історичних факультетів в умовах реформування вищої педагогічної школи. На даному етапі були внесені певні корективи в означення концептуальних положень на основі аналітичної роботи з архівними матеріалами, документами, теоретичними дослідженнями.

Четвертий етап (1995-1998рр.) присвячений подальшій роботі з архівними матеріалами, емпіричною обробкою, систематизацією і узагальненням результатів дослідження. На даному етапі здійснювався процес теоретичного узагальнення виявлення тенденцій і закономірностей процесу практичної підготовки вчителів історії в певних історичних умовах роботи вищої педагогічної школи. Здійснювались апробації одержаних результатів дослідження, розроблялись практичні рекомендації, завершувалось літературне оформлення тексту дисертації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дослідженні *вперше* виявлено та науково обґрунтовано періоди та етапи системи практичної підготовки вчителів історії у вищих педагогічних навчальних закладах України: 1917-1921 рр., 1921-1933 рр., 1933-1959 рр., 1960-1989 рр., 1990-1992 рр.; здійснено ретроспективний аналіз генезису становлення та розвитку функціональних елементів

технологічної схеми практичної підготовки вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України за період від 1917 до 1992 років; теоретично обгрунтовано концептуальні засади організаційно-дидактичного і методичного забезпечення підготовки вчителів суспільних предметів в історико-педагогічному аспекті; виявлено тенденції в динаміці співвідношення академічного та практичного забезпечення вчителів історії в навчальних планах і програмах педагогічних навчальних закладів (відповідно мети, завдань, змісту, організаційних умов); на основі аналізу системи підготовки педагогічних кадрів визначена конкретно-історична сутність практичної підготовки вчителів історії, науково розкриті і удосконалені підходи до реалізації різнопрофільних практик у педагогічному навчальному закладі; охарактеризовано закономірності, основні суперечності в реалізації практичної підготовки вчителів історії відповідно до періодів розвитку вищої педагогічної школи (від абсолютизація до мінімалізації і навпаки); *дістало подальший розвиток* теоретичне обгрунтування місця і ролі методичної підготовки вчителів суспільних предметів в удосконаленні їх практичної готовності до роботи в школі. У науковий обіг введені архівні джерела, багато із яких є унікальними, (протоколи засідань комісії при Гетьманському Міністерстві освіти по розгляду підручників з історії. 1918 р. ЦДАВО України ф. 2201, оп. 3, спр. 46, арк. . 2-11., справка о состоянии преподавания истории СССР в школах Украины. 1947 г. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 73, спр. 398, арк. 1-19., о работе кафедры методики истории за 1951/52 учебный год. Державний архів м.Киева, ф.Р-346, оп. 2, спр. 647, арк. 1-10.)

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження становлять цілісну систему положень та ідей, які створюють передумови для науково-практичного вивчення і реалізації перспективних чинників професійної підготовки вчителів суспільних предметів. Результати дисертаційного дослідження використані в процесі розробки концепції та програми з методики викладання історії в школі, удосконаленні педагогічної практики студентів-істориків у школах різних типів. Одержані результати можуть бути використані в процесі дослідження методичної, практичної підготовки майбутніх учителів в теорії та історії педагогіки, професійній, порівняльній педагогіці. Теоретичні положення, висновки дослідження можуть бути використані для реформування сучасної вищої університетської педагогічної освіти.

Практичне значення наукових результатів полягає в теоретичному обґрунтуванні запропонованих концептуальних підходів до удосконалення практичної підготовки вчителів історії в педагогічних навчальних закладах - створенні нового курсу "Теоретичні і практичні основи підготовки студентів історичних факультетів до педагогічної роботи в школі", який є складовою інтегрованого курсу "Методика викладання історії в школі" та його впровадження на історичному факультеті Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Розроблено рекомендації до педагогічного обґрунтування практичної підготовки студентів історичних факультетів педагогічних вузів України на сучасному етапі.

Основні наукові положення та рекомендації дисертаційного дослідження впроваджено до змісту спецкурсу

для підготовки вчителів суспільних дисциплін у вищих педагогічних навчальних закладах України і апробовані автором на історичному факультеті Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (довідка №506 від 6.07.1998 р.)

Наукові положення дисертаційного дослідження використані в процесі розробки навчальної програми для вищих педагогічних навчальних закладів України з курсу "Методика викладання історії в школі" (довідка №28 від 17.09.1999 р.), в формуванні відповідного стилю педагогічної діяльності майбутніх вчителів (авторитарного, ліберального демократичного), методичній підготовці до реалізації педагогічних технологій з урахуванням досвіду минулого.

У дисертаційному дослідженні всі основні концептуальні ідеї, засади, положення, висновки і рекомендації належать автору. Для визначення і науково-методичного обґрунтування процесу практичної підготовки вчителів суспільних предметів частково залучені і використані конкретизуючі матеріали (плани-конспекти уроків, розробки тем бесід) співавторів, з якими опубліковані праці: методичні умови використання активних методів навчання у процесі викладання курсу "Права людини" (Т.Бжезовська, Л.Заболоцька); реалізація форм і методів позакласної та позашкільної роботи (Н.О.Ткачова, О.Л.Феоктистова); використання картографічної наочності на уроках історії у 5 класі (Ю.Лоза); впровадження у навчально-виховний процес школи нетрадиційних підходів до проведення уроків (І.А.Коляда). Матеріали інших співавторів не використовувалися у дисертаційному дослідженні.

Апробація результатів дисертації здійснювалася в процесі оприлюднення висновків і основних положень дослідження на міжнародних, всеукраїнських, регіональних конференціях і семінарах: Челябінськ (1986); Одеса (1989); Миколаїв (1990); Київ (1994; 1996; 1997; 1998; 1999); Суми (1998); головні положення роботи репрезентовані на міжнародних семінарах з питань трансформації історичної освіти в Україні та підготовки вчителів історії, які проводилися під егідою Ради Європи (Київ 1996 р., Чернівці 1997 р. Основні результати та висновки дисертації обговорювались на засіданнях кафедри методики історії та суспільно-політичних дисциплін, раді історичного факультету, науково практичних конференціях і семінарах в НПУ імені М.П.Драгоманова, наукових семінарах учителів історії м.Києва та області).

Результати дисертаційного дослідження опубліковано в 33 наукових працях, у тому числі 1 монографія, 4 навчально-методичні посібники, 2 програми, 20 статей у фахових наукових виданнях, журналах і збірниках, 6 тез доповідей на наукових конференціях. Загальний обсяг публікацій за темою дисертаційного дослідження становить 37,6 друкованих аркушів.

Робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаної літератури і архівних матеріалів. Обсяг основного тексту становить 385 сторінок, список використаних джерел налічує 955 найменувань із них 296 літературних та 659 архівних посилань. Дисертація містить 34 таблиці.

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ В ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ І ПРАКТИЧНІЙ РОБОТІ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

1.1. Практична підготовка вчителя історії у вищій педагогічній школі як об'єкт теоретичного дослідження.

Особлива увага до ролі і місця вчителя в суспільному житті, зростання його рейтингу і престижу в суспільстві відображається в системі практичної підготовки і виконання його професійних обов'язків в умовах роботи школи. Професійна підготовка вчителя - це складний і багатогранний процес і в педагогічній, психологічній науці ця проблема була предметом досліджень як теоретичних, так і експериментально-практичних.

Мета професійної підготовки вчителя, її реалізація потребує врахування таких трьох аспектів - що повинен знати вчитель, якими рисами він володіє як педагог, як особистість, і як ці знання він буде реалізовувати в своїй професійній діяльності. Оптимізувати рівновагу між академічною, психологічною, педагогічною, методичною і практичною підготовкою майбутніх, вчителів ось проблема яка стоїть сьогодні. Проблема оволодіння педагогічними технологіями майбутніми вчителями значною мірою вирішує питання професійної придатності до роботи з дітьми. Психолого-педагогічна й методична підготовка учителя є епіцентром, навколо якого формується і його особистість, і його, рівень практичних знань. В цьому плані і визначається

домінуюча роль практичної підготовки в цілісній структурі поняття професіональність.

Як зазначено в Українському педагогічному словнику, "професійна освіта включає поглиблене ознайомлення з науковими основами й технологією обраного виду праці, прищеплення спеціальних практичних навичок і вмінь...". Термін "професійна освіта" розуміють також як сукупність знань, навичок і вмінь..." [64 с. 275].

Недостатній рівень розробки теоретичних основ практичної підготовки вчителя зумовлює необхідність простежити тенденції розвитку і взаємодії між системою професійної підготовки вчителя суспільно-політичних і функціонуванням структури шкільної суспільствознавчої освіти. Необхідність розробки теоретичних основ оптимального поєднання і взаємодоповнення між системою професійної підготовки вчителів історії, права, українознавства, суспільствознавства і системою шкільної освіти, її функціонування на певних етапах розвитку країни підтверджується дослідженими не тільки в галузі методики викладання гуманітарних дисциплін. Таким чином, подолання протиріччя і пошук реальних шляхів співпраці сфер вищої і середньої школи створює умови для вирішення проблем практичної підготовки вчителя на рівні сучасних вимог до спеціаліста і запровадження сучасних технологій його формування у вищій педагогічній школі.

Удосконалення навчального процесу в школі і вимог до спеціаліста проходять більш динамічно і швидше ніж в педагогічному ; навчальному закладі. Така практика роботи навчального закладу, на замовлення школи породжує цілий ряд проблем і протиріч у справі професійної підготовки вчителя,

особливо гуманітарних дисциплін. Намагання створити систему підготовки яка б випереджала замовлення школи, не завжди виправдовує себе. Тому створення оптимальної системи взаємодоповнення і взаємозбагачення двох структур школи і вищого педагогічного навчального закладу, в справі підготовки сучасного спеціаліста, який би володів необхідними знаннями, мав сучасну практичну підготовку, володів новітніми технологіями педагогічного процесу, є реальним завданням побудови загальної теорії вищої педагогічної освіти.

Пошук розв'язання протиріччя між. всезростаючими вимогами до навчально-виховного процесу в школі і системної професійної підготовки учителя, особливо її практичного технологічного аспекту, пов'язується з різними напрямками в педагогічній теорії.

Так, Хмель Н.Д. у своєму дослідженні розробила теоретичні основи професійної підготовки вчителя, її організаційно-функціональні аспекти, які визначають технологію вчительської праці, яка безпосередньо пов'язана з особливостями цілісного педагогічного процесу. На думку автора, випускник вищого педагогічного навчального закладу може працювати успішно, якщо професійна підготовка включає систему знань про суть, рушійних сил і виховних механізмів, специфіку відносин управління в педагогічному процесі загальноосвітньої школи, що дасть можливість підготувати майбутніх учителів, до розуміння теоретичних основ професійної діяльності, і цим створюється необхідні передумови для вирішення протиріч між вимогами комплексного підходу навчально-виховного процесу і рівнем підготовки учителя до його реалізації [286 с.'12] .

Аналіз досліджень з проблем професійної підготовки вчителів в педагогічних вузах України свідчить, що змістовний аспект теоретичних основ професійної підготовки вчителів суспільних дисциплін був основним і домінуючим до середини ХХ століття. В роботі учительських семінарів, інститутів, педагогічних інститутів, ІНО, університетів на початку і до середини століття склалась традиційна модель підготовки вчителя для школи, в плані чого навчати майбутнього педагога. Це загальнотеоретична підготовка, фахова підготовка по предмету і психолого-педагогічна підготовка. В другій половині століття, коли інформаційна функція педагога дещо знизилась, на перший план виступають проблеми, пов'язані з формуванням у майбутнього педагога основ технології організації пізнавальної діяльності учнів. В цілому оптимальне поєднання змістовного і технологічного аспектів дає певний результат у справі професійної підготовки учителя.

Знання майбутніми педагогами сутності педагогічного процесу в школі, його закономірностей і особливостей створює хороші передумови для її розв'язання. Це є показником, критерієм професійної компетенції вчителя.

Обґрунтовуючи теоретичні основи підготовки учителя до конструювання педагогічного процесу в умовах практичної діяльності Хмель Н.Д. в своєму дослідженні вказує на те, що рівень підготовки вчителя виявляється в його здатності використовувати знання про різні сторони педагогічного процесу для вирішення відповідних завдань [286 с. 120].

Знання структурних компонентів педагогічного процесу, таких як мета, зміст, форми, методи роботи в певних

історичних умовах забезпечували майбутнім педагогам успішно виконувати те замовлення, яке встановлювало суспільство.

Ретроспективний погляд на визначення мети, завдань, змісту історичної освіти, методів роботи, в 20-х-30-х і 50-х80-х роках і на сучасному етапі розвитку концепції шкільної освіти і підготовки педагогічних кадрів, на основі аналізу «архівних джерел дає можливість простежити зміну пріоритетів і зміну акцентів в компонентах педагогічного процесу.

Важливою умовою професійної підготовки вчителя є його готовність не тільки до конструювання моделі педагогічного процесу, але і управління цією моделлю. Тобто теоретична підготовка учителя до управління педагогічним процесом є ознакою професійності педагога. Від уміння майбутнього учителя вносити певні корективи в навчальну діяльність учнів, в цілому здійснювати управління педагогічним процесом залежить результативність його роботи, рівень знань, умінь, навичок його вихованців.

Історико-педагогічний аналіз здійснення професійної підготовки вчителів суспільних дисциплін на основі вивчення досвіду роботи педагогічних вузів України свідчить, що на певних етапах розвитку суспільства вища педагогічна школа за рівнем професійної підготовки майбутніх вчителів забезпечувала те соціальне ; замовлення, яке перед нею ставилось. Так, в умовах протистояння двох систем, ідеологізація, політизація навчального процесу були засобом реалізації мети і завдань шкільної освіти.

Історико-аналітичний підхід до проблеми підготовки вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України дає підстави говорити про наявність ряду протиріч на різних

етапах розвитку системи формування педагогічних кадрів. Глобальним протиріччям, яке ми можемо спостерігати і в період 20-х-30-х років, і на етапі централізації і уніфікації системи освіти в 50-х-60-х роках, і на етапі ідеологізації і політизації навчально-виховного процесу в вузі в 70-х-80-х роках - це стабільна невідповідність між тією роллю і місцем, яку займав учитель історії як педагог, як провідник пануючої ідеології в суспільстві, і тим реальним станом його професійного забезпечення, ступенем наукового обґрунтування реформаторських перетворень протягом майже всього століття. Наукові дослідження, архівні джерела відкривають окремі сторони цієї цікавої освітньої підсистеми формування педагога-історика на різних етапах розвитку педагогічної освіти як від конкретного до загального, та і навпаки.

Так, в роботах Лугового В.І. [143], [144], [145] досліджуються закономірності розвитку педагогічної освіти в складі освітньої галузі. Виявлення сутності, факторів генезису, закономірностей структурування, функціонування еволюції педагогічної ревіти як особливої цінності й органічної частини освітньої системи і на цій основі теоретичне виведення ті емпірична ідентифікація тенденцій у педагогічній освіті України, вироблення наукових основ оптимізації підготовки педагогів стали метою і предметом дослідження. Постановка проблеми методологічних основ дослідження такого освітнього явища як підготовка вчителів історії в педагогічних вузах України протягом ХХ століття потребує використання системного підходу до вивчення становлення і розвитку аспектів підготовки вчителя суспільних дисциплін.

Аналізуючи освітню систему функціонування педагогічної підготовки вчителів за* досить широкий проміжок часу від 20-х до 90-х років, необхідно здійснювати конкретноісторичний підхід до аналізу досліджуваної проблеми. Цей принцип дозволяє виділити певні аспекти багатогранного процесу підготовки вчителя в конкретноісторичних умовах 20-30-х років 40-60-х років чи 70-90-х років. Адже одні і ті ж явища, такі, як фахова, психолого-педагогічна, методична, практична підготовка майбутнього вчителя в певний історичний період, набуває свої характерні особливостей, які притаманні лише для цього періоду. Методологічна позиція пізнання й аналізу генезису процесів освітньої сфери потребує виділення діяльнісного підходу до усвідомлення процесу формування певних, якостей педагога, його становлення в готовності до практичної педагогічної діяльності.

Разом з тим, дослідження проблеми професійної підготовки вчителя історії в педагогічних вузах України потребує цілісного підходу до аналізу освітніх систем і структур відповідних історичних періодів. Адже узагальнення певних тенденцій і процесів дозволяє прогнозувати розвиток освітньої системи, її певних елементів визначити стратегію і тактику явища. Під час дослідження питання підготовки вчителя історії в педагогічних навчальних закладах України на різних етапах розвитку суспільства постає проблема характеристики відповідних освітніх технологій, які складались в певних історичних умовах. Аналізуючи цілісну систему засобів, механізмів реалізації освітніх педагогічних технологій, ми спирались на теоретичні обґрунтування видів освіти, запропоновані Луговим В.І.:

- практичне і проектне навчання;
- наукове навчання (емпіричне і теоретичне);
- виховання;
- педагогічне спілкування;
- художня освіта [144 с.142-148],

В структурі професійної підготовки вчителя повинні бути представлені всі компоненти його педагогічної діяльності: перетворюючий, пізнавальний, ціннісно-орієнтований, комунікативний, художній. Система підготовки персоналу повинна починатись з чіткої науково обґрунтованої методики відбору майбутніх педагогів, що дасть можливість забезпечити майбутній успіх в педагогічній діяльності.

Проблема оптимального співвідношення теоретично-академічного і практично-педагогічного в системі підготовки педагогічного персоналу є однією із центральних проблем реформування освітніх систем розвинутих країн. Ґрунтовна практична підготовка майбутнього педагога - це особливість багатьох-освітніх систем країн Європи й Америки. Так, у Франції педагогічна практика студентів як основний елемент формування і застосування педагогічного інструментарію здійснюється протягом року, 23 тижні. Для отримання диплому необхідно скласти екзамени як теоретичного, так і практичного спрямування. І тільки після річного стажування в школі можна здавати практичний курс. Аналіз теоретичних і практичних положень проблеми підготовки вчителя суспільних предметів в історико-педагогічному плані свідчить про те, що в педагогіці з'являються такі поняття, як "професійна майстерність", "педагогічна майстерність", "педагогічна творчість вчителя". Вирішуючи проблему підготовки вчителя-спеціаліста, вчителя-майстра своєї

педагогічної справи, педагогічні вузи вкладали в ці поняття високі критерії професіоналізму вчителя і особливо уміння практичного характеру. Як в період 20-30-х років, так і на сучасному етапі йде процес пошуку ефективних підходів до формування в період навчання основ професійної майстерності майбутніх педагогів, оволодіння новітніми методичними інноваційними технологіями.

Так, досліджуючи проблему формування професійної майстерності учителя в теорії педагогіки і практики роботи педагогічного закладу, Кондратенко Л.І. рекомендує глибоко вивчити і запровадити в практику роботи вузів кращий досвід професійної підготовки вчителів у 20-30-х роках [120 с.181-182]. На думку автора, педагогізація навчально-виховного процесу в вузі має бути основним напрямком в підготовці педагога-майстра. Органічна єдність теоретичної і практичної підготовки майбутнього вчителя, забезпечення постійної педагогічної практики з 1 по 5 курси, а також обов'язкове навчання студентів педагогічній техніці дасть можливість сформуванню відповідні умови для росту професійної майстерності вчителя.

Вирішення проблеми формування основ професійної майстерності студентів педагогічних інститутів в 70-х роках пов'язувалось з розробкою і створенням професіограм для вчителя і науковим обґрунтуванням структури педагогічної діяльності та виявлення засобів і можливостей формування у студентів основних педагогічних умінь в навчально-виховному процесі вищої школи.

Професіограми, які були розроблені Сластьоніним В.А., з врахуванням досвіду педагогічної науки, дають можливість виділити чотири основних аспекти проблеми: професійно-

педагогічна і пізнавальна спрямованість особистості учителя; психолого-педагогічна підготовка; спеціальна підготовка; методична підготовка з спеціальності. [259].

В 80-х- роках досліджуються проблеми формування особистості майбутнього вчителя. Одним із основних напрямків дослідження проблеми формування особистості вчителя були питання професійно-педагогічної спрямованості навчання в педагогічному вузі. В структурі особистості майбутнього педагога важливе місце займає професійна готовність студента до роботи в школі. Ці питання досліджувались в роботах О.Г.Морова [164], [165], [166].

Значна увага у справі формування педагогічної майстерності випускників педагогічних вузів, приділялась питанням організації та вдосконалення педагогічної практики. Вона розглядалась як важлива складова системи професійної підготовки учителя. Аналіз системи практичної підготовки майбутніх педагогів в умовах роботи ІНО, педагогічних інститутів на різних етапах роботи вищої педагогічної школи свідчить, що цей елемент підготовки є досить важливим у становленні учителя. Тому увага, яка приділяється в дослідженні практичної підготовки вчителя історії, суспільствознавства, права, зумовлена важливістю цієї підготовки для майбутнього учителя. Недосконалість навчальних планів, програм педагогічної практики, в цілому відсутність чіткої і продуманої системи педагогічної практики породжує проблеми і упущення в підготовці вчителя суспільних предметів, в формуванні технологічних умінь організації . навчально-виховного процесу в .умовах трансформації шкільної історичної освіти.

Ідеї педагогізації навчально-виховного процесу в педвузі знаходили свою реалізацію на різних етапах розвитку педагогічних навчальних закладів. В 20-30-х роках, а також в 60-80-х роках ставилися питання про радикальну зміну системи професійної підготовки вчителя засобами педагогічних дисциплін. Акцент на практичну підготовку студентів, формування у них відповідних умінь і навичок педагогічної дії зумовлювало зростання професійно-творчої підготовки вчителів.

Пошуки оптимального співвідношення теоретичного і практичного в курсах педагогічних дисциплін були предметом дослідження і обговорення в педагогічній науці. Розширення спецкурсів, спецсеінарів педагогічного спрямування в певною мірою вирішувало проблему педагогізації ■навчально-виховного процесу в педвузі, але лише на кількісному рівні. Якісні показники дещо відставали.

Робота Полтавського педагогічного інституту в 80-і роки в напрямі педагогізації навчального процесу мала певні успіхи в цій справі. Пошук оптимальних шляхів формування основ педагогічної майстерності у студентів, зумовив необхідність введення спеціального курсу, який би поєднав у собі важливі моменти теоретичної і практичної професійної підготовки вчителя. Таким курсом став курс "Основи педагогічної майстерності". Перед педагогічними вузами в 80-ті роки стало завдання залучити студентів до педагогічної діяльності як творчого процесу. Проблеми педагогічної творчості в системі підготовки вчителя знайшла свою реалізацію в концепції єдності теоретичної, загальнофілософської і науково-педагогічної підготовки вчителя, а також в концепції посилення практичної

підготовки майбутніх педагогів, формування в майбутніх учителів навичок педагогічної техніки.

Теоретичний аналіз наукових праць з проблем готовності до педагогічної діяльності майбутніх педагогів, дав змогу ТроцькоГ.В. [274с.47] виділити такі її компоненти: мотиваційний (позитивне ставлення до педагогічної професії, стійкі наміри присвятити себе педагогічній діяльності, інтерес до роботи вчителем); морально-орієнтаційний (моральне обличчя педагога, володіння професійно-педагогічними навичками, та загальнолюдськими цінностями, етикою, наявність поглядів і переконань, принципів та готовність діяти у відповідності з ними);

змістовно-операційний (професійні знання і вміння, педагогічне мислення, професійна спрямованість уваги, сприймання, уява, педагогічні здібності);.

- емоційно-вольовий (цілеспрямованість, працьовитість, наполегливість, рішучість, самостійність, ініціативність, емоційний стан, товариськість, емоційна сприйнятливність);

оціночний (самооцінка своєї професійної підготовленості в відповідності до розв'язання професійних завдань оптимальним педагогічним зразком). психофізіологічний (властивості та здібності, які забезпечують учителеві високу працездатність у виконанні професійних функцій).

Історія педагогічної освіти в Україні свідчить про прогресивні тенденції підготовки майбутніх учителів, які виявлялись в оптимальному пізнанні теоретичної і практичної підготовки, академічної і педагогічної.

Провідною ідеєю реформування педагогічної освіти на сучасному етапі є піднесення ролі професійної підготовки майбутнього вчителя. Система партнерства вищого навчального закладу і школи закладає основи практичної підготовки вчителя не тільки в рамках вищого закладу, але і в реалізації конкретних проектів роботи школи.

, Досвід роботи педагогічних навчальних закладів Англії, США свідчить про розробку різноманітних технологій практичної підготовки майбутніх учителів. Педагогічна практика в вузах Англії часто проходить в нетрадиційній формі, такій, наприклад, як "мікрОВикладання" (міні-урок з міні-класом), групова практика з використанням елементів бригадного методу.

На всіх етапах функціонування вищої педагогічної школи проблема підготовки висококваліфікованого учителя-педагога була однією з головних як в плані теоретичному, так і практичному.

Професійна педагогіка вирішення завдань фахової, психолого-педагогічної, практичної підготовки майбутнього вчителя особливу увагу акцентує на реалізації завдань, пов'язаних з формуванням готовності майбутнього учителя до практичної педагогічної діяльності. Для того,, щоб майбутній учитель був готовий до професійної діяльності, необхідно якомога раніше познайомити і включити його в безпосередню педагогічну роботу. Це активна і 'пасивна педагогічна практика на всіх етапах навчання.

Найбільш послідовно і глибоко розкрита проблема готовності до педагогічної діяльності майбутнього учителя в дослідженнях В.А.Сластеніна [259], О.Г.Мороза [165], Т.В.Садчинової [252], А.Ф.Ліненко [137].

Одним із пріоритетних напрямків у підготовці педагогічних кадрів, на думку Ліненко А.Ф. [137], є удосконалення готовності майбутніх учителів до професійної діяльності. Якраз в педагогічному вищому навчальному закладі в процесі навчання формуються основи педагогічної майстерності, закладаються основи педагогічної діяльності педагога. Існуюча система психолого-педагогічної підготовки в педагогічних вузах не спрямована на формування комплексу професійно значущих якостей особистості, які і забезпечують високий рівень професіоналізму майбутніх учителів суспільних предметів.

Проблема готовності до педагогічної діяльності знайшла своє висвітлення як в психологічних, так і педагогічних дослідженнях.

Так, певні аспекти професійної підготовки майбутніх учителів висвітлені в роботах О.А.Абдуліної [1], [2] А.М.Алексюка [8], І.А.Зязюна [98], Г.О.Балла [16], Н.В.Кічук [112] та ін.

Підготовка майбутніх учителів до професійної роботи - це досить складний і тривалий процес, в результаті якого формується певна модель [такої готовності]. Так, в дослідженні А.Ф.Ліненко структура готовності до педагогічної діяльності складається з факторів особистісних і процесуальних.

В цю модель автор включає: педагогічну самосвідомість, ставлення, інтерес до педагогічної діяльності і потреба в ній, мотиви діяльності, педагогічні здібності, знання предмета і способів діяльності, навички і . уміння, професійно-значущі якості майбутнього педагога [137 с.58].

Формування готовності майбутніх вчителів до професійної діяльності - це перш за все нагромадження знань, умінь і навичок практичної діяльності. Формування готовності студентів до практичної роботи спрямовано на підготовку їх до раціональної і досконалої діяльності.

Праксеологічний підхід до формування досконалої педагогічної діяльності майбутнього вчителя передбачає перш за все реалізацію таких принципів, як: формування у студентів потреби в праці вчителя; позитивне ставлення до неї; можливість самореалізації в цій педагогічній діяльності.

Праксеологічний підхід до організації професійної підготовки майбутнього вчителя - один із перспективних напрямів у справі формування педагогічних кадрів.

Досліджуючи місце і роль педагогічної рефлексії в формуванні готовності студентів до професійної діяльності як форму теоретичної діяльності людини, спрямованої на осмислення своїх вчинків і дій, педагоги, психологи визначають такі основні критерії педагогічної самосвідомості: розуміння соціального значення професії учителя; усвідомлення вимог до особи вчителя; знання вимог до професійно-педагогічної діяльності; адекватна самооцінка можливостей для досконалої педагогічної діяльності; стала рефлексивна позиція, спрямована на самоцінку і самоаналіз своїх педагогічних дій.

Критеріальний підхід до виявлення і формування якісних показників і критеріїв готовності майбутніх педагогів до педагогічної діяльності дає можливість мати достовірні дані про сам процес професіоналізму. Це певна діагностична карта

рівня сформованості педагогічної свідомості студента, зміст його педагогічної рефлексії.

У психолого-педагогічних дослідженнях розроблені основні критерії готовності до професійної діяльності майбутнього вчителя. :

Це - педагогічна свідомість; самостійність емоційно позитивного ставлення до педагогічної діяльності; швидкість адаптації особистості в різних педагогічних ситуаціях; доцільність педагогічних дій; рівень сформованості педагогічних здібностей; володіння педагогічною технікою і технікою міжособистісного спілкування.

Диференціація на високий, достатній, середній і низький рівень готовності дає повну картину процесу формування готовності студентів до педагогічної діяльності, що, в свою чергу, створює умови для корекції процесу підготовки.

В цілому концепція формування готовності до професійної педагогічної діяльності включає в себе: 'профорієнтацію і профвідбір на професію вчителя; єдність довузівської і вузівської підготовки; вплив педагогічного процесу школи; індивідуалізація і диференціація навчально-виховної підготовки в педвузі.

Важливою умовою практичної підготовки студента вищого педагогічного навчального закладу до педагогічної діяльності, на думку Нагорної Г.О., є формування в них професійного мислення [169]. Адже 'невміння студентів приймати самостійні педагогічні рішення в нестандартних умовах, висловлювати незалежні в тих чи інших педагогічних ситуаціях, прогнозувати результати взаємодії з колективом, особистістю є проблемою в справі виховання педагогічних кадрів. Тенденція вузівської підготовки, спрямованої на

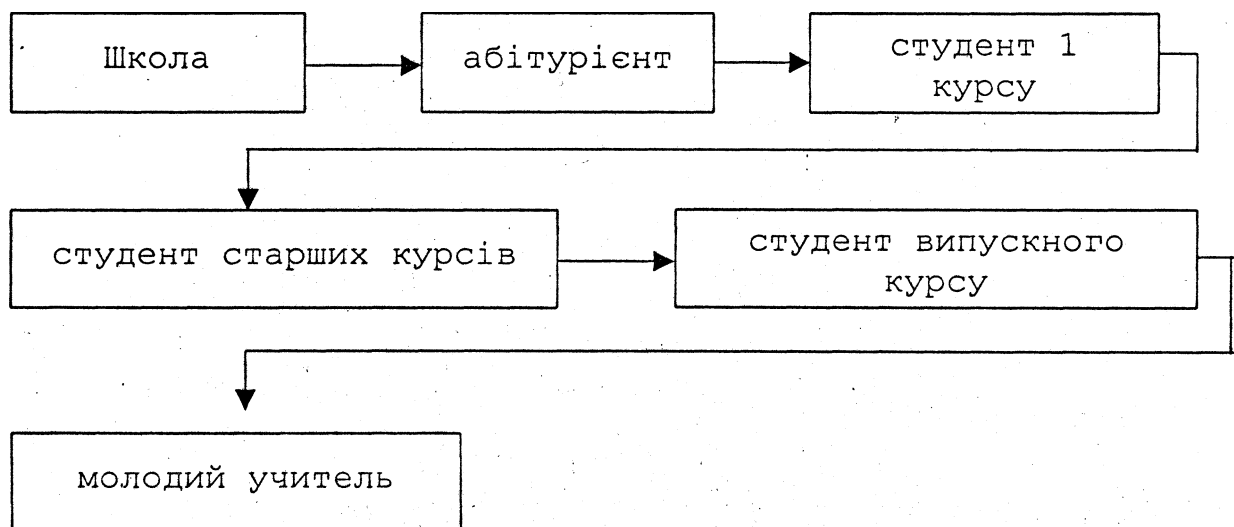
накопичення знань у майбутніх учителів, і недостатнє їх практичне застосування в навчальному процесі на педагогічній практиці породжує недоліки в подальшій роботі.

Педагогічна підготовка в вузі повинна здійснюватись як єдиний процес методологічного і технологічного дослідження студентами системи загальних й особливих стосунків у педагогічних ситуаціях, які нескінченно і безперервно змінюються в своїй детермінації [169 с.16]. Нові стратегічні підходи і тактичні засоби формування професійного мислення студентів повинні знайти своє місце в роботі педагогічних вузів України.

Професійна компетентність, педагогічна майстерність і новаторство, на думку Пехоти О.М. [213 с.3], забезпечуються лише завдяки індивідуально-творчій самореалізації особистості.

Індивідуалізація підготовки фахівця набуває одного із перспективних напрямків професійно-педагогічної і особливо-практичної підготовки, майбутнього вчителя.

Дослідження проблеми професійної адаптації випускника педагогічного вузу, в системі підготовки педагогічних кадрів дало можливість Морозу О.Г. [165 с.8] виявити зв'язок основних елементів системи.

Кожен етап має свої особливості, свої 'завдання, але всі вони важливі в професійній підготовці вчителя. Удосконалення змісту і структури практичної підготовки майбутнього учителя, на думку дослідника, є однією з умов формування у студентів цілісного професійного мислення, вироблення конкретних педагогічних умінь, що і є однією з умов їх професійної підготовки.

Проблеми професійної підготовки майбутніх педагогів досліджувались в роботі Майбороди В.К. [147]. Розкриваючи генезис вищої педагогічної освіти в Україні на основі принципу системності, автор проаналізував найістотніші зв'язки між різними компонентами педагогічної освіти: метою, формами, змістом, типами навчальних закладів, контингентом студентів і науково-викладацьким персоналом. Для вивчення історії педагогічної освіти принципове значення має періодизація основних етапів її розвитку. На думку автора, вища педагогічна національна школа в своєму розвитку пройшла такі етапи:

- * 1917 - 1920 рр. - активні пошуки змісту форм і методів будівництва вищої педагогічної освіти за різних форм державної влади в Україні;

- * 1921 - 1934 рр. - формування та інтенсивна підготовка національних педагогічних кадрів;

- * 1935 - 1985 рр. - утвердження єдиної всесоюзної системи вищої педагогічної освіти, уніфікація її змісту форм і методів.[147 с.157]

Психологічні аспекти професійної підготовки майбутніх учителів в педагогічних навчальних закладах були предметом дослідження багатьох, учених на різних етапах вищої

педагогічної школи. В 20-30-х роках на замовлення органів управління професійною освітою проводились відповідні психологічні дослідження пов'язані, з відбором, адаптацією студентів педвузів до навчального процесу, вивченням проблеми формування контингенту студентів, виявленням мотивів вибору професії вчителя, відношенням студентів до майбутньої професії. В цілому коло питань формувалось навколо чотирьох основних проблем: організація навчального процесу; комуністичне виховання студентів; соціальні структура майбутніх педагогів; умови проживання студентів.

Характерними особливостями становлення і удосконалення радянської системи підготовки педагогічних кадрів у 20-30-х роках були питання, пов'язані з визначенням суті і змісту праці учителя в нових умовах, виникненням педології як комплексної науки про розвиток дитини, формуванням навчальних планів і програм професійної підготовки вчителя, удосконаленням методів навчання, зближенням теорії і практики роботи трудової школи, запровадженням постійної педагогічної практики,

З середини 30-х років до 60-х років гострота до вивчення специфіки і особливостей професійної підготовки в аспекті психологічному дещо знизилась. Уніфікація системи, одноманітність форм підготовки студентів, до педагогічної діяльності централізація управління, моноідеологізація, політизація навчально-виховного процесу стали факторами, які не сприяли дослідженню проблем студента як майбутнього педагога.

Кінець 60-х років був періодом відродження інтересу до проблем професійної підготовки студентів. Орієнтація психологічних досліджень, як вітчизняних, так і зарубіжних

спрямовані в напрямку дослідження проблем індивідуалізації підготовки вчителів і врахування суб'єктивних факторів в системі підготовки майбутнього вчителя. Експериментальні дослідження різних аспектів діяльності студентства пов'язуються з новими, нетрадиційними формами роботи, в навчальні плани включаються різноманітні синтезуючі та інтегруючі курси, (педагогічна творчість учителя, педагогічна майстерність, педагогічні технології та ін.) В цілому професійна підготовка вчителя, що розглядається як модель соціального замовлення, яке необхідно буде виконувати майбутньому вчителю, залишається поза увагою. Тому індивідуалізація навчання і професійної діяльності набуває важливого значення в підготовці учительських кадрів.

Як в 20-ті роки так і сьогодні проблема дослідження етапів становлення вчителя у вищому навчальному закладі є досить актуальною і необхідною.

В дослідженні Семиченко В.А.[255 с.120] запропонована типова модель діяльності як один із елементів вивчення психологічних основ професійної підготовки майбутніх вчителів, до якої входять такі компоненти: мета, мотив, зразок, умови, засоби, результати. Інтегральною характеристикою діяльності виступала її цілісність, тобто ступінь структурування окремих елементів, стійких зв'язків між ними. На думку автора, дана психологічна структура діяльності може виконувати функцію теоретичної моделі двох систем професійної підготовки і професійної діяльності.

Теоретичний аналіз стану дослідження проблеми професійної підготовки вчителів у вищому педагогічному навчальному закладі на різних історичних етапах розвитку

вищої школи свідчить, що важливим аспектом в цій справі є формування готовності студентів до виконання ролі вчителя. А це можливо лише за умови сталого практикування не тільки на семінарах чи лабораторних заняттях, але і в реальних умовах роботи в школі, на педагогічній практиці.

Єдність двох систем професійної підготовки і професійної діяльності забезпечує підвищення ефективності в формуванні педагогічних кадрів у вищому навчальному закладі.

Аналіз пріоритетних тенденцій становлення і розвитку системи професійно-практичної підготовки вчителів суспільних дисциплін на різних етапах функціонування вищої педагогічної школи як в 20-х, так і в 30-х, 60-х, 80-х роках, і особливо на сучасному етапі, свідчить, що формування творчої особистості вчителя завжди було в центрі уваги вузівської професійної підготовки. Незважаючи на уніфікацію і посилення контролю за методичною діяльністю вчителя в умовах роботи школи, творчий потенціал учителя завжди стимулювався. Очевидно, що сам характер діяльності педагога-учителя передбачає творчість в його роботі. А наскільки ця якість формувалась і розвивалась в педагогічному навчальному закладі залежало від тих реалій, які існували в певних рамках життя суспільства.

Творчий потенціал педагога є важливою умовою розвитку пізнавальних можливостей школярів, їх здібностей до вивчення історії, формування позитивних мотивів навчання, способів мислення.

Досліджуючи проблему формування творчого потенціалу педагога в умовах вузівської професійної підготовки, Кічук Н.В. вбачає наявність значного протиріччя між потребами

суспільства, школи в творчій особистості вчителя і відсутністю системи професійної підготовки вчителя в творчому аспекті. На думку дослідника, труднощі вирішення проблеми формування творчої особистості педагога пов'язані з певними протиріччями вузівської системи підготовки студентів, до яких можна віднести: недостатню педагогічну спрямованість практичної підготовки майбутніх педагогів до роботи в школі; протиріччя між динамікою розвитку інтересів студентів до педагогічної творчості і консерватизмом змісту, традиційних форм і методів навчально-виховної роботи у вузі та школі; протиріччя між індивідуальною самобутністю процесу становлення творчої особистості учителя і загальним валовим підходом до професійної підготовки; протиріччя між потребою особистості в творчій професійній діяльності і низьким рівнем мотивації педагогічної творчості, які склалися в практиці роботи школи [2 5 5 с.11]

Теоретичний аналіз наукових досліджень з проблеми формування творчої особистості майбутнього вчителя в контексті професійної вузівської підготовки свідчить, що в психолого-педагогічній науці існує багато трактувань поняття "творча особистість учителя". Звичайно, різноплановість і відсутність чіткості термінологічного апарату досліджень дещо ускладнює їх реалізацію в конкретній практичній підготовці вчителів у педагогічному вищому навчальному закладі.

Концептуально важливим, на думку Кічук Н.В., [112], в дослідженні проблеми формування творчої особистості вчителя в системі вузівської підготовки є ідеї формування тих чи інших психічних новоутворень в адекватній їх діяльності

(С-. Л. Рубінштейн) , концепція розвитку психофізіологічних функцій дорослої людини (Б.Г.Ананьев), ідея створення професіограми спеціаліста (О.Г.Мороз, А.В.Киричук), теорія системно-структурного аналізу психолого-педагогічних явищ (В.І.Бондар), використання навчально-педагогічних задач в системі професійної підготовки майбутніх педагогів (Д.Ф.Ніколенко).

Аналізуючи проблеми, пов'язані з професійною підготовкою вчителів суспільних дисциплін на різних етапах становлення і розвитку системи вищої педагогічної школи, можна стверджувати, що готовність педагога до практичної , творчої роботи в школі не .є природною здібністю , хоча цього теж не можна повністю . ігнорувати, а є продуктом діяльності, формування, виховання, розвитку. Основні компоненти творчості майбутнього педагога можуть бути сформовані в навчально-виховному процесі вузівської підготовки, особливо.на етапі практично-методичному.

Поняття "практична підготовка" майбутніх учителів вводиться в дослідженні Сисоевої С.О.

В обґрунтуванні структури змісту підготовки вчителя до педагогічної творчості автор виділяє такі компоненти:

- за видом організації руху змісту - аудиторний і поза-аудиторний;
- за компонентним складом змісту - теоретичний, емпіричний, практичний; _ . ' .
- за способом навчально-пізнавальної діяльності репродуктивний і науково-дослідницький.

Практичний компонент змісту, на . думку автора, передбачає оволодіння умінням організації навчально-виховного процесу [256 с.70-71].

Проблема соціально-гуманітарної і політичної підготовки майбутніх учителів присвячене дослідженням І.І. Шкурка [294].

Вивчаючи досвід роботи педагогічних інститутів і університетів України у період 1944-1970 років,, зосереджуючись на ретроспективному аналізі соціально-гуманітарної і політичної підготовки студентів, дослідник особливу увагу звертає на складності і суперечності реалізації практичної готовності майбутніх педагогів до роботи в школі. На думку автора, "педагогічна практика як складова навчально-виховного процесу і провідна ланка у системі озброєння майбутнього учителя професійними вміннями і навичками є й важливою формою цілеспрямованої творчої діяльності вчителя" [294 с.6].

Поліпшення практичної підготовки студентів педагогічних вузів тісно пов'язане з достатньою їх теоретичною забезпеченістю. Дослідження засвідчило, що на якості педагогічної практики студентів несприятливо позначалося те, що вони не отримували глибокої теоретичної ПІДГОТОВКИ з педагогіки, психології, конкретних методик. Лекційні, практичні заняття з психолого-педагогічних дисциплін повністю не забезпечували підготовку студентів до педагогічної практики.

Незважаючи на всі проблеми, які існували у справі практичної підготовки студентів до роботи в школі в 40-60-х роках, педагогічними вузами нагромаджено цінний досвід професійного становлення майбутніх вчителів.

Система педагогічної освіти в Україні в різні роки протягом століття формувала і віддзеркалювала реальні процеси, які відбувались в державі, суспільстві в цілому.

Професійна підготовка вчителів суспільних предметів, як і вся робота педагогічних навчальних закладів, зазнавала впливу як зовнішніх факторів (політичних, соціальних, економічних, культурних), так і внутрішніх (елементи системи професійної підготовки в педагогічному вузі). Історико-аналітичний погляд на минуле функціонування вищої педагогічної школи засвідчує, що як і раніше, так і в майбутньому зовнішній фактор впливу на пріоритетні напрямку освіти буде домінуючим. Хоча і внутрішній фактор дії елементів освітньо-професійної системи матиме певний вплив.

Педагогічна освіта в Україні є одним із важливих факторів соціалізації особистості. Дослідження проблем сутності і функціонування вищої педагогічної школи педагогами, істориками, філософами, політологами, соціологами дає певний зріз тих чи інших явищ і процесів, які відбуваються в вузах. .

XX століття - це період заперечення, пошуку, розбудови, перебудови філософських поглядів на освіту, в тому числі і на педагогічну.

Так, американський філософ Джон Дьюї ще на початку століття пропагував ідею загальних знань і однорідного контексту в освітній системі. Середина століття -це період, коли ідея "людського капіталу" стала домінуючою в розвитку освітніх систем.

Кінець XX століття -це теж період заперечення і кризи в галузі освіти. ♦

Соціологічне дослідження Кузя О.М., присвячене аналізу важливої підсистеми нашого суспільства - соціальному інституту вищої школи, засвідчує, що вища школа в Україні позначається зростаючим ступенем її інституціоналізації. На

думку дослідника, основними ознаками соціального інституту є: соціальні функції навчання і виховання, що підпорядковуються суспільним потребам; наявність суспільно-вирблених форм; присутність основних регуляторів функціонування відповідних форм:

- а) мета і завдання,
- б) нормативно-правова база,
- в) методи навчання і виховання,
- г) економічна база [129 с.141-142]

Процес професіоналізації вищої педагогічної школи не тільки не обмежує всебічного розвитку особистості, а навпаки є основою універсалізації людської діяльності. У зв'язку з цим постає серйозна проблема, пов'язана із змістом професійної освіти і його прогнозуванням. Формування кваліфікаційних характеристик спеціальностей, побудова навчальних планів і програм, їх оперативне корегування - реальні проблеми вищої педагогічної школи.

Дослідження процесу генезису та організаційно-педагогічного забезпечення реалізації пріоритетних тенденцій освіти дорослих в період УНР та етапи становлення і розвитку радянської системи освіти в 20-х роках в роботі Вовк Л.П. [47 с.13] дозволяє простежити досить складні процеси трансформації української педагогічної традиції на різних етапах розвитку суспільства. Ці проблеми значною мірою були характерні не лише для освіти дорослих взагалі, але і для системи професійної підготовки вчителів. Це і українізація, пролетаризація, політизація та ідеологізація освіти в 20.-ті роки.

Досліджуючи теоретичні, методологічні і практичні основи формування в учнів наукового світогляду в період

українського відродження і в 20-30-х роках, Руденко Ю.Д. розглядає практичні проблеми формування світогляду в школярів в тісній єдності з підготовкою педагогічних кадрів, особливо вчителів гуманітарних дисциплін. [244 с.256] Адже яким буде учитель, такими будуть і його вихованці. В педагогічних навчальних закладах 20-х років особлива увага в підготовці педагогічних кадрів приділялась їх практичній підготовці до вирішення завдань, пов'язаних з формуванням світогляду учнів. Тісний зв'язок ІНО з школами, добре організована педагогічна практика студентів, практичне спрямування у викладанні фахових і педагогічних дисциплін мали забезпечити хорошу практичну підготовку майбутніх учителів до педагогічної діяльності.

Таким чином, проблеми практичної підготовки майбутнього вчителя в системах вищої педагогічної школи впродовж століття була однією з важливих тем педагогіки вищої школи, теорії навчання і професійної підготовки. На різних періодах розвитку педагогічної науки і суспільства в цілому ця проблема завжди була актуальною як в теоретичному, так і практичному плані. Аналіз психолого-педагогічних досліджень засвідчує різноманітність в підходах до даної теми, єдність теоретичного і практичного в процесі становлення вчителя, що є важливою умовою його підготовки до роботи в школі.

1.2. Трансформація шкільної історичної освіти і практично-методична підготовка вчителя історії в вищому педагогічному навчальному закладі. !

Генезис освітніх парадигм, трансформація мети, завдань, змісту шкільної історичної і суспільствознавчої освіти

вподовж століття зумовлювали зміну пріоритетів у визначенні мети і системі підготовки носія цих постулатів - вчителя історії. Шкільний курс історії України, всесвітньої історії., педагогічна діяльність вчителя історії забезпечують формування громадської свідомості вихованців, їх здатність до широкого історичного мислення, усвідомлення різноманітності світу, взаємозалежності націй і впливу цивілізації на планетарний дім.

Професійна підготовка вчителя історії в вищих педагогічних навчальних закладах, його практична готовність до забезпечення навчально-виховного процесу в школі тісно пов'язана із знанням про розвиток системи шкільної історичної освіти в Україні. Загально-педагогічна і методична підготовка студентів передбачає знайомство з основними елементами шкільної історичної освіти. Адже на педагогічній практиці майбутні вчителі повинні виявити знання змісту шкільної програми з історії, складових навчально-методичного комплексу та інших елементів методичного інструментарію. Виявленню шляхів подолання в конкретно історичних умовах протиріч між потребами суспільства і системою шкільної історичної освіти, її реальними можливостями розвитку в умовах зміни соціально-економічних, політично-ідеологічних і духовних пріоритетів присвячене дослідження Пометун Б.І. [217], [218]. Проведений конструктивно-критичний ретроспективний аналіз генезису і розвитку шкільної історичної освіти в Україні в ХХ столітті дав можливість досліднику виявити основні складові даної системи, визначити можливості використання досвіду минулого в сучасних умовах формування концепції шкільної історичної освіти в Україні, а також методичної та

практичної підготовки вчителів в умовах зміни мети і завдань.

Дослідження Самоплавської Т.О., присвячене становленню змісту шкільної історичної освіти в Україні в 20-30-х роках, конкретизує ті основні аспекти, які впливали на формування змісту суспільствознавчої в 20-х рр. і історичної освіти в 30-х роках. [254]

Системний підхід до вивчення професійно-педагогічної підготовки вчителів історії в Україні як загально-науковий метод пізнання генезису елементів формування педагогічних кадрів, здійснювався в роботі Нікітчиної С.О. [182]. На думку дослідника, професійно - педагогічна підготовка вчителів історії - це сукупність знань, навичок і вмінь, оволодіння якими дає змогу майбутньому педагогу працювати вчителем історії в школі, а також формування психологічних і моральних якостей особистості вчителя, важливих для визначення характеру мети і завдань його педагогічної діяльності. В структурі системи підготовки вчителя історії виділяються три групи показників: діяльнісні, результативні і особистісні. [182 с.33]. Виходячи із змісту педагогічної та методичної освіти, автор у своєму дослідженні виділяє основні знання і вміння, які повинні виявляти студенти під час проходження педагогічної практики. Серед практичних знань визначені: процес формування історичних знань; методи та прийоми навчання і виховання учнів на уроках історії; основні засоби навчання; міжпредметні та міжкурсів зв'язки; форми організації навчання; форми та методи позакласної роботи з історії; основні проблеми сучасної методики; права і обов'язки вчителя історії.

Серед основних практичних вмінь визначені:

- вміння застосовувати різні методи та прийоми ведення навчально-виховної роботи, спираючись на засоби навчання як на уроках, так і в позаурочний час; готувати і проводити уроки різних типів; складати план-конспект уроку; оцінювати знання і вміння учнів; обладнати шкільний кабінет; вести методичні дослідження; працювати з науково-методичною літературою. [182 с.41].

Практичні аспекти готовності студента-випускника до роботи в школі є одним із важливих напрямків професійного становлення вчителя історії.

Практична підготовка вчителів історії значною мірою залежить від загальнопедагогічної, психологічної і, звичайно, методичної освіти. Розглядаючи теоретичні і практичні питання методичної освіти студентів історичних факультетів педагогічних інститутів України в 1945-1991 роках, Прокопчук В. Є. [233] в історико-педагогічному аспекті визначає основні складові професійно-педагогічної освіти як педагогічної проблеми.

Досліджуючи сутність, значення та місце методичної освіти у системі практичної підготовки, автор виділяє основні складові цього процесу. В цілому структура освіти вчителя предметника має такі основні компоненти: педагогічна підготовка; спеціальна фахова підготовка; психологічна підготовка; методична підготовка; практична підготовка до роботи в школі.

Проблема формування історичного мислення учнів в процесі Навчання, а також виділення методичної умови реалізації цього процесу в дисертаційному дослідженні Комарова В.О. [118], підкреслюють важливість розвитку мислення у школярів на уроках історії.

Професійна різнорівнева підготовка в вищих педагогічних навчальних закладах України на сучасному етапі є однією з актуальних проблем як психолого-педагогічної науки, так і практики. Відсутність концептуальних обґрунтувань педагогічної різнорівневої системи професійної підготовки педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах стримує реалізацію цього напрямку. На думку Лігоцького А.О., якісна професійна підготовка фахівців у вищих навчальних закладах освіти можлива за умов реалізації основних принципів функціонування різнорівної освіти: наступність, неперервність, системність, інноваційність, цілісність та інтегрованість [141 с.2]. У своєму дослідженні автор обґрунтував гіпотезу, що готовність випускників вищих навчальних закладів до практичної роботи можна забезпечити лише за умови створення системи управління різнорівневою підготовкою закладів освіти 3-4 рівня акредитації, що ґрунтується на розробці та впровадженні державних стандартів освіти.

Розвиток освіти в цілому і педагогічної зокрема, професійна підготовка педагогічних кадрів, формування готовності їх до практичного забезпечення навчального процесу в школі ставить завдання, спрямовані на подолання цілого ряду протиріч, пов'язаних із загальними тенденціями розвитку освіти і наслідками цього розвитку. Як зазначається в доповіді Жака Делора для міжнародної комісії ЮНЕСКО (1996 р.) в справах освіти для XXI, століття такими проблемами є: протиріччя між глобальним і локальним; протиріччя між цілим і частковим; протиріччя між традицією і сучасністю; протиріччя між довгостроковим і короткочасним; протиріччя між Необхідністю конкуренції і

турботою про рівність шансів; протиріччя між небувалим розвитком знань і можливістю людини їх сприймати; протиріччя духовного і матеріального.[90 с.3]

Розв'язання протиріч, пов'язаних з тенденцією глобалізації процесів у галузі освіти, з одного боку, і тяжінням до пізнання свого родинного коріння - з іншого, створює умови для вирішення домінуючого завдання освіти - створити можливість реалізувати особисті таланти і творчий потенціал кожної людини. Концепція безперервної освіти є актуальною і має бути однією із ключових в ХХІ столітті.

Освіта повинна постійно адаптуватись до процесів, які відбуваються в суспільстві, не залишаючись осторонь попереднього досвіду, транслювати його здобутки, цінності в конкретні сфери освітньо-виховного суспільства.

Міжнародна комісія ЮНЕСКО в галузі освіти вважає, що передусім в освітньо-виховному процесі необхідно розвивати освітньо-виховне суспільство, яке базується на засвоєнні, актуалізації та утилізації знань. Аналіз банку даних і фактичного матеріалу про особливості, тенденції становлення, розвитку професійної системи підготовки педагогічних кадрів створює умови для визначення закономірностей цього процесу, використання позитивних здобутків у сучасному розвитку інформаційного суспільства.

Генезис пріоритетних напрямків підготовки вчителів історії в педагогічних вищих навчальних закладів України в ХХ столітті -це складний і неоднозначний шлях, система концептуальних, методичних і методологічних підходів до змісту, завдань і мети шкільного курсу історії. А звідси і ті аспекти, які пов'язані з підготовкою вчителів історії, які б забезпечували реалізацію методологічних,

концептуальних принципів щодо реалізації змісту мети і завдань шкільного історичного курсу.

Місце і роль історії в шкільному навчанні відомі. Місце і роль вчителя історії завжди було визначальним в навчанні і вихованні дітей. Розробка концепції шкільної історичної освіти, стандартизація знань учнів з історії, обґрунтування концепції безперервної історичної освіти в Україні засвідчує великі потенціальні можливості викладання в формуванні світогляду шкільної молоді [123]

В системі практичної підготовки вчителя історії до виконання своїх професійних функцій важливого значення набуває розуміння педагогом мети навчання історії і самої концепції викладання історії. Історія, сьогодні інтерпретується пресою, телебаченням, підручниками і таким чином формує історичний світогляд. Поль Валері в своїй роботі "Погляди на сучасний світ" вказує, що історія є найбільш небезпечним продуктом інтелекту. Адже історія є могутнім засобом як об'єднання народів, так і їх роз'єднання, виховуючи друзів і ворогів. Не випадково Г.Уеллс писав, що учителі історії повинні взяти на себе частину відповідальності за розв'язання першої світової війни, "отруєння історією" ворогуючих сторін, надмірний їх патріотизм і націоналізм, сформований певною мірою викладанням історії. Ця тенденція прослідковується і в кінці століття. Конфлікти в Європі на теренах колишнього СРСР підтвердження цього. Не випадково Міністр іноземних справ Португалії М.Пінейро у зв'язку з подіями в Югославії запропонував заборонити викладання історії в школах і вищих навчальних закладів на 50 років. Тому постає досить складна проблема, як повинна викладатись історія в школі.

Розв'язання її пов'язано перш за все з питанням як фахово і практично готують вчителів історії в вищих педагогічних навчальних закладів, які методологічні, концептуальні та методичні постулати є домінуючими в академічно-теоретичному і практично-методичному аспекті.

Еволюція уявлення про мету і завдання викладання історії в ХХ столітті в Україні визначалася відповідними історико-політичними умовами і цінностями, які були притаманні суспільству цього періоду. Початок ХХ століття, який позначився бурхливим розвитком національної ідеї, національної школи, національної історії, був зумовлений закономірним процесом національного самоствердження, пошуком національної самобутності, формуванням національної самосвідомості. Використання історії, усвідомлення політиками ролі школи в формуванні свідомості молоді спрямовувалось часто на підтвердження законності владних структур. В Україні ці процеси є досить характерними для періоду національно-визвольних змагань українського народу тому системи підготовки вчителів історії спрямовувалась в цьому руслі. Шкільна версія історії держави і нації базувалась на знанні певних фактів, які не підлягали сумніву, знанні вкладу особи в історію.

В кінці ХХ століття відбулася трансформація поглядів на характер і методи викладання історії. Студентів історичних факультетів педагогічних і університетів в методичній і практичній підготовці викладачі орієнтують на такі головні постулати у викладанні історії: шкільна історія - це не набір знань і фактів, які учням необхідно запам'ятати, а головне, щоб учні зрозуміли, в чому суть концепції академічних істориків і їх методика; якщо раніше учитель

історії мав переконати учнів у правильності певної історичної оцінки і вони з нею повинні були погодитись, то тепер в учня повинна сформуватись власна думка, власна точка зору на ті чи інші історичні процеси. Тобто учні повинні бути "конструктивними скептиками". В цьому контексті в учнів формується толерантне ставлення до іншої думки, іншої точки зору.

Як сказано в другому розділі концепції шкільної історичної освіти в Україні, мета навчання історії полягає в тому, щоб молодь знала історичний шлях людства і прилучалась до загальнолюдських цінностей, досягнень національної і світової культури, сприймала ідеали гуманізму і демократії, брала активну участь у розбудові незалежної Української держави. Формування історичної свідомості школяра як основи його суспільної свідомості реалізується у постійному зіставленні змісту шкільного навчання історії з реаліями оточуючої діяльності. Роль історичної освіти у становленні особистості учня визначається також розвитком історизму як засобу пізнання та оцінки суспільних явищ, пізнавальної активності, самостійності суджень.[123]

Таким чином, мета процесу навчання історії полягає в тому щоб в учнів формувались уміння: аналізувати і осмислювати факти і події минулого; на основі роботи з різними джерелами історичної інформації критично оцінювати ті чи інші події; оцінювати різні думки, версії про історичні події; аналізувати історичну інформацію; робити висновки, формулювати власну точку зору; виховувати толерантне ставлення до іншої думки, іншої позиції.

Досвід європейських країн у вивченні історії і підготовки вчителів історії в педагогічних навчальних закладах, широке обговорення цих проблем в Раді Європи (Париж, грудень 1994 року, Софія, жовтень 1994 року) засвідчує, що однією із важливих проблем викладання історії в новій Європі є проблеми співвідношення, поєднання національної і світової історії. Формування у майбутніх учителів історії розуміння необхідності оптимального поєднання у вивченні національної історії і історії світової цивілізації.

В контексті "багатоплановості культур", в якому розвивається європейське суспільство, школа, викладання історії, відіграє важливу роль у формуванні в молоді розуміння значення національної історії в контексті європейської, світової історії. Виховання майбутніх педагогів-істориків, формування в них розуміння ролі історії в справі розбудови нової Європи повинно бути магістральним напрямком в системі історичної освіти.

Соціологічні дослідження, опитування випускників історичних факультетів, дослідження вчителів-істориків засвідчують, що система професійно-педагогічної підготовки вчителя історії забезпечує формування трьох типів педагогів, які вбачають свою місію в тому, щоб:

1. Дати учням ґрунтовні знання хронології історичних фактів, подій, явищ.

2. Формувати в учнів розуміння історичних процесів як засіб їх розвитку задоволення пізнавальних інтересів і досягнення певної мети, наприклад, отримати атестат про середню освіту.

3. Вивчення історії - засіб формування в учнів розуміння цінностей людського життя. Це інструмент морального і багатовекторного виховання. Методологія вивчення історичного процесу передбачає такий підхід, який базується на альтернативності поглядів, суджень.

Як вказується в проекті концепції безперервної історичної освіти в Україні [123 с.17-18], вчителі історії повинні реалізовувати шкільну історичну освіту за такими принципами:

принцип гуманізації, який передбачає розгляд суспільства як системи, в центрі якої стоїть людина;

- принцип відродження української менталітетності (пріоритетне вивчення вітчизняної історії, органічне поєднання історії України з всесвітньою історією);

- принцип єдності цивілізаційного і культурологічного підходів у моделюванні змісту історичного матеріалу;

- моделювання навчального матеріалу;

- поєднання лінійного та концентричного підходів до побудови історичних курсів;

- альтернативно-проблемний принцип вивчення історії.

Розв'язання проблеми інтеграції вітчизняної історії у всесвітню історію ХХ сторіччя є стратегічним напрямком в дослідженнях не лише для істориків, але і для педагогів, які готують майбутніх вчителів історії в вищих педагогічних навчальних закладах України.

В контексті входження України в Європу історія, вчитель історії формують в учнів свідомість та історичне мислення, що дає їм можливість опанувати досвід людської цивілізації, вірно оцінювати факти і процеси політичного, економічного і соціального життя.

Таким чином, в системі підготовки вчителя історії в вузівських аудиторіях, в шкільних кабінетах, у період педагогічної практики формується педагог нової генерації, який готує молодь до самостійного життя в багатовимірному і складному, суспільстві виховує толерантне ставлення до теорій, ідей, традицій різних націй, допомагає школярам відчувати себе не тільки національно свідомим громадянином України, але і громадянином Європи і світу.

В час переоцінки історичних фактів та явищ підготовка вчителів історії та залучення їх до європейських освітніх програм з проблем викладання історії покликане допомогти майбутнім учителям освоїти моделі історичної освіти і новітні технології викладання історії.

В процесі фахової і особливо практичної підготовки майбутніх вчителів історії важливого значення набуває формування їх моральної і громадянської відповідальності за виховання учнів історією, адже вчителі історії повинні викладати історію з позицій взаєморозуміння, толерантності, пріоритету загальнолюдських цінностей.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМКІВ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ДРУГОГО – ПОЧАТОК ТРЕТЬОГО ДЕСЯТИРІЧЧЯ ХХ СТОЛІТТЯ)

2.1. Методологічні і практичні основи формування національної системи підготовки вчителів історії в період національно-визвольних змагань українського народу.

Досвід створення національної школи в період УНР, становлення і розвиток української демократичної думки періоду національно визвольних змагань 1917 – 1920 років є предметом особливої уваги як педагогів, так і істориків. Це зумовлено тим, що вивчення процесів, які відбувалися в той період, допоможуть на сучасному етапі виробити оптимальні підходи до розбудови освіти в нашій країні, враховуючи той цінний досвід, який був нагромаджений на початку століття. Особливо цей досвід цінний в умовах реформування вищої педагогічної школи, професійної підготовки вчителів, у тому числі й історії та інших суспільних предметів.

Серед актуальних педагогічних проблем, які вирішувались в досліджувальний період, були питання розвитку національної педагогіки, теорії і практики навчання і виховання, розвитку дітей, українізації навчальних закладів, у тому числі і педагогічних, реформа освіти і школи, підготовка педагогічних кадрів національної школи і національного виховання, навчання рідною мовою і ряд інших

проблем. Ці питання хвилюють і сьогодні освітян, громадськість, державні органи, суспільство в цілому.

Формування ідей української національної школи і розвиток прогресивної педагогічної думки відбувались не на пустому місці. Характерними особливостями прогресивної української педагогіки були гуманістична спрямованість і демократизм у вирішенні всіх питань освіти.

Витоки ідеї української національної системи освіти на засадах прогресивних педагогічних ідей пов'язані з діяльністю і творчістю Г.Сковороди, Т.Шевченка, М.Костомарова, П.Куліша, М.Драгоманова, К.Ушинського, Л.Українки, І.Франка, М.Грушевського, Б.Грінченка, С.Русової та інших. Вони зробили значний внесок у розвиток національної демократичної педагогіки, постулати якої знайшли свою реалізацію в період УНР.

Система професійної освіти в Україні визначалась і діяла в складних соціально-економічних і політичних реаліях періоду національно визвольних змагань. Українській державі потрібні були висококваліфіковані спеціалісти в різних галузях господарства, в тому числі і кваліфіковані учителі. Вчительські кадри для школи готували педагогічні курси різних типів, вчительські семінарії і вчительські інститути. Там же готували і вчителів історії.

Дослідження даної проблеми здійснювалось двома школами історіографії - радянською і національно-демократичною.

До другого напрямку належать публікації О.Астряба, К.Волошинова, А.Алискевича, М.Домбровського, С.Русової, О.Дорошкевича, Я.Чепіги, О.Музиченка, П.Холодного.

В радянській історіографії проблема розвитку освіти, підготовки педагогічних кадрів періоду УНР, як правило,

замовчувалась або подавалось лише в критичному плані. Аналізуючи архівні літературні джерела, важливо розкрити діяльність УНР в процесі становлення основ української національної школи.

Визначивши історичні рамки даного періоду від лютого 1917 року до 9 липня 1920 року (кінець існування Директорії), важливо виявити практичну значимість досліджуваного періоду для сучасного процесу відродження української школи і освіти в цілому.

Враховуючи те, що дореволюційна школа в Україні була знаряддям русифікації, пригніченням людського і національного в розвитку особистості, період УНР увійшов в « історію як спроба творення ефективної системи загальноосвітньої і професійної підготовки, спрямованої на поєднання загальнолюдських і національних цінностей.

Характеризуючи соціально-економічну, політичну ситуацію, яка склалася в Україні після лютого 1917 року, процес революційних перетворень в галузі освіти, становлення національно-освітньої політики був досить строкатим і змінювався в залежності від того, які політичні сили приходили до влади на тій чи іншій території.

Домінантною в реформуванні освіти був "рух за рідну школу і освіту". 1 січня 1919 року Директорія видає закон, в якому українська мова оголошується державною, а міністр народної освіти І.Огієнко видав наказ, в якому говорилося, про викладання в усіх навчальних закладах, вищих, середніх та нижчих українською мовою, лише в особливих випадках за дозволом міністра народної освіти для вищих, губернського комісара для середніх і повітового комісара для нижчих мовою викладання могла бути російська.

Для забезпечення функціонування школи, вирішення питань національного виховання і навчання необхідна була певна система підготовки педагогічних кадрів, зокрема вчителів історії. Забезпечували підготовку вчительських кадрів: а) педагогічні курси; б) учительські семінарії; в) учительські інститути.

Для підготовки вчителів початкових шкіл влітку 1918 року були організовані учительські курси в містах України. Поряд з іншими дисциплінами, такими як українська мова, географія, школознавство, викладалась і історія України обсягом 25 год.

В 1919 році були організовані тимчасові українські педкурси для підготовки вчителів вищих початкових шкіл. Програма курсів передбачала навчання вчителів на різних відділах: а) історико-філологічному, б) фізико-математичному, в) природничо-географічному.

На історико-філологічному відділенні навчальним планом передбачалось таке тижневе навантаження: історія України - 3 год., загальна історія - 2 год., методика історії - 1 год. [297].

Для вирішення питання про кадрове забезпечення вищих початкових шкіл кваліфікованими учителями, в тому числі й історії, при учительських інститутах організовувались тимчасові українські педагогічні курси. Учителі історії готувались на історико-філологічному відділі. Курс навчання ділився на два семестри, наприкінці кожного семестру курсанти складали іспити. Ті, хто успішно складав іспити за I семестр, направлялись на I рік для виконання обов'язків учителя. Після такої практики слухачі продовжували навчання в II семестрі, після успішного закінчення якого вони

отримували- документ, що давав право викладати . історію у вищій початковій школі [298].

На історико-філологічному відділі слухачам рекомендувався список літератури для самостійного опрацювання. Наприклад, з історії України слухачі мали користуватись книгами: М.Грушевський "Ілюстрована історія України", "Як жив український народ: коротка історія України", Гр. Коваленко "Українська історія коротка" [299].

Важливими факторами успішної підготовки вчителів історії є вдалий підбір навчальних дисциплін, які створюють умови для хорошої педагогічно-практичної і фахової підготовки. Оптимальний відбір і поєднання змісту педагогічної і історичної освіти часто є визначальним фактором в професійній підготовці вчителя історії. Ось які думки і пропозиції щодо завдань і змісту історичної освіти вчителів початкових класів висловили учасники наради лекторів з історії України, що працюють на курсах.

25 годинний курс історії України, який викладають лектори перед учителями початкових класів, має на меті дати слухачам загальне уявлення про історію України. Цей курс не може бути епізодичним чи націленим на висвітлення якоїсь конкретної доби, скажімо, історії української державності, чи щось інше, адже це не дасть можливості слухачам розібратися в загальноісторичному процесі, у важливих проблемах сучасної історії.

Курс історії України повинен бути схематичним і пропедевтичним. В стислій, але разом з тим в доступній формі, необхідно дати загальний огляд самих процесів політичного, - економічного, суспільно-культурного, що були характерні для кожної доби. У відборі змісту рекомендується

особливу увагу звертати на суперечливі питання в історіографії: окремішність українського народу, (погодінська теорія), польське "культуртрегерство", термінологія Русь, Україна, Малоросія.

Слухачам на курсах необхідно дати доступну літературу для самостійного опрацювання, висловити методологічні вказівки. Аналіз архівних джерел дає можливість проаналізувати проект програми з історії України. Основою такого проекту програми були такі блоки знань з історії України:

1.3 вичайна схема "русской" історії та її критика. Термінологія: Русь, Малоросія, Україна. Питання про окремішність українського племені.

1.4 історіографія. Розвиток української історичної науки. Напрямки й теорії.

3 .Короткий огляд передісторичних часів. Доба Київська. Політична історія Київської Держави. Економічна і суспільно-політична структура.

4 .Державна система Київської Русі (теорії). Питання про спустошення Київської Русі після татар (Гіпотеза Погодіна).

5 .Галицько-Волинське князівство.

6 .Велике князівство Литовське. Окупація ним українсько-білоруських земель. Польсько-литовські справи. Політичні Унії.

7 .Державний і суспільно-економічний устрій Великого Князівства Литовського.

8 .Початок козаччини. Перші змагання і їх характер. Державний і суспільний устрій Польської Речі Посполитої.

9 .Релігійна Унія і культурно-національний рух на Україні XVII-XVIII ст..

10 .Козаччина за часів Сагайдачного. Концентрація національних сил.

11 .Козацько-польські відносини після Сагайдачного.

12 .Народна революція XVII ст. (Хмельниччина).

13 .Переяславські статті і питання державно-правових відносин Москви і України.

14 .Маси після Хмельницького. Козацько-військовий устрій України після революції. Українська шляхта (козацька старшина) - її політично-національні та соціальні змагання (Іван Виговський-гетьман-шляхтич).

15 .Руїна. Її соціально-економічний зміст. Політично-автономістичні змагання (Дорошенко). Колонізаційний рух.

16 .Гетьманщина в останній своїй добі. Еволюція козацько-військового устрою. Останні гетьмани автономісти.

17 .Правобережна Україна після Руїни. Нова колонізація. Гайдамаччина. Розділ Польщі і доля Правобережжя.

18 .Національна ідея козацької старшини України.

19 .Занепад культурно-національних питань на Україні. Відродження. Нова українська інтелігенція: Харківський гурток, Кирило-Мефодіївське братство.

20 .60-і роки "Основа". 70-80-ті роки "Стара громада". Наукова праця. Українофільство М.Драгоманова і українство новітніх часів.

21 .Галицьке національне відродження.

22 .Український рух на переломі XX століття. Політичні групи, 1905 рік.

23 .Україна в період між революціями 1905-1917 рр..

24 .Рік революції (1917-1918 рр.).

25 .Українська справа, як міжнародна проблема. Соціальні і національні фактори її розв'язання [300]. Ось така програма пропонувалась з історії України для лекторів, які працювали на курсах для учителів початкових шкіл.

Підготовкою педагогічних кадрів займалися учительські семінарії. Учительські семінарії готували учителів для нижчих початкових класів. В кінці 1919 року в УНР діяло 41 учительська семінарія.

Діяльність учительських семінарій визначалась їхніми статутами, які затверджувались Міністерством освіти. Мережа учительських семінарій збільшувалась . за рахунок нових семінарій і перетворення інших типів шкіл в учительські семінарії. Аналіз архівних джерел вносить певну ясність в реформаторську діяльність органів управління.

Так, Міністерство Народної Освіти, Департамент Вищої і Середньої освіти в циркулярному листі від 4 червня 1918 р. до губернських і повітових земств та Міських дум визначає, що до Міністерства Освіти звертаються деякі земства з проханням про відкриття учительських інститутів і семінарій. Школа, її майбутнє залежать від того, яким буде вчитель, говориться в листі. Міністерство Освіти надає особливу увагу тому, щоб підготовка учителів, в тому числі й історії, у семінаріях і інститутах відповідала рівню сучасної педагогіки. Для цього необхідно забезпечити:

- 1.Відповідні помешкання для семінарій та інститутів, та зразкових шкіл при них;

- 2.Наявність при навчальних закладах [повинні мати] мінімум 5 десятин землі, щоб трудовий принцип здійснювався на практиці в підготовці вчителів.

3. Половина чи третина видатків на утримання закладів повинні брати на себе місцеве самоврядування. [874].

В учительських семінаріях викладались поряд з іншими предметами історія України та всесвітня історія, що певною мірою забезпечувало б підготовку вчителя до викладання історії в початкових класах. Так, в Циркулярному розпорядженні Міністерства Народної Освіти про плани навчання в учительських семінаріях від 15 серпня 1918 року вказується на те, що початкова школа потребує особливої уваги. Учительські семінарії готують учителів для початкової школи, де є поряд з іншими предметами і історія. Тому вводяться в навчальні плани такі обов'язкові предмети, як історія всесвітня з російською, історія України з методикою. На вивчення всесвітньої історії з російською відводиться 6 годин, на історію України з методикою 5 годин. Поряд з цим для підготовки вчителя до викладання історії в навчальні плани вводяться практичні уроки з історії і географії, по одному уроку. Всі методики, в тому числі і методика історії, викладаються в III класі семінарії [875].

Міністр освіти М. Василенко вказує, що до поліпшення грошового становища в Державній Скарбниці Міністерство не вважає можливим задовольнити прохання місцевих самоврядувань щодо відкриття навчальних закладів, які не будуть відповідати вимогам, визначеними Міністерством [30ї]. Процес відкриття учительських семінарій і учительських інститутів у 1918 році набув нової сили. Влада розуміє, що майбутнє перш за все залежить від того, яким буде учитель, і надавала процесу відкриття учительських шкіл особливого значення. В рішенні Богодухівської Міської

Думи від 12.09.1918 року вказується на необхідність відкриття в м.Богодухові учительського інституту, і з цим проханням Міська Дума звертається до Міністерства Народної Освіти [302].

Павлоградська Повітова Народна Рада (Земське зібрання) 25 травня 1918 року звертається про відкриття в місті спеціального учительського інституту, який повинен мати 2 відділи: природно-географічний і історико-філологічний [303].

Одержавши повідомлення Міністерства Народної Освіти від 04.06.1918 року під N 1618/10660 про умови відкриття вчительських інститутів і семінарій, Хорольська Повітова Народна Управа просить Міністерство відкрити з 1918/19 навчального року в місті Хоролі вчительську семінарію змішаного типу [304].

Учительські семінарії забезпечували педагогічну, психологічну і спеціальну предметну підготовку.

Так, Переяславська учительська семінарія в 1917/18 році забезпечувала психолого-педагогічну підготовку своїх учнів; у II класі (2 години на тиждень) викладанням психології, в III класі (3 години на тиждень), викладались психологія і логіка, в IV класі (3 уроки) історія педагогіки [305].

Програма Переяславської учительської семінарії і історії включала в себе: I клас -стародавня історія (3 год.), II клас-історія середніх віків і російська історія (3 год.), III клас-російська історія (3 год.), IV клас- історія Французької революції, Наполеон і історія російська від Петра Великого до сучасності (5 год.). На IV уроці викладалась методика історії [306].

Аналіз програми з історії підготовчого класу Переяславської учительської семінарії в 1917/1918 н.р. свідчить, що учні знайомились з історією Єгипту, Месопотамії, вивчали історію Вавілону, Близького і Середнього Сходу. Висвітлювалась історія Греції та її міфи. Тижневий розклад годин з історії та методики викладання в Київській жіночій вчительській семінарії ім. К.Д.Ушинського свідчить, що від I по IV класи ці предмети викладались по 2 години -всього 8 годин на тиждень [307].

Аналіз розкладу уроків в Олександрійській учительській семінарії на Херсонщині, Комісаріату Одеської Шкільної округи від 16.09.1918 року свідчить, що в навчально-виховному процесі підготовки вчителів важливе місце займає курс педагогіки і школознавства, які викладались з 2 по 4 класи протягом 7 годин на тиждень. Що стосується підготовки вчителя до викладання історії, в Олександрійській семінарії навчальним планом передбачалось вивчення історії України з методикою викладання в III і IV класах загальним обсягом 5 годин на тиждень і всесвітня історія з російською в усіх класах - від I по IV -загальною кількістю 6 годин на тиждень. Розкладом передбачені і практичні уроки історії в IV класі (1 година на тиждень) [308].

Тенденції педагогізації навчально-виховного процесу спостерігаються в роботі й інших учительських семінарій. Так, в розкладі Вінницької учительської семінарії на 1918/1919 навчальний рік передбачені: курс педагогіки - 7 годин, всесвітня історія і російська - 8 годин, історія України з методикою викладання - 5 годин на тиждень. Передбачені і практичні уроки що забезпечувало формування умінь організовувати і проводити уроки. В листі директора

Вінницької учительської семінарії від 04.09.1918 року N766 до Комісаріату в справах Київської шкільної округи запевняється, що Закон Божий, історія, мова і література викладатимуться українською мовою, а інші предмети викладаються російською мовою, оскільки викладачі "не успели еще усвоить этого языка /української мови/ в полной мере, чтобы свободно пользоваться им в классе" [309].

Більш того, ситуація початку навчального року (1918/1919) що до впровадження державної мови в практику викладання навчальних дисциплін, досить схожа із сучасною. Ось що писав директор семінарії В.Н.Осташков, який викладав курс педагогіки російською мовою, "Полное отсутствие или недостаток украинских учебников и других учебных пособий по большинству школьных предметов и дороговизна имеющихся в продаже, тогда как русских книг имеется достаточно в семинарской библиотеке и на руках у воспитанников семинарии, также говорит за то, чтобы преподавание названных предметов на русском языке в основных классах семинарии продолжить по крайней мере еще на один год." [310] .

На думку директора, серед причин повільної українізації навчального процесу є те, що "сами ученики семинарии в большинстве считают трудным для себя усвоение на украинском языке тех предметов, которые начали учиться на русском языке." [311].

Підготовку вчителів історії здійснювала вища школа, якою були учительські інститути. На початок 1917 року в Україні було 8 учительських інститутів. На основі закону від 14 червня 1917 року учительські інститути були реформовані у вищі школи. З 1918 року інститути вважались

вищими навчальними закладами, до яких зараховувались особи із закінченою середньою освітою. Учительські інститути мали 3-річний курс навчання і готували вчителів для вищих початкових і перших чотирьох класів середніх шкіл. За навчальним планом в учительських інститутах функціонували три відділення, які готували вчителів відповідного фаху: словесно-історичний, математично-фізичний, природничо-географічний. В циркулярному розпорядженні Міністерства Народної освіти від 27 липня 1918 року №94 про плани навчання в учительських інститутах говориться, що в сучасний момент учительські інститути мусять відігравати велику роль в утворенні народної школи на Україні. Але ця роль лише тоді буде справжньою, коли інститути, у педагогічному значенні, будуть стояти на відповідній височині. В сучасний момент, за законом від 14 червня 1917 року, від учительських інститутів колишньої Російської Імперії 1916 року вся педагогічна справа йшла в двох напрямках: загальноосвітня, педагогічна, з особливою увагою на практичну підготовку.

Міністерство Народної Освіти вважає, що педагогічна підготовка повинна мати провідну роль. Маючи на увазі те, що учительські інститути - це заклади педагогічні, теоретична і практична підготовка - єдина мета, до якої повинні пристосуватись всі інші. Міністерство рекомендує Педагогічним Радам учительських інститутів при виробленні планів і програм дотримуватись таких норм:

1.3 огляду на те, що спеціалізація вводиться з першого року навчання, в інституті на обов'язкові загальнопедагогічні предмети і орвітні предмети виділяється більше годин, ніж на спеціальні предмети.

2. На виконання програм в інститутах в усіх трьох класах вводиться така кількість годин на кожен тиждень:

- на всі загальнопедагогічні і освітні обов'язкові предмети - від 56-60 годин;

- на обов'язкові предмети в час позашкільний - не більше 5 год, на теоретичне і практичне студіювання предметів з методиками вводиться від 150-154 годин; в тому числі на практичні уроки і розбір уроків по всіх спеціальностях вводиться не менше 18 годин, окрім педагогічних конференцій;

- всіх годин повинно бути не більше 210.

3. Вводяться обов'язкові загальнопедагогічні і освітні предмети: 1. Богословіє (історія релігії). 2. Педагогіка, психологія, логіка, теорія навчання, теорія виховання, школознавство, історія педагогіки. 3. Історія культури і історія України [876].

Система підготовки учителя до викладання історії в школі, здійснювалась в учительських інститутах на основі введення спеціальних і педагогічних предметів, які мали забезпечувати підготовку педагога до роботи в школі. Так, відповідно до інструкції Міністерства Народної Освіти на словесно-історичному відділі в навчальному плані виділялись такі дисципліни: українська мова і література; російська мова і література; методика української і російської мови з практичними заняттями, семінари і пробні уроки з розбором; всесвітня література; дитяча література; загальна історія з російською і історія України; методика історії з практичними заняттями (семінари, пробні уроки з розбором) [877] .

Процес формування, пошуку ефективних і реальних форм практичної підготовки педагогічних кадрів, у тому числі і вчителів історії, проходив досить складно і не зовсім організовано. Намічались плани, давались вказівки, але часто це все залишалось лише на папері. Складні політичні, соціальні і економічні процеси, які відбувались в Україні, часто вносили корективи у функціонування системи професійно-педагогічної підготовки вчителів. Частиною такої системи були учительські інститути, які готували педагогічні кадри, в тому числі і на словесно-історичному відділенні.

Згідно з циркулярним розпорядженням Міністерства Народної Освіти від 27 липня 1918 року за N34 до Комісаріатів навчальних округів надсилались "Плани навчання в учительських інститутах". Так, аналіз такого плану навчання у Вінницькому учительському інституті, надісланого до Комісаріату у справах Київської шкільної округи 11.09.1918 року N540 [313] свідчить, що загально-педагогічна підготовка вчителя історії здійснювалась на 1-3 курсах в процесі викладання психології і теорії виховання - 3 години, логіки, теорії навчання і школознавства - 3 години, історії педагогіки - 3 години.

Фахова підготовка здійснювалась в процесі викладання спеціальних предметів на словесно-історичному відділенні. Ось який вигляд мав план навчання з історії:

1 курс. Історія первісної культури і Сходу - 2 години.
Історія Риму, Греції і середніх віків - 3 години.

2 курс. Історія України з російською- 4 години.
Загальна історія - 3 години. Методика історії - 1 година.
Семінарські заняття з історії - 1 година.

3 курс. Історія України з російською - 3 години. Загальна історія у зв'язку з теорією історичного процесу - 3 години. Семінарські заняття з історії - 1 година. Практичні уроки і методичні розмови з історії - 2 години. (23 години) [314] .

Знайомство з планами інших учительських інститутів, де готували учителів історії, не обмежувались лише переліченими дисциплінами. Так, в Катеринославському учительському інституті 1918/19 н.р. викладали на 2 курси педагогіку і дидактику, викладались історія, філософія, методологія історії, історії первісної культури, політична економія [315].

Проблему кадрового забезпечення шкіл кваліфікованими педагогами, в тому числі і вчителями історії, досить гостро відчували на теренах УНР. 1917/18 і 1918/19 роках відкривалися нові школи, і ці школи повинні були укомплектуватись досвідченим кваліфікованим учительським персоналом. Але таких педагогів було дуже мало. Так, за своєю кваліфікацією всього 9 % учительства Поділля відповідало спеціальності, відповідали не повністю, тобто мали звання учителя Повітових шкіл і домашніх учителів - 21%, без підготовки (мають середню освіту) - 41% і 29% учителів навіть не мали середньої освіти [316].

Як бачимо, більшість учительства не мало відповідної освіти, а цілий ряд шкіл взагалі не працювало у зв'язку з відсутністю вчителів. Місцева влада розуміла, що тільки тоді школа буде відповідати своєму завданню, коли вона буде повністю забезпечена кваліфікованими педагогами. З цією метою Подільська Губернська Народна Управа пропонує відкрити в Кам'янці педагогічні курси для підготовки

учителів вищих початкових шкіл. Завдання цих курсів: а) дати педагогічну підготовку особам, що мають середню освіту (навчання 1 рік);

б) дати середню освіту особам, що її не мають, і підготувати їх до педагогічної роботи (навчання 2 роки).

На курсах проводились лекції з психології, історії педагогіки, дидактики, методики викладання шкільних дисциплін, в тому числі й історії, шкільне діловодство і всі предмети середньої школи [317]. Серед них і історія України, і методика історії викладались по 3 години щотижня на I і II роках навчання.

Звичайно, учительські курси на Поділлі не вирішували проблеми забезпечення учителями шкіл. В листі голови Подільської управи говориться про бажання населення краю здобувати освіту. Люди збирають гроші на відкриття шкіл, але ми з болем у серці відмовляємо з однієї причини - немає учителя. Це страшні слова, говориться у листі. В цей час, коли ми воскресли з небуття, коли 40 мільйонний народ став узнавати хто він і куди повинен прямувати, в цей час у нас немає людей, які показали б людям стежку до світла, у нас немає учителя. Цей проклятий здобуток дістався нам від старого російського уряду, який не дуже квапився відкривати школи.

Головний контингент учительства в краї - це "правники", особи, які отримали право учительства в тих чи інших школах, але спеціальної підготовки вони не мали. Друга категорія учительства це люди, які не мали ніякої педагогічної освіти і підготовки. У вищих початкових школах в 1918/19 році лише 14% учителів мали повну педагогічну освіту, учителі правники становили 37%, учителі з середньою

освітою - 42%, і 7% учителів не мали навіть середньої освіти [318] .

Отже, актуальним є питання про відкриття на Поділлі учительського інституту в м. Кам'янці. З допомогою професорів Університету необхідно розпочати роботу по заснуванню такого навчального закладу. Важливо наголосити, що в організації роботи інституту і навчання студентів особлива увага приділялась питанню розширення кількості стипендії від повітових, волостних земств, від просвітніх товариств і кооперативів, що давали б можливість найбіднішим селянським дітям учитися в інституті і стати учителем в рідному повіті чи рідному селі [319]. Закінчувався лист словами "Народ прокинеться від летаргії, він жде, хто розкриє йому очі і укаже шлях до кращого життя. Це повинен зробити учитель. Будуймо учительські школи. Будуймо кадри свідомих народних працівників учителів" [320] .

Ситуація з забезпеченням учительськими кадрами, в тому числі вчителями історії, шкіл в УНР була складною. Учительські інститути мали розв'язати проблему з підготовкою вчителів історії. Так, Подільська Губернська народна Управа клопотала перед Міністерством про відкриття в Кам'янці Подільському учительського інституту [321] .

Згідно із законом від 9 квітня 1919 р. в м. Кам'янці-Подільському ухвалено з 1 липня 1919 року відкрити учительський інститут. Міністерство Народної Освіти виділило 8 0 тисяч гривень на цю справу [322] .

Навчання на словесно-історичному, фізико-математичному і природничо-географічному відділеннях тривало 3 роки. Виділялось 30 стипендій по 1 тисячі карбованців. Інститут

дає право викладати в вищих початкових школах, в 4-х класах середніх шкіл [323]. Прийом здійснювався на основі представлених документів про освіту. Більш того, Військове Міністерство звернулось до пана Міністра освіти з прохання надати декілька стипендій для вояків Української Республіканської Армії, які вже звільнені з військової служби в результаті поранення [324].

Інститут мав забезпечувати школи і вчителями історії. Аналіз навчального плану роботи учительського інституту в Кам'янці-Подільському свідчить, що студенти історії вивчали загальні предмети: педагогіку і історію України з історією культури, гігієну та інші.

Таблиця 2.1.

Навчальний план словесно-історичного відділення.

Предмети	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс
Українська мова .	—	4	3	7
Українське письмо	—	4	3	7
Семінари з української мови	1	2	2	5
Російська мова та письмо	—	1	1	2
Всесвітня література	2	2	2	6
Методика української мови	—	3	4	7
Історія України	—	2	2	4
Загальна історія	2	2	2	6
Семінари з історії	1	1	1	3
Методика історії та педагогічна практика	—	2	3	5

Важливими питаннями, які були в полі зору Міністерства Народної Освіти, були проблеми кадрового забезпечення Учительських інститутів України кваліфікованими викладачами, не тільки фахівцями своєї спеціальності, з математики чи історії, а й знайомими з педагогічними предметами, і особливо з методикою викладання відповідної дисципліни. Так, в листі Полтавського Учительського інституту від 26 червня 1918 року до Міністерства вказується, що у зв'язку з реформою і за умов, коли курс інституту ділиться за спеціальностями, зросли вимоги до педагогів у справі викладання предметів на рівні вищої школи. Читання лекцій, проведення практичних і семінарських занять повинно відбуватись на високому рівні. Потребує значного удосконалення і методика викладання дисциплін з точки зору наукового обґрунтування і поповнення змісту дисциплін сучасними педагогічними течіями.

Директор Полтавського Учительського інституту пропонує в справі підготовки викладачів для інститутів кожному із трьох інститутів - Київському, Глухівському і Полтавському спеціалізуватись на якомусь одному предметі і проводити курси з'їзди педагогів інститутів з даного предмета. Так, Полтава брала на себе питання, пов'язані з організацією курсів, з'їздів викладачів методики історії, вивчення досвіду роботи Н.Ю.Мірзи-Авакянца. Можливо, що й Вінницький, Чернігівський, Катеринославський інститути взяли на себе роботу з певних дисциплін в тому числі і проблема практичної підготовки [325].

Розпорядженням Директорії УНР Учительським інститутам і семінаріям видавалась одноразова допомога в сумі 310 тисяч карбованців [326].

Процес українізації був одним з головних напрямів політики Української держави. Так, в циркулярному розпорядженні Міністра освіти вказувалось, що в сучасний момент, коли український народ будує свою власну державу, особливо значення набуває процес консолідації інтелігенції, українських сил. Засобом реалізації цього завдання є здійснення освіти у свідомо національному дусі. В грамоті Ясновельможного пана Гетьмана говориться, що державна мова є українська. З цієї грамоти і розпорядження Міністра освіти ясно, що всі школи і курси, які готують учителів для початкових шкіл, повинні перейти на державну мову викладання. Протягом 1918/19 н. р. в усіх учительських семінаріях необхідно перейти на українську мову навчання по всій Україні.

Помітною сторінкою процесу формування педагогічних кадрів в Україні цього періоду була спроба уряду створити розгалужену систему українських народних університетів. 5 жовтня 1917 року було відкрито український народний університет в м. Києві. На історико-філологічному факультеті навчалось понад 420 студентів. Відкривались такі університети в Полтаві, Сумах, Чернігові, Кам'янець-Подільському. Народні університети відіграли важливу роль у формуванні національних кадрів, в тому числі і для школи.

Важливою подією в історії розбудови вищої школи в Україні був перший з'їзд Вищих державних навчальних закладів, який відбувся в м. Києві 13 по 17 квітня 1918 року в приміщенні Університету Святого Володимира. Серед делегатів з'їзду були професори і доценти Університету Святого Володимира, Новоросійського університету, Ніжинського історико-філологічного факультету та інших

вищих навчальних закладів. З'їзд обговорював важливі питання встановлення зв'язків спілкування між вищими навчальними закладами краю, про правовий статус вищих навчальних закладів, викладачів і студентів, про фінансування і реформу вищої школи.

Всі ці проблеми були притаманні і педагогічній школі, тому питання, які розглядались на з'їзді, значною мірою були характерними і для педагогічних навчальних закладів. З'їзд прийняв [на своїх семи засіданнях] цілий ряд резолюцій, які це і стосувались розширення автономії навчальних закладів, реформи вищої школи, правового статусу викладачів і студентів вищих навчальних закладів.

Особливо напружена була дискусія про мову викладення у вищих навчальних закладах. Лише професор Ніжинського історико-філологічного інституту висловив підтримку майбутній повній українізації вищої школи, посилаючись на відповідні рішення Міністерства, де чітко сказано, що через 5 років пропонується професорам або самим перейти на викладання українською мовою, або підготувати собі зміну. Професор П.В.Тихомиров поінформував про процес українізації інституту [327].

В резолюції з'їзду було вказано лише те, що з'їзд відноситься до проблеми українізації з розумінням і співчуттям устремлінь українського народу створити свою українську науку і вищу українську школу.

Здійснюючи політику створення системи професійної освіти,, уряд .УНР, Міністерство Народної Освіти і його департамент професійної освіти розробили план відновлення і піднесення професійних шкіл. З цією метою департамент професійної освіти планує скликати з'їзд діячів професійної

освіти, на якому передбачалось переглянути закони Російського уряду, що торкаються професійної освіти, виробити підходи до складання навчальних планів, програм, підручників, визначитись щодо раціонального типу професійної школи відповідно до вимог того часу. Проведення з'їзду планувалось на 15 липня 1918 року, але весь час відкладалося [328].

Одним із важливих центрів підготовки істориків, філологів був історико-філологічний факультет інституту, університет князя Безбородька в м. Ніжині.

В складних умовах Міністерство Народної Освіти планувало роботу факультету, який готував педагогічні кадри і для школи. Так, в 1917/18 н.р. додатково викладались і проводились практичні заняття з таких предметів, як : дидактика - 2 години, історія педагогіки - 2 години, історія України - 2 години, методика історії та інших предметів - 6 годин [329].

Аналіз навчального плану історично-філологічного факультету свідчить, що на 1 і 2 курсах студенти навчались за єдиним планом без певної спеціалізації, з 3 курсу йшла спеціалізація, де вивчались предмети відповідно до спеціалізації [330] .

Серед викладачів у Ніжині працював доцент Г.А.Максимович, викладав історію України. Російську історію викладав професор В.Г.Ляскоронський. Директор інституту І.П.Козловський, доктор російської історії, вів практичні заняття з російської історіографії. Всесвітню історію викладали професори Ф.В.Решабек і В.В.Новодворський. Професор П.В.Тихомиров викладав курс педагогіки, історію педагогіки від Канта до Гербарта на 4 курсі [331], [332] .

У своїй історії школа князя Безбородька в Ніжині в залежності від потреб суспільства і соціально-економічних змін реформувалась, вдосконалювалась. Так, були проекти реформування Ніжинського історико-філологічного інституту в Педагогічну Академію князя Безбородька. Спеціальна комісія підготувала ряд документів, які визначили статус нового вищого педагогічного навчального закладу. Так, в записці про реформу інституту від 24 березня 1917 року говориться, що мета перетворень створити новий навчальний заклад, який би відповідав сучасним вимогам в підготовці кваліфікованих педагогів, в тому числі і вчителів історії, для середньої школи [333] .

Значне місце в навчальному плані відводилось історичним дисциплінам. Це-історія літератур від Візантійської до української, всесвітня історія, історія російська та інші. Навчальний план включав цілий ряд допоміжних історичних дисциплін. Рада Академії визначала навчальні плани, вносила зміни і доповнення. Особливий інтерес викликає і система професійної підготовки на 5 курсі. Це курс спеціальної підготовки, педагогічної діяльності студентів, які в гімназії при Академії під керівництвом наставників займаються викладацькою діяльністю. Цікаво, що педагогічна робота на V курсі зараховується в практичну педагогічну службу. Завершує навчання наукова робота з предмета своєї спеціальності.

Приїом до Академії мав здійснюватися на основі проведення вступних екзаменів за рішенням Ради Академії. Студентами могли стати юнаки та дівчата, які досягли віку 17 років, мають свідоцтво про закінчення середнього навчального закладу або загальноосвітніх класів духовної

академії, не мають фізичних вад, які не сумісні з працею учителя. Слухачі, що закінчили Академію, отримують звання учителя, мають право після практичної роботи протягом 2-х років претендувати на ступінь магістра своєї спеціальності. Екзамен на ступінь магістра педагогіки проводить Академія і присвоює учену ступінь магістра і доктора педагогіки на основі захисту аспірантами відповідної дисертації [334]. Архівні матеріали свідчать, що були думки різного плану. Одні підтримували, інші заперечували плани створення Академії.

З ініціативи і за допомогою Ради Полтавського товариства "Просвіта" було відкрито в місті Полтаві Вищу Українську школу "Історико-філологічний факультет", на відкриття якої 6-го жовтня 1918 року запрошувався Міністр народної освіти і пан Гетьман всієї України.

В своєму привітанні міністр Освіти і Мистецтв М. Василенко висловив щире подяку за ласкаве запрошення на відкриття історико-філологічного факультету, і лише друге велике свято відкриття Київського Державного Українського Університету в той же день 6 жовтня 1918 року не дало можливості виїхати міністру до Полтави. Телеграма закінчувалась побажанням, щоб Полтавський історико-філологічний факультет став проводирем національної культури на користь і славу рідного народу [335].

Про реформаторську діяльність Міністерства освіти Української держави свідчать матеріали про відкриття Тагангорського історико-археологічного інституту на базі Ростовського-на-Дону історико-археологічного інституту. Хоча основним завданням інституту було готувати істориків,

археологів, все ж певна педагогічна спрямованість була в його діяльності [336].

Міністерство народної освіти Української держави і Департамент вищої і середньої освіти приділяли особливу увагу підготовці і виданню підручників з історії як для вищої, так і для середньої школи. У міністерстві функціонував видавничий відділ, який займався підготовкою до видання підручників з історії. В комісію з історії входили Добровольський Л.П., Романовський В.О., Балинський І.М., Житецький П.І. та інші відомі історики-педагоги. Так, на засіданні історичної комісії 14.04.1918 р. розглядалися питання про включення елементів з історії Польщі та Росії в підручники з історії України. В ході обговорювання члени комісії прийшли висновку, що питання з історії Польщі і Росії включати в текст підручників з історії України в мінімальному обсязі і лише для з'ясування тих чи інших питань історії України. Обговорюючи питання про місце юридичних знань в курсі історії, члени комісії рекомендували давати роз'яснення юридичних питань в загальних рисах.

Слід визнати, що, розглядаючи проблему місця політичних і соціально-економічних питань в курсі історії, члени історичної комісії прийшли до висновку, що політичні питання у висвітленні історії повинні братися лише в тому обсязі, який необхідний для розуміння учнями розвитку життя народу. Головними є соціально-економічні питання, яким необхідно приділяти більше уваги, ніж політичним. Цей підхід до відбору змісту підручників з історії, напрямку в їх викладацькій діяльності був домінуючим в цей період розбудови вищої і середньої історичної освіти. Всі явища

минулого життя бажано викладати в конкретних формах на основі побутового матеріалу. Цей підхід знайшов свою реалізацію в широкому використанні краєзнавчого матеріалу при створенні підручників і в процесі викладання історії. Члени комісії висловились за необхідність видання хрестоматії для учнів і учителів, що значною мірою конкретизує історичну епоху, яку вивчають учні. ■ Було рекомендовано для учнів видавати хрестоматійні матеріали окремими серіями [337].

Історична комісія приділяла увагу питанням забезпечення учителів історії навчально-історичним матеріалом. Так, на засіданні комісії 28.04.1918 р. Н.Ю.Мірза-Авакянц, І.М.Балинський, І.В.Родзімовський обговорювали питання про складання хрестоматії з історії України для вчителів історії [338]. •

В рішенні від 13.04.1918 р. комісія ухвалила, що хрестоматії мусять бути двох типів: одна з джерел, друга з окремих статей. Щодо хрестоматії з джерел, то треба знайти матеріали, які вже зібрані істориками, і перед тим, як скласти план хрестоматії, необхідно переглянути все, що є з цих питань. Комісія звернулася із проханням до М.Грушевського зробити короткий нарис старої доби. По 17-18 ст. просити М.Василенка і В.І.Щербину підготувати матеріали цього періоду. Комісія мала намір звернутися до професора Довнар-Запольського з проханням дати цікаві теми з історії Литовського періоду [339].

Аналіз роботи історичної комісії свідчить, що нею зроблено багато в обговоренні книг для школи, які також використовували і студенти навчальних закладів, що готували вчителів історії. Так, обговорювалась книга В.Метельського

"История средних веков" (Систематический курс всеобщей истории. Вторая ступень. Руководство для мужских гимназий. Издание 2-е, переработанное. Николаев, 1916 год) на предмет 11 перекладу українською мовою, рукопис Н.Ю. Мірзи-Авакянц "Спроба хрестоматії по історії України". Аналіз рецензії Добровольського на цей рукопис дає певну інформацію про методичні підходи до викладання історії і, звичайно, проблеми, які обговорювалися в курсі методики викладання історії при підготовці вчителів [340].

З рецензії видно, що Н.Ю.Мірза-Авакянц, вчитель, а потім викладач Полтавського учительського інституту, є автором цілого

-ряду методичних публікацій у журналі "Вільна українська школа". Серед них: "Поетичний елемент при навчанні історії", "Твори Т.Г. Шевченка, як матеріал при навчанні історії", "Нариси про історичні екскурсії" та інші. В рецензії визнавалось, що робота над хрестоматією необхідна і виконана автором непогано, хоча є цілий ряд зауважень, які необхідно враховувати при доопрацюванні рукопису.

Комісія вказує, що автор працює над матеріалами культурно-історичного змісту, маючи на меті лабораторний метод викладання шкільної історії [341].

Важливим напрямком розвитку шкільної історичної освіти в діяльності УНР було питання про забезпечення підручниками, в тому числі з історії, для українських шкіл. Видавничий відділ Міністерства освіти оголосив конкурс на видання підручників:

1. Історія України для нижчої початкової школи.
2. Історія України,, курс елементарний для середніх шкіл.

3. Історія України, курс систематичний (для старших класів середньої школи).

За кращі праці визначено такі премії: I премія - 10 тисяч карбованців, II премія - 5 тисяч карбованців, III премія - 2 тисячі карбованців [342] .

Значну роль в діяльності вищої школи УНР і підготовці кваліфікованих національно свідомих істориків, які в значній кількості працювали вчителями на Поділлі, відіграв Кам'янець-Подільський державний український університет. Історико-філологічний факультет забезпечував хорошу фахову підготовку своїх студентів, сприяв широкому громадсько-політичному життю студентства [343].

Таким чином, за роки існування УНР в країні було створено українську національну професійну освіту, в тому числі і педагогічну. Важливе місце у цьому процесі відводилося підготовці вчителя історії. Як зазначив М. Грушевський у своїй роботі "Історія і її соціально-виховуче значення" (1918 рік), рідна історія повинна бути розвиненою найбільш повно й детально, й на її матеріалі, найбільш близько і повно звісній, повинна бути проведена та методична формальна сторона вироблення історичного мислення, методологія історії, котра в певних, найбільш простих формах мусить знайти місце в програмі і середньої школи [71].

Значну роль в розвитку теорії і практики створення національної школи і підготовки педагогічних кадрів відіграла С.Ф. Русова, яка в своїх працях враховувала історичні традиції українського народу, окреслила контури політичних і соціально-педагогічних рис національної школи. Підвалинами національної школи С.Ф.Русова вважала

додержання навчальних програм в контексті турботи про формування національної свідомості. Історія рідного краю, її вивчення в школі, займає провідне місце, як центр політичного виховання [245].

Вона підкреслювала, що національна свідомість формується лише там і тоді, коли діти в школі спілкуються рідною мовою, вивчають історію України, її культуру. Важливою проблемою в суспільному житті була проблема ролі вчителя в національній школі та питання професійної підготовки. В своїх роботах С.Русова, І.Огієнко, І.Кішковський, П.Холодний підкреслювали, що вчитель є душею школи і до нього ставились значні вимоги: бути порядною людиною, національно свідомим громадянином, всебічно розвиненим, мати відповідну педагогічну підготовку.

Звичайно, справа професійної підготовки – це центральна ланка діяльності вчительських семінарів і інститутів. І тут держава повинна створювати належні умови для роботи педагога, укріплювати його професійне і соціальне становище.

Період УНР для розбудови нової школи відзначився важливими зрушеннями в педагогічній думці, в організаційних заходах уряду, спрямованих на створення нової школи, удосконалення системи професійної підготовки вчителя, в тому числі і вчителя історії.

Разом з тим, за період існування УНР в складних соціально-економічних і політичних умовах громадянської війни до кінця не були реалізовані ті починання, які мали стати фундаментом школи від початкової до вищої.

Підготовка вчителя історії в період діяльності української держави в навчальних закладах здійснювалась в

складних політичних і економічних умовах. В той же час проголошення Української держави створювало сприятливі умови для організації професійної підготовки національних вчительських кадрів. Період національно-визвольних змагань став бурхливим розвитком педагогічних ідей щодо формування української демократичної національної школи від початкової до університету.

Вирішення проблеми виховання вчительських кадрів, в тому числі і вчителів історії, в незалежній українській державі здійснювалось на основі функціонування педагогічних курсів, вчительських семінарій і інститутів та університетів.

Учительські інститути, їх словесно-історичні відділи забезпечували вищу професійну підготовку вчителя історії і словесності, де особлива увага приділялась як фаховим предметам, так і педагогічним, особливо методиці викладання історії практичними заняттями.

Як писав М.Грушевський, рідна історія повинна зайняти відповідне місце в програмі середньої школи і на її основі повинно формуватись історичне мислення школярів. І звичайно здійснювати цю місію повинен учитель історії.

Здобуття Україною незалежності створило сприятливі умови для формування і розвитку національної педагогічної школи в структурі єдиної української школи (як загальноосвітньої, так і професійної). Процес формування національної школи проходив досить складно і зустрічав протидію з боку педагогічних кадрів. Аналогія цього процесу дає підставу говорити про те, що в питаннях виконання закону про державну мову тенденції в значній мірі повторюються і в наш час. Визначальну роль у формуванні

вчителя історії школи відіграли університети і товариство "Просвіта".

В цілому за короткий період існування української держави нагромаджено цінний досвід створення національної системи формування педагогічних кадрів, в тому числі і підготовки вчителів історії. Цей досвід формувався в складних умовах руйнації і громадянської війни. Тому багато питань так і залишились не вирішеними внаслідок відповідних соціально-економічних і політичних подій, які відбувались в умовах національно-визвольних змагань.

2; 2. Теоретичні та практичні передумови професійної підготовки вчителів історії в умовах зміни освітніх зразків минулого¹,

Історико-педагогічний доробок вищої педагогічної школи 20-х років має важливе значення для осмислення цього процесу і реалізації всього цінного і важливого для удосконалення професійної підготовки вчителя історії, його готовності до практичної роботи в школі. В працях А.В.Луначарського, В.П.Затонського, Я.П.Ряппо, М.Скрипника, А.С.Макаренка, С.Т.Шацького визначаються основні вимоги до вчителя, а також складові системи його загально-педагогічної і професійної підготовки.

Історико-педагогічні аспекти педагогіки вищої школи знайшли своє місце в роботах М.М.Грищенка, С.Х.Чавдарова, М.А.Лескевича [135], В.К.Майбороди [147].

Разом з тим слід відзначити, що проблема професійної підготовки вчителя історії в педагогічних ВУЗах України, особливо, що стосується практичних аспектів проблеми, не

була предметом цілісного дослідження, для роботи сучасної вищої педагогічної школи досить цінним є досвід формування системи професійної підготовки вчителя історії в період 20-30-х років. Це і проблема загально-педагогічної підготовки, її змісту і взаємозв'язку, проблеми організації єдності теорії і практики на основі організації різних видів педагогічної практики. Сучасні труднощі розбудови системи професійної підготовки вчителя історії вимагають ще раз поглянути на вирішення цього питання в умовах роботи педвузів періоду 20-30-х років.

Важливим компонентом нашого дослідження є чітке визначення суті поняття професійна підготовка вчителя історії. В педагогічній енциклопедії [203] вказується, що професійна підготовка являє собою сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей трудового досвіду і норм поведінки, які забезпечують можливості успішної роботи з певної професії.

Оскільки предметом нашого дослідження є практична педагогічна підготовка вчителів історії, то деяку ясність вносить визначення в педагогічній енциклопедії поняття "педагогічна освіта". В енциклопедії говориться, що педагогічна освіта являє собою підготовку педагогічних кадрів для навчально-виховних закладів загальноосвітніх, професійно-технічних, середніх спеціальних. В енциклопедії вказується, що педагогічна освіта являє собою сукупність загально-теоретичних, педагогічних і спеціальних знань і практичних педагогічних навичок, які дозволяють тим, хто отримав педагогічну освіту вести навчально-виховну роботу в навчально-виховних закладах у відповідності до одержаної спеціальності. В інших енциклопедичних виданнях також

дається визначення, що педагогічна освіта - це система підготовки педагогічних кадрів (учителів, вихователів...) для загальноосвітніх шкіл та інших навчально-виховних закладів в педагогічних інститутах, училищах і університетах.

Таким чином, професійна підготовка вчителя і педагогічна освіта в значній мірі це одного порядку поняття, хоча кожне з них має свій зміст і свою структуру, свої особливості.

В структурі поняття професійна підготовка вчителя, як найбільш об'ємного, ми виділяємо три основних компоненти. Це:

- загально-педагогічна освіта;
- спеціальна фахова освіта вчителя історії;
- педагогічна практична підготовка.

Загальна педагогічна підготовка учителя на думку багатьох дослідників (О.А.Абдуліна [12], В.А.Сластенін [252]) А.І.Щербаков) включає в себе: підготовку по загальних питаннях педагогіки; дидактичну підготовку; методичну підготовку з предмету; підготовку до позакласної і позашкільної роботи; підготовку в сфері управління і керівництва народною освітою.

Спеціальна фахова підготовка вчителя історії включає в себе той комплект навчальних предметів і дисциплін, вивчення яких забезпечує формування спеціаліста в цій галузі.

Практична підготовка майбутнього учителя історії передбачає систему формування практичних умінь і навичок, які створюють умови для ефективної навчально-виховної роботи педагога в школі як кваліфікованого вчителя історії.

Таким чином, професійна практична підготовка вчителя історії в нашому дослідженні розглядається як цілісний процес навчання студентів історичних факультетів педагогічних ВУЗів педагогічним дисциплінам, спеціальним фаховим предметам та формування професійних умінь і навичок, які в своїй єдності і- забезпечують ефективну систему підготовки учителя історії. Особлива увага приділяється практичним аспектам підготовки вчителя історії в ході методичної підготовки і проходження педагогічної практики.

В основу системи побудови народної освіти Радянською владою були покладені такі принципи: зв'язок системи, народної освіти з політикою держави, економікою і культурою; державність; рівноправність усіх національностей; право націй здобувати освіту рідною мовою; світськість школи; рівноправність чоловіків і жінок у навчанні.

Політика Радянського уряду в сфері освіти здійснювалась в руслі тих законів і декретів, які були покладені в основу освітянської політики в Росії. Домінуючим напрямком перебудови школи був орієнтир на тісний зв'язок навчання з продуктивною працею.

Для забезпечення функціонування системи шкільної освіти Радянський уряд розпочав роботу над підготовкою спеціалістів з середню і вищою педагогічною освітою. Реорганізація вищої педагогічної школи, створення таких навчальних закладів в Києві як Вищий інститут народної освіти ім. М.Драгоманова, прискорені педагогічні курси (на базі III і IV курсів історико-філологічного факультету жіночих курсів) та Університету святого Володимира,

засвідчили про початок формування системи педагогічної освіти в Україні.

Історико-логічний аналіз архівних документів і практики професійної підготовки вчителя історії з 1917 р. і на початку 20-х років дозволяє відтворити основні елементи створення, радянської системи функціонування педагогічних навчальних закладів. Співвідношення зразків минулого і проектів сьогодення дає можливість на основі ідей і досвіду минулого спроектувати реальні шляхи розбудови сучасної педагогічної школи в справі підготовки вчителів гуманітарних дисциплін.

У 1918 році справа підготовки вчителів здійснювалась в учительських інститутах, учительських семінаріях та на тимчасових річних курсах по підготовці вчителів для ЄТШ. В Положенні про тимчасові річні курси з підготовки учителів, для ЄТШ [344] вказується, що на основі даного Положення курси мають на меті підготувати вчителів I і II ступеня ЄТШ.

На курсах для підготовки вчителів для II ступеня ЄТШ відповідно до Положення [345] викладались такі предмети: педагогіка, психологія, анатомія і фізіологія, гігієна, училищезнавство, історія наукового світобачення, історія про право і державу у зв'язку з Радянською конституцією. Це були обов'язкові дисципліни.

Для підготовки вчителів для II ступеня ЄТШ заняття проводились по циклах: фізико-математичний, фізико-хімічний, біологічний, географічний, соціально-історичний, художньо-літературний. Вирішуючи завдання, пов'язані з підготовкою учительських кадрів, Радянська влада проводила реформування вищої освіти в цілому і, звичайно, вищої

педагогічної освіти. Вирішуючи стратегічне завдання щодо формування єдиної системи освіти з Російською Федерацією Рада Народних Комісарів України прийняла декрет про вищі навчальні заклади України, який повного мірою стосувався і вищих педагогічних закладів (березень 1919 року). В декреті говорилося, що двері до вищої школи відчинені для всіх бажаючих дістати вищу освіту. При вступі до ВУЗу заборонялося вимагати дипломи чи посвідчення, окрім посвідчення особистості і віку. Правом вступу користувалися як юнаки, так і дівчата, які досягли 18 років. Радянська влада створювала умови для вступу до вищих закладів вихідців із пролетарських верств населення. Цьому служили і підготовчі курси.

Важливу роль у визначенні основних вимог до професійної підготовки вчителя історії мали такі державні документи, як "Положення про Єдину Трудову Школу" 1918 р. і "Декларація про Єдину Трудову Школу" 1918 р. Вища педагогічна школа України, яка значною мірою формувалася за зразками закладів у Росії, мала на меті створити такі умови підготовки спеціалістів, які б забезпечували єдність теорії і практики. Вся робота з підготовки вчителя здійснювалася на основі принципу єдності теорії і практики навчання. Особлива увага приділялась практичній підготовці вчителів історії до роботи в школі.

Відповідно до постанови Комісії у справах вищої школи від 9.03.1919 р. всі вищі навчальні заклади об'єднувались в Єдину Вищу Трудову Школу. В країні йшов процес реформ вищої педагогічної освіти, реорганізації учительських інститутів в педагогічні інститути. Кожен інститут створював свій навчальний - план і свої програми. Архівні матеріали

освідчать про значну творчу роботу педагогічних інститутів по створенню певної системи підготовки педагогічних кадрів, в тому числі і вчителів історії на словесно-історичних факультетах. Так, наприклад, в матеріалах про реорганізацію Миколаївського учительського інституту в педагогічний інститут говорилося, що в країні необхідно створювати педагогічну школу вищого типу з 4-річним терміном навчання. В проекті навчального плану пропонувалось такі основні предмети і розподіл годин, які забезпечували загальну і педагогічну підготовку [346].

Таблиця 2.2.

Проект навчального плану Миколаївського педінституту.

Загальні дисципліни	Курс				
	I	II	III	IV	Заг.
1. Логіка	2				2
2. Психологія	3				3
3. Психологія дитячого віку	1				1
4. Педагогіка (дидактика і теорія виховання)		4		1	5
5. Історія педагогічних вчень			4	1	5
6. Вступ до філософії	3	1			4
7. Графічне мистецтво	2	1	1	1	5
8. Теорія використання ручної праці			2	2	4
9. Теорія музики і співів	2	1	1	1	5
10. Політична економія		1			1

Продовження таблиці 2.2.

11. Історія економічних вчень		1			1
12. Соціологія				1	1
13. Анатомія і фізіологія людини	3				3
14. Гігієна				2	2
15. Німецька або французька мова	2	2	2		6
Всього:	18	11	10	9	48

Досить ґрунтовна загально-педагогічна підготовка пропонувалась на всіх курсах інституту. Підготовку вчителя історії пропонувалось здійснювати на словесно-історичному факультеті, де студенти вивчали спеціальні історичні дисципліни, тут же відбувалась методична і практична підготовка. Навчальний план пропонувався в такому вигляді [347] :

Таблиця 2.3

Навчальний план словесно-історичного факультету
Миколаївського педінституту.

Загальні дисципліни	Курс				
	I	II	III	IV	Заг.
1. Загальне мовознавство	2				2
2. Історія російської мови і діалекту			3		3
3. Старослов'янська мова	4				4
4. Історія української мови			2		2

Продовження таблиці 2.3.

5. Слов'янська мова				2	2
6. Латинська мова	2	2	2	2	8
7. Грецька мова	2	2	2	2	8
8. Нова мова				2	2
9. Російська література	3	3	2	2	10
10. Українська література			2		2
11. Всесвітня література	2	2	1	2	7
12. Історія слов'янської літератури		1			1
13. Методика мови і літератури			2	8	10
14. Методологія літератури			2		~ 2
15. Психологія і теорія творчості		2			2
16. Історія культури і стародавня історія	3	3		-	6
17. Середні, нові століття і XIX століття			3	5	8
18. Історія дидактики			1		1
19. Російська і українська історія	2	5			7
20. Історія релігії	2				2
21. Теорія і методика мистецтв	2				2
22. Теорія філософії			3	4	7
23. Методика навчального процесу			2	1	3

Продовження таблиці 2.3.

24. Практичні заняття і пробні уроки				6	6
ВСЬОГО:					
Теоретичний курс	18	25	25	22	90
Практичний курс		1	2	14	17
РАЗОМ:	18	26	27	36	107
ВСЬОГО з загальними дисциплінами	36	37	37	45	

В системі Комісаріату народної освіти функціонували навчальні заклади, які забезпечували теоретичну підготовку своїх слухачів у різних галузях знань, в тому числі і історичної. Звичайно, більшість студентів орієнтувались на наукову, викладацьку роботу у вищих навчальних закладах України, але оскільки в суспільстві відбувались складні процеси, ми можемо стверджувати, що багато випускників працювало вчителями історії і в школах.

Так, в структурі Харківської Академії Теоретичних Знань працював Інститут суспільних наук, який забезпечував історичну підготовку своїх слухачів – студентів. Соціально-історичне відділення інституту суспільних наук складалося з кафедри всесвітньої історії, яка забезпечувала викладання стародавньої історії, історії середніх віків і нової історії. Кафедра російської історії під керівництвом професора В.І.Веретеннікова та кафедра історії України під керівництвом професора Д.І.Багалея забезпечувала фахову підготовку студентів. Кафедри археології, політичної

економії та історії релігії були теж в складі соціально-історичного відділення [348] .

У звіті про наукову і навчальну діяльність історико-філологічного факультету за 1920 рік наголошується, що цей рік для навчального закладу був роком організаційної роботи. Це і розробка університетського статуту, і створення нових планів та програм роботи факультету. На 1 січня 1920 року відділення соціально-історичне ділилось на секції: всесвітньої історії, російської історії, української історії [349].

Основними формами навчальної роботи серед студентів були лекційна і семінарська. Лекційні заняття часто не проводились, оскільки не було світла (лекції проводились вечорами, тому що більшість студентів вдень працювали). Призначені лекції на пізній час часто не відбувались тому, що студенти жили на околицях міста, а з'являтися на вулиці в пізній час було небезпечно. [досить характерна ситуація і для кінця ХХ століття].

Як вказується у звіті, все ж 1920 рік не був роком втрачених надій і сподівань. Студенство виявляло особливий інтерес до історичних знань, створилась певна група слухачів, яка й становила основу аудиторії. Певні здобутки були і в науковій роботі. В звітах кафедр соціально-історичного відділення зазначалось, що професор В.П.Бузикул читав курси "Історія реформаційного руху", "Історична думка ХІХ поч. ХХ століття", "Історія Греції", вів семінарські заняття з нової історії, підготував до друку книгу "Час великих відкриттів в галузі історії".

Професор Н.С.Гольдін викладав курси "Історія стародавнього Сходу", "Середні віки", "Нова історія"

(старий порядок і революція). Практичні заняття із студентами проводились по цих курсах у формі виступів або написання рефератів.

Професор Д.І.Баталій з кафедри української історії читав курси "Стародавня Київська Русь-Україна", "Україна під владою російської держави", "Українська історіографія". Д.І.Баталій був дійсним членом Української Академії Наук [350] .

В якості навчально-допоміжних закладів ІСН в 1920 році функціонували Археологічний музей, Музей Слобідської України, Церковно-історичний музей, Центральний Художньо-історичний музей, Центральна Художньо-історична бібліотека [351]. На факультеті існували кабінети практичних занять. Це кабінети російської історії, всесвітньої історії, нумізматичний кабінет та інші. Музеї і кабінети були закладами, де викладачі і студенти мали можливість вести певну наукову роботу, поєднувати її з навчальною. В музеях проводились екскурсії. Так, за 1920 рік було проведено 149 екскурсій [352]. Практичній підготовці приділялась особлива увага.

В структурі Академії Теоретичних Знань функціонував педагогічний інститут. В листі на ім'я ректора Академії декан Харківського педагогічного інституту вказував, що в інституті викладаються такі дисципліни: методика історії - 2 години; вступ до педагогіки; сучасні течії педагогічної думки - 6 годин; душевне життя дитини; психологія - 4 години; основи естетичного виховання - 4 години; соціальна педагогіка - 4 години; психологія дитячої творчості - 4 години. Ось ці дисципліни давали загальнопедагогічну і

методичну підготовку для майбутнього вчителя історії [353].
Методику викладання історії вів професор М.С.Гольдін.

В листі Голови науково-навчальної ради Полтавського педагогічного інституту до відділу підготовки робітників освіти при Наркомосвіти зазначається, що педагогічний інститут існує в Полтаві з 1914 року. Він був заснований за програмою функціонування учительських інститутів. Влітку 1920 року інститут готував учителів на трьох відділах. I курс - основний, II, III, IV курси по відділах - словесно-історичний, фізико-математичний і природничий [354]. Так, в статуті Полтавського Українського педагогічного інституту в загальних пунктах вказувалось, що Полтавський педагогічний інститут є вищою автономною школою, яка має своїм завданням дати педагогічну і наукову підготовку особам, що беруться присвятити себе педагогічній роботі в ЄТШ [355]. Навчальний курс в інституті продовжується 4 роки. Перших три роки студенти оволодівають знаннями спеціально-педагогічних дисциплін і науковими. Четвертий рік студенти проходять переважно педагогічну практику в існуючих при інституті опорних та інших школах, де педагогічна рада дає згоду на таке співробітництво.

В навчальному плані інституту значна увага приділялась вивченню психолого-педагогічних дисциплін, серед яких особливе місце відводилось загальній психології, психології дитини, логіці, історії філософії та історії наукового світогляду, теорії виховання і навчання, історії педагогіки, теорії політичної економії, шкільній гігієні, історії соціалізму та іншим. Ці дисципліни викладались для всіх студентів незалежно від спеціалізації. Заняття

проводились як теоретичні, так і практичні. На соціально-

історичному відділенні, де готували вчителів історії, студенти здобували теоретичні і практичні знання за таким планом.

Таблиця 2.4

Навчальний план соціально-історичного відділення
Полтавського педінституту. [356]

Предмет	Теоретичні	Практичні
Соціологія	1	
Археологія України	1	
Історія України	6	8
Історія українського побуту	1	
Історіографія України	1	
Історія Росії (нова)	2	
Всесвітня історія	3	
а) стародавня		
б) середня	3	
в) нова	4	8
г) історія ХІХ ст.	2	
д) історія слов'ян	2	
Історія всесвітнього українського мистецтва	4	2
Історія письменства	2	
а) українського		
б) всесвітнього	3	
Методика історії з практичними заняттями	6	
Теорія історичного процесу	1	
Історія народного господарства на Україні	1	

Продовження таблиці 2.4.

Музеєзнавство	1	
Польська мова	1	
Латинська мова	2	

Слід зазначити, що значна увага в підготовці вчителя історії - приділялась його практичній підготовленості до викладання в школі. Тому в навчальному плані зазначалось, що кожен слухач зобов'язаний провести практичні заняття (семінарії та просемінарі!), відпрацювати в кількості 8 годин протягом курсу по спеціальності. Серед обов'язкових практичних занять в інституті запроваджувались: а) лабораторні роботи, б) науково-семінарські роботи, в) наукові спостереження і досліди, г) практика навчання, д) студіювання методик та підручників, науково-популярної та навчальної літератури та інші. В інституті під керуванням викладачів методик відбуваються конференції студентів для обговорення уроків, проводяться в дослідній школі, а також для захисту рефератів і звітів. Акцент на практичну готовність до виконання функцій учителя був досить вагомим.

Для забезпечення професійно-педагогічної і фахової підготовки в інституті, крім бібліотеки, функціонували педагогічний музей, психологічний кабінет, історичний кабінет, школа, де студенти мали можливість проходити практику. Навчально-виховний процес, формування професійних якостей майбутніх вчителів історії, доповнювався проведенням публічних лекцій як по наукових, так і по педагогічних проблемах, також влаштовувались педагогічні курси і періодичні з'їзди колишніх випускників інституту.

Це давало можливість наблизити студентів до реального педагогічного процесу, усвідомити місце і роль вчителя.

Учителі шкіл, де студенти проходять практику, мали навантаження 18 годин на тиждень, які оплачувались як за 1.5 години в школах звичайного типу. Участь учителя в конференціях у зв'язку з практичними уроками оплачувались як за 2 тижневих години [357].

Значну роль в підготовці педагогів, вчителів історії відіграло товариство "Просвіта" [358]. Так, восени 1918 року, товариством "Просвіта" був заснований в м. Полтаві історико-філологічний факультет. Пізніше він став утримуватись за державні кошти [359]. Історико-філологічний факультет в 1920 р. функціонував як навчальний заклад, в якому слухачі навчались протягом 3 років [360]. На I курсі навчалось 347 студентів, на II курсі - 180, на III курсі - 80. [361]

В листі Народного Комісаріату Освіти від 26.08.1920 року №25 до Ради Полтавського історико-філологічного факультету вказується, що факультет реорганізується в Полтавський Український інститут Суспільних Наук [362] з двома відділеннями: соціально-історичним і літератури та мистецтв. Навчання в інституті здійснювалось протягом 4-х років за триместровою системою. Відділення інституту діляться на секції і підсекції, де на основі спеціальних предметів здійснюється підготовка кадрів для викладацької роботи. Навчальні плани використовувались ті, за якими працювали в Харківському інституті суспільних наук.

Аналіз навчального плану [363], лекційних годин і переліку дисциплін свідчить, що для майбутніх учителів історії на першому році навчання протягом перших трьох

триместрів викладалися: історія Греції - 4 год. в I триместрі; історія Риму - 4 год. в III триместрі; історія України - 12 год. в I, II, III триместрах; історія Росії - 8 год. в I і II триместрах; історія середніх віків - 4 год. у II триместрі; історія християнства - 4 год. в I триместрі; історія Польщі - 4 год. в III триместрі.

З цих предметів проводилися семінарські заняття і спецкурси, які поглиблювали знання студентів.

Характеристика психолого-педагогічного блоку предметів навчального плану дає змогу стверджувати про певну педагогізацію навчального процесу. Студенти вивчали: історію педагогіки - 4 год. [II триместр]; педагогічна психологія - 6 год. [II, III триместри] ; гігієна - 2 год. [III триместр], шкільна санітарія - 2 год. [III триместр], методика історії - 2 год. [III триместр].

Початок 20-х років на Україні - це складний період пошуку оптимальних варіантів створення вищої педагогічної школи, де б готувалися кваліфіковані спеціалісти, в тому числі і вчителі історії. Прослідковуючи складний багатогранний процес такої еволюції на прикладі реорганізації навчальних закладів в м. Полтаві, можна відзначити, що весною 1921 року йшов процес об'єднання історико-філологічного факультету з Полтавським педагогічним інститутом в єдиний Український Вищий Інститут Народної Освіти (УВІНО).

Аналіз архівних джерел, детальне знайомство з навчальними планами, програмами, статутами нових вищих педагогічних навчальних закладів, їх історичних факультетів і відділень свідчить про особливу увагу, яка приділялась справі практичної підготовки вчителів до роботи в школі.

Особливості функціонування єдиної трудової школи вимагали самого серйозного ставлення до проблем практичної підготовки майбутнього педагога.

В 1919/20 навчальному році, відповідно до плану Народного Комісаріату Освіти, всі існуючі педагогічні навчальні заклади, окрім річних педагогічних курсів, повинні припинити своє функціонування [364]. На їх місце в системі професійної підготовки вчителя повинні прийти Інститути Народної Освіти (ІНО). Відповідно з проектом ІНО повинен мати 5 відділень: підготовка працівників з дошкільного виховання; підготовка працівників для I ступеня ЄТШ; підготовка працівників для II ступеня ЄТШ; підготовка працівників з трудових процесів; підготовка працівників з позашкільної освіти.

Інститути народної освіти, як вищі навчальні заклади, складала основу системи професійної підготовки вчителів для школи, в тому числі і вчителів історії. На 1.10.1921 року в Україні функціонували такі ІНО: Харківський, Полтавський, Київський, Житомирський, Чернігівський, Кам'янецький, Вінницький, Одеський, Миколаївський, Катеринославський, Ніжинський, Херсонський, Глухівський [365]. ІНО, літературно-історичні факультети, готували учителів історії для ЄТШ.

Таким чином, підготовка кваліфікованих учителів історії в системі роботи вищої педагогічної школи в Україні тепер здійснювалась ІНО. В 1920/21 навчальному році почав працювати Житомирський ІНО, який готував викладачів окремих шкільних предметів на гуманітарному, фізико-математичному і природничо-географічному факультетах. На гуманітарному факультеті готувалися вчителі історії. Професійна

підготовка проходила в складних політико-економічних умовах, оскільки життя в прифронтовій зоні, а потім прикордонній, мала свої проблеми. Теоретичні курси в 3-у триместрі не були вчитані і, як видно з доповіді декана факультету, навчально-виховний процес мав значні проблеми. На I - III курсі практичні заняття проводились з історії України по певних темах [366] .

Мережа вищих навчальних закладів, що готувала учителів для школи, розширювалась. Так, стало питання про відкриття Черкаського ІНО, Златопольського ІНО ім. III Інтернаціоналу. На факультеті соціального виховання (відділення соціально-гуманітарних наук і підвідділення політико-економічних і соціально-юридичних наук) готувались учителі для школи.

Робота Одеського ІНО спрямовувалась на професійну підготовку вчителя школи, Факультет професійної освіти і його історико-соціальний і літературний відділи готували учителів історії. Аналіз навчальних планів свідчить, що студентам викладались предмети, які давали хорошу як фахову так і загально-педагогічну підготовку. А от практично-методичну, підготовку вони майже не отримували [367]. Це, звичайно, впливало на рівень кваліфікації вчителя. Не володіючи відповідними уміннями і навичками, молоді спеціалісти мали значні труднощі в роботі. В навчальні плани були включені такі предмети, як історія робітничого руху, історія професійного руху, історія Запоріжжя, історія Слобожанщини, історія гетьманщини та інші [368].

Професійну підготовку учителів історії для школи здійснював Полтавський ІНО. Рішення Главпрофобучу України від 6 жовтня 1920 року в Полтаві утворювався ІНО шляхом

злиття і переформування Педагогічного інституту та історико-філологічного факультету. Навесні 1921 року організаційну роботу завершено. Декан історико-філологічного факультету Н.Ю.Мірзо-Авакянц став проректором ПІНО. Студенти історико-словесного відділу Педагогічного Інституту були зараховані до складу студентів історико-філологічного факультету, де для них були введені додаткові дисципліни, а для студентів історико-філологічного факультету були введені такі педагогічні дисципліни, як історія педагогічних вчень, експериментальна психологія, психологія дітей з певними вадами, методика викладання історії та практичні роботи всього 10 тижневих годин.

Правління ПІНО, плануючи роботи на 1921 рік, відзначає, що заняття почнуться 10 вересня. В період 1-10 вересня будуть проведені колоквіуми для бажаючих навчатися. Головним завданням ІНО є готувати такого педагога, який буде підготовлений теоретично і практично до роботи [369] .

В світлі вимог нової школи - навчання і виховання на трудових підставах. Принцип виховання студентів на основі практичних трудових методів та трудової психології є домінуючим. Абстрактні дисципліни з пасивним слуханням студентів повинні бути замінені конкретними розробками педагогічних питань з безпосередньою трудовою діяльністю студентів. Для реалізації практичної концепції навчально-виховного процесу в ПІНО керівництво вбачає за необхідне створити навчальні кабінети і наповнити їх всім необхідним. Це кабінети експериментальної психології, конкретних методик, в тому числі і методики викладання історії. Практична підготовка - на перший план.

Другим завданням є створення майстерень: шиття, чоботарства, столярної та ін., тобто забезпечити трудову підготовку майбутніх учителів. ПІНО має бібліотеку (5 тис. примірників), але вона не задовольняє потреб, тому необхідно поповнити книгозбірню, насамперед виданнями з економіки, педагогіки, працями, що відповідають принципам трудової школи.

Планується організація ферми при ПІНО. Учитель трудової школи мусить бути знайомим з головними галузями країни, України, Полтавщини. Педагог повинен організувати в школі садок і город і бути провідником культурних ідей в широкі маси. Для цього потрібно, щоб вчитель мав елементарні практичні відомості про хліборобство, садівництво, городництво, бджільництво. З іншого боку, для виховання серед студенства дійсно трудової психології, звички й потреби в колективній праці найкращим засобом є робота на землі [370], організація інститутського господарства. ПІНО просить виділити 300 десятин землі для насінневого господарства, 250 - для засіву хлібом [371] .

Навчальні плани історико-філологічного факультету по триместрах включали різні історичні дисципліни. Наприклад, в IV триместрі вивчались: історія релігій, історія Сходу, історія України, в V триместрі - історія Греції, історія України, історія Росії, історія слов'ян [372]. Вводились допоміжні курси і семінарії, такі як спеціальний курс з історії України, спецкурс з історії Росії, курс з історії Західної Європи або античних літератур проводились семінарські заняття за вибором. В VI триместрі тижневе навантаження складало 27 годин обов'язкових курсів і 6

годин додаткових предметів як теоретичного, так і практичного плану. <

VII триместр. Спільні курси: історія середніх віків - 4; історія Росії (XIX ст.) - 4; історія української літератури - 4; історія українського письменства - 4; історія всесвітнього мистецтва - 4; Нова мова - 2; Стара мова - 2; всього 24 години.

Додаткові курси:

для "А": спецкурс - 3 год., семінар - 3 год.;

для "В": історія слов'янської або російської літератури (один період за вибором);

для "С" :спецкурс - 3 год., семінар - 3 год.

Додаткові курси (для педагогічної секції): історія педагогіки - 4 год.; педагогічна психологія - 3 год.

Отже, в навчальний план вводяться і педагогічні дисципліни, які вводять студентів в проблеми педагогічної праці.

В VII триместрі студенти слухали теоретичні курси з історії середніх віків - 4 год., нової історії, етнографії України, історичної етнографії України, статистики і демографії. Додатковими курсами для кожної з секцій ("А", "В", "С") були спецкурси - 6 год. і одному семінару. Для педагогічної секції викладались курси психології - 3 години, гігієни - 2, і що важливо - вводилася методика викладання предмета історії - 2 години. Загальне навантаження в VII триместрі було 29 годин на тиждень [373] .

В IX триместрі викладались спільні курси для всіх секцій:

історія нова - 4 год.; історія новітня - 8 год.; філософія (методологія історії) - 4 год.; мова нова - 4 год.; стара мова - 4 год. (всього 24 години); додаткові курси по педагогічній секції: психологія дитини - 2 год.; методика викладання історії - 2 год. (всього 4 години).

IV рік навчання педагогічної секції починався X триместром з таких психолого-педагогічних дисциплін: педагогіка - 3 год.; соціальна педагогіка - 3 год.; теорія і практика трудової школи - 2 год.; психологія юнацтва - 2 год.; методика трудових процесів - 4 год.; семінарські праці - 11 год.; практичні роботи в школі - 10 год. (всього 35 годин).

В XI триместрі студенти вивчали курс педагогіки і соціальну педагогіку по три години на тиждень, теорію і практику трудової школи - 2 год., методику трудових процесів - 4 год., семінарські праці - 6 год., і, звичайно, практичні роботи в школі займали третину всього навантаження - 10 год.

В завершальному XII триместрі студенти - майбутні вчителі історії - вивчали педагогіку і соціальну педагогіку, теорію і практику трудової школи, методику трудових процесів, семінарські праці і практичну роботу в школі в такому ж обсязі, як і в минулому триместрі - 10 год.

Отже, аналіз навчального плану роботи історичного відділення, який готували вчителів історії для трудової школи, дає підстави говорити про те, що професійно-практична підготовка педагога здійснювалась на основі

глибокої фахової, педагогічної і практичної роботи. Разом з тим, педагогізація навчально-виховного процесу займає, на нашу думку, незначну частину навчального часу. Деяка одноманітність навчальних предметів і практичних дій спостерігається і на останньому IV році навчання.

Катеринославський інститут народної освіти, який почав функціонувати з 1 травня 1920 року, здійснював підготовку вчителів історії на соціально-історичному відділенні (I-II курс., 1-4 семестри). Відділення працювало за навчальним планом, розробленим спеціальною комісією. Аналіз навчального плану роботи інституту свідчить, що ідеологічне спрямування навчального процесу є однією із домінантів в діяльності навчального закладу.

Так, серед загальноосвітніх курсів, обов'язкових для всіх відділень, домінували такі предмети, як історія і теорія наукового соціалізму - 1 год., політична економія - 3 год., вчення про право і державу у зв'язку з Радянською конституцією - 2 год., історія наукового світогляду - 1 год. та інші [374].

Загально-педагогічну підготовку студентів забезпечували курси загальної психології - 3 год., експериментальної психології - 1 год., педагогіки - 4 год., історії педагогічних ідей у зв'язку з історією освіти в Росії - 4 год., практика нової школи - 2 год., педагогічна фізіологія - 3 год., загальна гігієна і шкільна гігієна - по 1 год. [375]. Психолого-педагогічна підготовка, виходячи навіть з переліку навчальних дисциплін, була непоганою і забезпечувала певний мінімум знань, практичних умінь і навичок.

На соціально-історичному відділенні загально-педагогічна підготовка доповнювалася такими предметами, як педологія дітей шкільного віку - 1 год., психопаталогія - 1 год., теорія виховання дітей шкільного віку. Фахова підготовка вчителя історії здійснювалась в процесі викладання таких предметів, як історія первісної культури - 1 год., історія стародавнього Сходу, Греції і Еллінізму, Риму і Римської імперії, середніх віків вивчалися по 2 год., історія нова і новітня - по 3 год., історія слов'янських народів - 4 год., історія Візантії - 2 год., історія російська - 10 год., історія України - 4 год., історія релігій - 3 год. Крім названих дисциплін, студенти знайомилися з курсами філософії і методології історії - 2 год., історіографією - 4 год., археологією - 2 год. [376].

Аналіз навчального плану свідчить, що методична підготовка майбутніх учителів історії обмежувалась 4 годинами методики історії з уроками і конференціями, а також аналізом програм на семінарах [377].

Соціально-історичний факультет, який був організований замість юридичного факультету і історичного відділення історико-філологічного факультету, мав на меті готувати спеціалістів-педагогів середньої школи, озброєних міцними знаннями в галузі соціально-економічних наук, державних працівників і адміністраторів [378].

Навчальний план Харківського ІНО, його соціально-історичного циклу [379] свідчить про хорошу фахову підготовку майбутніх педагогів. Так, на II курсі вивчалися: стародавня історія - 4 год., середня історія - 2 год., На III курсі вивчалися: нова історія і новітня - 3 год., історія України - 4 год., історія Росії - 4 год., всесвітня

література - 4 год., антропологія і етнографія - 2 год. На IV курсі - історія філософії -4 год., історія мистецтва - 2 год., історія релігії - 1 год., історіологія - 1 год., первісна культура - 1 год., історія політичної економії - 4 год., історичний матеріалізм - 1 год., історія політичних і соціальних учень - 2 год., історія економічних учень - 2 год., загальна теорія права - 2 год., історія робітничого класу - 2 год., спецкурс і робота в семінарах - 10 год..

Цікава програма з методики викладання історії в Харківській Академії Теоретичних Знань: історія як наука і як предмет викладання в середній школі; значення історії як навчального предмета і реальна сторона в історичній освіті; розуміння сучасності: питання тенденційності в історичному викладанні; зміст шкільного курсу історії; вибір і ґрунтування навчального матеріалу; питання про центри; історія в початковій школі; мета і завдання елементарного курсу викладання історії в початковій школі; методи введення в елементарний курс; підручники і навчальні посібники; хрестоматії і книги для читання; біографічний елемент і культурно-побутова історія в підручниках; техніка викладання історії; робота вчителя вдома і в класі; лекційний метод; постановка питань; повторення; принципи трудової школи у викладанні історії; використання джерел; робота класу з історичною хрестоматією; реферати та їх організація і значення; наочність у викладанні історії; картини, моделі, плани, історичний музей; екскурсії. Розробки відповідних тем з історії. Програма складена професором М.Гольдіним [380].

Значну роль в підготовці вчителів історії відіграв Вищий інститут народної освіти ім. М.Драгоманова [381] .

Факультет шкільної освіти готував учителів-предметників. На гуманітарному відділенні в циклах історичному та історико-соціальному готувалися учителі історії.

Загальнопедагогічну підготовку вчителів історії забезпечували кафедри загальної психології, педагогіки, фахову - кафедри історичної археології, історії України, Російської історії, історії західних і південних слов'ян, історії Сходу, історії Греції і Риму, історії Візантії, середньовічної Європи, історії Європи нового часу, соціології.

Аналіз навчального плану факультету прбфосвіти Київського вищого інституту народної освіти ім. М.П.Драгоманова на 1923/24 навчальний рік свідчить, що система підготовки вчителя історії здійснювалась на історичному циклі гуманітарного відділу у двох напрямках: а) українська історія; б) російська і всесвітня історія.

Таблиця 2.5

Навчальний план історичного циклу. I курс [878] .

Дисципліни	I семестр	II семестр
Вступ до філософії	4	
Педагогічна психологія	2	2
Історія соціалізму в Росії	2	2
Історичний матеріалізм	2	2
Логіка	2	2
Вступ до мовознавства	2	2
Історія філософії		4

Вивчення історії України здійснювалось в процесі викладання таких предметів, як історія України до XVI століття (викладав О.С. Грушевський - по дві години на

тиждень в I і II семестрах), історія стародавнього Сходу, археологія України і Росії, історія Росії, історія українського мистецтва, статистика, історія побуту України, історія Східної Європи (до монгольської епохи), найдавніші юридичні пам'ятки України, практичні заняття з польської мови і латинська мова [879].

На другому курсі студенти отримували певну педагогічну підготовку в процесі вивчення таких дисциплін, як загальна педагогіка - 8 год. і експериментальна психологія - 4 год. Звичайно, це більше, ніж на I курсі, але в цілому навчальний план збіднілий відносно загальнопедагогічної підготовки. Це підтверджує і план читання педагогічних дисциплін на III курсі. Там викладались лише курс історії педагогіки (6 год.) і енциклопедичний курс політико-просвітницької роботи (6 год.). Методична підготовка обмежувалась лише курсом методики історії на III курсі (4 год.).

Звичайно, такий розклад психолого-педагогічної і методичної підготовки майбутнього вчителя історії був, на нашу думку, недостатнім. Тим більше, що школа в цей час реформувалась відповідно до принципів трудової школи, а це вимагало значної педагогічної і практичної підготовки майбутнього педагога в умовах відмови від сталих традицій викладання шкільної історії [880].

Знайомство з системою фахової історичної підготовки на II і III курсах дає підстави говорити про високий рівень фахової підготовки учителів історії [881] , [882] .

Навчання на факультеті профосвіти ВІНО ім.М.П.Драгоманова в 1922-1923 роках на історичному циклі В (російська і всесвітня історії) здійснювалось за окремим

навчальним планом. Аналіз цього плану і співставлений з планом історичного циклу А (української історії) дає підстави говорити, що загально-педагогічна і методична підготовка учителя історії практично не відрізнялись від структури плану А. Це ті ж предмети: I курс - педагогічна психологія, II курс - загальна педагогіка, експериментальна психологія, III курс - історія педагогіки, політична освіта [883] .

Фахова підготовка здійснювалась в процесі викладання історичних дисциплін з акцентом на історію Росії, її культуру, економіку, політику [884].

Детальне знайомство з навчальним планом і програмами історичного циклу дає підстави говорити про подальшу ідеологізацію і політизацію навчально-виховного процесу. Такі дисципліни, як історичний матеріалізм, історія соціалістичної думки в Україні і Росії, історія соціалізму, політична економія, політична освіта та інші забезпечували ідеологізацію навчання і професійної підготовки майбутніх учителів історії. Але це був лише початок цього процесу, який набув свого розвитку в подальші роки.

Знайомство з навчальною запискою до навчального плану загального курсу і самим навчальним планом [885] ВІНО ім. М.П.Драгоманова дає уявлення про мету, завдання і систему загальної, до професійного вибору, підготовки студентів. Загальний курс по відношенню до інших курсів є вступним, підготовчим, що закладає фундамент педагогічної, світоглядної підготовки і основою для вибору спеціалізації. Тому завданнями курсу є: а)сформувати в учнів основи наукового, звичайно, матеріалістичного, світогляду, навчити вірно орієнтуватись в основних питаннях суспільно-

політичного життя; б) дати майбутнім педагогам необхідні знання з теорії і практики трудового виховання. Тому всі предмети діляться на дві групи: 1) загальноосвітні; 2) педагогічні.

Центральним курсом загальноосвітньої підготовки, як зазначається в пояснювальній записці до навчального плану, є історія розвитку господарчих форм, мета якого - показати зміну економічних структур і зміну відносин суспільних класів в залежності від змін економічних умов [886].

В курсі історії особлива увага повинна приділятися економіці перехідного періоду і з'ясуванню економічних передумов майбутнього безкласового суспільства. Зважаючи на те, що історія людства є історією класів, які борються за економічне панування, необхідно познайомити учнів з формами цієї боротьби, як вони розвивались на Україні і в Росії, в інших регіонах країни [887].

Щодо педагогічних дисциплін, то в пояснювальній записці сказано, що ця група предметів висвітлюється через призму політики радянської влади в галузі освіти [888].

Таким чином, можна зробити висновок, що розстановка акцентів на ідеологізацію, а не на педагогізацію навчально-виховного процесу була стратегічною помилкою в організації справи підготовки педагогічних кадрів, в тому числі вчителів історії в педагогічних вузах України початку 20-х років.

Діяльність КІНО здійснювалась відповідно до Статуту ІНО як вищого навчального закладу, що має на меті на основі соціалістичного будівництва вести професійну підготовку спеціалістів в галузі народної освіти (дошкільної, шкільної, позашкільної). Як сказано в Статуті ІНО від

10.03.1920. року [889], для здійснення цієї мети в інституті функціонує 5 відділів. Професійна підготовка вчителів історії мала здійснюватись другим і третім відділами, які готували шкільних працівників для I і II ступеня ЄТШ. Курс теоретичного і практичного навчання в інституті тривав 4 роки - 250 днів річних діляться на триместри, тривалість яких встановлюється Радою інституту, робочий день студентів і викладачів не мав перевищувати 8 годин [890].

Зміст роботи II і III відділень, де готувались вчителі історії, здійснювався на основі підготовки наукової по предмету і педагогічної для роботи з дітьми. Звичайно, більш ґрунтовну фахову підготовку отримували студенти III відділення, які отримували наукову підготовку на відповідних циклах. Так, майбутні вчителі історії навчалися на історико-соціальному циклі.

Основою навчально-виховного процесу в інституті була реалізація основних положень ЄТШ. І в лекційних, і на семінарських заняттях, і на конференціях, і на практичних заняттях ідеї трудової школи були домінуючими з точки зору організації навчальних занять.

Навчальні плани і програми в системі підготовки вчителя історії Вищого Інституту Народної Освіти дають можливість скласти певну картину професійної освіти майбутніх педагогів.

Так, в пояснювальній записці до навчального плану по підциклу історичних наук соціального циклу шкільного відділення факультету соціального виховання Вищого Інституту Народної Освіти вказується, що робота підциклу історичних наук має на меті дати слухачам необхідну

практичну підготовку для викладання історії і суспільствознавства, познайомити з методами викладання цих предметів в трудовій школі[891]. В навчальний план вводяться необхідні дисципліни для професійної підготовки (педагогічної, методичної і фахової) майбутнього педагога-історика. Рішення ВІНО вимагає ліквідації багатопредметності і ізолюваності відповідних предметів. Весь цикл підготовки повинен мати чітку систему знань[892].

Методика історії та суспільствознавства вивчається на IV курсі (1-3 триместри 4 год. на тиждень), коли вже слухачі мають достатню історико-політичну підготовку. Години, які відводяться на методику, присвячені питанням теоретичного обґрунтування методів і прийомів вивчення історії і суспільствознавства. Тут даються відомості про методологію викладання. Завершує методичну підготовку вчителя шкільна педагогічна практика.

Для нормальної роботи історичного підциклу необхідні такі навчально-допоміжні заклади: кабінет наочних посібників та відповідна лабораторія, кабінет стародавньої історії з відділом рукописів, кабінет сучасності (підбір і розробка матеріалів з історії Жовтневої революції) , музей мистецтв, історичний семінар з бібліотекою [893]. Такий документ вже в 1921 році закладав основи процесу підготовки вчителів історії як пропагандистів відповідної ідеології, носіїв ідей комунізму в маси.

В 1921 році реформування Вищого Інституту Народної Освіти відбувалося в процесі зміни структури інституту. Тепер інститут складався з факультету соціального виховання і політпросвіти. Факультет соціального виховання поділявся

на дошкільне, шкільне і лікувально-педагогічне відділення [894] .

Аналіз програм навчальних дисциплін, які вивчалися майбутніми педагогами-істориками з історії України, політичної економії, теорії держави і радянської Конституції, головних проблем трудового і соціального виховання та інших дає можливість говорити, що курс історії України, на думку професора О.Грушевського, дає перегляд минувшини переважно з точки зору соціального та економічного розвитку. На першому плані стоїть історія людності. При характеристиці окремих періодів історії України в першу чергу висвітлюється соціальний устрій та поділ на окремі соціальні класи, їх взаємини та боротьба між собою. Народні рухи Хмельниччини та Гайдамаччина висвітлюються на основі студіювання соціальних та економічних умов [895] .

Якщо в курсі історії України лінія на його ідеологізацію і політизацію мало просліджується, то такі курси, як теорія держави і Радянської Конституції, політична економія цю лінію витримують за основу. Більш того, в проспекті до дисципліни "Головні проблеми трудового виховання" проф. Чепіга вказує, що в силу того, що ця дисципліною є ідеологічна і читається вже кілька років, обсяг і постановка її більш - менш вже викристалізувалась" [896],[897].

Аналіз розкладу занять лекцій V триместру [898] гуманітарного відділу шкільного факультету на історичному циклі свідчить, що майбутні вчителі історії вивчали такі дисципліни: українознавство, історію України, історію Візантії, історію Риму, історію Росії, історію релігії на

Україні, історію мусульманства, вступ до історії слов'ян, грецьку, латинську мови та інші [899]. Серед викладачів працювали О.Грушевський, М.Покровський, А.Марковський. Цікаво, що в розкладі, окрім часу, предмету і прізвища викладача, вказувалась мова викладання (українська чи російська) [900].

Аналіз навчального плану соціального циклу шкільного відділення факультету соціального виховання свідчить, що метою соціального циклу є підготовка до викладання соціальних наук в школі. Щоб дати хорошу підготовку для викладання історичних дисциплін, соціальний цикл поділяється на 2 підцикли: 1) історичний, 2) літературно-лінгвістичний [901].

В пояснювальній записці до навчального плану вказується, що студенти кожного підциклу не ізолюються в навчальній роботі за своєю спеціальністю. Вони проходять підготовку, обов'язкову для всіх студентів, і лише тільки поглиблюють свої знання за названими спеціальностями. Тому, хто закінчив історичний підцикл, можна також в трудовій школі викладати і літературу. Із 18 годин, виділених на цикл, на підцикл відводиться 12 годин на III курсі і 14 годин на IV курсі, причому 4 години із 14 виділяється на методику викладання своєї спеціальності. Це створює умови для хорошої методичної підготовки [902].

Загальними предметами, з якими знайомляться студенти були: політична економія, історія соціалізму, історія філософії, вступ до мовознавства, вступ в теорію і історію мистецтв.

Навчальний план історичного підциклу.

Дисципліни	III курс	IV курс
	триместри	триместри
Історія класової боротьби на Україні	444	
Історія класової боротьби в Росії	444	
Історія класової боротьби в Західній Європі		444
Історія класової боротьби в стародавні часи		222
Історія первісної культури	222	
Наука про право і державу	222	
Історія матеріалізму		444
Методика історії і суспільствознавства		444
Всього:	12, 12, 12	14, 14, 14

Система методичної і практичної підготовки учителя історії як важливої складової частини його професійного становлення в поєднанні з практичною роботою в школі покликані були підготувати майбутнього випускника до самостійної викладацької роботи.

Студенти повинні були знати основні положення програми з історії для школи, знати підручники і посібники і, найголовніше, вміти організувати навчально-виховний процес. Документи програмно-методичного характеру НКО УРСР практично не видавав, і студенти знайомились з програмами,

які були чи в школі, чи в інституті. Часто це були документи НКО Російської Федерації.

Навчальний план єдиної семирічної трудової школи на 1920-1921 навчальний рік, підготовлений НКО УРСР, відводив на вивчення історії із суспільствознавством з 4 по 7 класи 8 годин [по дві години на кожен клас]. Але, як свідчать архівні документи, в школах викладали суспільствознавство, Конституцію, історію України, історію класової боротьби. Єдиного підходу не було.

Знайомлячись з програмами історико-суспільних дисциплін для шкіл другого ступеня, студенти з'ясовували, що програма складалася з 4 частин: перша - історія культури (від первісного суспільства до кінця 18 ст.), друга - нова і новітня історія Заходу і Росії, третя - Основи економічної науки і четверта - історія соціалізму. Аналізуючи ці частини програми, студенти готувались до педагогічної практики.

В матеріалах з'їзду робітників освіти Балтського повіту (15-18 липня 1920 року) у виступах керівників освіти і вчителів висвітлюються основні вимоги до вчителя в цілому і, звичайно, до вчителя історії в умовах розбудови ЄТШ. Так, в доповіді Т.Казамчука про ЄТШ говориться, що "тільки учитель-революціонер, тільки спеціаліст може будувати нову школу". "Трудовий метод у новій школі має своїм завданням, аби всі знання, які набуває учень в школі, можна зараз прикласти до праці, до життя, і що через працю учень набув знання".

Так, вивчаючи історію, ми беремо один із моментів культурного становлення людей. Необхідно відтворити картину даного історичного періоду. Учитель історії як організатор

відшукує місце і разом з учнями відтворює історичну дійсність того часу (костюми, мініатюрні будівлі, знаряддя праці тощо). В процесі праці учні здобувають трудові навички і знання [382].

Восени 1921 року Наркомосвіти Російської Федерації підготував "Програми семирічної Єдиної Трудової Школи". Історія як самостійний шкільний предмет вже не згадується. Всі частини програми з історії були об'єднані в єдину дисципліну - суспільствознавство. Тому в системі методичної підготовки студенти аналізували програму суспільствознавства, яка включила в себе чотири основних позиції: первісне суспільство і стародавні держави на Сході і в Європі, держави Європи в епоху натурального господарства, феодалізму і середземноморської торгівлі, життя суспільства в епоху зародження світового ринку і капіталізму, життя суспільства в новітні часи капіталістичної промисловості і розвитку соціалізму.

Студенти знайомились з підручниками з історії та методикою їх застосування на уроках. Домінуючим в методичній підготовці майбутніх педагогів щодо роботи зі шкільним підручником була ідея про те, що підручник є лише довідковим посібником, а знання про суспільно-історичні процеси учні повинні отримувати в процесі трудової діяльності (графічна, конструкторська та ін.). Трудові принципи лягли в основу методики проведення занять з історії, суспільствознавства.

Шкільних підручників практично не було, особливо з історії України. Такі підручники, як [авт. Е.А.Звягинцев, А.Н.Бернашевский] "Века и труд людей", [авт. К.В.Сивков "Краткий учебник русской истории", авт. Н.В.Тулупов,]

К.М.Шестаков "Очерки и рассказы для первоначального знакомства с историей", [авт. Н.А.Рожков] "Учебник истории всеобщей и русской", [Р.Ю.Виппер] "Древняя, средняя и новая истории", [авт. М.Н.Покровский] "Русская история в самом сжатом очерке" використовувались на заняттях з історії в школі. Книга О.Я.Єфименко "Історія українського народу", яка була видана ще в 1906 році, не могла бути підручником для школи. Практично шкільного підручника так і не було підготовлено.

Аналіз архівних джерел про роботу педагогічних курсів Донецької губернії в 1920/21 навчальному році свідчить, що відповідно до положення, трирічні педагогічні курси мають на меті підготовку шкільних працівників для молодших груп (3-4 групи) семирічної трудової школи. Курси створюються губернським відділом народної освіти, фінансуються і контролюються органами народної освіти. На цих курсах готувалися і викладачі історії, що викладалась в трудовій школі. Навчання на курсах продовжувалось три роки, навчальний рік тривав 300 днів, який ділиться на триместри. Тривалість триместрів встановлюється Радою курсів і затверджується Д.Г.В.Н.О. Робочий день для слухачів курсів не повинен перевищувати 8 годин. При курсах створюються показові школи, де слухачі проходять практичний курс викладання шкільних предметів [383].

На курси зараховуються особи не молодше 15 років, які мають підготовку не менше як за семирічну трудову школу. В першу чергу зараховувались вихідці з незаможних селян, робітників, члени комсомолу. Відповідно до положення про курси, ті, що їх закінчили, отримують посвідчення і повинні відпрацювати три роки в системі народної освіти. Слухачі

курсів мали право об'єднуватись в гуртки для свого професійного росту і активної громадської діяльності.

Про складність процесу підготовки педагогічних кадрів в Донецькій губернії свідчить доповідна записка інструктора Наркомосвіти відділу підготовки працівників освіти Шрабовського. В своєму звіті він вказує, що 12 листопада 1920 року він прибув до Донецька і одразу з'явився до завідуючого відділу підготовки працівників освіти, де він дізнався, що фактично відділу підготовки працівників освіти немає, хоча на папері він є. Інформації про роботу в справі підготовки педагогічних працівників у відділі освіти немає. Свою бездіяльність керівництво пояснює розгулом бандитизму і перебуванням влади на казарменому становищі. До речі, і сам інспектор став жертвою бандитизму, про що він пише в своїй доповідній. 12 листопада виїхав в Старобельськ із Донецька, а 14 листопада потрапив до рук бандитів, які його пограбували і роздягли, тому він повернувся в Донецьк [384]. Ці факти дають можливість говорити про складну ситуацію в організації керівництва системою професійної підготовки вчителів у цьому регіоні.

В яких складних економічних умовах функціонували 3-річні курси, свідчать матеріали про роботу цих педкурсів в 1920/21 навчальному році в м. Кам'янську. На 22.12.1921 року на курсах навчалось 77 слухачів (I рік - 41 і II рік - 36) . Відпущено додому на хутори за відсутністю засобів для існування 20 слухачів. Матеріальне забезпечення незадовільне, фінансування відсутнє, викладачі і слухачі працюють в дуже складних умовах [385] .

В записці із протоколу засідання Ради Кам'янських 3-річних педагогічних курсів від 22.12.1921 р. №25

вказується, що викладачі курсів постійно виконували свій обов'язок з перших днів приходу радянської влади. В стінах колишньої учительської семінарії були організовані курси, які функціонували вже два роки. Але ось уже 6 місяців Народний Комісаріат не виділяє жодної копійки на виплату заробітної плати викладачам. Голодні учителі залишають роботу, якій присвятили більшу частину свого життя, і йдуть торгувати на базарах в лабазах, займаються чоботарством, служать у їдальнях, працюють перевізниками і конюхами. Рада курсів знімає з себе відповідальність за подальше існування цього закладу.

Важливий процес, який почався в країні - українізація навчальних закладів, за повідомленням інспектора Грабовського, в краї не відбувається в зв'язку з нестачею викладачів [386].

Система вищої педагогічної освіти формувалась як система, що забезпечує високопрофесійну підготовку вчителів в умовах реформування всього суспільства. Держава ставила перед навчальними закладами, в тому числі і педагогічними, завдання готувати спеціалістів для галузей народного господарства. В цій системі відіграли певну роль Прискорені Педагогічні Курси в м. Києві [387], [388] .

В складних процесах політизації ідеологізації навчально-виховного процесу в педагогічних навчальних закладах і особливо в громадському житті студентства особливим є рішення Центрального бюро комуністичного студентства, яке існувало при організаційно-інструкторському відділі ЦК КП(б)У, від 4 вересня 1922 року (протокол 3). Слухалось питання про студентські організації в навчальних закладах. В рішенні було записано, що

політичних студентських організацій не створювати. Існуючі студкоми і економічні організації залишити, не розширюючи їх функцій [803].

Але в наступному питанні про Статут вузів, ухвалили резолюцію, де вказувалось на необхідність діяльності в вузах інституту політкомісарів "с самим тщательным отбором их" [804] .

Розвиток студентського руху і намагання очолити його зумовили прийняття рішень про студентські організації при інститутах[805].

Важливою ланкою в управлінні і професійною, і виховною роботою студентства в педагогічних вузах була робота ком'ячеек, що стали первинними партійними організаціями[806],[807].

В справі пролетаризації вузів ставилось питання про те, що платне навчання суперечить меті пролетаризації, тому необхідно встановити плату за навчання тільки для дрібної буржуазії [809].

Значна робота проводилась і серед викладачів вузів. Так, в тезах секретаря ЦК Ком. студ. Вагранського про роботу серед викладачів і професорів вищої школи, вказувалось на те, що роботу серед професури необхідно вести по лінії розмежування її, розколу як з питань політичних, так і з питань шкільної реформи. Необхідно використати різні думки серед професури, поглиблюючи і організаційно закріплюючи ці "разногласия" [810].

В практиці роботи педагогічних вузів досить широко використовувалась така форма впливу на студентську масу, як "студентські товариські дисциплінарні суди"[811],[812].

Аналіз архівних документів свідчить, що партія поставила завдання оволодіти не тільки зовнішньою, але і внутрішньою суттю вищої педагогічної школи. Так, в циркулярному листі №471 від 20.10.1922 року, щодо боротьби з буржуазною ідеологією в вищій школі, направленому в усі ком'ячейки вузів вказувалось, що ком'ячейки повинні відігравати основну роль в боротьбі за пролетаризацію студентства, за дискредитацію немарксистських професорів в їх трактовці суспільних наук [813] .

Аналізуючи листи, інструкції, положення, які надсилалися патійними органами до вузів, в тому числі і ІНО, важко виділити ті моменти, які конкретно визначали сутність професійної підготовки вчителя-суспільника. Наприклад, в директивах всім бюро ячеек вищих шкіл м. Києва секретар Губкому поставив 23 завдання, з яких лише 5 пункт якоюсь мірою стосується справ професійної підготовки студентів. В ньому сказано, що необхідно по-партійному боротись "с уродливими уклонами академизма". Всі інші пункти - це загальні установи, спрямовані на ідеологізацію і політизацію в роботі вищої школи [814], [815] .

Нормативна база роботи вищих педагогічних навчальних закладів на початку 20-х років запозичувалась з Російської Федерації. Так, положення про вищі навчальні заклади, підписане заступником голови ради народних комісарів Цурюпою 2. 07. 1922. року [816] поширювалось на Україні і визначало статус вузу, його структуру і завдання. Запровадження інституту політкомісарів у штаті управління ІНО мало на меті в умовах перехідного періоду перебудови вищої школи зосередити керівництво професійною підготовкою учительських кадрів в особі відповідального ректора і

фактичного контролю з боку Укрглавпрофобра в особі політкомісара [817] .

З метою вирішення завдань, пов'язаних з процесом пролетаризації вищих навчальних закладів у країні, створювались дворічні курси для підготовки пролетарського елемента до вступу в ІНО. В положенні про курси вказувалось, що курси організовуються для тих комуністів, робітників, селян, які виявили здібності до педагогічної роботи. Курси організовувались у Києві на 150 осіб і в Харкові на 100 осіб [818] . Курсанти отримували від держави гуртожиток, стипендію. Право вступу на курси мали особи, не молодші 17 років, які мали знання в обсязі 4-річної трудової школи. Термін навчання - 2 роки (6 триместрів). Курси повинні були давати необхідні знання з загальноосвітніх дисциплін, з соціально-політичного мінімуму і загальних положень педагогічної теорії і практики.

Аналіз навчального плану курсів свідчить, що окремого предмета історії не вивчалось, але відводилось 3 години на тиждень на першому і другому роках навчання на соціально-економічний мінімум [819].

Архівні матеріали про роботу Кам'янець-Подільського, Катеринославського ІНО в 1921/22 навчальному році [820] свідчать про складні процеси становлення системи професійної освіти в цих регіонах. Це і робота політкомісарів по боротьбі з контрреволюцією, хоча в Кам'янці-Подільському стара професура державного українського університету пішла з міста разом з петлюрівцями. Перевиховання студентів і професорів відбувалось в ІНО.

Систематичні чистки студентського складу від нетрудових елементів забезпечували пролетаризацію ІНО. Запровадження трудового мінімуму, "тижнів праці" забезпечувало колективам інститутів боротьбу з буржуазною ідеологією.

Про значення, яке надавалось учителю в системі виховання молоді з боку Радянської влади, свідчать тези доповіді тов. Долинко "Найближчі завдання союзу робітників освіти в справі посилення комуністичного впливу серед масового учительства [821] .

На початку 20-х років учительство в політичному плані поділялось на три групи. Перша група, незначна, учительство, що свідомо готове служити Радянській владі. Друга група (більшість) - політично відстала маса, інертна, але готова служити владі. Третя група (незначна) - вороже налаштована до Радянської влади.

Тяжке матеріальне становище учительства, в яке воно потрапило після революції, звичайно ж вплинуло на його політичну свідомість. Тому одним із першочергових заходів органів влади був пошук фінансових ресурсів для своєчасної оплати праці освітян в містах не нижче середнього заробітку, а в селах - не нижче штрафного мінімуму.

Ситуацію з педагогічними кадрами можна було виправити, направивши комуністів у школи, особливо в сільські. Підготовка нового працівника освіти в умовах становлення і розвитку системи професійного формування вчителів була домінуючою в роботі органів влади і управління, і створення нових навчальних планів, програм, удосконалення методів роботи, політизація професійної освіти, виховання нового студентства і розвиток самодіяльності студентського руху, пролетаризація вищої школи. Ось деякі тези, які прозвучали

в доповіді Я.Ряппо про основні напрямки розвитку профосвіти в Україні [822] .

Завдання розвитку студентства в Україні на початку 20-х років пов'язувались зі зміною пріоритетів в навчанні, пов'язаних з завданнями, які стояли перед країною. Відмова від попередніх організаційних форм і традицій вищої школи поставила завдання пошуку нових напрямків професійної підготовки вчителя. Пролетаризація студентської маси, політизація навчального процесу, максимальна самодіяльність студентства - ось домінуючі напрямки в розвитку студентства [823] .

Початок 20-х років був позначений широкою пролетаризацією вищої школи. Як вказується в листі Я.Ряппо секретарю ЦК КП(б)У т. Лебедю від 28.11.1923 р., під пролетаризацією в широкому плані розуміється перш за все реорганізація всіх типів навчальних закладів на нових основах, визначення і встановлення практичних завдань для школи в залежності від цільової установки навчальних планів і програм, зміна самого змісту знань комплектування школи робітниками і селянами, оновлення складу викладачів і запровадження раціональних методів навчання. В вузькому розумінні - пролетаризація означає комплектування школи робітничо-селянськими елементами і оновлення складу викладачів. Корінна ломка старої школи освіти і побудова нової.

Проголошувались III етапи пролетаризації: I - 1917-1919 роки; II - 1921 р. (початок); III - 1921 р. (середина) [824] .

Становлення і розвиток радянської системи педагогічної освіти, професійної підготовки вчителя історії в вищих

навчальних закладах України проходили в період досить складний, який увібрав у себе спільність явищ і подій, яких би вистачило на багато десятиліть. Період визвольних змагань українського народу позначився складними процесами в галузі педагогічної освіти.

Починаючи з грудня 1917 року, коли в Харкові починає діяти уряд УСРР, вся політика в галузі професійної освіти йшла в руслі освітньої політики Радянської Росії, хоча були певні нюанси, які різнили систему вищої педагогічної освіти в Україні.

Історико-логічний аналіз архівних документів, вивчення літературних джерел, програм, навчальних планів, звітів дає підстави стверджувати, що до відповідно основних принципів народної освіти Радянською владою створювалась нова система, яка заперечувала здобутки і традиції минулого. Робота учительських інститутів, учительських семінарів, тимчасових річних курсів з підготовки вчителів становили основу цієї системи. Фахова, загальнопедагогічна і методична підготовка вчителя історії здійснювалась на словесно-історичних факультетах. Аналіз навчальних планів Миколаївського, Полтавського учительських інститутів свідчить про ґрунтовну підготовку вчителів історії. В 1919/20 навчальному році НКО реформував систему вищої педагогічної освіти. Інститути Народної Освіти стали вищим навчальним закладом. Літературно-історичні факультети стали його структурою і готували вчителів історії.

Аналіз планів, програм Харківського, Полтавського, Одеського, Катеринославського та інших ІНО свідчить про складні процеси становлення системи професійної підготовки вчителя історії.

Курс на українізацію вищої школи здійснювався не послідовно. Ідеологізація і політизація стали домінуючими в роботі відділень, де готували викладачів суспільних дисциплін.

В цілому процес підготовки вчителя історії здійснювався в умовах пошуку нових практичних підходів до методики формування спеціалістів для ЄТШ. Особлива увага приділялась питанням практичної підготовки вчителя історії, суспільствознавства до роботи в школі.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ
ДИСЦИПЛІН В ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ
В 20-х - 30-х РОКАХ3.1. Реформаторська діяльність органів народної освіти в
системі практичної підготовки вчителя суспільствознавства в
20-х роках

Історичний підхід дає можливість глибше зрозуміти розвиток тих чи інших педагогічних явищ в галузі професійної освіти, вивчати їх і правильно оцінити сучасний стан педагогічного процесу у вищих навчальних закладах, зрозуміти напрямки його еволюції. Тому, з цих позицій, вивчення і узагальнення досвіду фахової, педагогічної, методичної і практичної підготовки вчителя історії 20-х років є актуальним і важливим для вивчення конкретного педагогічного явища, такого як підготовка вчителя суспільствознавства. Історичний аспект аналізу даної проблеми в методиці нашого дослідження доповнюється системним, що дає підстави поглянути на систему підготовки вчителя 20-х років не тільки з позиції вивчення досвіду історії минулого, а й з позицій співставлення і прогнозування сучасного процесу реформації вищої педагогічної школи.

На основі аналізу історичної, психолого-педагогічної літератури і особливо архівних матеріалів нам вдалося простежити складні процеси становлення і розвитку системи професійно-практичної підготовки вчителя історії в умовах

реформації педагогічної школи і системи шкільної історичної освіти, а також співставити досвід 20-х років в цій справі з проблемами фахової підготовки вчителя історії в сучасних умовах.

Особлива увага зверталась на практичну і методичну підготовку майбутніх педагогів в умовах роботи трудової школи і комплексної системи навчання, коли фактично була відсутня предметна система навчання історії, а весь навчальний процес будувався на основі трудового ознайомлення дітей з природою та суспільним середовищем.

В умовах, коли вища і загальноосвітня школа, відмовилась від традиційної філософії освіти і практичної підготовки вчителів історії і шукала нові системи навчального процесу, формування педагога в стінах ІНО було досить складним і багатогранним.

Впровадження комплексної системи навчання зумовило особливості підготовки вчителя-суспільника. Серед них освоєння нових технологій навчального процесу на основі впровадження Дальтон-плану, методу проєктів, Віннетки-плану.

Аналіз роботи історично-економічних відділень на основі знайомства з навчальними планами, програмами, звітами дають уявлення про систему практичної підготовки вчителів суспільних предметів.

Радянська система народної освіти, що встановилась у 20-х роках, законодавчо закріпилась Кодексом законів про народну освіту в Українській РСР (листопад 1922). Основним навчальним закладом у сфері професійно-педагогічної підготовки проголошується інститут, який готує спеціалістів вищої кваліфікації для системи народної освіти. У Кодексі

визначались основні напрямки професійно-педагогічної освіти: соціальне виховання, професійна і політична освіта.

Структура вищої професійно-педагогічної освіти 1922 р. в Україні складалася з Вищих трьохрічних курсів, ІНО та підготовчих курсів при інститутах.

Аналіз роботи Харківського ІНО в 1923/24 роках на основі знайомства з матеріалами, навчальними планами, документами, виступами професорів інститутів свідчить, що в навчально-виховному процесі відбулися певні зрушення в широкому використанні активних форм навчання студентів, удосконалення навчальних планів підготовки вчителів історії. •

Так, професори Гольдін, Бузескул, Кагаров, Багалій, Барвінський, Веретенников та інші, які викладали на соціально-історичній секції, вели пошук нових форм педагогічної роботи, що сприяли кращому оволодінню студентами практичними знаннями і технікою вихователя і викладача. В доповідній записці ХІНО вказується, що [389] така форма контролю і узагальнення знань студентів, як заліки, знайшла своє удосконалення. Як говорилося в бюлетені № 1, "Бажаючи відійти від засуджених сучасною педагогікою індивідуальних форм заліків, професори ХІНО широко стали використовувати заліки групові" [390]. Суть їх полягає в тому, що професор запрошує групу студентів 4-5 осіб і проводить з ними співбесіду за певною темою, уникаючи навідних питань, намагаючись, щоб студенти самі тримали логічний стрижень проблеми. Ця форма заліку отримала назву перехідна. Інша форма контролю за рівнем знань - екскурсійна. Вона поділяється на два типи: а) екскурсія є обов'язковим доповненням до індивідуального

опитування і проводиться самими студентами по відповідній темі без участі професора або його асистента. Оцінку активності студенту на екскурсії виставляють самі студенти; б) другий тип екскурсії займає повністю залік. У письмовій або усній формі студент звітує перед групою і професором, який і вирішує про якість виконаної роботи.

Набула широкого поширення така форма підведення підсумків заняття в ХІНО, як самодіяльні заліки. Суть їх полягає в тому, що професор одночасно формує 2-4 групи по 4-5 студентів і дає кожній групі певну тему в такому формулюванні, щоб її розв'язання вимагало відповідного екскурсу в наступну суміжну тему. Пропонуючи студентам обговорити обов'язковий стан розвитку теми, професор пропонує проробити зміст кожного пункту, спостерігаючи за роботою студентів. В результаті опрацювання теми по плану група звітується про виконання завдання в формі тез чи плану вирішення теми. Професор оцінює роботу групи і кожного студента. Тривалість опрацювання теми обмежується часом (30 - 60 хв.). На думку педагогів, така форма проведення заліків, окрім контрольного ефекту, дає значний результат підвищення знань студентів до рівня кращого студента, визначається високим ступенем пізнавальних можливостей.

Така форма, як екскурсії, набула поширення в прийомах викладання навчальних предметів, в тому числі історичних і педагогічних. Самодіяльні екскурсії за однією з тем, які визначає професор, проводяться під керівництвом одного із студентів. Це є обов'язковою складовою майбутнього заліку.

Важливою формою практичної підготовки студентів в ХІНО була педагогічна практика. Суть її полягала в понятті

"груповодство". Студенти старших триместрів отримують завдання опрацювати певну тему дисципліни з фіксованою групою студентів молодших триместрів, яка і дає характеристику результатів педагогічної практики студента-груповода [391].

Реалізація групового підходу до організації навчально-виховного процесу в ХІНО на соціально-історичному відділенні чітко виявляється в організації такої форми роботи студентів, як малі семінари. їх суть - опрацювання студентами "підтем" великої семінарської теми. Такі малі семінари мають дві характерні ознаки: короткотривалість і обов'язковість участі кожного студента. Ця форма роботи широко використовувалася при вивченні історичних дисциплін. Досвід роботи ХІНО зацікавив і педагогів, і чиновників. Так, в листі Головпедінспектора М.Зотіна до ректора ХІНО Стрельбицького висловлюється пропозиція провести дискусію з проблем практичної педагогічної підготовки студентів, що, на думку першого,, матиме користь для всіх [392] .

Тенденція до політизації та ідеологізації педагогічних вузів, особливо відділень і факультетів соціально-історичного спрямування, продовжувалась і поглиблювалась з кожним роком[393]. Звітуючи, соціально-історична секція і її предметна комісія ХІНО в 1924 році працювала над проробкою навчальних предметів і методикою їх викладання. Так, в звіті зазначалось, що комісія рекомендує всім викладачам реально перейти на лабораторно-семінарську систему викладання всіх предметів. Політична економія, історія соціалізму, новітня історія Росії, методика викладання історії, де цей метод практикувався, досягли певних успіхів. Став предметом аналізу змісту і викладання

курс методики історії, який викладав Юценко. В звіті відзначалося, що в курсі методики висвітлювались такі проблеми, як "Дальтон-план і комплексна система в викладанні історичних дисциплін", "Лабораторно-семінарський метод в школах", "Яким повинен бути підручник?", "Організація екскурсій", та інші... [394] .

Система педагогічної підготовки вчителя історії в середині 20-х років будувалась з урахуванням новітніх теорій навчання і виховання. Так, в пояснювальній записці до програми курсу "Новітні теорії педагогіки" говориться, що в справі підготовки педагога-колективіста до участі в творчому виховному процесі на основі сучасних педагогічних технологій курс педагогіки є центральним. Його завданням є не передача інформації, а формування у студентів науково-педагогічної орієнтації на чітке розуміння сучасної педагогічної думки, як на Заході, так і у нас [395] . Курс "Новітньої теорії педагогіки" має на меті дати можливість практичному працівнику, педагогу, історичному критично осмислити педагогічні теорії і проблеми сучасності, закласти наукові підвалини до формування особистого педагогічного світогляду. Тому програма курсу побудована так, щоб студенти мали можливість усвідомити не окремі, хай і сучасні питання освіти і виховання, а більш-менш завершені педагогічні системи, тобто комплекси загально-педагогічних, методичних і організаційних положень, пов'язаних однією ідеологією [396].

У системі професійної освіти майбутніх вчителів історії значну роль відіграли педвертикалі, які включали в себе практично всі структурні елементи як управлінських, так і навчальних, і наукових підрозділів системи освіти [398].

В плані також відмічалось як необхідне на 75% українізувати Мелітопольські і Бердянські педкурси, організувати в Катеринославі педагогічний журнал, підготувати 5 статей методологічного організаційного плану силами педвузів [399]. Як бачимо, педвертикаль здійснювала контроль за діяльністю педагогічних навчальних закладів в різних сферах їх роботи.

Створення радянської системи освіти в цілому .і професійної підготовки кадрів у вузах України ґрунтувалось на деклараціях про українізацію всієї системи освіти. Звичайно, цей процес здійснювався і в педагогічних вузах.

Я. Ряппо, підводячи підсумки 1923/24 навчального року в справі українізації системи освіти, вказував [400], що цей рік 1923/24 в Україні був роком українізації в шкільній справі (до речі, виступ написаний російською мовою). [401]

Українізація навчальних педагогічних закладів здійснюється серед учнів і студентів[402]. Так, в педагогічних інститутах навчалось в 1922/23 навчальному році 32% українців, а в 1923/24 навчального року вже 44,2%. В педагогічних технікумах відповідно 73,2 % і 80,7 %.

Всі, хто закінчує ІНО, педагогічні курси, аспірантуру, обов'язково складають іспити на знання української мови, а хто вступає у навчальні педагогічні заклади, повинні скласти іспити на знання української мови. Ситуація з викладанням предметів в педагогічних інститутах українською мовою і викладанням за змішаною системою була така: в 1922/23 навчальному році - українською - 4, змішаною - 3, в 1923/24 навчальному році - українською - 5, змішаною - 5. Відповідно на вищих педагогічних курсах - 24-15 і 32-12. [403]

Початок 20-х років в системі підготовки педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах відзначався подальшим посиленням впливу державних та ідеологічних органів на організацію навчально-виховного процесу. Централізація управління створювала передумови для втрати автономності педагогічного вузу, зумовила підпорядкованість його владним структурам.

Запровадження в усіх інститутах Комісій спеціалістів (предметних комісій), як вказується в Положенні, має на меті вирішення усіх виробничих питань роботи вузу. [825] Одним із елементів здійснення такої політики було створення Предметних комісій в вищій школі. [903] Предметна комісія - це допоміжний орган факультетської комісії, яка вирішує проблеми, пов'язані з викладанням того чи іншого предмету. В положенні про предметні комісії від 23 березня 1923 року вказується, що цей орган: [904] розподіляє викладачів і наукових співробітників між навчальними закладами; розподіляє курси для викладання; розробляє робочі плани; визначає методику викладання; контролює виконання навчальних планів і програм; вирішує кадрові питання. [905]

На нашу думку, предметні комісії були важливим засобом впливу державних органів через самих викладачів і студентів на здійснення політики партії в системі підготовки педагогічних кадрів. Діяльність предметних комісій в структурі ІНО відігравала значну роль в організації практичної підготовки майбутніх учителів історичних дисциплін [404]. Так, у звіті предметної комісії соціально-історичного відділення Катеринославського ІНО за 1924 рік вказується, що соціально-історична предметна комісія протягом всього року керувала організаційною, навчальною

роботою відділення[405]. Особлива увага приділялась підготовці студентів до педагогічної практики на III курсі. Студенти мали певну теоретичну і практичну підготовку на основі аналізу і проведення пробних уроків своїх старших товаришів. Обговорення уроків проходило в присутності майбутніх практикантів. Заняття на III курсі в 1924 році почались з проведення семінарських занять, завданнями яких було підвести підсумки минулої роботи і визначити напрямки роботи в майбутньому. Переглядалися деякі теми в зв'язку із змінами, які відбулися за період літніх канікул. Проблеми, які піднімалися – на останніх учительських конференціях, повторно розглядалися на семінарських заняттях. Так, наприклад, знову розглядалось питання про Дальтон-план відповідно до викладання суспільствознавства. Давалась критика і оцінка даного методу на основі – сучасних педагогічних технологій. Обговорювалось питання про комплекси в школах Профосвіти і становище суспільствознавства в цьому комплексі. Висловлювались думки про основні складові викладання суспільствознавства. Активно обговорювались проблеми викладання суспільствознавства в зв'язку з надрукуванням програми.

Студенти відвідували заняття з суспільствознавства в школах. В цьому триместрі студентами III курсу відвідано 6 шкіл. Так, в школі на заводі ім. Петровського студенти спостерігали використання на практиці Дальтон-плану на уроці суспільствознавства [406]. Під час відвідування школи студентами рекомендується познайомитись з гуртковою і клубною роботою як об'єктом майбутньої педагогічної практики в наступному триместрі.

Відвідування педагогічних курсів вводить студентів у важливий етап їхньої практики. Тут студенти готують матеріал для вирішення проблем з програмами предметів суспільствознавчого циклу на педкурсах в технікумах, проробляючи їх не в загальному суспільствознавчому циклі, а як окремі дисципліни. Так, студенти відвідують заняття з таких дисциплін, як політекономія, революційний рух, історичний матеріалізм, історія культури, економічна географія. Потім студенти в школі при заводі ім. Петровського виступають асистентами вчителів суспільствознавства, а у разі відсутності і самі проводять уроки. Про свою роботу вони звітують у письмовій формі. [407]

Студенти II курсу соціально-історичного відділення КІНО знайомляться з методами роботи на педагогічній практиці на основі бесід і підготовки невеликих доповідей, які мають на меті познайомити студентів із змістом і методами предмета, дати уявлення про методи викладання предмета, засобами наочності, групової і клубної роботи. Обговорюють лише загальні питання. [408]

Після теоретичної підготовки студенти II курсу діляться на невеликі групи 5-7 осіб і відвідують заняття в школі, де вони спостерігають за навчально-виховним процесом.

Предметна комісія знайомилась з роботою студентів в період літнього триместру по виконанню програми знайомства із виробництвом на заводі ім. Петровського, в радгоспах і музеї революції. Всі матеріали обговорювались на засіданні соціально-історичного гуртка. Комісія прийшла до висновку, що така форма роботи, де студенти знайомляться з різними сферами виробництва і діяльності культурно-освітніх

закладів, є важливою умовою практичної підготовки майбутніх педагогів суспільствознавства.

За 1924 рік проведено було 15 загальних зборів, заслухано 19 наукових доповідей, які робили професори КІНО і студенти. Відвідували гурток більш 100 студентів. [409]

В своєму звіті предметна комісія Катеринославського ІНО (соціально-історичне відділення) здійснювала керівництво науковою роботою студентів шляхом підготовки дипломних робіт. На засіданні комісії обговорювалась тематика дипломних робіт на 1924/25 навчальний рік. Рекомендована така тематика дипломів: "Мета і завдання викладання суспільствознавства в школах Профосвіти"; "Методи викладання суспільствознавства в школах Профосвіти"; "Дальтон-план і його використання в процесі викладання суспільствознавства"; "Про самодіяльність учнів у справі вивчення суспільствознавства в школах Профосвіти"; "Екскурсійний метод у викладанні суспільствознавства"; "Сучасна постановка викладання суспільствознавства в школах"; "Про викладання історії робітничого руху в курсі суспільствознавства в школах ФЗУ"; "Роль історії культури в загальному курсі суспільствознавства"; "Про викладання політекономії в курсі суспільствознавства".

Ось така тематика дипломних робіт рекомендувалась предметною комісією соціально-історичного відділення. Як бачимо, всі теми педагогічного і методичного спрямування, що засвідчує педагогізацію Катеринославського ІНО, його соціально-історичного відділення. Порівнюючи тематику дипломних робіт студентів-випускників історичних факультетів педагогічних університетів і інститутів, слід сказати, що практично відсутні методичні теми дипломних

робіт. 90% - це чисто історичні теми чи з історії України, чи з історії зарубіжної. Це один із резервів наукової роботи в педагогічному вузі. Предметна комісія соціально-історичного відділення Катеринославського ІНО обговорювала питання про систему обліку роботи студентів. Комісія відмінила систему екзаменів-заліків і рекомендувала перейти на семінарський метод. Суть його полягає в тому, що підсумки роботи студента здійснюються на основі його активної участі в семінарських заняттях (доповіді, реферати, обговорення) і колективних бесід викладачів із студентами з певних тем навчальних дисциплін. В кінці кожного триместру студент отримує відмітку в картці по відповідних предметах.

Оцінюючи роботу викладачів соціально-історичного відділення, комісія приходить до висновку, що в 1924 році викладачі працювали задовільно. Семінарський метод навчання згуртував студентство і викладачів, активізував їх спільну роботу. Викладацький склад має певну наукову і педагогічну підготовку для роботи соціально-історичного відділення, про що свідчить творча робота студентів в семінарах і гуртках. Викладачі, окрім роботи відділення, беруть участь в розробці методичних питань серед учителів, викладають на курсах учителів, викладачі ведуть наукові дослідження. Так, викладач М. В. Полонський підготував і здав до друку курс політекономії. Професор М. Ф. Злотніков підготував хрестоматію з історії революції 1905 року. Комісія стверджує, що досвід роботи викладачів Катеринославського ІНО в підготовці вчителів-марксистів з суспільствознавчих дисциплін є важливим для професійної підготовки педагогічних кадрів. Відділення працює в руслі нових

педагогічних технологій і є центром підготовки кваліфікованих учителів суспільнознавців, які мають хорошу фахову і педагогічну підготовку. Звіт підписаний головою комісії проф. Злотниковим. [410]

У структурі ІНО в середині 20-х років функціонувала методологічна комісія (методком). Як говориться в звіті факпрофосвіти Катеринославського ІНО за 1924 рік, ця інстанція була вищою об'єднавчою інструктивною і контролюючою, в яку входили ректор, проректор, декани, голова і секретарі предметних комісій. Методична комісія здійснювала роботу по ряду напрямків професійної підготовки вчителів. Це і навчальні плани, програми, наукова робота та інше.

Перед ІНО у 1924 році було поставлено завдання індустріалізації. Що для розв'язання цього першочергового завдання повинна зробити методологічна комісія:

- належна установка свідомості і педагогічних прийомів педперсоналу;
- індустріальне стажування студентів (заводська практика в різних формах);
- перебудова програм під знаком індустріалізму;
- створення лабораторій і постановка лабораторних занять;
- урахування індустріального моменту при виборі тем дипломних робіт;
- проведення екскурсій на виробництво. [411]

Визначаючи магістральні напрями організації педагогічної практики студентів інститутів народної освіти, в проекті плану педпрактики відмічалось, що ІНО повинен стати не лише центром педагогічної думки округу, губернії,

але і центром вивчення і керівництва методологічно-громадської роботи. Тому необхідно, щоб майбутній учитель, виходячи із стін інституту, був підготовлений практично і теоретично до роботи. [412]

Педагогічна практика має стати основним засобом, через який повинні віддзеркалюватись всі знання студентів ІНО. Педагогічна практика, базуючись на знаннях про виробничий процес, повинна бути основою, на якій студент набуває педагогічних знань і навичок.

Педагогічна практика повинна проходити через всі курси, вона починається фазою спостереження, вивчення і безпосередньою роботою студента під керівництвом досвідченого викладача. Об'єктом практики повинні бути - навчальні заклади Політосвіти, Соцвиховання, Профосвіти. Пов'язуючи навчання з педагогічною практикою в інституті, необхідно накреслити цільову установку кожного року навчання. Зважаючи на те, що 1 рік навчання не дає певного фахового нахилу, є загальноосвітнім, то і педагогічна практика спрямовується в такі навчальні заклади, де не потрібні спеціальні знання. Такими навчальними закладами є заклади політосвіти і соцвиховання. Що становить зміст такої практики студента 1 курсу? Студент повинен ознайомитись і вивчити постановку роботи в клубах, комсомольських організаціях, робітничих, партійних, професійних, а також інші види роботи в органах Політосвіти. Вивчення змісту, обсягу методів роботи повинно відбуватись при безпосередній участі студента в роботі клубів. Кожен студент має з'ясувати для себе всі нюанси і особливості роботи клубів у весняний, літній і зимовий періоди.

Цільова установка педпрактики II року навчання вивчення методів викладання, організації педагогічного процесу і форми обліку роботи.

Цільова установка педпрактики III курсу - вивчення методів викладання окремих дисциплін, їх програм і зв'язок з виробництвом, а також самостійна робота в школах з групою.

4-й рік навчання - це рік самостійної педагогічної роботи в системі народної освіти.

Як далі вказується в проекті педагогічної практики, студентам ІНО [413] для того, щоб поставлені завдання виконати, необхідно виробити точний план для кожного року практики.

Для першого курсу важливо вдало провести організаційну частину педагогічної практики. Чітко визнати клуби, де студенти будуть проходити практику, розподілити їх по 5 -10 осіб і направити до клубу. Вони вибирають секретаря, який керує технікою дослідження і груповою конференцією і готує протокол роботи. Практика триває 6 місяців. Після цього група прикріплюється до іншого клубу, де вже бере активну участь в складанні плану роботи і його реалізації.

Кожен член групи веде щоденник, де фіксує свої спостереження. Один раз на місяць група обговорює хід практики на груповій конференції, куди запрошуються керівники клубу. Питання, які мають важливе значення, переносяться на курсові конференції, що проводяться 1 раз в 2 місяці. Правління клубів дає характеристику на кожного студента - практиканта. Кінець навчального року завершується конференцією, де підводяться підсумки роботи студентів.

Визначаючи особливості педагогічної практики для студентів II і III курсів, проект реформування педпрактики студентів ІНО передбачав, щоб студент глибоко вивчив і усвідомив суть реформ школи. Для знайомства з методами, змістом і обсягом роботи організується педагогічна практика. Центром роботи II року навчання є питання методології. Студент повинен вивчити організацію педагогічного процесу з проникненням в НОП, з методами занять з перевагами і недоліками того чи іншого методу, з'ясувати об'єктивні і суб'єктивні причини, що заважають роботі учителя. Студенти формуються в групи по 6-8 осіб і прикріплюються до певної школи на 6 місяців, де вони повинні три рази на тиждень відвідувати заняття. Але студенти повинні не просто відвідувати уроки, а йти з певною метою, сформулювати яку допомагає керівник практики. Щомісячно група збирається в інституті на конференцію для обговорення матеріалу. Один раз на триместр проводяться курсові конференції. Секретар групи направляє протокол конференції в Бюро педпрактики.

Третій рік студенти вивчають програми окремих дисциплін. Керівник практики визначає частину курсу предмета, по якому спеціалізується студент, і доручає йому самостійно проводити заняття. На конференції студент звітує про свою роботу. Одночасно адміністрація і педрада школи оцінює роботу практиканта. [414]

Такі основні напрямки організації практичної підготовки студентів до роботи в школі завершували процес формування вчителя суспільствознавства для трудової школи. [415] Робота факультету профосвіти, де готували вчителів суспільствознавчих дисциплін (історичне відділення),

здійснювалась відповідно до навчальних планів, які були вироблені в загальних рисах на Всеукраїнській конференції по педагогічній освіті в Харкові в липні 1923 року. На історичному циклі навчалось 246 студентів (на I курсі - 90, на II курсі - 93 і III курсі - 63 студента).[416]

В 1923 році історичний цикл закінчили 36 студентів і були відправлені на практичне стажування. Весною 1924 року (4 і 11 травня) відбулась конференція стажистів. При ІНО утворено два семінари вищого типу (педагогічний та історичний).

Історичний семінар працював під керівництвом проф. Оглобіна в складі 5 керівників і близько 30 членів, він охоплював такі галузі: 1. Семінар з економічної історії України XVIII- і перша половина XIX ст. 2. Семінар з історії Слобожанщини 3. Семінар з методології історії 4. Семінар з історії України 5. Семінар з історії мистецтв. [417]

Здійснюючи кадрову політику партії в галузі народної освіти, ректору рекомендувалось провести глибоку політичну роботу серед професорів, студентських організацій.[418] Першим, що заважало в роботі радянського педагогічного вузу, це старі університетські традиції як в побудові навчальних планів і програм, так і в самих методиках викладання. Рішуче і без вагань позбутись минулого - така вимога партії [419]. Разом з цим від ректора вимагалось серйозно поставити питання про педагогізацію дисциплін, що викладалися в ІНО, покращати проходження студентами педагогічної практики, удосконалити екскурсійну справу в системі навчально-виховної роботи.

В резолюції давалась вказівка удосконалити роботу семінарів в плані підготовки педагогічних кадрів і пролетаризації викладацького складу КІНО, рішуче покінчити з багатопредметністю навчальних планів, відмовитись від залікової системи перевірки знань і рішуче перейти до системи обліку знань в процесі самої роботи.

І завершувались вказівки по навчальній роботі необхідністю поставити на належну висоту цикл дисциплін з актуальних курсів марксизму - ленінізму. [420]

Для контролю за виконанням рішень партії ректору тов. О.Карпенку доповідати на секретаріаті один раз на два місяці [421] . Цей документ свідчить, що практично всі питання керівництвом педагогічного вузу перебирали на себе партійні органи.

Аналіз архівних документів роботи Миколаївського ІНО середини 20-х [422] років (протокол засідань методологічної комісії, навчальні програми та плани, звіти викладачів) засвідчує подальше поглиблення ідеологізації навчально-виховного процесу в вузі. [423], [424] Професійно-практична підготовка вчителів суспільних дисциплін для школи здійснювалась в середині 20-х років в умовах змін, доповнень в навчальні плани і програми фахових, педагогічних аспектів чисто ідеологічних нашарувань. Аналіз звіту про педагогічну освіту в Одеській губернії в 1923/24 навчальному році свідчить, що південний регіон України мав розгалужену мережу педагогічних вузів, серед них Одеський, Миколаївський і Херсонський ІНО. На кінець 1924 року в цих інститутах навчалось понад 900 студентів [425]. З даних звіту можна вирахувати, скільки навчалось робітників, селян, службовців; українців, євреїв, росіян, а от скільки

готували і яких спеціалістів виявити в архівах не вдається. Комплектація вузів має певні труднощі, оскільки не існує підготовчої школи. В Одеській губернії Робфак існує тільки при Одеському ІНО. Інші вузи підготовку кандидатів не здійснюють.

Складною проблемою для південного регіону є питання викладання в вузах українською мовою. Дані звіту свідчать, що в Одеському ІНО викладання української мови здійснюється на 20%, Херсонському і Миколаївському ІНО по 10%. В той час, як в Одеському ІНО на єврейському відділенні викладання єврейською мовою ведеться в 80%.

Аналізуючи методику викладання, слід відзначити, що лекційний метод зведений до мінімуму. Основними методами є лабораторний, екскурсійний, реферативний, співбесіди.

Проходження студентами педагогічної практики здійснюється протягом року в школах різних типів. Своїх досліднозразкових шкіл вузи не мають, що, звичайно, ускладнює реалізацію такого важливого компонента практичної підготовки вчителя.

Оцінюючи рівень викладацького складу інститутів, довідка засвідчує, що є певні проблеми з викладанням психолого-педагогічних дисциплін, і, на думку керівництва інститутів, необхідно поставити питання про підготовку викладачів з педагогічних дисциплін. Існуючі в вузах науково-дослідні кафедри в цьому плані особливого значення не мають.

Характеризуючи навчальну роботу студентів, слід зазначити, що студенти, з точки зору академічної успішності і активності, є хорошим потенціалом для підготовки

кваліфікованих педагогів. Лекції і заняття практичного плану відвідують на 90%. [426]

Недоліки в роботі студентів полягають в тому, що активна їх діяльність спостерігається лише в кінці триместрів у зв'язку з заліками. І заміна залікової системи повинна ліквідувати цей недолік. В довідці рекомендується розробити робочий план для студентів, який би допоміг їм краще спланувати самостійну пізнавальну діяльність протягом навчального року.

Ще одним напрямком політизації навчально-виховного процесу є обов'язкове викладання предметів соціально-економічного мінімуму. В трьох ІНО Одеської губернії викладання соціально-економічного мінімуму входить складовою частиною до навчального плану і забезпечується компетентними викладачами-практиками, на 80% партійними працівниками. На думку керівництва інститутів щодо педвузів, необхідно ці суспільствознавчі дисципліни ввести в навчальний план, а не виділяти особливою графою (соціально-економічний мінімум). У доповідній записці про викладання суспільствознавства в закладах Профосвіти було сказано, що соціально-економічні предмети було введено в курс вузів і Робфаків як "соціально-економічний мінімум" з 1922/23 навчального року.

Визначаючи суспільну роль Педвузів у своєму регіоні, в довідці зазначалося, що педвузи повинні бути центром педагогічної роботи і думки, який обслуговує суспільні потреби регіону. Так Одеський ІНО взяв на себе справу перепідготовки працівників освіти, підвищення їх кваліфікації.

Радикальне реформування професійної педагогічної школи середини 20-х років зумовлювало боротьбу з старою школою, університетською системою професійної підготовки. Знайомство з системою роботи ІНО, вихованням і навчанням майбутніх педагогів цього періоду свідчить, що був серед студентів певний супротив новим тенденціям роботи вузів. Такий випадок стався в Одеському ІНО, деталі якого викладені на сторінках інформації ректора інституту в Народний Комісаріат Освіти. Як говориться в листі, одним із важких і негативних проявів спадщини колишнього університету є група студентів старших курсів колишнього університету, які були механічно переведені до ІНО. Ці студенти прослухали значну частину лекцій в університеті за своєю спеціальністю і в ІНО повинні лише прослухати предмети педагогічні, політичні і соціально-економічні. Ця група стала носієм старих університетських традицій, носіями дрібнобуржуазної ідеології. Ці студенти з великою неохотою включаються в процес пролетаризації і педагогізації, які широким фронтом ідуть в інституті. Як сказано в довідці, "академическая физиономия ликвидационной группы" полягає в тому, що ці студенти мають погані знання з соціально-економічних предметів і політичних дисциплін. Відповіді студентів історичного відділення "на вопросы по истории выявляют в некоторых случаях вопиющее невежество" [427]. Причини, на думку ректора, зрозумілі - стара університетська професура саботувала радянську владу і зорієнтувала колишніх студентів університету на супротив новому життю.

Історія закінчилася тим, що студенти-ліквідатори не склали заліків і за рекомендацією ректора були відраховані

із складу студентів ІНО. На майбутнє ректор рекомендує при вступі до вузу влаштовувати випробування не лише з спеціальності, а і з політичних і соціально-економічних дисциплін. Цей факт свідчить, що радянська система професійної підготовки вчителя в педагогічних вузах не дозволяла інших політичних і ідеологічних думок серед студентів.

Ситуація в системі професійної підготовки вчителів для школи в Україні в 1923/24 навчальному році була досить складною і різноплановою. Як вказується у звіті установ педагогічної освіти Подільської губернії, на початок педагогічного року (жовтень 1923 року) в губернії працювало два інститути і 7 педагогічних курсів. В кінці року (липень 1924 року) - 1 інститут та 7 педагогічних курсів. Вінницький ІНО не забезпечував відповідної підготовки педагогічних кадрів в силу ряду обставин матеріального і педагогічного плану і був ліквідований в лютому 1924 року. В губернії залишився лише Кам'янецький інститут [428]. Кам'янець-Подільський ІНО функціонував у складі 185 студентів підготовчого відділення I-II курсу по типу А та III курсу по типу Б. Навчальна робота в інституті проходила відповідно до навчальних планів. Українською мовою викладалися практично всі предмети. В організації навчального процесу інститут перейшов до методологічної роботи, що виявилось у зміцненні семінару вищого типу (ІНО) та предметних комісій. Головне, що піднялася робота в зв'язку з підготовкою до Всеукраїнської та губернської педагогічної конференції. Методологічна робота активізувалась і в плані зміни методів вивчення матеріалу. Лекційні форми занять використовуються дуже рідко, всі

викладачі перейшли до семінарського і лабораторного методу викладання. Перехід від лекційної до семінарсько-лабораторної системи викладання дає певні результати, включаючи студентів в активну навчальну роботу. У зв'язку зі зміною методики викладання відбулися зміни в обліку роботи студентів. Так, замість індивідуальних заліків впроваджені колективні заліки, звітні вечірки, інші способи обліку знань студентів. Нормальному впровадженню новітніх педагогічних технологій заважає збідніла матеріальна база – відсутність літератури, хороших лабораторій і кабінетів [429]. Особлива увага в роботі інституту приділялась організації педагогічної практики студентів. Питання обговорювались на предметних комісіях і успішно вирішувались. Важливим досягненням в роботі інституту є повна педагогізація навчального закладу.

Аналіз архівних документів свідчить, що в 1923/24 навчальному році в системі професійної педагогічної освіти в Україні відбувався процес скорочення мережі навчальних закладів. Це спостерігається в Подільській губернії, ця тенденція мала місце і на Полтавщині. Так, за цей період кількість вищих педагогічних закладів зменшилася з 22 (І-ІНО і 21 – педкурси) до 12 (І- ІНО і 12 – педкурсів), 45,5% навчальних закладів скоротилося. Цей процес відбувався за рахунок закриття недієздатних навчальних закладів як з матеріальної, так і з педагогічної точки зору. Йде процес укрупнення педагогічної освіти, концентрації матеріальних і людських ресурсів в найбільш підготовлених для цієї роботи центрах. Характерно, що скорочення навчальних закладів не вплинуло суттєво на кількість студентів, які навчалися до скорочення. За цей період їх кількість скоротилась на 13,2%

[430]. У Полтавському ІНО в 1922/23 навчальному році навчалось 359 студентів, а в 1923/24 навчальному році - 416 [431]. В 1923/24 навчальному році ІНО закінчили 53 студенти - всі українці [432] .

Методи викладання і обліку результатів роботи були в центрі уваги роботи Полтавського ІНО. Тенденція відходу від лекційних форм викладання і індивідуальних заліків і надання переваги колективним активним формам, таким як семінарські, лабораторні заняття і групові заліки поширювалась в усіх педагогічних школах, в тому числі і в Полтавському ІНО. Про це свідчить звіт про методи викладання. [433]

Домінуючою формою роботи із студентами є реферативна форма. Хоча тут є і негативні сторони цього процесу (невелика активність студентів, слабкий контроль за рівнем знань...). Лабораторизація навчального процесу, широке використання Дальтон-плану мають місце в роботі ПІНО. У 1923/24 навчальному році педагогізація навчального процесу була на досить високому рівні. Педагогічну практику проходили всі студенти. Аналіз матеріалів роботи Полтавського ІНО середини 20-х років дає підстави стверджувати, що співробітництво з партією, цінні партійні вказівки, як сказано в звіті, вносять зміни в роботу і життя ІНО.

Звіт педагогічної вертикалі Харківської Губпрофосвіти за 1923/24 навчальний рік свідчить, що педагогічні курси, які забезпечували підготовку і перепідготовку учителів для школи, працювали в умовах задовільного державного і місцевого фінансування [434]. Залучення студентів ІНО до громадської роботи, до участі в роботі клубів,

різноманітних гуртків мало на меті поєднати навчальний процес з інтересами студентів і реаліями життя і практично готувати їх до роботи в школі.

Так, цікавою була робота студентів Чернігівського ІНО в історико-архівному гуртку. У звіті за 1923 рік члени історико-архівного гуртка відзначали, що реалії життя ставлять завдання підготовки спеціалістів архівної справи на Україні. Студенти Чернігівського ІНО організували історично-архівний гурток, який і мав на меті дати знання і певні навички в цій справі майбутнім педагогам, практично їх готувати до позакласної роботи [435], [436] .

Характерною рисою роботи ІНО в середині 20-х років була подальша педагогізація навчально-виховної роботи в вузі. Так, в роботі Харківського ІНО в справі педагогізації навчальн'ого процесу приділялась особлива увага. Про це свідчить доповідна записка про основні аспекти покращання цього процесу на всіх факультетах і відділеннях інституту, в тому числі і соціально-історичному. Як вказується в документі, академвідділ і студактив ІНО відзначають певну стихійність і некерованість процесу педагогізації внаслідок відсутності планування і усвідомлення керівництвом важливості справи. Організаційні прорахунки внесли певну стихійність у цей процес. На думку авторів доповідної записки, гальмом педагогізації є педагогічна предметна комісія. Відповідно до положення про предметні комісії однією із її функцій є програмно-методологічне і методичне обслуговування певного циклу дисциплін - історичних, суспільних, педагогічних.

В завдання педагогічної предметної комісії входить керівництво педагогічною практикою студентів. В той же час

кожна предметна комісія ІНО як педагогічного вузу зобов'язана в процесі опрацювання всіх дисциплін свого циклу аналізувати цільову установку вузу, наповнювати свої предмети педагогічними моментами. Конкретні методики, скажімо, методика викладання історії, сприяють педагогізації процесу і вирішують найбільш конкретні завдання роботи студентів в школах, практично готуючи їх до роботи.

Монополізація справи педагогічної практики в руках предметної педагогічної комісії, автоматично ізолювавши від цього питання інші предметні комісії, завдає лише шкоди процесу педагогізації. [437]

Академкомісія ХІНО вважає, що педагогізація можлива не тоді, коли спеціальним дисциплінам віддається 26 годин на тиждень, а методиці 2 або 4, а тоді, коли кожна спеціальна дисципліна дається з педагогічною орієнтацією, органічно пов'язується з методикою викладання курсу. В організації педагогічної практики студентів як основної ланки педагогізації навчального процесу в ІНО академвідділ пропонує організувати цю роботу за такою схемою:

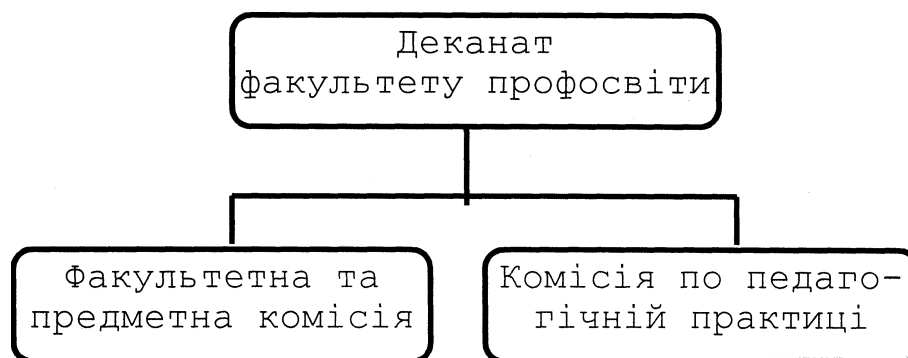
- комісія з педагогічної практики при деканаті організовує і контролює цю роботу;
- зміст педагогічної практики включає вивчення типів шкіл, обстеження, асистентування і проведення пробних уроків;
- всі керівники педагогічної практики з відповідних курсів (історії, математики, мови...) входять до складу комісії з педпрактики, а всі керівники предметних комісій подають пропозиції до комісії з педагогічної практики. [438]

Організаційна структура факультету професійної освіти з підготовки вчителів, де готувалися вчителі історичних,

суспільствознавчих дисциплін, яка склалася на середину 20-х років мала такий вигляд (на прикладі Харківського ІНО).

Таблиця 3.1

Організаційна структура факультету

Декан факпрофосвіти здійснює загальне керівництво навчальним питанням факультету, направляє роботу факультетної і предметної комісій, відповідає в цілому за хід викладання, стан та використання навчально-допоміжних установ, постановку педпрактики. В цих межах декан направляє роботу всього персоналу.

Секретар факпрофосвіти стежить за виконанням постанов комісії, координує її роботу, стежить за раціональним використанням навчальних годин. Предметні комісії організовуються на основі комплектування споріднених дисциплін, для розв'язання основної мети викладання цих предметів. В функції предметних комісій входять питання: реалізація програми курсу; складання робочих планів викладачами; контроль за їх виконанням; організація роботи студентів як в ході академічних занять та і в процесі педагогічної практики та інші. [439]

Соціально-історична секція факпрофосвіти ХІНО нараховувала 155 студентів. Студенти вивчали політекономію, античну історію, середні віки, історію України, історію

Росії, нову і новітню історію Заходу, історичний матеріалізм, історію робітничого руху.

Проблема забезпечення кваліфікованими педагогічними кадрами в середині 20-х років була досить гострою і складною. Діяльність ІНО спрямовувалась також в руслі запровадження плану індивідуалізації підготовки студентів вузів. Суть плану полягає в тому, щоб врахувати потреби школи, готувати спеціалістів за певним фахом [440].

Так, наприклад, в бюлетені № 2 Миколаївського ІНО в 1925 році широко запроваджувалась індивідуалізація навчання студентів III курсу. Студенти старших курсів спеціалізувались за певними напрямками: підготовка комплексників для міських шкіл; робітників для сільських шкіл; робітників для шкільних установ; керівників дитячого руху і робітників дитбудинків, робітників для старших груп трудових шкіл; вчителів-предметників: а) фізики, математики; б) природознавства; в) суспільствознавства і літератури. [441]

Аналіз схеми навчального плану Миколаївського ІНО на 1924/25 навчальний рік свідчить про основні напрямки суспільствознавчої підготовки майбутніх педагогів. В структуру підготовки по суспільствознавчому циклу, поряд з педагогічною, входили на I курсі: політекономія, історія загальна і російська, робота в марксистських гуртках, громадська робота. II курс: історія загальна і російська, українська історія, українська історія і будівництво соціалізму, громадська робота. III курс: історичний матеріалізм, профрух і кооперація, громадська робота. [442]

План індивідуальної підготовки вчителів суспільствознавчого ухилу і словесників включав такі основні питання:

комплексна програма з суспільствознавства і літератури в старших класах; мова як предмет викладання; історія релігії як матеріал для антирелігійного виховання; сучасна література; методи викладання політграмоти; історія як предмет викладання.

Для дипломних робіт рекомендувались такі теми: ленінізм в школі; методи побудови програми з суспільствознавства; суспільне виховання дітей; проблеми пролетарської культури [443]. Звичайно, така система підготовки вчителя суспільствознавчого циклу була поверховою і не давала відповідної підготовки.

Аналіз архівних документів дає картину проблем, які вирішували ІНО в справі практичної підготовки вчителів суспільствознавчих дисциплін. Так, у звіті губінспекторатів. Герліха по вивченню роботи Херсонського і Миколаївського ІНО [444] чітко окреслені ці проблеми, які потрібно віднести до всіх інших педагогічних вузів України середини 20-х років:

1. Забезпечення ІНО приміщеннями придатними для роботи.
2. Удосконалення навчальних планів роботи інститутів і факультетів.
3. Організація навчально-допоміжних установ відповідно до вимог сучасної педагогіки. Назви кабінетів змінені, але робота по суті мало відповідає назві лабораторій.
4. Відсутність висококваліфікованих викладачів, педагогів, які володіють сучасною методикою викладання, зумовлює низький рівень підготовки спеціалістів. Наприклад, всі перейшли на викладання по Дальтон-плану, але в більшості це лише елементи роботи по Дальтон-плану.

5. Педагогічна практика проходить в більшості стихійно, без належного методичного керівництва, що не забезпечує формування практичних умінь у студентів.

6. Ідеї трудової школи мало пов'язані з роботою ІНО.

7. Проблеми українізації є актуальними для вищої педагогічної школи, але здійснюються часто формально.

Ось основні проблеми в роботі ІНО, які заважають підготовці висококваліфікованих педагогів для школи. Єдине, що реалізовано повною мірою, це політизація і ідеологізація навчально-виховного процесу в вищій педагогічній школі.

З середини 20-х років в документах органів управління народною освітою, партійних органів все більше уваги приділялося рівню підготовки ідеологізованих педагогічних кадрів, тобто педагогів-суспільників, істориків, які повинні проводити лінію партії в справі навчання і виховання молоді.

Так, наприклад, в листі інспектора педагогічної освіти Шатунова до Харківського ІНО від 26 червня 1925 року звертається особлива увага на комплектування соціально-історичної секції факпрофосвіти. З наступної осені, говориться в листі, соціально-історична секція повинна комплектуватися головним чином з комуністів, робітників, селян. Всі студенти протягом 4-х років навчання повинні твердо засвоїти марксистський світогляд [445]. Більш того, нарком освіти звернувся до Ради Народних комісарів з пропозицією про утворення факультету Політосвіти робітника при Харківському ІНО. Як говориться в листі міністра, здійснюючи постанову XIII з'їзду партії про забезпечення політосвітньої роботи робітниками наркомосвіти, просить

відкрити факультет політосвітньої роботи при ХІНО з початку 1925/26 навчального року. [446]

Факультет політосвіти - єдиний на Україні - це певне політичне досягнення, і всі питання організаційні повинні бути вирішені в першу чергу - так говорилося в листі до ректора ХІНО в зв'язку з відсутністю місць в гуртожитку для майбутніх студентів. [447]

Система практичного стажування в школах після закінчення навчання в вузі становила основу професійної підготовки до самостійної роботи. Так, наприклад, в Кам'янець-Подільському ІНО студенти соціально-історичної спеціальності після завершення практичного стажування готували дипломні роботи з методики викладання суспільствознавчих дисциплін. Так, студентка Бялошицька О. А., навчаючись на соціально-історичному відділенні, готувала дипломну роботу по темі "Суспільствознавство в пристосуванні до комплексної системи викладання". [448]

Питання викладання суспільствознавства в ІНО і школах широко обговорювалось на другій педагогічній конференції вузів на Волині, що відбулася 10-13 січня 1925 року. В роботі конференції простежуються три основні напрями: політичний, громадсько-педагогічний і методико-практичний.

Методико-практичний аспект роботи конференції був реалізований в доповідях, присвячених викладанню суспільствознавчого циклу в системі педагогічної освіти і методам його викладання. [449]

В виступах викладачів Фотинського, Нерадкевича, Ланди відзначалося, що викладання суспільствознавства в педагогічному вузі є досить складним в зв'язку з тим, що

програма цього курсу є недосконалою як з позицій змісту, так і методів викладання. [450]

Кількість годин і методика щороку змінюється. Для поліпшення справи в викладанні циклу суспільствознавчих дисциплін конференція прийняла резолюцію, в якій говорилося, що сучасне становище з викладанням суспільствознавства в педвузах при обмеженій кількості годин, невідповідності вступачих до вузів, конференція вважає незадовільним. Конференція рекомендує:

1. Перетворити ІНО з трирічного курсу навчання, на 4-х річний термін.
 2. Ввести дисципліну "Методика суспільствознавства".
 3. Широко використовувати Дальтон-план в формі колективно-групової праці і визнання його найбільш зрілим для викладання суспільствознавства в пед. вузах.
 4. Викладання усіх дисциплін суспільствознавства повинно здійснюватись у відповідності до принципів марксизму-ленінізму і базуватись на вченні про класову боротьбу.
- [446]

На виконання четвертого пункту резолюції конференції була розроблена програма вивчення марксизму-ленінізму для Чернігівського ІНО [451]. В пояснювальній записці до програми курсу вказується, що марксизм-ленінізм є синтезуючим курсом цілого ряду предметів соціально-економічного і історичного циклу. Основним завданням викладача марксизму-ленінізму - сформувати у студентів науково-матеріалістичний світогляд [452].

Сучасний радянський педагог, будівник нового суспільства повинен бути носієм пролетарського світогляду. Хоча програма з марксизму-ленінізму для Чернігівського ІНО

була визнана незадовільною, все ж стратегічна лінія вже чітко визначилась до середини 20-х років.

Питання підготовки дипломних робіт студентами ІНО, вибору тем було предметом обговорення факультетськими комісіями Полтавського ІНО. Так, з суспільствознавства рекомендувались такі теми:

- 1 .Суспільствознавство та краєзнавство в трудовій школі.
- 2 .Підручники для історії України в трудшколі.
- 3 .Суспільствознавство по Дальтон-плану в трудшколі.
- 4 .Як організувати свою Жовтневу революцію в трудшколі.
- 1.1 сторія Полтавщини в лекціях суспільствознавства в трудшколі.
- 6 .Питання про тенденційність при викладанні суспільствознавства.
- 7 .З чого і як починати вивчення суспільствознавства.
- 8 .Підручник і хрестоматія з суспільствознавства.
- 9 .Історія всесвітньої культури в трудовій ШКОЛІ.
- 10 .Картограми та діаграми при викладанні історії культури.
- 11 .Полтавський пролетарський музей - місце для екскурсій учнів трудшколи.
- 12.Історичні суди в трудшколі.
- 13.Історичні джерела при викладанні історії культури.
- 14.Підручники з історії культури в трудовій школі. [453]

Як бачимо, тематика досить різноманітна і багатопланова: від проблем змісту курсу до конкретних методів викладання. Важливо відмітити, що проблема використання краєзнавчого матеріалу при вивченні суспільствознавчих дисциплін досить актуально звучала в Полтавському ІНО. Так, ініціативна група розробила проект положення про науково-дослідну кафедру краєзнавства в

Полтавському ІНО. Основним завданням кафедри було: розробка наукових проблем з вивчення краю в різних галузях краєзнавства та об'єднання наукової роботи місцевих інститутів. Та, на жаль, цей проект не був реалізований.

У системі практичної підготовки вчителів історії, суспільствознавчих дисциплін, як і інших спеціальностей, важливе значення надавалось участі студентів в громадському житті в тих соціальних процесах, які відбулись в країні середини 20-х років. Педагогізація вузу плюс його ідеологізація стали складовими підготовки педагогічних кадрів. Всі студенти, які не відповідали критеріям нової радянської вищої педагогічної школи, зазнавали певних утисків. Так, наприклад, архівні документи Чернігівського ІНО, свідчать про факт зняття стипендії з студентки Снопової. [454] В своєму листі до педінспектури головпрофосвіти ректор інституту Щербаков, даючи пояснення причин зняття держсїбної стипендії із студентки Снопової т вказує на такі мотиви рішення правління ЧІНО: "слабое участие в общественной работе; политическая неразвитость, вследствие которой Снопова в своих беседах и выступлениях проводила антипролетарскую идеологию; неспособность ее уживаться со студенческим коллективом, постоянные ссоры и вражда со студентами по общежитию; ее поведение на селе, дискредитирующее группу студентов, посланную на работу; недостаточная академическая успеваемость" [455].

Про насиченість студентського життя в різних організаціях свідчить політичний звіт Кам'янець-Подільського ІНО за літній триместр 1924/25 навчального року [456]. В інституті діяли 19 студентських організацій, секцій, гуртків [457]

Одним із напрямків раціоналізації навчального процесу в вузі, в тому числі і педагогічному, в середині 20-х років було широке запровадження наукової організації праці як в роботі викладачів, так і студентів. Цей рух за НОП мав на меті підвищити ефективність професійної підготовки майбутніх спеціалістів на основі новітніх досягнень науки.

Навіть була проведена всеукраїнська конференція з НОП у вузах (1-3 липня 1925 р.), на якій обговорювались питання тестування успішності студентів, методів активізації розумової праці студентів, завдань і методів дослідження раціонального використання бюджету часу студентами, НОП у викладанні, практичній роботі студентів та інші [826].

У звіті НКО УРСР в ЦК КП(б) У про діяльність за 1924-26 рр. вказувалось, що вирішальним завданням навчально-методологічної роботи є правильна підготовка нових педагогічних кадрів, без створення яких неможливе існування трудової школи.

Кваліфікація нового педагога-марксиста, краєзнавця, суспільника - це кваліфікація вищого рівня з вищою педагогічною освітою. За педагога з вищою освітою йде боротьба в Європі і в Америці за давніх часів. Ми вважаємо, говориться у звіті, що вища освіта є первинною умовою нової радянської школи. [827]

Проблема відтворення кваліфікованої наукової сили та викладачів вузів України були в колі зору роботи НКО. Кожна науково-дослідна кафедра мала завдання підготовки викладачів вузів в процесі дослідної роботи. Кожна наукова установа повинна була мати тісні контакти з Вузами, органами освіти. [828]

Стан шкільної мережі в Україні на 1 січня 1925 року становив - 15555 шкіл, де навчалось 1 млн 795 тисяч 193 учнів. [829]

Забезпеченість вчителями шкільної мережі досить незначна. На одного вчителя припадало 48 учнів. Тому питання про забезпечення вчителями історії шкіл в середині 20-х років стояло досить гостро. [830]

Аналізуючи ситуацію щодо стану педагогічної освіти в Україні на кінець 20-х років і справ, що стосуються професійної підготовки вчителів суспільствознавчого циклу, можна сказати, що до кінця 20-х років відбулася певна організаційна зміна мережі педагогічних вузів, збільшилась кількість випускників, які вирішили працювати в школі. Разом з тим, на думку керівників освіти, рівень підготовки радянського педагога був ще досить низьким. Педагогічні вузи відстають від зростаючих потреб суспільства, реальностей життя. Хоча педагог, якого готують педвузи, є значно більшим суспільником, ніж дореволюційний учитель, але рівень його громадської активності ще є недостатнім. Недостатньо проводиться в вузі ідеологічна робота. З цієї метою планувалось підвищити роль суспільних дисциплін у вихованні і професійному формуванні майбутніх вчителів, особливо суспільних дисциплін.

В системі навчальної роботи особлива увага приділялась питанням розробки єдиних навчальних планів і програм з урахуванням досвіду минулого і завдань сьогодення. Педагогічні вузи потребують кращого матеріального забезпечення, укомплектування підручниками, посібниками. Потребує поліпшення процес проходження педагогічної практики студентами.

Проблеми, пов'язані з станом професійної підготовки вчителів для радянської школи, вимагають реформи внутрішньої структури педагогічних навчальних закладів. Особливу увагу необхідно звернути на набір студентів.[459]

Педагогічна практика студентів педагогічних вищих навчальних закладів в другій половині 20-х років здійснювалась на основі інструкцій і положень про проходження педагогічної практики, які приймалися різними органами як управління освітньою справою, так і правліннями ІНО.

Так, в одній із інструкцій по організації педагогічної практики студентів II і III курсів ІНО в`старших групах (V-VI) трудшколи на 1927/28 навчальний рік [460], визначались основні вимоги до практичної роботи студентів. Мета практики полягала в тому, щоб студент зміг набути ту суму спеціальних знань, умінь і навичок, яка в майбутньому знадобиться йому для самостійної роботи на педвиробництві. До змісту практики студента-суспільствознавця входило: вивчення програми предметів свого фаху "Порадником" з урахуванням всіх останніх змін і доповнень; вивчення всіх допоміжних установ школи (кабінети, книгозбірні); практичне ознайомлення з методами і формами організації і проведення навчання в галузі суспільствознавчих дисциплін; визначення споріднених предметів щодо викладання суспільствознавства; визначення організації обліку праці вчителів і педагогів; ознайомлення з методичною роботою, особливо в галузі методики викладання суспільствознавчих предметів; ознайомлення з підручниками і допоміжною літературою з свого фаху; вивчення роботи гуртків.

Вирішення поставлених завдань педагогічної практики здійснюється в таких формах: спостереження, асистентування в роботі вчителя, самостійна робота.

Педпрактика студентів-випускників в старших групах трудшколи триває 1 і 2 триместри. За цей термін кожен студент мусить пройти педпрактику в V, VI, VII групах, виділяючи на кожну групу 1 місяць. Для педпрактики виділяється час з 8 до 10 годин ранку.

Керівництво педпрактикою доручається лектору-методисту, який призначається факультетською комісією. Вчителі трудшколи теж організують і керують педагогічною практикою студентів відповідно свого фаху, ведуть облік проходження студентом педагогічної практики. [461]

З метою наближення студентів до умов майбутньої праці студентів випускників направляють на місяць-півтора в сільські школи для проходження педагогічної практики. Студенти розбиваються на ланки по 3-4 чоловіки. Методист керує роботою 20 студентів.

Кожен студент-практикант має картку обліку педпрактики. Студенти ведуть щоденник спостережень, пишуть плани уроків, конспекти. По закінченню педагогічної практики студенти роблять звіти, що перевіряються методистами ІНО. [462]

Звичайно, поряд із загальними настановами свого методиста студенти-практиканти отримують і конкретні рекомендації щодо вивчення і постановки праці в групі, проведення педагогічного процесу.

Так, наприклад, знайомлячись з умовами праці, студент повинен звернути увагу на гігієнічний стан школи, класів, кабінетів, розміщення і придатність шкільних меблів, навантаженість учителів дітьми, забезпечення приладами,

підручниками, наочними посібниками, відвідування учнями школи, тривалість лекцій і перерв. [463]

Аналіз методики і техніки ведення педагогічного процесу здійснювався студентом-практиком за таким планом:

1. Планування роботи - час, схема, відступ від плану, участь дітей у плануванні, наочність плану, фіксація дітьми.
2. Розподіл часу між подачею матеріалу і формальними заняттями, праця груп і ланок; які відомості з формального мінімуму подаються при розробці певної теми і чому саме ті, а не інші; використання різних методів - активних і пасивних і їх співвідношення в часі.
3. Об'єднання щоденної і тижневої праці єдиною метою.
4. Відповідність роботи інтересам і рівню розвитку дітей.
5. Асоціювання нових знань із старими.
6. Використання принципу "від простого до складного".
7. Увага до індивідуальності дітей, прищеплення колективістських навичок.
8. Ступінь засвоєння дітьми поданих їм знань.
9. Спосіб закріплення знань (дія слова).
10. Активність та ініціатива дітей у виборі матеріалу.
11. Вироблення автоматичних навичок.
12. Завдання додому.
13. Трудові, організаційні, санітарно-гігієнічні звички.
14. Естетичне виховання на заняттях.
15. Поточний облік праці вчителем, дітьми, час фіксації.
16. Самоврядування в школі, групі, клубна робота, добровільні товариства. Засоби додержування дисципліни.
17. Суспільно-корисна праця групи школи.
18. Зв'язок групи з батьками, населенням.

19. Організація розваг дітей, відпочинок і дозвілля, поведінка під час перерв.

Ось такі основні вимоги, які повинні виконувати студенти-практиканти, спостерігаючи за технологією і методикою навчального процесу як під час проведення занять суспільствознавчого циклу, так і в цілому в школі.

Схема оцінювання педагогічного процесу здійснювалась за такими вимогами:

1. Загально-педагогічні: підхід, тон, початок роботи педпрактикуму; зацікавлення роботою практиканта і дітей; активність практиканта і дітей, праця групи, ланок чи окремих учнів; асоціювання нового матеріалу з старшим; мова практиканта і учнів.
2. Психолого-педагогічні: врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей під час заняття; логічність передачі матеріалу, перехід від однієї теми до іншої; настрої у практиканта і дітей.
3. Комплексно-методичні: дотримання мети і теми; знайомство з матеріалом; формальні знання; технічні навички; спосіб закріплення поданих знань; використання відповідних методів і форм праці при вивченні матеріалу.
4. Вимоги педтакту: засоби підтримування дисципліни і уваги дітей; орієнтація в часі; самостійність, спритність, уміння знайти вихід у складній ситуації. [464]

Такі основні вимоги до організації, проведення і оцінювання педагогічної практики студентів старших курсів у школах.

Оцінюючи діяльність практикантів, учителі і керівник педпрактики враховували всі аспекти практики. Так, наприклад, у звіті про роботу Ульянівської групи студентів

староста групи Гнатенко доповідав: група працювала за комплексом "Шевченко і Лютнева революція". Кожен практикант працював щоденно 4 години протягом 3 днів. Умови роботи були сприятливі. [465]

Для оцінювання педпрактики була розроблена анкета, яка складалася із 17 позицій:

1. Підхід, тон. 2. Зацікавленість. 3. Активність. 4. Ув'язка комплексів між собою. 5. Ув'язка підтем у комплексі. 6. Мова. 7. Реалізація мети. 8. Знайомство з матеріалом. 9. Формальні знання. 10. Ув'язка технічних навиків. 11. Витриманість у роботі. 12. Урахування віку і здібностей дитини. 13. Асоціативний процес. 14. Дисципліна дітей. 15. Орієнтація в часі. 16. Працездатність учнів. 17. Педагогічний такт.

Аналіз програми з суспільствознавства III курсу Херсонського ІНО ім. Н. К. Крупської на 1926/27 навчальний рік [466] дає уявлення про характер, зміст завдання цього курсу.

У вступі визначались завдання та зміни суспільствознавства в дореволюційній і радянській школах, значення суспільствознавства в трудовій школі, вказувалось на необхідність окремого курсу методики суспільствознавства. Визначаючи зміст суспільствознавства, автори програм включили в цей курс економічні науки, суспільно-політичні. Особливе місце в курсі суспільствознавства відводилось історії. Сучасність та історія в курсі суспільствознавства - домінуючий блок.

Що стосується проблем методики викладання курсу, автори програми орієнтуються на активні форми праці. Трудовий,

лабораторно-дослідний методи були провідними. Це екскурсія, реферати, бесіди.

Використання краєзнавчого матеріалу при викладанні суспільствознавства займало значне місце.

Окремо виділялась робота за Дальтон-планом при вивченні суспільствознавства. Організація кабінету, робота з підручниками, допоміжною літературою, наочність були важливим в роботі вчителя. Облік праці учнів і оцінювання результатів їх роботи.

В кінці програми друкувався, список літератури, куди входили такі роботи, як: "Очередные вопросы преподавания обществоведения на второй ступени" Кудрявцев А. Є; "Обществоведение в трудовой школе" Сигалевич; "Методы занятий по обществоведению на 2 ступени" под редакцией Жаворонкова; "Вопросы преподавания обществоведения" Катаев; "Практические занятия по обществоведению" Фінгерт. [467]

Викладач М. Коваленко, який склав цю програму, відтворив в одній програмі і зміст, і методику, основні позиції курсу суспільствознавства.

Маючи певні знання, студенти проходили педагогічну практику з суспільствознавства. В інструкції Херсонського ІНО для студента-практиканта (1926/27 н.р.) вказувалось, що практика проходить за Дальтон-планом. Відповідно інструкції педпрактикум складається з двох частин:

- 1 - спостереження за педагогічним процесом;
- 2 - безпосереднє проведення студентами занять в школі.

Для проведення спостережень і пробних уроків студенти діляться на групи по 2 особи. Години, що призначено на практикум, розподіляються так: - на працю в школі 4 год; - на конференцію і обговорення занять - 2 год.

Свої спостереження кожен студент фіксує у щоденнику, користуючись анкетой, що при цьому додається.

Про свої спостереження кожний студент в письмовій формі подає звіт, де конспективно відповідає на всі пункти анкети. Звіт здається керівникові і є матеріалом для обліку праці студента.

Безпосередні заняття студенти складають з таких елементів: складання підрядів, підготовка і проведення занять в школі протягом місяця.

Тему кожного підряду практикант бере від учителя школи. На взяті тему практикант складає підряд, погодивши його з керівником не менше як за 4 -5 днів до початку проробок його в школі. Під час проведення занять один практикант веде заняття, інший студент спостерігає. Потім міняються місцями. Частина занять (контрольних) відвідуються керівником практики.

По закінченню занять кожний студент подає звіт, до якого додається підряд, конспект і всі інші матеріали. Обов'язково кожний практикант мусить ¹ фіксувати години, що затрачено на педагогічну практику. [468]

Анкета, яка додається до плану проходження педпрактики студента, має такий зміст:

- 1 .Назва школи.
- 2 .Група і її кількість.
- 3 .Час спостережень.
- 4 .З якою метою ведуться заняття?
- 5 .Тема підряду (або лекції), підтема та назва праці, що на цей час спостереження проводиться.
- 6 .Яку мету ставить учитель у своїй роботі?
- 7 .Метод занять.

- 8 .Матеріали, які використано в роботі.
- 9 .Як поділено матеріалі між конференціями та лекціями (коли за Дальтон-планом)?
- 10 .Підручники і наочні приладдя.
- 11 .Як зв'язано заняття з попередніми?
- 12 .Чи підведені підсумки?
- 13 .Активність дітей.
- 14 .Чи досягнуто мети уроку?
- 15 .Що заважає роботі ?
- 16 .Підсумки спостережень.
- 17 .Дайте проект проведення занять на цю тему. [469]

Ось за такою схемою студенти-практиканти повинні були підготувати звіт про проходження практики з суспільствознавства.

Проблема забезпечення школи кваліфікованими вчителями, в тому числі і суспільних предметів, гостро поставила питання про кількісне збільшення педагогічних кадрів навчальних закладів. Звертаючись до світового досвіду, керівництво народною освітою України поставило питання про організацію факультетів заочного навчання учителів при ІНО. В своїй статті "Організація факультетів заочного навчання учителів при інститутах народної освіти" [470] С.Грушевський відзначає, що заочна форма навчання досить поширена за кордоном. В Америці, Англії функціонують факультети заочного навчання. Він наводить дані, що в 1922/23 навчальному році у Вісконзінському Університеті в США навчалось 8640 студентів-заочників проти 1463 на стаціонарному відділенні. Відзначаючи позитивні, моменти в функціонуванні заочної системи навчання в справі професійної підготовки вчителів, автор наголошує:

1. Добра система організації навчання (складання навчальних планів, спілкування із студентами, забезпечення їх необхідною літературою...)
2. Орієнтація на практичні потреби майбутнього вчителя, піднесення змісту практичної кваліфікації абонента.
3. Широка індивідуалізація процесу навчання, незалежно від місця перебування.
4. Видання науково-методичного комплексу посібників, конспектів, лекцій-..

Заочна форма навчання в 1926 році набуває поширення в Росії. Зважуючи всі за і проти, С. Грушевський схиляється до думки, що відкриття факультетів заочного навчання дасть можливість вчителям, особливо сільським, простудіювати курс вищої педагогічної школи.

Які заходи планувалось здійснити для організації відкриття факультетів?

1. Факультети заочного навчання повинні відкриватись при факсоцвихах ІНО.
2. До факультетів заочного навчання приймаються вчителі з стажем не менш трьох років за рекомендаціями інспектури народної освіти.
3. Кількість студентів факультету - 300 чоловік. [471]

Практика роботи по реалізації плану, створення факультетів заочного навчання здійснювалась в Донецькому ІНО в 1927/28 навчальному році.

Колегія Наркомосу ухвалила в Харкові утворити Заочний Педагогічний вуз (ЗПВ).

Завдання ЗПВ полягало в тому, щоб підвищувати кваліфікацію робітників освіти шляхом заочного навчання. Заочний Педвуз проводить свою роботу за програмами

стаціонарних педвузів України. Заочний Педагогічний вуз надає консультації, розробляє методичні вказівки- щодо підготовки до іспитів, організовує лабораторні заняття.

Ще однією із важливих форм професійної підготовки вчителя історії була постановка справи екстернату вчителів, які не мають закінченої вищої освіти. Положенням Наркомосвіти від 19 квітня 1927 року, 20 серпня 1927 року та 12 липня 1927 року встановлюється два види екстернату:

1. За весь курс ІНО за фахом, що обраний особою, яка бажає оформити знання.
2. Вчительство-екстернат, які бажають підвищити та оформити свою кваліфікацію в тій чи іншій галузі народної освіти. [472]

Так, в умовах екстернату Волинського ІНО вказується, що до екстернату допускаються вчителі, незалежно від віку, що мають трирічний педагогічний стаж і останній час працюють в школі або в установах НКО. Вчителі, що бажають скласти іспити за курс ІНО, подають заяву за 6 місяців до іспитів з проханням відрядити їх до певного циклу - чи суспільствознавчого, чи іншого.

Вчителі історії обирали суспільствознавчий цикл. До заяви додаються такі документи: автобіографія (життєпис); довідка про вік; документ про відношення до військової повинності; документ про освіту; фотокартки; довідка про педагогічний стаж; прохання організації про допуск до екзаменів; квитанція про оплату (25 крб.).

Після офіційного прикріплення вчитель-екстерн одержує відповідні програми, літературу і методичні рекомендації. Іспити вчителів-екстернів проводяться кваліфікаційною комісією ІНО, сесії якої відбуваються в квітні, вересні та

грудні. Особи, які склали іспити, отримують відповідний документ [473]. Так, наприклад, вчитель писав заяву до кваліфікаційної комісії, де вказувалось, що він хоче скласти іспити викладача в старшому концентрі 7-ми річної трудової школи по соціально-економічному циклу. В номенклатуру дисциплін для іспиту на звання вчителя II-го концентру семирічки входили такі дисципліни:

I. Соціально-педагогічні (загальні): історія класової боротьби та історія ВКП; вступ до історичного матеріалізму; основи Радянського будівництва та радянське право; Радянська система освіти; педологія, анатомія і фізіологія людини; педагогіка; історія педагогіки; дидактика.

II. Соціально-економічний цикл: теорія діалектичного матеріалізму; політекономіка та основи політики; економічна географія; історія України; історія Росії; історія Заходу; методика викладання суспільствознавства. [474]

Такі іспити повинен скласти вчитель на кваліфікаційній комісії, щоб отримати право на викладання курсу суспільствознавства в старшому концентрі 7-ї трудової школи.

Студентське життя педагогічного вузу - це не тільки навчання, педагогічна практика, це і велика громадська робота, ази якої проходили студенти в секціях ІНО. Аналіз звітів ректорів ІНО, протоколів зборів студентів та інших документів свідчить про насиченість громадською роботою молоді. Через громадську роботу здійснювався процес формування активної, свідомої особи, педагога, який свою енергію і запал передають учням. Цей ланцюжок спрацьовував і вирішував проблему формування світогляду молодого педагога. Особливо це стосується вчителів суспільних

предметів, які покликані нести в маси ідеї нового суспільства, ідеї нової спільності людей.

У другій половині 20-х років учительство розглядалось радянською владою як свідомий і активний борець за політичну лінію партії. Партійні органи використовували вчителів, особливо на селі, для реалізації своїх політичних завдань (боротьба з куркульством). [831]

Так, наприклад, в звіті ректора Волинського ІНО Гоци вказується, що серед студентів ведеться рішуча боротьба з усякими ухилами і збоченнями ідеології студентства. З цієї метою щотижня по суботах в залі ІНО проводяться вечірки, лекції, бесіди, диспути на різні теми, функціонують гуртки поточної політики. [475]

Такі ж звіти за 1928/29 рік Полтавського ІНО [476], Херсонського ІНО [477], Київського ІНО [478].

Важливою умовою підготовки педагогічних кадрів на належному рівні було достатнє забезпечення висококваліфікованими викладачами педагогічного вузу. Основними аспектами підвищення кваліфікації викладачів педвузів в процесі перепідготовки були: участь всіх викладачів в роботі науково-дослідних установ по своїй спеціалізації; організація з'їздів з обов'язковою участю викладачів-спеціалістів; методичні семінари, конференції; заочні консультації; відрядження на 6 місяців; головна мета перепідготовки - постійна індивідуальна робота з обов'язковими публікаціями в своїй галузі. [479]

Проблеми добору студентів ІНО були в полі зору правління і громадських організацій. В умовах пролетаризації педагогічних кадрів в Харківському ІНО при розгляданні студентських справ, однозначно вирішувались

питання про перебування в лавах студентів осіб непролетарського походження. їх виключали із складу студентів.[480]

Аналіз навчального плану соціально-економічного відділення факультету профосвіти Харківського ІНО, історичної секції свідчить, що в основу плану історичної секції покладені такі міркування:

1. Підвищення рівня кваліфікації учителя профшколи необхідно перш за все тому, що з ліквідацією загального курсу суспільствознавства вводяться диференційовані курси суспільствознавчих дисциплін, а це вимагає ґрунтового знання учителем змісту тієї чи іншої дисципліни.
2. Потреба розвантаження студентів старших курсів, щоб дати можливість займатися самостійною роботою.
3. Обмеження застосування лабораторних методів зумовлює ширше використання інших методів роботи на старших курсах
4. Майбутній учитель історії повинен мати не лише науково-теоретичну підготовку, але і належну педагогічну. Відповідно до цих завдань, як говориться в пояснювальній записці до навчального плану, на секції вводиться фуркація на два цикли: а) історичний; б) економічний. Тобто план будувався так, щоб спеціалізація йшла по цих двох напрямках. Але це не виключало, в зв'язку з тим, що суспільствознавство реально ще не диференційовано в школах, тому в разі потреби викладач може вести як історичні, так і економічні дисципліни.[481]

Визначаючись з системою організації викладання, автори програми в пояснювальній записці звертають увагу на ті обставини, що студента необхідно розвантажити, дати йому

можливість самостійно здобувати знання. А як це зробити, коли тижневе навантаження 36 годин? Укладачі програм відзначають, що лабораторна метода, яка була домінуючою протягом останніх років, не виправдовує себе на старших курсах. Дійсно, на I курсі студенти не мають достатніх навичок роботи, учбового досвіду, потребують консультацій, допомоги викладача. Що ж до студентів старших курсів, то вони вже підготовлені до іншої лекційно-семінарської системи навчання, що дає можливість скоротити тижневе навантаження на III курсі до 30 годин, на IV курсі - до 24 годин.

Певні зміни пропонуються і відносно методичної підготовки студентів - вона диференціюється на дві дисципліни: методика історичних дисциплін; методика економічних дисциплін[482].

Таблиця 3.2.

Навчальний план історичної секції ХІНО
на 1929/30 навчальний рік [483], [484]

ПРЕДМЕТИ	КВАРТАЛИ			
	I	II	III	IV
<u>I КУРС</u>				
Політична економія	10	10	8	8
Старий світ і середній	6	6	4	4
Педологія	4	4	4	4
Техніка мови	4	4	4	4
Чужа мова	4	4	4	4
Фізкультура	2	2	2	2
Військова дисципліна	2	2	2	2
Статистика	—	4	4	4
Археологія	4	4	—	—
Семінар	—	—	4	4
РАЗОМ:	36	36	36	36

продовження таблиці 3.2.

<u>II КУРС</u>	I	II	III	IV
Політекономія	10	10	—	—
Економічна географія	—	—	8	8
Найновіші часи	—	—	8	8
Нові часи	8	8	—	—
Історія Росії	6	6	4	4
Педологія	4	4	4	4
Чужа мова	4	4	4	4
Фізкультура	2	2	2	2
Військова дисципліна	2	2	2	2
Спецсемінар з нових часів	—	—	4	4
РАЗОМ:	36	36	36	36
<u>III КУРС</u>	I	II	III	IV
Найновіші часи	6	6	—	—
Дидактика	—	—	4	4
Західна література	4	4	—	—
Російська література	4	4	4	—
Історія Росії	4	4	6	6
Історія України	4	4	10	10
Економічна політика	6	6	—	—
Історія мистецтв	—	—	2	2
Військова дисципліна	2	2	2	2
Фізкультура	2	2	2	2
РАЗОМ:	32	32	30	26
<u>IV КУРС</u>	I	II	III	IV
Методика історії	—	4	4	4
Педпрактика	—	4	4	4
Держава та право	4	4	—	—
Діалектичний матеріалізм	10	10	8	—
Історія партії	—	—	6	6
Історія російської літ.	6	—	—	—

продовження таблиці 3.2.

Історія України	6	6	—	—
Історія мистецтв	—	—	2	2
Кандидатські праці	—	—	—	4
Військова дисципліна	2	2	2	2
Фізкультура	2	2	2	2
РАЗОМ:	30	32	28	24

Проблеми відбору змісту історичних дисциплін, що забезпечували фахову підготовку вчителя-суспільствознавця у вищих педагогічних навчальних закладах, стояли досить гостро наприкінці 20-х років. Про це свідчать архівні матеріали, які відображають мету товариства істориків-марксистів. У Москві з 28.XII.1928 року по 4.1.1929 року проходила конференція істориків-марксистів, робота якої і засвідчила наявність проблем в історичній науці. Питання національні і великодержавні, шовіністичні загострились настільки, що, як говориться в листі С. Семка Генеральному секретарю ЦК КП(б)У тов. Косіору, українська історична наука кваліфікувалась на конференції як наука націоналістична. [832]

Гоніння на учених-істориків стало невід'ємною умовою боротьби за чистоту марксистської історичної науки. Архівні матеріали переконливо показують ефективність методики засудження тих чи інших ідей широкою громадськістю. Про це свідчить лист (таємний) в партійні органи, що до дискредитації академіка С. Єфремова. [833]

Ці процеси створювали передумови для неможливості альтернативних думок, тверджень, висновків в історичній науці. Офіційна точка зору є єдино правильною і відступ від неї вважався антинауковим і шкідливим.

Проблема практичної підготовки вчителя суспільствознавчих дисциплін в педагогічних вузах України в 20-х роках мала не тільки культурно-освітнє, народногосподарське, але і соціально-політичне значення.

Фактична ліквідація в школах предметної системи викладання історії і впровадження комплексних програм внесла значні корективи в методичну підготовку педагога, в організацію і систему проходження педагогічної практики. Характерною рисою роботи ІНО 20-х років була подальша педагогізація навчально-виховного процесу.

Кінець 20-х років в структурі підготовки вчителя суспільних дисциплін був періодом певної стабілізації за рахунок уніфікації планів і програм педагогічних вузів, централізації управління, впливу партійних організацій на діяльність навчальних закладів.

Разом з тим система практичної підготовки вчителя суспільних дисциплін в педвузах України потребувала серйозного реформування, що і відбулося в 30-х роках.

Цікавий і багатоплановий досвід роботи ІНО з підготовки вчителів заслуговує на увагу, і все позитивне може бути трансформовано в роботу сучасної вищої педагогічної школи.

3.2. Практична підготовка вчителя історії в педагогічних навчальних закладах України в 30-х роках.

Кінець 20-х початок-30-х років в системі професійної підготовки вчителів для школи в педагогічних навчальних закладах України позначився пошуком нових підходів до розробки організаційних, навчально-методичних і наукових аспектів у справі формування педагогічних кадрів. В цілому

тенденції розвитку суспільства, подальшої ідеологізації і політизації навчально-виховного процесу позначили свій відбиток на систему методичної і практичної підготовки вчителя суспільних предметів.

Глибокий аналіз системи, що склалася на кінець 20-х років у сфері професійної підготовки вчителів, в тому числі і суспільствознавчих предметів, свідчить, що вона перебувала в стані глибокого застою і увійшла в протиріччя з реаліями політичного, економічного і духовного життя суспільства. Період пошуку, удосконалення системи професійної підготовки кадрів завершувався, і на порядку денному стали нові завдання, нові підходи до реформування вищої педагогічної школи.

Як вказується в доповідній записці Міністерства Народної Освіти до РНК [485], в справі реорганізації системи і мережі педагогічної освіти для розв'язання питання про створення оптимальної системи педагогічної освіти в напрямку реконструкції народного господарства і культурної революції необхідно кількісно і якісно задовольнити потреби в педагогічних кадрах суспільно-економічного і політичного життя країни. Потреба в учительських кадрах становила 83 тисячі, з них вчителів старшого концентру - 17 тисяч і викладачів загальноосвітніх і фахових дисциплін в профшколах - 11 тисяч. [486]

Існуюча система готувала педагогів і вчителів-суспільствознавців через ІНО, педагогічні технікуми і курси, забезпечувала ними третину потреб. Дефіцит вчителів старшого концентру становив 9 тисяч, викладачів загальноосвітніх і фахових дисциплін в профшколах - 7 тисяч [487]. Ці статистичні дані про кількість, не кажучи вже про

якість підготовки вчителів системою профосвіти 20-х років, однозначно ставили питання про радикальну реорганізацію цієї системи.

Принципові засади системи підготовки робітників освіти, які були встановлені ще в 1922 році, потребували перегляду. Важливими завданнями стала уніфікація освіти РСФРР і УРСР.

В серпні 1930 року Рада Народних Комісарів УРСР прийняла постанову "Про реорганізацію мережі і системи педагогічної освіти", за якою педагогічні кадри в Україні готували три типи навчальних закладів: з вищою освітою - педагогічні інститути, з середньою освітою - педагогічні технікуми. Для підвищення кваліфікації учителів існували дворічні та однорічні педагогічні курси.

Замість ІНО створено: інститут соціального виховання, на шкільному факультеті якого готували вчителів для старшого концентру трудової школи. Факультет мав три відділи - суспільствознавчий, техноматематичний, агробіологічний. Педагогічний інститут професійної освіти готував фахівців-предметників для роботи в школах різних типів. Термін навчання в цих інститутах розрахований на 3-4 роки. [488] Замість 13 ІНО в 1930/31 навчальному році було утворено 32 інститути. [489]

Інститути соціального виховання були відкриті в таких містах: Харків, Ніжин, Запоріжжя, Київ, Полтава, Зінов'ївськ, Сімферополь, Херсон, Кременчук, Одеса, Чернігів, Лубни, Дніпропетровськ, Артемівськ, Суми, Житомир, Бердичів, Умань, Кам'янець, Вінниця, Черкаси, Миколаїв [490].

Відповідно до реорганізації вищої школи вчителів суспільствознавчого циклу готували в цих інститутах. В

постанові РНК вказувалось: щоб забезпечити кількісні вимоги на педагогічні курси у всіх педагогічних учбових закладах, починаючи з 1930/31 року, встановлюється безперервний навчальний рік, прийом студентів у всіх педагогічних закладах проводити двічі на рік.

Студенти, що виконали всі вимоги навчального плану, пройшли всі етапи теоретичного і виробничого навчання, одержували від педагогічного закладу свідоцтво з чітким визначенням кваліфікації. Всі особи, що закінчили вищі і середні педагогічні школи, зобов'язані 3 роки працювати на педагогічній роботі за фахом.

Отже, постанова поклала початок процесу реформації системи професійної і практичної підготовки вчителя в педагогічних вузах України в 30-х роках.

22.08.1930 року Раднарком СРСР затвердив положення про штатно-окладну систему в вищих школах. В доповідній записці методсектору вказується про запровадження кафедральної системи у педагогічних вузах, які мають охопити основні загальноосвітні і фахові дисципліни, що визначають підготовку фахівця.

В інститутах соцвиху педагогічну підготовку студентів завершували кафедри педології, педагогіки, дидактики. На суспільствознавчому відділі функціонували кафедри історії України і Росії, Заходу. В інститутах профосвіти на соціально-економічному відділі функціонували кафедри економічної політики, історії України, всесвітньої історії, історії народів СРСР. Педагогічну підготовку забезпечували кафедри педології, педагогіки і дидактики. [491]

Всі питання програмно-методичного керівництва навчально-виховними закладами, в тому числі і ВИШами,

сконцентрованою в Науково-методичній Раді при
Методсекторі НКО. [492]

Ухвали ЦК ВКП(б) про початкову і середню школу від
5.09.1931 року і 25.08.1932 року вимагали поліпшення роботи
загальноосвітньої школи, особливо гостро ставилось питання
про забезпечення кваліфікованими вчителями школи, в тому
числі і вчителями історії.

Проблеми 9-річної загальноосвітньої школи можливо вирішити
лише висококваліфікованими кадрами, яких повинен готувати
чотирирічний педагогічний інститут. В педагогічному
інституті на історико-економічному факультеті готувались
вчителі історії, суспільствознавства та географії. Ця
робота починалась з другого курсу, а на першому давалися
лише загальні елементи педагогічної роботи незалежно від
фаху. На 4-му році навчання здійснюється більш глибока
спеціалізація, студенти виконують дипломну роботу. Навчання
на історико-економічному факультеті відбувається за
конкретними навчальними планами і програмами, які
розробляються і направляються НКО. В навчальних планах і
програмах педагогічного інституту повинні знайти відповідне
застосування складові частини педагогічної кваліфікації -
суспільна підготовка, педагогічна і фахова. Співвідношення
між цими трьома складовими професії вчителя історії на
різних курсах має бути різним [493]. В концепції підготовки
вчителя на початку 30-х років домінував такий підхід. На
першому курсі навчання майбутній учитель-історик готується
в соціально-економічному і педагогічному напрямку. II-III
курс - це фахова підготовка як педагога-історика, і IV курс
це методична і практична підготовка до освітянської
роботи.

Відповідно до логіки даної концепції здійснювалась розробка навчального плану і програм дисциплін на історико-економічному факультеті.

Професорсько-викладацький склад інституту реалізує плани і програми, відповідає за працю кожного студента і в кінцевому результаті - за рівень його професійної підготовки. [494]

Статут педагогічного інституту регламентує всі права і обов'язки студентів і викладачів.

Аналіз навчального плану історико-економічного циклу інститутів з підготовки учителів молодшого концентру дає уявлення про зміст навантаження для студентів [495]. Майбутні вчителі вивчали: політекономію - 200 год., теорію радянського господарства - 128 год., діамат - 200 год., ленінізм - 60 год., національне питання - 100 год., історію: Всесвіту - 180 год., України - 130 год., Росії і народів СРСР - 110 год., а також методику суспільствознавства - 60 год., економічну географію - 100 год.

Цікавим елементом в 'системі професійної підготовки вчителя історії в педагогічному інституті була розробка "профілю фахівця", якого готує педінститут. Ця тестограма випускників з 24 пунктів відносилась до всіх спеціальностей, але найбільш повно до суспільствознавців. [496]

Таблиця 3.3.

Профіль вчителя суспільствознавства [497]

ПРОФІЛЬ	ЗНАННЯ, УМІННЯ, НАВИЧКИ, ЩО МУСИТЬ НАБУТИ ФАХІВЕЦЬ	Вимоги до НАВЧАЛЬНОГО ПЛАНУ	ПРИМІТКА

продовження таблиці

Войовничий матеріаліст, діалектик, що непримиренно бореться за генеральну партію в ділянках політики, економіки і теорії на базі марксистсько-ленінської теорії, без неможливо дійти до повної перемоги над класовим ворогом. (Сталін)	1) Знання марксистсько-ленінської філософії при цілковитому відомості, що лише філософський матеріалізм Маркса вихід з духовного (Ленін) 2) Уміння проводити боротьбу на два фронти: проти теоретичного і практичного опортунізму лівого і особливо правого - як головної небезпеки. 3) Уміння швидко знаходити своєрідні моменти, в яких виявляється боротьба в різних ділянках господарчого, політичного та теоретичного життя.	1) Курс діалектичного та історичного матеріалізму 2) Спеціальні години у навчальному плані на рецензії літератури з діамату і істмату.	Організація науково-педагогічного гуртка з діамату і істмату

І так всі 24 пункти. Профіль педагога складають поняття: історик-матеріаліст, інтернаціональний борець, організатор, вихователь, робітник. Що стосується педагогічної і практичної підготовки, в цьому документі пунктом 12 визначався профіль - організатор педагогічного процесу на основі соцзмагання... Що для цього необхідно в професіограмі: знання принципів загальної методики; знання методики соцзмагання, ударництва і уміння її застосовувати

в конкретних умовах дитячого оточення; знання теорії та практики самоврядування [498]. Навчальний план інституту складався в тісній єдності з професіограмою такого характеру [499].

Педагогічний інститут, як основна форма педагогічної освіти, вирішував проблеми підготовки вчителів. В шкільному секторі інституту функціонував історико-економічний факультет з двома відділами: історичним та економічним. Випускники факультету отримували профіль викладача основ історичних і економічних наук II і III концентру, а також ФЗУ, технікумів, робфаків, курсів [500]. В 1933-34 навчальному році історико-економічні факультети діяли в таких педагогічних інститутах: Луганському, Черкаському, Криворізькому, Мелітопольському, Ніжинському, Запорізькому, Миколаївському, Вінницькому, Уманському, Лубенському, Житомирському, Київському (польському), Полтавському, Кам'янець-Подільському, Одеському (єврейському) [501].

У березні 1933 року Рада Народних Комісарів прийняла постанову "Про реорганізацію на Україні державних університетів". У Київському, Харківському, Одеському університетах відкриті історичні факультети, випускники яких мали певну педагогічну підготовку і могли працювати у школах. [502]

Аналізуючи архівні документи про роботу Київського Українського інституту соціального виховання, а пізніше з липня 1933 року Педагогічного інституту, слід зазначити, що інститут працював у режимі трьох секторів: українського, єврейського та російського. Кожен сектор мав свої відділи [503]. Історичний відділ працював в українському, єврейському та російському секторах. Так, на історичному

відділі українського сектору навчалось 102 студента, на російському - 45 та на єврейському - 82 [504].

Популярність історичних чи історико-економічних відділів була високою. Як свідчать дані архівних документів, найбільше комуністів і комсомольців було в історичних групах. Про це свідчить і листування між директором Лубенського інституту із сектором кадрів НКО [505]. Так, в доповідній записці директор інституту вказує, що інститут просить збільшити кількість набору на 1933/34 навчальний рік до 180 осіб за рахунок історико-економічного відділу. Директор зазначає в листі, що позбавлення Лубенського інституту історико-економічного відділу є невірним. Адже із цих відділів, що нині є при інституті, історико-економічний відділ є найбільш міцним у всіх відношеннях: і щодо забезпечення лекторським складом, і щодо навчального обладнання, і щодо складу студентів (значний прошарок партійців і комсомольців) і, що найважливіше - найбільше бажаючих вступати на історико-економічний відділ [506]. Тож адміністрація Лубенського інституту просить НКО залишити історико-економічний відділ. Розширення мережі вищих навчальних закладів, де готували вчителів суспільних предметів для школи в Україні в 30-х роках, здійснювалось в різних регіонах країни[507].

Таблиця 3.4.

Динаміка зростання кількості студентів Херсонського ІСВ

[508]

ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВІДДІЛ	
Рік	Кількість студентів
1932	60
1933	120

продовження таблиці 3.4.

1934	180
1935	240
1936	270
1937	300

П'ятирічним планом передбачалося зростання рівня кваліфікації викладацького складу Херсонського інституту соц. Виховання.

Таблиця 3.5.

Динаміка зростання кваліфікації викладачів [509]

<i>Рік</i>	<i>ПРОФЕСОРИ</i>	<i>ДОЦЕНТИ</i>	<i>АСИСТЕНТИ</i>
1932	-	-	—
1933	10	6	10
1934	20	20	15
1935	25	30	24
1936	35	30	35
1937	39	40	39

Важливим напрямком в діяльності вищої педагогічної школи початку 30-років була робота над створенням навчальних планів, програм, підручників, посібників, різноманітного дидактичного матеріалу, одним словом, навчально-методичного комплексу для майбутнього вчителя.

Аналіз плану роботи програмно-методичної комісії товариства істориків-марксистів на 1931-32 рр. свідчить про те, що в роботі усіх навчальних закладів, школи, вузу, в центрі уваги були питання про місце історичних предметів в підготовці кадрів, а також питання про методику викладання історичних дисциплін. [510]

У своїй роботі комісія передбачала розглянути питання про визначення місця історичних дисциплін в школі соцвиху,

для чого необхідно: прорецензувати програми з історії; розглянути доповідь від НКО Григор'єва про методику викладання історії в школі соцвиху. Крім цього, комісія передбачала поставити питання перед НКО про перевірку викладачів історичних дисциплін в середній ланці освіти, організувати роботу в справі складання підручника з історії України, вивчити рівень підготовки з історичних предметів студентів вищих шкіл, виділивши для цього бригаду в складі Крижанівського (голова) та аспірантів старших років навчання.

Свідченням активізації роботи для забезпечення вчителів і учнів навчальними посібниками з історії була підготовка підручника з суспільствознавства для III року навчання початкової школи А. М. Олександрова та С. І. Ушакова. Це пропедевтичний курс, який давав учням уявлення про історичні події з метою перемагати своїх ворогів; краще будувати нове життя, як учив Ленін; стати борцями за перемогу робітників у всьому світі.[511]

Підручник складався з десяти розділів, які в свою чергу поділялися на параграфи. [512]

Підручник суспільствознавства на основі історичних оповідань формував у дітей відповідний світогляд. Студенти, які знайомились під час педагогічної практики в школах з підручником, готували себе до практичної роботи.

Зміни, які відбувалися в шкільній історичній освіті на початку 30-х років, зумовлювали зміни в педагогічній і методичній підготовці студентів-істориків до викладання історії в школі.

Так, перехід на нову програму з історії у II півріччі 1932/33 навчального року політехнічної школи зумовив зміни

в методичній підготовці студентів. Терміново необхідно було познайомитися з новою програмою, знайти шляхи реалізації цієї програми, враховуючи попередній досвід викладання суспільствознавства. У методичному листі Кошовенко П. О. про перехід політехнічної школи на нову програму з історії у II півріччі 1932/33 навчального року висвітлюються нові підходи до вирішення цієї справи. [513]

У країні розгорнулась робота з розробки статуту єдиного педагогічного інституту. На порядку денному стала уніфікація системи вищої педагогічної освіти, підготовка вчителів історії. Ряд вузів, Полтавський, Ніжинський та інші підготували проекти статуту. Так, відповідно до проекту Полтавського педінституту вчитель історії готувався на історико-економічному факультеті. [514]

Випускники вищих педагогічних навчальних закладів, які направлялися в школи для роботи, потрапляли в скрутне матеріальне становище. Так, заступник наркому освіти О.Карпенко в листі секретарю ЦК КП(б)У Строганову від 23.05.1932 року зазначав, що вчителям Дніпропетровської області затримується виплата заробітної плати, нерегулярно видаються централізовані пайки. [834]

Таблиця 3.6.

Типовий навчальний план соціально-економічного відділу інституту соцвиху на 1932/33 навчальний рік [515] [516]

ДИСЦИПЛІНА	КІЛЬКІСТЬ ГОДИН
Політекономія	256
Економгеографія	150
Теорія радянського господарства з економполітикою	184

продовження таблиці 3.6.

Діалектичний матеріалізм	252
Ленінізм	128
Національне питання	96
Історія Всесвіту	289
Історія народів СРСР	245
Історія більшовизму	168
Історія техніки	48
Історія України	254
Методика суспільствознавства	108
Поточна політика	180
Разом	2358
ПРЕДМЕТИ	Кількість годин
Марксистсько-ленінська педагогіка	360
Психологія	60
Педологія	148
КДР	56
Соціальна гігієна	48

У звітах до сектора кадрів НКО інститути повідомляли про виконання навчальних планів по соціально-економічних дисциплінах, яким приділялась особлива увага в педагогічному вузі. Практично за кожну годину директор мав прозвітувати перед НКО.

Так, наприклад, директор Кременчуцького інституту, звітуючи про виконання навчального плану на соціально-економічному відділенні, вказував на причини невиконання кількості годин з цього чи іншого предмета.

Стан виконання навчального плану [517]

	План	Виконано	Не виконано
I КУРС			
Економічна географія	89	89	—
Всесвітня історія	49	40	9
Політекономія	140	130	10
Теорія радянського господарства	36	36	—
Історія України	57	57	—
II КУРС			
Економічна географія	44	44	—
Історичний матеріалізм	48	—	48
Діамат	72	—	72
Всесвітня історія	90	90	—
Методика суспільствознавства	40	40	—
Політекономія	56	56	—
Теорія радянського господарства	88	88	—
Історія ВКП(б)	42	42	—
III КУРС			
Історичний матеріалізм	44	44	—
Ленінізм	70	46	24
Нацпитання	100	58	42
Діамат	66	34	32
Всесвітня історія	40	—	40
Політекономія	50	50	—

продовження таблиці 3.7

Історія Комінтерн	ВКП(б).	80	76	4
Історія України		40	—	40
Історія техніки		30	—	30
<i>I КУРС (ВЕЧІРНІЙ)</i>				
Політекономія		200	182	18
Теорія радянського господарства		32	24	8
Економічна географія		100	96	4
Історія України		50	—	50
Історія техніки		30	—	30

Як свідчать дані таблиці, контроль за графіком навчального процесу був суворим і адміністрація інституту звітувала за кожну годину заняття. Такі ж звіти, як свідчать архівні матеріали, надсилались Київським інститутом соціального виховання, Глухівським, Сумським, Чернігівським, Миколаївським, Полтавським, Черкаським, Кам'янець-Подільським інститутами.

Постанови ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У 1932 року про навчальні програми і режим у вищих і середніх учбових закладах активізували роботу педагогічних інститутів щодо планування і співвідношення теоретичного і практичного навчання. У всіх звітах, як свідчать архівні матеріали, адміністрації інститутів доповідали про ці конкретні заходи, які здійснювались у напрямкі виконання рішень відповідних постанов. Так, у звіті Зінов'ївського інституту соціального виховання вказується, що, керуючись постановою, інститут встановив цілком визначену періодизацію як теоретичного, так і виробничого навчання.

В навчальних планах дотримується послідовність навчальних дисциплін та запроваджено безперервний виробничий практикум[518]. Навчальний план на історико-економічному відділенні на 24.XII.1932 року виконано: на I курсі - 97,7%, на II курсі - 99%. [519]

Перші зрушення відбулись і в методах навчання. Кафедри інституту обговорили стан методів навчання і запроваджують такі методи, які б забезпечували високий рівень знань студентів. Бригадно-лабораторні методи використовуються вибірково. Активізувалась індивідуально-самостійна робота студентів. Належну увагу звернули на лекційну форму навчання.

З метою вдосконалення обліку праці студентів, як зазначається в звіті, запроваджено колективні заліки, а відповідальність за оцінку знань студентів покладено на професорсько-лекторський склад. Залежно від змісту, часу та методів праці запропоновано диференційовану оцінку студентів. Навчальною частиною розроблено графіки залікових сесій, підготовки і захисту дипломних робіт на випускних курсах.

Таблиця 3.8

Успішність на історико-економічному відділенні на 24.XII.1932 року [520]

УСПІШНІСТЬ	I КУРС	II КУРС
Дуже добре	4,5 %	1,9 %
Добре	30,1 %	40,8 %
Задовільно	56,8 %	51,1 %
Незадовільно	7,3 %	3,9 %
Не атестовано	1,3%	2,3 %

Відповідно до постанови в інституті змінено режим навчального процесу і підвищено свідому дисципліну. Встановлено контроль за відвідуванням лекцій як студентами, так і лекторами. Відповідальність за доручену роботу покладалась на кафедру. Зміцнені єдиноначальність в навчальній та адміністративній роботі. Заняття проводяться за чітким розкладом, 6 днів на тиждень. Показник відвідування студентами лекцій на історико-економічному відділенні досить високий. Прогули становлять не більше 4,4%. [521] Запроваджено змагання серед кафедр. [522]

Аналогічні заходи, постанови були прийняті в усіх інститутах. При значній заформалізованості акції все ж слід відзначити певні зрушення в справі практичної підготовки вчителів історії.

Аналіз програми з педагогічного практикуму для студентів педагогічних інститутів свідчить, що поряд з політизацією цього процесу визначались певні аспекти, які дійсно створювали передумови для практичної підготовки майбутніх вчителів, в тому числі і суспільствознавства.

Програма з курсу "Педпрактикум" побудована, виходячи із постанови ЦВК СРСР про програми та режим у ВИШах і технікумах. Програма відображає всі види роботи під час педпрактики. Провідними дисциплінами, в яких найбільш повно поєднується теоретична і практична робота, є марксистсько-ленінська педагогіка і педологія та методика викладання історії. [523]

Студенти-практиканти повинні:

- 1) Брати участь спільно із учителями в боротьбі за комуністичне виховання (робота в методконференціях, нарадах, зборах дитячих організацій тощо).

- 2) Студенти повинні викривати антиленінські напрямки і боротися за правильну поставу шкільної роботи.
- 3) Аналізувати зміст, форми і методи діяльності дитячих організацій.
- 4) Знайомитись із системою адміністративно-методичного керівництва школою.
- 5) Вміти дати аналіз стану шкільного приміщення.
- 6) Засвоїти політехнічний зміст роботи кожної групи, вміти скласти угоду школи і виробництва для налагодження політехнічного навчання.
- 7) Повно засвоїти загальноосвітній матеріал, який подано в програмах політехнічної школи з фахових дисциплін.
- 8) Знати методику і техніку складання квартального і річного плану групи і школи.
- 9) Аналізувати декадний і денний розклад занять, режим дня в школі.
- 10) Оволодіти технікою і методикою складання комплексу уроку.
- 11) Уміти використовувати різні прийоми та методи роботи в залежності від змісту матеріалу.
- 12) Вміти дати самостійні завдання учням додому.
- 13) Уміти аналізувати свою роботу і роботу своїх товаришів.
- 14) Вміти оцінювати здатність шкільного обладнання і навчальних посібників. [524]

Для студентів історико-економічних відділів (істеків) ставились завдання:

- 1) Використовувати наочні прилади (мали, схеми, графіки, малюнки) для викладання теми "Революція 1905 року" чи "Паризька Комуна".

2) Використовувати газетний матеріал, щоб побудувати урок на тему механізації сільського господарства.

3) Знайти місце екскурсії при проробці теми "Жовтнева революція". [525]

Облік роботи результатів педагогічної практики поділяється на дві частини:

1. Звіт керівника педпрактики на засіданні кафедри.

2. Звіти студентів за педагогічну практику.

У звітах вказується: місце педагогічної практики; які дисципліни викладав студент; рівень засвоєння знань учнями; робота у дитячих організаціях; участь у конференціях; що конкретно зроблено в справі політехнічного навчання.

Крім цього, студент здає квартальний і декадний план фахових дисциплін, докладний звіт про один із уроків. Керівник практики оцінює роботу студента, а потім проводиться конференція з підсумків роботи. [526]

Процес реформування вищої педагогічної школи в 1932 році змінив деякі аспекти в плануванні педагогічного процесу кафедрами інституту.

Кожен керівник кафедри чи фахової, чи педології складає для кожної дисципліни тематичну програму роботи на рік, в якій визначається: а) тема та її основні розділи; б) кількість годин, що відводиться на вивчення теми; в) облік виконання і кількість витрачених годин. Цей тематичний план записується в обліковому журналі.

До кожного тематичного плану викладач додає пояснювальну записку, що характеризує основні умови, за яких проходить робота з даної дисципліни: підготовка групи; навчально-тематична база; форми обліку; методи роботи. Окрім цієї програми, викладач складає робочий план, який є

конкретним зразком роботи над цією чи іншою темою. Цей план доводиться до відома студентів. Робочий план складається за такою схемою: тема за програмою, робоча тема на кожне заняття і її зміст (основні питання), конкретний допоміжний матеріал до теми, література, способи вивчення теми в аудиторії, в процесі домашньої самостійної роботи, засоби навчання до кожного виду роботи, облік і перевірка роботи студента (питання для контролю і повторення рівня засвоєння знань студентами), звіт про виконання роботи викладачем і засвоєний рівень знань студентами. При плануванні роботи і визначенні обсягу матеріалу для самостійної роботи студентів викладач повинен мати на увазі, що час, відведений для самостійного опрацювання, не повинен перевищувати 50% від часу, необхідного для роботи над темою в цілому. Перевірку рівня засвоєння знань студентами викладач проводить в процесі роботи.

Крім цього, кожна кафедра встановлює перелік дисциплін, які виносяться на загальну сесію. Результат перевірки успішності викладач фіксує в атестаційній відомості, яку він подає до учбової частини. [527]

Розроблюючи відповідні заходи на виконання постанов 1933 року про навчальні програми та режим роботи в навчальних закладах, педагогічні вузи розгорнули широку роботу в справі підготовки кваліфікованих спеціалістів-педагогів:

- навчальні програми і плани перероблювались у відповідності з методологією та ідеологією справи підготовки фахівців для школи.

- запроваджувались сучасні підходи до організації навчально-виховного процесу, як з фахових, соціально-економічних, так і педагогічних дисциплін.

- усі кафедри опрацювали профілі фахівців, яких вони готують.

- усі кафедри перейшли на "конвеєрну" систему розташування відповідних дисциплін.

- відповідно до форм і методів роботи з студентами викладачі застосовують сучасні форми організації праці.

[528]

У справі підготовки педагогічних кадрів, в тому числі і викладачів суспільно-історичних предметів, значну роль відігравали інститути профосвіти. Так, в звіті Київського інституту профосвіти за 1931/32 навчальний рік [529] вказується, що інститут готував висококваліфікованих робітників ідеологічного фронту. Відповідно до профілю інституту вуз готував викладачів історико-економічних, мовно-літературних та біологічних дисциплін для технікумів Робітфаків, Робуніверситетів, асистентів для ВИШів, організувавши V курс.

На історико-економічному факультеті КІПО готував викладачів історичних дисциплін з правом викладання економічних предметів та діамату (історичний відділ) та викладачів економічних дисциплін з правом викладання історичних предметів та діамату (економічний відділ). [530]

Аналіз навчальних планів КІПО історико-економічного факультету свідчить, що відповідно до профілю і кваліфікації формувались і навчальні плани. Плани будувалися так, щоб професійно готувати і викладача історичних, і викладача економічних дисциплін. Відповідно

до планів усі кафедри з усіх дисциплін розробили навчальні програми, які затверджувались на засіданні кафедри. Особливістю кафедр суспільно-економічного профілю було те, що свої навчальні програми вони узгоджували з НКО і партійними органами. [531]

В організації навчально-виховного процесу КІПО в 1931/32 навчальному році перейшов на лабораторно-бригадний підхід до роботи, схема якого складалась з таких етапів: 1. Вступна конференція. 2. Самостійна робота студентів на індивідуальній консультації від асистентів. 3. Консультації бригад. 4. Заклучна конференція. Лише незначна частина дисциплін на історико-економічному факультеті (15-20%) викладалась на основі лекційно-конференційного методу (лекції і конференції на тему).

Переводячи всю роботу на лабораторно-бригадний метод, адміністрація КІПО провела значну перебудову навчального процесу. Це і "вільний розклад", і перехід до основної виробничої одиниці - бригади замість групи. Всі бригади формувались за принципом їх диференціації, в основу якого було покладено рівень підготовки студентів. [532]

Важливим чинником, що раціоналізував роботу студентів, було те, що в інституті ліквідовувалась багатопредметна система. Коли раніше студент опрацьовував 12-14 дисциплін, то тепер йому необхідно опрацьовати 4-5 теоретичних дисциплін.

Професійну підготовку студентів історико-економічного факультету КІПО в 1931/32 навчальному році забезпечували 6 фахових кафедр і 2 педагогічні. Хоча проблема комплектування соціально-економічних кафедр (діамату, економіки, історії України, ленінізму) стояла досить

гостро, факультет працював добре. Певні проблеми, як відзначається в звіті, мали кафедри педагогіки. Зокрема, кафедра, працюючи з учителями на семінарах, мало приділяла уваги розробці нових підходів до лабораторно-бригадного методу в процесі вищої педагогічної школи. [533]

Виконання навчального плану на історико-економічному факультеті в 1931/32 навчальному році було таким: історичний - I курс - 100%, II курс - 99.6%, III курс - 95%, IV - 94%, економічний - I курс - 96%, II курс - 97%, III курс - 95%, IV - 93%. Успішність студентів історико-економічного факультету була такою: вчилися на добре - 38%, задовільно - 40%, не атестовано - 22%. [534]

Підготовка вчителів історично-суспільних дисциплін в Україні здійснювалась педагогічними навчальними закладами. Враховуючи те, що в Україні функціонували єврейські, російські, німецькі, польські школи, НКО здійснював керівництво у справі підготовки педагогічних працівників національних шкіл. Так, наприклад, польські педагогічні кадри готувались через систему стаціонарних учбових закладів - ВИШів і технікумів; -учителів 1-го концентру - в 8 польських педтехнікумах (Київ, Проскурів, II-го концентру - в педагогічному інституті (Київ). Учителів суспільних предметів готували в Київському польському педагогічному інституті на соціально-економічному відділенні шкільного факультету. Інститут почав працювати з 1930 року. [535]

Враховуючи те, що в Україні на початку 30-х років працювало 600 шкіл чотирьохрічок і 50 шкіл семирічок і десятирічок, питання забезпечення польських шкіл кваліфікованими вчителями було досить актуальним. Робота

інституту проходила в складних умовах. Проблема кадрового забезпечення викладачами стояла досить гостро. [536]

Питання про освіту національних меншин в Україні вирішувалось на основі професійної підготовки педагогічних кадрів в вищих педагогічних навчальних закладах. Для німецьких шкіл Одеський інститут соціального виховання на історико-економічному відділі готував учителів історії. Так, звітуючи про сесію в ОІСВ (німецький сектор), дирекція інституту вказувала, що на сесію повинно було з'явитись 43 студента історико-економічного відділу (хоча з'явилося лише 6 студентів).

На I.IV.1932 в Одеському інституті соціального виховання на соціально-економічному відділі навчалось:

Український сектор - I курс - 175, II курс - 33, III курс -10;

Німецький сектор - I курс - 42, II курс - 14;

Єврейський сектор - I курс - 3, II курс - 3; [538]

Народний Комісаріат Освіти спрямовував свою діяльність на розробку стабільного плану для інститутів соціального виховання, розробив і розіслав для обговорення проект такого плану, в тому числі і для історико-економічного відділення. (II.VI.1931 р.). [539] В основу навчального

плану покладено такі основні ідеї:

- спрямувати педагогічний процес на участь студентства в соціалістичному будівництві,
- поєднання теоретичної і практичної підготовки педагогічних кадрів,
- забезпечення активізації навчального процесу.

Навчальний план включає дві групи дисциплін: загальні і фахові. Загальні дисципліни - це соціально-політичні і педагогічні.

Аналіз педагогічних дисциплін свідчить про достатню педагогічну підготовку майбутніх педагогів. В перелік дисциплін педагогічного плану входили:

1. Основи марксистсько-ленінської педагогіки з аналізом педсистем - 90 год.
2. Марксистська психологія - 80 год.
3. Педологія - 68 год.
4. Організація змісту, форм і методів педпроцесу - 120 год.
5. КДР та позашкільне виховання - 70 год.
6. Зміст, форми і методи комуністичного виховання дорослих - 30 год.
7. Соцгігієна - 50 год. (Всього 508 годин). [540]

Фахова підготовка на історико-економічному підвідділі здійснювалась на основі таких дисциплін:

1. Політекономія (80 год - I, II, III семестри).
2. Теорія радгосподарства та економполітика СРСР (50 год - IV семестр).
3. Діамат (70 год - V семестр).
4. Ленінізм (60 год - V семестр).
5. Нацпитання (24 год - VI семестр).
6. Економгеографія (130 год - I, II семестри).
7. Історія ВКП(б), КП(б)У та Комінтерну (176 год - III, IV, VI семестри).
8. Історія всесвітня (196 год - I, II, III, IV семестри).
9. Історія України (140 год - IV, V, V семестри) .

10. Історія народів СРСР (120 год - VI семестр).

11. Укр. мова з основами мовознавства (100 год - IV семестр).

12. Література (160 год - V, VI семестри).

13. Методика суспільствознавства (96 год - IV, VI семестри).

(Разом 1402 години). [541]

Аналіз навчального плану свідчить про те, що кількість годин на фахову підготовку на історико-економічному підвідділі в три рази перевищує кількість годин на педагогічну підготовку. Слід відзначити, що методика суспільствознавства включена до плану як фахова дисципліна.

Виконання в педагогічних навчальних закладах УРСР постанови ЦВК Союзу РСР про навчальні програми і режим у вищій школі та технікумах в 1932/33 навчальному році внесло певні зрушення в напрямку покращання роботи в справі практичної підготовки вчителів суспільствознавчих дисциплін. [542]

Курс на стабілізацію і уніфікацію навчальних планів і програм повністю не завершено.

Особливі упущення спостерігаються в методичному керівництві навчально-виховним процесом:

- не розроблені методики викладання окремих дисциплін;
- не запроваджено правильних сучасних методик організації роботи з студентами;
- не запроваджено уніфікованого порядку оцінки успішності студентів;
- незадовільно проводиться поточний облік успішності та перевідні сесії;

- є проблеми з організацією практики студентів, особливо безперервної;
 - матеріальна база кабінетів, лабораторій вузів недостатня, що створює проблеми в застосуванні лабораторної роботи студентів та їх практичної підготовки;
 - є проблеми з забезпеченням професорсько-викладацькими кадрами кафедр, що так і не стали первинним методично-організаційним центром в навчальному процесі;
 - в навчальних закладах недостатньо ведеться робота з академічною заборгованістю студентів, що створює труднощі в підготовці висококваліфікованих спеціалістів.
- [543]

Система планування в справі професійної підготовки педагогічних кадрів у вузах України на II п'ятирічку (1933-1937 рр.) стала основним документом в організації їх роботи. В планах роботи Одеського інституту соціального виховання по соціально-економічному відділенню планувалось підготувати вчителів соц-економічних дисциплін в 1932 році - 27, 1933 році - 41, 1934 році - 60, 1935 році - 77, 1936 році - 233, 1937 році - 373, Всього за п'ятирічку 784.

[544]

У своєму п'ятирічному плані ОІСВ основним своїм завданням ставить завдання продукувати кадри вчителів для політехнічної школи, головне - для старших концентрів, в тому числі і вчителів суспільних дисциплін. Особливістю роботи ОІСВ є те, що інститут був майже єдиним в СРСР педагогічним навчальним закладом, що складався з Українського сектору і трьох національних секторів (єврейського, німецького і болгарського). [545]

Аналіз архівних документів, в яких визначені підсумки і план роботи педагогічних інститутів за 1932/33 навчальний рік (Зінов'ївського, Глухівського, Вінницького, Лубенського, Полтавського, Чернігівського, Херсонського, Сумського, Криворізького), їх історико-економічних відділень [546] свідчить, що в справі підготовки вчителів суспільних дисциплін для політехнічної школи вузи керувались постановою ЦВК СРСР від 19. IX. 1932 року про вищу школу. Питання про навчальні плани історико-економічного і соціально-економічного відділень, навчальні програми історичних, економічних і педагогічних кафедр, їх виконання, успішність студентів, удосконалення навчально-виховного процесу, політико-громадська робота, педагогічна практика стали основою звіту інститутів і історико-економічного підрозділу.

Слід зазначити, що у формуванні навчальних планів соціально-економічних і історико-економічних відділень в 1932/33 навчальному році досягнуто певної уніфікації. Практично в усіх інститутах плани навчання на історико-економічному відділі були ідентичні на всіх курсах і відповідали планам НКО УРСР. Виконання цих планів - це вже інша справа. В залежності від особливостей кожного інституту плани виконувались по різному. Наприклад, у Вінницькому ІСВ на історико-економічному відділі план годин на I курсі становив 1156 виконано 993 - 86%; на II курсі план годин - 756 виконано 670 - 88, 6%, на III курсі план годин - 756 виконано 546 - 72,2%. [547]

В Глухівському ІСВ на соціально-економічному відділі виконання навчального плану і програм здійснено на I курсі

в обсязі 90,9%, на II курсі - 62,3%; на III курсі - 90,5%.
[548]

Успішність студентів в. звітах була одним з важливих показників професійної підготовки майбутніх учителів.

Так, в Полтавському інституті на історико-економічному відділенні студенти II курсу сесію склали: дуже добре - 11,1 %; добре - 33,8 %; задовільно - 43,6%, не задовільно - 0,5 %; не атестовано - 11 %. На третьому курсі відповідно 6,2 %; 36,8 %; 32,7 %; 2,2 %; 22,1 %. [549]

Таблиця 3.9.

Успішність студентів Вінницького ІСВ історико-економічного відділення [550]

КУРС	РАЗОМ	ДУЖЕ ДОБРЕ	ДОБРЕ	ЗАДОВІЛЬНО	НЕЗАДОВІЛЬНО
I	94 %	5,5%	39,1 %	50,8 %	5,2 %
II	94 %	1,3%	32,9 %	60,5 %	5,3 %
III	95,7 %	6,9 %	30,6 %	48,2 %	4,3 %

Таблиця 3.10.

Успішність студентів Зінов'ївського інституту на історико-економічному відділенні [551]

КУРС	ДУЖЕ ДОБРЕ	ДОБРЕ	ЗАДОВІЛЬНО	НЕЗАДОВІЛЬНО	НЕ АТЕСТОВАНО
I	15 %	41,0 %	37 %	0,7 %	6,3 %
II	10 %	44,7 %	29 %	2,2 %	4,1 %
III	22,4 %	40,0 %	27 %	0,3 %	10,3 %

В звітах інститутів за 1932/33 навчальний рік особлива увага приділялась питанням організації індустріального практикуму перших курсів всіх відділів, в тому числі і історико-економічного та педагогічного практикуму студентів II-III курсів.

Так, у звіті Зінов'ївського інституту відзначалось, що індустріальна практика пройшла значно краще, ніж в минулих роках. Студенти-практиканти призначались на відповідну роботу, забезпечено керівництво з боку майстрів заводу, що не мало місця до цього року. На самому заводі, як на виробництві організовувались семінари, конференції для студентів-практикантів. Траплялись випадки, коли студенти ухилялись від проходження індустріальної практики.

Педагогічна практика студентів II-III курсів проходила організовано в політехнічній школі. На допомогу студентам-практикантам підготовлено 2 методичні листи: "Організація педпроцесу в Педвишах". За якість практики відповідальність покладалась на керівників кафедр та лекторів, що викладають відповідні дисципліни. [552]

Недоліком у проведенні педагогічної практики є те, що студенти II курсу йдуть на практику, не прослухавши курсу методики викладання історико-суспільних дисциплін.

В 1932/33 навчальному році в педагогічних вузах особлива увага зверталась на удосконалення методів викладання. Фахові, педагогічні кафедри акцентували свою роботу на підбір таких методів роботи, які б активізували навчальний процес, підвищували рівень засвоєння знань студентами.

Викладачі Зінов'ївського інституту уникали такого методу, як "лабораторно-бригадний", більше уваги звертали на організацію індивідуальної самостійної роботи студентів в лабораторії. Лекції як методу викладання приділялась належна увага. Відсутність спеціально-обладнаних навчальних кабінетів і недостатня матеріальна база утруднюють удосконалення методики викладання в інституті. [553]

В Уманському інституті методи викладання на історико-економічному відділі використовувались такі: лекція, екскурсії, семінарська проробка тем. 70 % - це лекції. Практикуються технічні засоби навчання (епідіаскоп). [554]

В Київському інституті соціального виховання основними методами викладання була лекційно-семінарська система, яка включала такі основні етапи: лекція професора; семінарська проробка теми; заключна лекція професора. Щодо питомої ваги лекцій і семінарів в навчально-виховному процесі на історичному факультеті, маємо таке співвідношення:

Таблиця 3.11.

Співвідношення лекцій і семінарів в навчальному процесі в Київському інституті соціального виховання [555]

ПРЕДМЕТ	ЛЕКЦІЇ	ПРОРОВКИ
Діамат	70 %	30 %
Політекономія	80 %	20 %
Історія партії	90%	10%

Проблема забезпечення висококваліфікованими педагогічними кадрами політехнічної школи, в тому числі і вчителями суспільних дисциплін, досить гостро стала в Україні на початку 30-х років. Архівні матеріали свідчать, що НКО не мав вичерпних даних про склад учителів політехнічної школи. Так, готуючи матеріали до доповіді Затонського про педагогічні кадри, працівники НКО наводять такі дані про педагогічні кадри: загальна кількість учителів без МАСРР - 134.715, з них 13,2% мали вищу освіту, 50,6% незакінчену вищу та середню, 26,2% (а в окремих районах - до 40%) - нижчу освіту. [556]

В справі організації навчально-виховного процесу в школі і педагогічному вузі важлива роль належить підручникам. Одним із підручників для середньої школи був підручник А. Г. Гуковського, О. В. Трахтенберга "Історія епохи феодалізму" для VI-VII класів середньої школи. (1933 рік) .

Політичною подією в історії підготовки шкільних підручників був підручник Н. М. Нікольського "Історія" (докласове суспільство, стародавній схід, Античний світ) для 5 року навчання. (1933 рік). [557]

Підручник з історії України Похилевича мав значний вплив на розвиток шкільної історичної освіти.

Підручник Я. Чепіги "Суспільствознавство" був допущений НКО для експериментальної перевірки і доопрацювання його як стабільного підручника. [558]

Відповідно до постанови Колегії НКО "Про систему готування педагогічних кадрів" вчителів історії готували такі педагогічні інститути в 1933/34 навчальному році. Артемівський, Луганський, (Донецька область), Запорізький, Криворізький, Мелітопольський, Н. Московський (Дніпропетровська область), Вінницький, Бердичевський, К.-Подільський (Вінницька область), Київський (укр.), Київський (пол.), Житомирський, Черкаський (Київська область), Харківський, Кременчуцький, Полтавський, Сумський (Харківська область) Одеський, Херсонський, Миколаївський, Зінов'ївський (Одеська область), Ніжинський (Чернігівська область) [559]

22 інститути, які мали історичне відділення, готували для школи вчителів історії по третьому профілю - викладачі основ наук для II і III концентрів політехнічної школи.

Питання підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів для школи тісно пов'язувалось НКО з рівнем кваліфікації професорсько-викладацького складу педагогічних інститутів.[560]

На листопад місяць 1934 року підготовка вчителів історії (це вказується в інформації за підписом Затонського до Москви [561]) здійснювалась на історичних факультетах 4 університетів: Одеському, Київському, Дніпропетровському, Харківському.

Історичні факультети функціонували в 14 педінститутах:: Вінницькому, Кам'янець-Подільському, Запорізькому, Новомосковському, Луганському, Київському українському, Київському польському, Житомирському українському, Одеському українському, Одеському німецькому, Миколаївському українсько-російському, Харківському українському, Полтавському, Ніжинському.

В Криворізькому, Мелітопольському, Нікопольському, Артемівському, Херсонському, Черкаському, Чернігівському навчалися студенти на старших курсах (II, III, IV). [562]

Особлива увага в справі підготовки вчителів історії приділялась питанням рівня їх ідеологічної підготовки в інститутах і університетах. Тому добір кадрів викладачів історичних факультетів був під особливим контролем як адміністрації інститутів, так і партійних органів.

В листі до ЦК КП(б)У від 17.11.1934 року Нарком освіти В.Затонський вказував, що історичний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту не забезпечений партійно-витриманими і кваліфікованими кадрами викладачів.[563]

Проблема з забезпеченням педагогічними кадрами шкіл, особливо вчителями історії, стояла досить гостро. Так, дефіцит учителів історії в Харківській області на 15.10.1934 року становив 115 чоловік [564]. Така ж ситуація, а то навіть і складніша, була і в інших регіонах України.[565] Певне місце в системі професійної освіти вчителів історії займали історичні факультети державних університетів. Звичайно, університетські випускники не вирішували проблеми кадрового забезпечення школи вчителями історії кадри в інститутах. Так, у доповідній записці до ЦК КП(б)У НКО УРСР від 23.04.1934 року про історичні факультети державних університетів вказувалось, що загальні хиби, викриті т. Сталіним у викладанні історії цілком стосуються історичних факультетів університетів [566]. Найнегативнішою рисою у викладанні історії є підміна вивчення конкретного історичного процесу абстрактними схемами, часто побудованими на основі економічного матеріалу, вульгарної соціологізації історії, що подається студентам під виглядом марксизму-ленінізму.

Історичні курси в університетах здебільшого не охоплюють історичний процес в цілому, а обмежують його так званими "вузловими моментами" [567]. Стародавній історії приділялось дуже мало уваги. Такі галузі історії, як історія колоніальних і залежних країн не викладається зовсім. Не має поглибленого вивчення окремих ділянок історії (історія грецької культури, історія колоніальної політики капіталістичних країн, доба відродження в Західній Європі, епоха Наполеону в Західній Європі). За навчальними планами історичних факультетів ХДУ, КДУ передбачено лише

таку спеціалізацію: - історія України, - історія СРСР, всесвітня історія. Будь-якої диференціації немає.

Робота університетів у галузі історії полягає головним чином у постановці питання загальних курсів. Програми цих курсів побудовані за принципом економічних формацій і не забезпечують висвітлення історичного процесу, історичних подій і їх органічному зв'язку. За цими програмами студент ще може засвоїти дещо про Велику Французьку революцію і революцію 1848 року, промисловий переворот в Англії і чартизм, а як розвивалась поміж цими визначними моментами громадське і політичне життя Англії і Франції в цілій Європі, студент мало що дізнається. Там, де введені спеціальні курси, вони по суті перетворюються в проробки загального курсу на більш широкому матеріалі замість того, щоб розробити певні ділянки історії.

Викладацькими кадрами університети забезпечені незадовільно. Всього на історичних факультетах і відділеннях працюють 22 професори, 27 доцентів, 12 асистентів і то більшість працюють за сумісництвом. [568]

Таблиця 3.12

Кількісний склад студентів-істориків в. університетах
України [569]

НАЗВА УНІВЕРСИТЕТУ	I КУРС	II КУРС	III КУРС	VI КУРС	РАЗОМ
Харківський	30	26	36	12	104
Київський	60	27	24	26	139
Одеський	—	27	24	25	76
Дніпропетровський	—	24	21	23	68
Разом	90	104	105	83	387

Звичайно, ця кількість студентів-істориків не задовольняє потреб середньої та вищої школи щодо викладачів-істориків. Для покращання справи робота університетів і підготовка викладачів-істориків для середньої і вищої школи НКО вважає за необхідне здійснити ряд заходів, які повинні вирішити наявні проблеми. [570]

Схожі проблеми відносно фахової підготовки, загально-педагогічної, методичної і практичної існували і на історичних факультетах педагогічних інститутів.

В середині 30-х років в Україні досить гостро стало питання про забезпечення шкіл учительськими кадрами як в кількісному, так і в якісному плані. В доповідній записці Наркомосвіти УРСР в ЦК КП(б)У про реорганізацію системи педагогічної освіти окреслювались основні напрямки підготовки вчителів, в тому числі і історії. [835]

Аналіз архівних джерел дає підстави зробити ряд висновків і узагальнень про період реформування системи шкільної суспільствознавчої освіти та підготовки педагогічних кадрів школи в педагогічних навчальних закладах:

- досліджуваний період був періодом пошуку оптимальних варіантів організаційних форм підготовки вчителя для школи (ІНО, інститути профосвіти, інститути соціального виховання, педагогічні інститути.. .) ;
- навчально-методична робота спрямовувалась на формування відповідного змісту загально-педагогічної, методичної, фахової, практичної підготовки майбутніх вчителів історії;
- підготовка педагогічних кадрів здійснювалась в умовах ідеологізації навчально-виховного процесу, уніфікації

навчальних планів і програм, зниження творчого підходу до проблем професійної підготовки вчителя історії. Відома постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 15 травня 1934 року "Про викладання громадянської історії в школах СРСР" радикально оновила шкільну історичну освіту, методику викладання історії і, звичайно, систему практичної підготовки вчителів історії в педагогічних інститутах. Розробка концепції історичної освіти в школі, методичної концепції викладання і підготовки педагогів до реалізації основних постулатів стали характерними рисами в роботі історичних відділів педагогічних інститутів в другій половині 30-х років.

РОЗДІЛ 4

ПРОБЛЕМИ ЄДНОСТІ І ПРОТИРІЧЧЯ ІДЕОЛОГІЧНОГО І
ПРАКТИЧНОГО ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ В
40-х - 50-х РОКАХ4.1. Науково-методичне та організаційне забезпечення
практичної підготовки вчителя історії в 40-і роки

Педагогічні вузи України наприкінці 30-х і на початку 40-х років в справі практичної підготовки студентів спрямували свою роботу на формування готовності майбутніх вчителів історії до організації навчально-виховної роботи в школі.

У 1942 році, як свідчать архівні матеріали, НКО УРСР спрямував свою роботу на організацію роботи педагогічних вузів з метою вирішення професійних завдань і максимальної допомоги фронту. У важких умовах війни в 1942 році стало питання про відновлення роботи вузів у Харківській і Ворошиловградській областях, визначити місцеперебування інших педагогічних вузів, взяти на облік всі педагогічні кадри з метою раціонального їх використання при необхідності.

У лютому місяці першим розпочав навчання Ворошиловградський педагогічний і учительський інститути. Студентів з'явилось 420 осіб, серед них були і студенти історичного факультету. Керівним складом та професорсько-викладацьким персоналом інститут був забезпечений повністю. Велика робота проведена щодо упорядкування бібліотеки та кабінетів інституту. Своєчасно були опрацьовані перехідні

плани і програми. [836] 1 квітня' відновив роботу Куп'янський учительський інститут в складі історичного та мовно-літературного факультетів, на факультетах якого навчалось 153 студента.[837]

Разом з відновленням роботи педвузів на території УРСР управлінням вищої школи був встановлений зв'язок з евакуйованими вузами. У вузах, які працювали на території УРСР, випуск студентів не відбувався, бо державні экзамени були призначені на кінець липня і початок серпня. Випуск студентів цих вузів планувався вже на новому місці їх роботи в м. Маркс. [838] Важливим завданням управління було виявити, де і в якому стані перебуває майно і документи вузів Наркомосвіти. Вдалося з'ясувати, які вузи вивезли своє найбільш цінне майно та документи і які вузи не змогли цього зробити. Так, Одеський педінститут був евакуйований до м. Майкопа. Сумський - до м. Чкалова, Запорізький - до м. Ленінабада, Київський - до м. Уфі, Харківський педінститут - до м. Самарканда. [839] В містах Чкалові, Ленінабаді і Уфі, де скупчено найбільше майна вузів, НКО УРСР призначив своїх уповноважених для огляду і збереження майна. Уповноваженим вищої школи в травні місяці розпочато підготовку вузів до нового навчального року. 5 травня 1942 року Раднарком Союзу РСР та ЦК ВКП(б) видали постанову "Про план прийому в вузи в 1942 році та заходи по зміцненню вищих навчальних закладів". [840] 10 червня в зв'язку з воєнними обставинами Куп'янський учительський інститут припинив роботу в м. Куп'янську і з 20 червня продовжував роботу при Старобільському учительському інституті. 7 липня дана вказівка Ворошиловградському педагогічному і

Старобільському учительському інститутам направлялись для продовження роботи в м. Маркс Саратовської області. [841]

Аналіз архівних документів свідчить: за підсумками роботи педагогічних і учительських інститутів України за 1943/44 навчальний рік можна говорити про те, що вища педагогічна школа починала виконувати свою основну функцію - готувати педагогічні кадри для школи. Як вказується в інформації відділу шкіл ЦК КП(б)У, до війни в Україні працювало 24 педагогічних інститути, де навчалось 14543 студенти, самостійних учительських інститутів - 23, відділів учительських інститутів при педінститутах - 18. [842] .

Війна знищила цю систему, і всі педагогічні навчальні заклади припинили свою роботу. Тільки Одеський і Харківський педагогічні інститути продовжували свою роботу в східних регіонах Союзу РСР. 1943/44 навчальний рік був роком відновлення вищої педагогічної освіти в Україні. 13 педагогічних і учительських інститути вже працювали. [843]

Робота педагогічних вузів в 1943/44 навчальному році проводилась у складних умовах: незадовільний стан навчальних приміщень, зруйновані кабінети, відсутність літератури - ось характерні ознаки цього періоду. Звичайно, і успішність студентів була досить низькою. Багато студентів не засвоїли навчальний матеріал і не склали семестрових екзаменів. Аналіз навчальних планів державних учительських інститутів, які готували викладачів історії 5-7 класів НСШ і СШ (термін навчання 2 роки) свідчить, що студенти-історики вивчали такі дисципліни.

Таблиця 4.1.

Навчальний план учительських інститутів [844]

	Назва дисципліни	ІСПИТ	залік	кількість годин		
		семестри		Всього	лекцій	сем.
1	Основи марксизму-ленінізму	2	1, 3, 4	222	137	85
2	Психологія	1		85	85	—
3	Педагогіка	2	2	102	68	34
4	Шкільна гігієна	—	3	17	17	—
5	Війська підготовка	2	1	150	—	150
6	Історія стародавнього світу	1, 2	2	204	153	51
7	Історія середніх віків	2, 3	3	238	204	34
8	Історія нового часу	3	4	170	170	—
9	Історія СРСР	1, 2, 4	1, 2	390	330	60
10	Історія України	4	3	120	95	25
11	Методика викладання історії	4	3	60	40	20
12	Конституція	4	—	51	34	17
13	Українська література	2	—	80	80	—
14	Російська література	4	3	100	100	—

Продовження таблиці 4.1.

15	Загальна література	3	11	120	120	—
16	Українська мова	1,3	2	110	—	110
17	Російська мова	1	2	110	—	110
	Всього годин			2329	1633	696
	Кількість іспитів, заліків	21	17			

Низький рівень знань студентів з курсу педагогіки, психології, історії педагогіки свідчить про серйозні проблеми в справі педагогічної підготовки вчителів історії, особливо практичної. Студенти недостатньо характеризують педагогічні поняття. Такий стан справ пояснювався і тим, що в більшості педагогічних і учительських інститутах України курс педагогіки вели викладачі, які не мали відповідної підготовки. Із 78 викладачів педагогіки в педвузах України тільки 13 мали вчене звання професора і 23 доцента. [845]

Дані архівних документів свідчать, що були значні проблеми в організації і проведенні педагогічної практики. В ряді вузів педпрактика взагалі не проводилась. У зв'язку з відсутністю педкадрів в багатьох інститутах курс методики викладання історії взагалі не викладався, а без методичної підготовки проводити педагогічну практику було недоцільно.

В 1944/45 році в УРСР працювало 20 педагогічних і 15 учительських інститутів. Крім цього, при 17 педагогічних інститутах функціонували відділи учительських інститутів. [846] В 1944/45 навчальному році на історичних факультетах педагогічних інститутів навчалось: в Ворошиловградському -

133 студенти, Сумському -132, Сталінському -182, Одеському - 94, Ніжинському - 122, Харківському - 110, Київському - 92, Житомирському - 30, Херсонському - 39. [847] У відділах при педагогічних інститутах в 1944/45 навчальному році навчалось: у Ворошиловградському - 144 студенти, Сталінському - 32, Ніжинському - 100, Харківському - 108, Київському - 127, Житомирському - 72, Херсонському - 26, Вінницькому - 100. [848]

В самостійних учительських інститутах вчителів історії готували в: Осипенківському інституті 143 студенти, Слов'янському 94, Кременецькому 30 [849] Чернігівському 189, Кам'янець-Подільському 60 [850] Чернівецькому - 80, Станіславському 13 [851].

Склад професорсько-викладацького персоналу в педагогічних і учительських інститутах характеризувався такими даними: професорів, докторів наук - 11, професорів, кандидатів наук - 5, професор, без вченого ступеня - 12, доцентів, канд. наук - 144, доцентів без вченого ступеня - 66, кандидатів наук без звання доцента - 21 [852]. Найбільш кваліфіковані педагогічні кадри були сконцентровані в педвузах великих міст - Києва, Харкова, Одеси, Львова. Загальнопедагогічна підготовка студентів здійснювалась кафедрами педагогіки і психології [853].

Про рівень практичної підготовки істориків свідчить те, що студенти недостатньо уявляють собі основні напрямки роботи школи післявоєнного періоду. Про це свідчать негативні дані про проходження майбутніми вчителями історії педагогічної практики. Відсутність підручника з методики викладання історії створило проблеми щодо підготовки студентів до уроків, а також проведенням уроків. Той факт,

що курс методики викладання історії в повного мірою не задовольняє студентів і не дає їм знань про сучасні методики викладання гуманітарних дисциплін, в перспективі створює труднощі в професійному становленні молодих учителів і в рівні знань учнів з історії. [854] Про це свідчить довідка про стан викладання історії СРСР в школах України, яка була підготовлена відділом шкіл ЦККП(б)У. [855] Як зазначається в довідці, в 1947/48 навчальному році в масі своїй учителі історії викладають історію з більшовицькою партійністю на високому ідейно-теоретичному рівні [856]. Поряд з цим є вчителі історії, які викладають предмет відірвано від світової історії, в дусі антинаукової "Норманської теорії", часом безідейно, аполітично, припускаються в питаннях історії України помилки і перекручення буржуазно-націоналістичного характеру. Має місце неправильне висвітлення історії СРСР періоду Київської Русі. Цей період учні відносять лише до історії України, а не історії СРСР. Основною причиною серйозних недоліків у викладанні історії є недостатній ідейно-політичний та теоретичний рівень частини вчителів, це веде, як сказано в довідці, до відсутності політичної загостреності та партійності у викладанні, не забезпечує виховання ідейності. [857]

На думку перевіряючих, такий стан є наслідком того, що багато вчителів слабо володіють марксизмом-ленінізмом, не зробили глибоких висновків з рішень партії про підвищення ідеологічної роботи. Не всі вчителі історії слідкують за розвитком ідеологічної науки, не в курсі тих розробок, які має радянська історіографія. [858]

На стані викладання та якості знань учнів з історії не могла не позначитись перевантаженість і недосконалість діючих програм і підручників з історії для середньої школи. Кількість годин (7) відведена за навчальним планом для вивчення Конституції СРСР і УРСР, недостатня і не забезпечує якісного виконання державної програми з цього предмета. Нормальній роботі вчителя заважає відсутність історичної і методичної літератури.

На вирішення проблем фахової, методичної підготовки вчителів історії націлюють рішення партійних органів за результатами проведеної перевірки і, звичайно, це був напрямок в роботі історичних факультетів педагогічних і учительських інститутів.

Актуальними питаннями в роботі історичних факультетів педагогічних вузів були проблеми педагогізації навчально-виховного процесу. Так, на нараді в шкільному відділі ЦК КП(б)У 8.2.1944 року вказувалось, що головним недоліком у роботі педагогічних вузів є те, що педагогічні дисципліни не є домінуючими в навчальному закладі. В своєму виступі відомий педагог Збандутто зазначив, що педагогічний цикл у вузі, педагогічна практика - це те, що формує педагога-учителя. Практика роботи педагогічного вузу мало чим відрізняється від обстановки в індустріальних навчальних закладах, і це не сприяє вихованню в педагогічному напрямку нашої молоді. [859]

В інших виступах звучали ідеї про реформування фахової і практичної підготовки вчителя історії. Так, у виступі Прянішнікової наводились факти про рівень знань з історії, які отримують студенти в вузі. Студенти, які закінчують історичні факультети знають не багато більше ніж те, що

вони засвоїли, навчаючись в школі. Так, підручники Панкратове! з історії народів СРСР мало чим відрізняються за обсягом від підручника для вузів. Студенти вивчають те, що і в середній школі. Наприклад, матеріал про Грюнвальдську битву: в підручнику для середньої школи ця подія висвітлюється одним абзацом (6 рядків), в підручнику для історичних факультетів педвузів - 9 рядків. Якщо взяти знання по хронології, вражає те, що в школі і в вузі майже однакові вимоги. Про що це говорить? Про те, що підручники і програми школи перевантажені, а програми і підручники для історичних факультетів педвузів недовантажені. [860]. В напрямку методів викладання в вузі теж необхідні певні корективи. Лекція в вузі є основним методом, але необхідно вводити і елементи студіювання, тобто самостійної роботи над певним матеріалом. Лекція не повинна повторювати матеріал підручника, а повинна являти собою дослідження даної теми, що сприятиме активізації думки студента. [861] На думку учасників наради, потрібно в педагогічному вузі організувати історично-філологічний факультет, що дасть можливість підвищити рівень підготовки вчителя предметника. [862].

У звітах педагогічних інститутів України та учительських інститутів за 1945/46 навчальний рік в роботі історичних факультетів простежувалась тенденція подальшої ідеологізації і політизації навчального процесу і всієї громадсько-політичної та виховної роботи з студентами-істориками. [863]

Підготовку вчителів історії в Україні здійснювали і учительські інститути. Відповідно до постанови № 1490 від 13.IX.1945 року Ради народних комісарів і ЦК КП(б)У "Про

поліпшення роботи учительських інститутів" [571] передбачалось, що завдання учительських інститутів готувати учителів для V-VII класів семирічної і середньої школи, що добре володіють предметом викладання, основами педагогічної науки, методикою навчання і виховної роботи з учнями. Вчителів історії готували історико-філологічні відділення інституту. В додатку до постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У № 490 від 13.IX.1945 року давався перелік учительських інститутів-самостійних [572] і тих, які функціонували при педінститутах. [573]

Так, в 1945/46 навчальному році на історичному відділенні Кам'янець-Подільського учительського інституту навчалось 99 студентів, Каменецькому - 50, Осипенківському 149, Слов'янському - 111, Станіславському - 44, Чернігівському - 180, Чернівецькому - 143 [574] Навчання в учительських інститутах тривало два роки, і підготовка вчителів за спеціальністю "Історія" здійснювалась у відповідності до навчального плану, затвердженого НКО. Аналіз навчального плану свідчить, що студенти отримували відповідну фахову, педагогічну, психологічну, методологічну та ідейно-політичну підготовку [575]. Студенти історичного відділення вивчали основи марксизму-ленінізму протягом двох років у обсязі 222 години (137 лекційних і 85 практичних годин), складаючи залік в першому, третьому, четвертому семестрах, іспит в другому семестрі і державний іспит. Психолого-педагогічна підготовка здійснювалась у процесі викладання курсів: психологія - 85 годин лекцій, педагогіка - 68 годин лекцій і 34 семінарів, шкільна гігієна - 17 годин лекцій. Іспити складали в 1 і 2 семестрах. Фахова підготовка з історії базувалась на вивченні таких

дисциплін, як: історія стародавнього світу - 204 години, історія середніх віків - 238 годин, історія нового часу - 120 годин, історія СРСР - 390 годин, історія України - 120 годин. З усіх дисциплін склалися іспити. Курс методики викладання історії читався обсягом 60 годин (40 лекційних і 20 семінарських) в 3 і 4 семестрах і завершувався заліком у 3 семестрі та іспитом у 4-му. Педагогічна практика проводилась у 4 семестрі протягом 1 місяця з відривом від навчальних занять.

Підг.отровка вчителя історії для середньої школи здійснювалась у Державному педагогічному інституті на історичному факультеті. Відповідно до навчального плану, затвердженого НКО, термін навчання тривав 4 роки [576]. Так, у 1945/46 навчальному році студенти педагогічного інституту історичного факультету працювали за відповідним навчальним планом.

Методика викладання в середній школі вивчалася протягом 40 годин лекцій і 10 практичних занять. Педагогічна практика проводилась на III курсі у 4 семестрі протягом 225 годин (1,5 місяця) і на IV курсі протягом 225 годин у 7 семестрі (1,5 місяця). Обидві практики були з відривом від навчальних занять. [577] Порівнюючи і співставляючи навчальні плани педагогічного і учительського інститутів за спеціальністю "Історія", можна зробити висновки, що методологія та ідеологія підготовки вчителя історії була ідентичною, відмінність полягала лише у наборі предметів і кількості годин. Це стосується і практичної підготовки.

У 1944/45 навчальному році в Україні завершився процес відновлення мережі педагогічних вузів та університетів, де готували вчителів для школи, в тому числі й істориків. Якщо

в 1940/41 навчальному році в Україні функціонувало 6 університетів, 24 педагогічних інститути, 23 учительських інститути (самостійних) і 19 - при педагогічних інститутах, то в 1944/45 навчальному році ці показники були відповідно такими: 6 університетів, 20 педагогічних інститутів, 17 самостійних учительських інститутів і 17 - при педагогічних інститутах. [578]

Історичні факультети функціонували в 1944/45 навчальному році у 6 університетах, 11 педагогічних інститутах, 17 учительських інститутах. Всього працювало 34 історичних факультетів з контингентом студентів - 3808 осіб. [579]

Як зазначається у зведеному річному звіті про роботу педагогічних інститутів за 1944/45 навчальний рік [580], історичні факультети поряд з філологічними і фізико-математичними мають значну питому вагу, хоча реальної потреби в спеціалістах-істориках НКО на той час не мав. [581] Кадрове забезпечення історичних факультетів було недостатнє. З курсу методики викладання історії спеціалістів практично не було. В цих умовах необхідно було підняти питому вагу педагогічних предметів, особливо методики викладання історії і забезпечити проведення педагогічної практики. [582]

Аналіз навчального планів історичного факультету КДУ імені Т.Г.Шевченка за 1944/45 навчальний рік [583] свідчить, що фахова підготовка займала домінуюче місце в структурі навчального плану. Так, з 27 дисциплін 23 спрямовувались на підготовку істориків; курси педагогіки і психології давали загальнопедагогічну підготовку, курс методики викладання історії і педагогічна практика готували

майбутніх істориків до практичної роботи у школі. Із загальної кількості годин (4628) на педагогічні дисципліни виділялось: на педагогіку - 72 години лекцій, на психологію - 48 годин лекцій, на методику - 32 години лекцій. Ні лабораторних, ні практичних занять не передбачалось. Педагогічна практика включала 108 годин лабораторних занять. [584] Навчальні плани державних учительських інститутів з терміном навчання 2 роки за спеціальністю "Історія" (викладач історії у 5-7 класах) включали предмети фахової підготовки, загальнопедагогічної і практичної. [585] Загальнопедагогічна підготовка здійснювалась в процесі викладання курсів педагогіки (102 години), психології (85 годин), шкільної гігієни (17 годин). Методична підготовка і педагогічна практика у 4 семестрі протягом 4 тижнів завершували процес підготовки вчителя історії. Методика викладання історії читалася студентам на 2 курсі (3-4 семестр) обсягом 60 годин (40 годин лекцій і 20 годин лабораторних і практичних занять). В кінці 4 семестру складався іспит.

В державних педагогічних інститутах з чотирьохрічним терміном навчання за спеціальністю "Викладач історії в середній школі", навчальний план базувався на таких основних позиціях: блок дисциплін суспільно-політичного циклу; психолого-педагогічні дисципліни; фахові предмети; методична і практична підготовка. Педагогічна підготовка здійснювалась в процесі викладання наступних курсів: психології - 85 годин, педагогіки - 100 годин, історії педагогіки - 100 годин, шкільної гігієни - 34 години. З психології, педагогіки та історії педагогіки студенти складали іспит відповідно у 2, 4, 6 семестрах, а з шкільної

гігієни складався залік у 5 семестрі. Методична підготовка здійснювалась в процесі викладання курсу методики в 4 семестрі обсягом 50 годин (40 лекцій і 10 семінарів), в 5 семестрі складався іспит і залік. Педагогічна практика проводилась на 3 і 4 курсах з відривом від занять: 225 годин протягом 1,5 місяця у 6 семестрі, 225 годин протягом 1,5 місяця у 7 семестрі.

У доповідній записці заступнику народного комісара освіти Бухала С.М. про стан Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка та Київського педагогічного інституту імені Горького вказувалось [586], що після звільнення Червоною Армією м. Києва матеріальна база університету та педагогічного інституту зазнала значних втрат, хоча бібліотека історичного кабінету збереглась майже повністю. [587] Рішенням Уряду роботу університету і педагогічного інституту відновлено з 1 січня 1944 р. Враховуючи умови роботи і кадрове забезпечення в університеті, зарахували на історичний факультет 60 осіб.

Харківський державний педагогічний інститут на початок 1944/45 навчального року здійснював підготовку вчителів історії. На історичному факультеті на 1.11.1944 р. навчалось студентів: 1 курс - 64; 2 курс - 36; 3 курс - 28; 4 курс - 28. В учительському інституті навчалось на 1 курсі - 82 студента-історика на 2 курсі - 68. [588]

В системі професійної підготовки вчителів історії певне місце займав Київський державний учительський інститут в структурі Київського педагогічного інституту. Основним завданням інституту була підготовка вчителів для неповної середньої школи. Дворічний термін навчання забезпечував і педагогічну, і фахову підготовку вчителя .на історичному

факультеті. В 1941 році у вересні інститут припинив свою роботу. Після звільнення Києва у листопаді 1943 року від німецько-фашистських загарбників Київський учительський інститут відновив свою діяльність в структурі Київського педагогічного інституту імені О.М.Горького. Заняття почалися в січні 1944 року. Аналізуючи роботу історичного факультету у справі професійної підготовки вчителів історії, слід зазначити, що контингент студентів був прийнятий ще в дні війни за заниженими вимогами щодо знань. Як свідчать архівні дані, в першій половині навчального року було багато випадків, коли студенти не мали аудиторій для проведення занять, або аудиторію мали, але не було столів, стільців. Часто студенти змушені були слухати лекції стоячи. В другому півріччі ситуація з організаційного забезпечення проведення занять трохи покращалася. Хоча постійно були перебої з постачанням електроенергії. [906]

Літературою та програмами студенти були забезпечені непогано. Історичний кабінет був центром роботи студентів з літературою. В 1945 році історичний факультет був повністю укомплектований, навіть перевантажений. Так, на 2 курсі навчалось 80 студентів, на 1 курсі - 42 студенти. Відсів був великим.

Підготовку вчителів історії в учительському інституті на історичному факультеті забезпечували викладачі кафедр основ марксизму-ленінізму, історії, педагогіки та ін. В 1945/46 навчальному році історичний факультет був укомплектований кваліфікованими педагогічними кадрами. Основи марксизму-ленінізму викладав Бейліс В.С., психологію - Ніколенко, педагогіку - Міронов, історію стародавнього

світу – Козирєв. В навчальному плані передбачались й інші фахові та педагогічні дисципліни. Це історія середніх віків, історія нового часу, історія СРСР, історія України, методика викладання історії, українська мова та література, російська мова і література [907]. Педагогічна практика проходила у школах м. Києва і керували нею викладачі факультету.

Київський державний учительський інститут, один з наново організованих інститутів після війни на базі учительського відділу Київського педагогічного інституту, почав свою роботу з 1946/47 навчального року. Це був самостійний навчальний заклад, який мав 5 факультетів і серед них – історичний. На початку 1946/47 навчального року на факультеті навчалося 71 студент (31 на 1 курс і 40 на 2 курсі) [908]. Аналіз плану роботи деканату історичного факультету учительського інституту на 1 і 2 семестр 1946/47 навчального року свідчить, що деканат здійснював організаційну, навчальну і політвиховну, наукову роботу в даному підрозділі. Цікаво, що серед організаційних питань стояло питання про оплату за навчання і звільнення студентів від оплати [909]. Випускники учительського інституту направлялись для роботи вчителями історії в школи різних регіонів України. Так, в 1948 році 14 вчителів направили для роботи в школи Станіславської області, 8 випускників – у Київську область [910]. В 1949 році 16 студентів-випускників направлено на роботу в школи Закарпатської області, 13 – в школи Київської області [911].

Аналізуючи роботу історичного факультету Київського державного учительського інституту за 1949/50 навчальний

рік, слід відзначити, що навчально-матеріальна база відділу була, на думку деканату, задовільною. Факультет мав 1 аудиторію і спільно з кабінетом мови і літератури – кімнату для кабінету історії. Навчалось на початку року 51 студент. [912]

Навчальна робота проводилась відповідно до плану. В навчальному процесі особлива увага приділялася організації самостійної роботи студентів. Студенти мали можливість працювати з літературою в кабінеті історії чи в бібліотеці АН УРСР.

Таблиця 4.2.

Навчальний план історичного факультету II курс [913]

Дисципліни	3 семестр	4 семестр
Основи марксизму-ленінізму	102	36
Педагогіка	34	—
Фізвиховання	34	—
Історія середніх віків	68	—
Історія нового часу	170	96
Історія СРСР	102	88
Історія УРСР	34	—
Методика викладання історії	50	24
Українська література	68	—

В 3 семестрі студенти відділу з 14 по 26 листопада проходили тижневу пропедевтичну практику в 7, 9, 43 школах м. Києва. Деканат провів підготовчу роботу, і педагогічна практика пройшла успішно. Студенти виконали поставлені завдання і навіть провели декілька уроків за фахом.

Навчально-методична робота здійснювалась кафедрою історії та деканатом відповідно до загальноінститутського плану. [914]

Таблиця 4.3.

Підсумки навчального року на історичному факультеті
II курс [915]

Дисципліна	Всього	Відм.	Добре	Посер.	Незад.
Історія СРСР	50	17	26	7	—
Педагогіка	50	18	25	7	—
Історія УРСР	50	26	17	7	—
Історія середніх віків	50	13	30	7	—
Українська література	50	24	23	3	—
Методика викладання історії	50	18	27	5	—
Історія нового часу	50	16	24	10	—

Наведені дані свідчать про достатньо високий рівень фахової і методичної підготовки студентів-випускників. Аналіз літературних джерел, архівних матеріалів про роботу історичних факультетів учительських інститутів дає підстави стверджувати, що система професійної підготовки вчителів історії для семирічної школи на цьому етапі розвитку вищої школи виконувала соціальне замовлення.

Подальша робота засвідчила недоцільність дублювання у справі підготовки вчителів на історичних факультетах учительських і педагогічних інститутів. Тому прийом студентів на історичний факультет Київського учительського інституту в 1949-50 навчальному році вже не передбачався.

Аналіз річного звіту Київського педагогічного інституту ім. М.Горького за 1944-45 навчальний рік свідчить, що історичний факультет функціонував у складних умовах. На початок року на історичному факультеті навчалось 239 студентів, на кінець року - 183. (відраховано 56 студентів, закінчили інститут в 1944-45 навчальному році 25 студентів) [589]. Аналіз архівних матеріалів про роботу історичного факультету Київського педагогічного інституту другої половини 40-х років свідчить, що в розв'язанні проблем професійної підготовки вчителів історії для загальноосвітньої школи факультет працював в руслі єдиної концепції підготовки педагогічних кадрів в країні. На першому плані, як і в усіх інших педвузах, стояло питання ідейно-політичної підготовки майбутніх педагогів, потім фахової, психолого-педагогічної, методичної і практичної підготовки вчителів історії до роботи в школі.

В 1947-48 н.р. на історичному факультеті навчалось 260 студентів [916], з яких 66 - на випускному курсі. Випускники в 1948 році направлялись в Дрогобицьку (10), Станіславську (20), Київську (23), Кіровоградську (8) області, 3 студенти направлялись в розпорядження міського відділу освіти м. Києва і 2 - в залізничні школи [917]. Таким чином, історичний факультет забезпечував педагогічними кадрами різні регіони України.

Декан факультету П.В.Шимко-Шмага здійснював контроль за виконанням навчального плану [918]. Кафедра історії СРСР в 1947-48 н.р. працювала над вдосконаленням програми курсу, оскільки програма 1946 р. застаріла. Рішенням кафедри були внесені зміни і доповнення до тем, присвячених виникненню феодальних відносин у східних слов'ян. В лекційні і

семінарські теми чітко було внесено постулат про те, що Київська Русь є колискою братніх народів - російського, українського, білоруського [919]. В темі про Велике Князівство Литовське підкреслювалась загарбницька політика Литви (литовських феодалів) по відношенню до російських земель. В темах, які висвітлювали історію України 17-18 століття, акцентувалась увага на класову боротьбу українських селян проти українських феодалів, а також на спільну боротьбу російських і українських народних мас проти феодально-кріпосницького гніту. [920]

У роботі кафедри історії України чітко прослідковувалась тенденція ідеологізації і політизації історичних курсів відповідно рішень партійних органів. Вся діяльність кафедри була спрямована на реалізацію постанови ЦК ВКП(б) "Про покращання ідеологічної роботи" і ЦК КП(б)У від 29.08.47 р. "Про політичні помилки і незадовільну роботу інститут історії України АН УРСР". Робочі плани, програми з історії України були переглянуті під кутом зору даних постанов і нової схеми "Короткого курсу історії України". В основу періодизації курсу історії України були покладені соціально-економічні формації, а не зовнішньополітичні, як це було в попередніх програмах і підручниках. В основу викладання історії України в 1947-48 н.р. були покладені ідеологічні постулати про класову боротьбу як основу історичного процесу українського народу. Нова концепція історії Київської Русі створювала передумови для зламу традиційної, "неправильної", "політично шкідливої" схеми історії України, яка була створена українськими "націоналістами" Антоновичем і Грушевським. У новому курсі історії України значна увага приділялась

висвітленню таких проблем: формування робітничого класу на Україні; поширення марксизму і зародження більшовизму на Україні; Радянський період в історії України; наскрізною ідеєю було положення про те, що суверенна Українська держава можлива лише в складі СРСР. [921]

Проблеми ревізії змісту історичних курсів були характерні і для кафедр нової історії, історії стародавньої і середніх віків. Значна кількість лекцій була ґрунтовно перероблена. По першому періоду нової історії перебудована лекція про Англію 60-80 р.р. XVIII століття. В лекціях по третьому періоду детально висвітлюється вплив Жовтневої революції на світову історію. При вивченні теми "Громадянська війна в США" розвінчується "легенда" про те, що в США не було феодалізму. При розкритті історії Німеччини особлива увага приділялась висвітленню хижачької суті німецького юнкерського імперіалізму в кінці XIX - початку XX ст. В історії Франції розвінчувалась суть буланжистського руху, який пізніше ідеалізувався фашистами. Цілий ряд тем і розділів зарубіжної історії були переглянуті і внесені серйозні корективи за змістом і оцінки подій нового часу.

Зміст курсів, які викладались кафедрами стародавньої історії і історії середніх віків, теж піддався ревізії і за змістом і за ідеєю. Вивчення тем про Нідерландську буржуазну революцію, про Візантію, про Тридцятирічну війну в Німеччині та інше здійснювалось по-новому. Багато уваги приділялось критиці західноєвропейської історіографії. [922]

Загальнопедагогічну підготовку майбутніх вчителів історії здійснювала кафедра педагогіки. Навчально-методична робота кафедри спрямовувалась на подальшу ідеологізацію

курсу педагогіки. В робочі плани були внесені корективи в напрямку збільшення годин на такі теми, як "Класово-історичний характер виховання", "Система народної освіти в СРСР" та інші. Домінуючою лінією в читанні курсу педагогіки була ідея критики ліберальної педагогіки, педагогіки буржуазного суспільства.

В кінці 40-х і на початку 50-х років гостро стояло питання про роботу кафедр методик в педагогічних інститутах, в тому числі і кафедри методики історії. Аналіз архівних джерел свідчить, що у переписці Міністерства освіти України з ректором Київського педагогічного інституту І.Д.Золотоверхим висловлювались пропозиції щодо роботи кафедр методик. В післявоєнний час були відкриті кафедри методики викладання історії та інших дисциплін. Як визначається у листі [923], ця спроба була викликана тим, що в практиці фахових кафедр існувало зневажливе ставлення до методичних дисциплін. Як правило, викладання методики доручалось другорядним членам кафедр, які не мали достатньої підготовки для викладання фахових дисциплін та фахівцям спеціальних дисциплін, в порядку довантаження, коли їм не вистачало годин. Через це фахівці уникали брати на себе викладання методики, мотивуючи це своєю необізнаністю з роботою школи. Це викликало потребу запрошувати до читання методичних дисциплін та керування педагогічною практикою практичних робітників школи або спеціалізувати на цьому тих викладачів, які не виправдали себе в читанні фахових дисциплін.

Таке становище призвело до того, що викладачі методичних кафедр опинилися між кафедрами фахових дисциплін і кафедрою педагогіки. Керівництво педагогічною практикою

зосереджувалось на кафедрі методики. На читання методики курсу викладання історії в 1949-50 н.р. виділялося за навчальним планом 94 години - 58 лекційних і 36 семінарських в 5 і 6 семестрах. Для розв'язання проблеми функціонування кафедри методики історії давались різні пропозиції, аж до ліквідації кафедри [924]. Пропонувалося курс методики і керівництво педпрактикою передати до фахових кафедр.

Необхідно було організаційно визначитись щодо статусу кафедр методики історії. Проблеми організаційної невизначеності кафедр методики історії створювало проблему з якістю методичної і практичної підготовки студентів історичного факультету, про що свідчать результати педагогічної практики на 3-4 курсах і підсумки екзаменаційних сесій. В 1947 році 3,5% студентів істфаку отримали незадовільні оцінки з педпрактики, а в 1948 році вже 6% не пройшли педагогічну практику. [925]. У 1951-52 н.р. на історичному факультеті навчались 213 студентів, з них - на 1 курсі - 80, на 2 курсі - 33, на 3 курсі - 37, на 4 курсі - 63 [926]. У 1944-45 н.р. Миколаївський педагогічний інститут працюючи в тяжких умовах, здійснював роботу з підготовки вчителів історії на історичному факультеті як в педагогічному, так і в учительському інститутах. Так, на кінець навчального року на історичному факультеті навчалось 117 студентів в педагогічному і 116 студентів в учительському інститутах. [590] Успішність студентів, на основі аналізу результатів сесії, на історичному факультеті була така: 83% в педагогічному і 82,7% в учительському інститутах. Ці показники найгірші в порівнянні з іншими факультетами.

На історичному факультеті Ніжинського педагогічного інституту ім. М.В.Гоголя в 1944-45 н.р. навчалось у педагогічному інституті: на 1 курсі - 60 студентів; на 2 курсі - 50; на 3 курсі - 30; на 4 курсі - 14.

В учительському інституті навчалось на 1 курсі -30 студентів на 2 курсі - 104 студенти. Всього навчалось 288 студентів [592]. Як і інші інститути, у справі підготовки вчителів історії Ніжинський педагогічний інститут працював у досить складних умовах збіднілості навчально-матеріальної бази і дефіциту висококваліфікованих викладачів.

Сталінський педагогічний інститут в 1944-45 н.р. працював за структурою педагогічного і учительського інститутів, де функціонував історичний факультет. Навчалось студентів - відповідно 150 і 33 [593]. Аналіз виконання навчальних планів на історичному факультеті свідчить, що з деяких предметів, таких як історії середніх віків, нового часу були певні проблеми. В учительському інституті навчальні плани виконувались повністю.

Цікаво і змістовно проводились педагогічна практика на історичному факультеті. Студенти-практиканти широко використовували на своїх уроках наочні посібники, таблиці, ілюстрації, додатковий матеріал. Оцінка уроків студентів істфаку свідчить про серйозне ставлення до роботи і практикантів, і їхнього керівника. Студенти провели 110 уроків, з них відмінно - 43, добре - 44, посередньо - 17 і погано - 1 [594].

В 1944-45 н.р. в Херсонському педагогічному і учительському інститутах на історичному факультеті було здійснено набір студентів на 1 курс - 37 в педагогічному і 26 осіб в учительському інститутах.

Післявоєнний період характеризувався відсутністю необхідної кількості кваліфікованих вчителів історії для середньої школи. Міністерство освіти УРСР, управління вищої школи широко практикували такі форми навчання студентів, як заочна і вечірня. З цією метою був розроблений і затверджений план державного педагогічного інституту (вечірній відділ) за спеціальністю викладач історії середньої школи з терміном навчання - 5 років [595].

Психолого-педагогічний цикл обмежувався трьома предметами: психологією 51 година, педагогікою 68 годин та історією педагогіки 68 годин. Всі години лекційні. Фахова підготовка майбутнього вчителя історика проводилась в процесі вивчення таких курсів: Історія стародавнього світу - 187 годин (136 лекцій і 51 семінарів); Історія середніх віків - 187 годин (119 лекцій і 68 семінарів); Історія СРСР - 187 годин (119 лекцій і 68 семінарів); Історія УРСР - 108 годин (80 лекцій і 22 семінари); Історія нового часу - 282 години; Нова історія країн Сходу - 92 години; Історія міжнародних відносин - 42 години.

Методична підготовка проводилась в процесі викладання курсу методики історії (68 годин лекцій в 7-8 семестрі з екзаменом у 8 семестрі) [596].

В 1945 р. 8 грудня був затверджений навчальний план із спеціальності історія кваліфікації викладач історії середньої школи з терміном навчання 4 роки. [597] Загальнопедагогічна підготовка проводилась з 1 по 6 семестр на основі викладання курсів психології, педагогіки, історії педагогіки і шкільної гігієни (всього 319 годин). Фахова підготовка проводилась протягом усіх 8 семестрів загальним обсягом 1643 години. Методика викладалась в 5-6 семестрах

протягом 80 годин - 46 лекцій і 34 лабораторних занять [598] .

Аналіз звітів голів Державних екзаменаційних комісій на історичних факультетах свідчить про те, що основною формою проведення державних екзаменів була усна відповідь студентів - випускників на відповідні питання. Так, в Осипеньківському учительському інституті на історичному факультеті студенти складали такі три екзамени: основи марксизму-ленінізму; історія середніх віків; стародавня історія [599].

Звітуючись про роботу Державної екзаменаційної комісії, яка працювала на історичному факультеті Сумського педагогічного інституту в 1947 р., голова ДЕК доцент Герасименко відзначає хорошу педагогічну підготовку майбутніх вчителів історії. Студенти добре засвоїли елементи з історії педагогіки, курс теорії педагогіки (виховання і дидактика), а також політику держави в організації школи [600]. З історії СРСР із 46 випускників на відмінно склали екзамени 9 осіб, 16 - добре, інші - посередньо. [601]

З загальної історії студенти - випускники склали нову і середню історію, на стародавню бажаючи не знайшлося. Вразило екзаменаторів те, що студенти уміло пов'язували знання з історії з політикою держави в галузі освіти. [602] Щодо методики історії, державна комісія дійшла висновку, що в справі педагогізації курсу історії через методику дуже мало зроблено. Майже ніхто із студентів не міг розповісти про методи викладання історії в школі. Вони навіть були здивовані, що їх запитують про методику викладання. Багато з них навіть не пригадали, які теми уроків вони проводили в

школі під час проходження педагогічної практики. Отже, у істориків немає найелементарніших методичних знань, вони не знають ні програми, ні підручників для середньої школи, немає у них розуміння основних підходів до методики викладання історії в школі. [603]

Таблиця 4.4.

Результати державних екзаменів в Сумському педагогічному інституті [604].

Предмет	ВІДМІННО	Добре	посеред.
Основи марксизму-ленінізму	14	20	12
Педагогіка	14	18	14
Історія СРСР	9	16	21
Історія середніх віків	17	19	10

В Одеському педагогічному інституті на історичному факультеті, як свідчить звіт, процес педагогізації проходив досить складно. В програмі з педагогіки мало уваги приділялось курсу методики історії, хоча в цілому рівень підготовки випускників до практичної діяльності достатній. [605] На відмінно склали екзамени 43% випускників, добре - 38,1%, посередньо - 18,2%, незадовільно - 0,7%. [606]

У звіті Державної екзаменаційної комісії історичного факультету Харківського педагогічного інституту (1946 р.) зазначається, що боротьба за якість знань в навчальному процесі повинна бути в центрі уваги. Доцільно ширше використовувати в навчанні реферативну роботу організації самостійної форми у студентів-випускників. [607]

В звіті про роботу ДЕК історичного факультету Слов'янського учительського інституту голова - Карцовник Є. Б. визначає, що найкраще екзамени склали з основ марксизму-ленінізму: з 33 студентів 12 склали на відмінно, 11 - на добре, 10 - на посередньо. А з історії стародавньої і середніх віків 14 студентів склали екзамен посередньо. [608]

На історичному факультеті Кам'янець-Подільського учительського інституту комісія дійшла висновку про те, щоб один із держіспитів був письмовим, що гарантує інституту випуск письменних вчителів. [609]

На початок 1947-47 н.р. в 55 вищих навчальних закладах Міністерства освіти УРСР на історичних факультетах навчались 3195 студентів. [610] 3 них в 20 педагогічних інститутах - 1242 студента, [611] в 22 учительських інститутах (самостійних) - 1045 студентів [612] і в 13 учительських інститутах - 208 студентів. [613]

Відповідно до наказу Міністерства вищої освіти СРСР від 15 серпня 1947 року затверджувались нові навчальні плани для педагогічних вузів УРСР. Було затверджено навчальний план за спеціальністю "Історія". Міністерство внесло деякі зміни в навчальний план.

Так, при викладанні курсу історії нового часу на історичних факультетах виділявся новий окремий курс Нова історія країн сходу. В 1947 р. на історичному факультеті почав діяти новий навчальний план, який включав такі дисципліни.

Таблиця. 4.5.

Навчальний план історичного факультету на 1947/48 н.р.

[614]

Предмет	Кількість годин
Основи марксизму-ленінізму	250 год.
Політична економія	140 год.
Діалектичний та історичний матеріалізм та історія філософії	140 год.
Основи Радянської держави та права	105 год.
Психологія	85 год.
Педагогіка	122 год.
Шкільна гігієна	36 год.
Історія педагогіки	98 год.
Спецсемінари з педагогіки	36 год.
Історія стародавнього світу	176 год.
Історія середніх віків	228 год.
Історія нового часу	320 год.
Нова історія країн Сходу	140 год.
Історія СРСР	490 год.
Спецкурс з історії	102 год.
Спецсемінари з історії	156 год.
Методика викладання історії і Конституції СРСР	105 год.

Післявоєнні роки в функціонуванні педагогічних вузів України були позначені подальшою ідеологізацією навчально-виховного процесу. І, звичайно, провідне місце в цьому

займали ідеологічні факультети, такі, як історичні.[615] Історичний факультет Київського інституту готував учителів історії для школи. В 1946-47 н.р. на факультеті навчалося 281 студентів, 75 - на випускному курсі. [616] У 1946-47 н.р. при педагогічному інституті було відкрито вечірнє відділення, де навчалися 38 студентів історичного факультету. [617] Організація навчальної роботи і виконання навчального плану відбувалось відповідно до інструкцій і планів Міністерства освіти УРСР. Педагогічна практика проходила в школах м. Києва. Студенти історичного факультету 3 і 4 курсів (141) виконали вимоги педагогічної практики, про що свідчать підсумкові оцінки: відмінно - 85 студентів, добре - 43, задовільно - 5 [618].

На об'єднаному засіданні кафедр історії СРСР, історії УРСР, нової історії, історії середніх віків і стародавньої історії, методики викладання історії було заслухано доповідь на тему: Критика буржуазно-націоналістичної концепції Грушевського і його школи. Кожен викладач зобов'язався викривати антинаукову сутність буржуазно-націоналістичної концепції Грушевського і його школи. [619]

В звіті про роботу історичного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту теж чітко прослідковується лінія подальшої ідеологізації навчально-виховного процесу. [620]

Навчалося на історичному факультеті 80 студентів. Для забезпечення підготовки педагогів - вчителів історії керівництво інституту ставило питання про відкриття базової школи, де студенти проводили свої заняття, могли поєднувати

вивчення теорії і практичне застосування її в навчальному процесі. [621]

В системі підготовки вчителя історії особлива увага приділялась викладанню історії СРСР і історії УРСР. У звітах педагогічних інститутів вказується, що у справі викладання цих дисциплін, особливо історії УРСР, є цілий ряд недоліків. Посилаючись на постанову ЦК КП(б)У "Про політичні помилки і незадовільну роботу інституту історії України АН УРСР" та на заходи по її виконанню на історичних факультетах і в цілому в педагогічних навчальних закладах, в звітах вказувалось на конкретні факти і недоліки у викладанні історії. [622] Завданням Міністерства освіти і кафедр історії СРСР і УРСР педагогічних і учительських інститутів було перебудувати викладання історії у відповідності до вказівок ЦК КП(б)У, які дані в постанові від 29.08.1947 року. Педагогічна підготовка майбутніх учителів здійснювалась в процесі викладання педагогічних дисциплін. Ідеологізація цих курсів була головним завданням кафедр педагогіки. [623]

Робота історичного факультету Вінницького учительського і педагогічного інститутів в 1947-48 н.р. проводилась за трьома навчальними планами і програмами, які затверджені для 2-4 курсів педагогічного інституту в 1945 році, для 1 курсу - в 1947 році і для 1-2 курсів учительського інституту від 17.11.1945 року. [624] Звичайно, це ускладнювало роботу. Більш того, відсутність програм з історії України, нової історії уповільнювало роботу кафедр. Значні проблеми були із забезпеченням студентів підручниками та літературою з ряду історичних предметів. Так, в бібліотеці інституту був лише один екземпляр підручника з історії педагогіки,

два екземпляри підручника з нової історії, а на історичному факультеті навчалось на 1.10.1947 року в педагогічному інституті - 180 студентів, в учительському - 30, на 1.01.1948 року - відповідно 192 і 30, а на 1.07.1948 року - 186 і 28 студентів. [625]

Керівництво інституту особливу увагу приділило підвищенню викладання суспільних дисциплін [626]. Успішність студентів на історичному факультеті становила - 97,8%. На відмінно склали літню сесію - 31,2 %, на добре - 31,2% [627].

Фахову підготовку на історичному факультеті Ворошиловградського педагогічного інституту ім. Т.Г.Шевченка в 1947-48 н.р. забезпечували кафедри історії СРСР, загальної історії. [628] Навчалось на історичному факультеті педагогічного інституту: 1 курс - 27 студентів, на 2 курс - 46, на 3 курс - 29, на 4 курс - 31, всього - 133 студентів [629]. В Учительському інституті на 2 курсі навчалось лише 15 студентів [630]. Особлива увага на факультеті приділялась організації самостійної роботи студентів. Регламент цієї діяльності студентів був визначений робочим планом викладача, де були записані конкретні завдання і форми контролю за їх виконанням. [631] Враховуючи специфіку і важливість історичних предметів, студенти історичного факультету виконували різноманітні завдання: проробка літератури, конспектування і реферування, складання планів і конспектів уроків з історії, підготовка доповідей і повідомлень. Самостійна робота визначалась навчальним розкладом. Це консультації, колоквіуми, контрольні роботи, гурткова робота, курсові роботи. Підготовка вчителів в галузі марксистсько-ленінської науки про суспільство, про

закони розвитку суспільства - це головне в роботі вищої школи. А потім уже і фахова, і спеціальна підготовка. Ця концепція в справі професійної підготовки педагогічних кадрів і особливо вчителів суспільних предметів чітко реалізовувалась і в навчальних планах, і програмах, і в самій роботі кафедр педагогічного вузу. Суспільні предмети стали домінуючими, а кафедри провідними. Суспільно-політичні акції, пов'язані з філософською дискусією по книзі Г.Ф. Александрова "Історія Західно-Європейської філософії" (1947), роботою журналів "Звезда", "Ленинград", роботою інституту Історії України АН УРСР, стали важливим засобом ідеологічного впливу на навчально-виховний процес в педагогічному вузі. Так, в Ніжинському педагогічному і учительському інститутах на історичному факультеті робота проводилась відповідно до плану і вказівок державних і партійних органів. [632] На 4-х курсах історичного факультету навчалось 193 студенти в педагогічному і 47 студентів на 2-х курсах учительського інституту. [633] Порівняльна характеристика виконання навчального плану з суспільних дисциплін педагогічних предметів на історичному факультеті в Ніжинському педагогічному і учительському інститутах така (1947-48 н.р.):

Таблиця 4.6.

Виконання навчального плану на історичному факультеті
Ніжинського педагогічного інституту [634] - [637]

КУРС	НАЗВА ПРЕДМЕТУ	ПЛАН	ВИКОНАНО
1 курс	Основи марксизму-ленінізму	123	123
	Психологія	85	85

продовження таблиці 4.6.

2 курс	Основи марксизму-ленінізму	130	130
	Педагогіка	100	100
3 курс	Політекономія	84	84
	Історія педагогіки	100	100
	Шкільна гігієна	34	34
	Методика викладання історії	80	80
4 курс	Політекономія	56	56
	Діамат	96	96

Як бачимо, лише на 3 курсі педагогічні дисципліни за кількістю годин переважають суспільно-політичні, а на інших курсах домінують якраз останні. Більш того, на 4 курсі педагогічні предмети відсутні зовсім.

Така ж тенденція спостерігається в роботі історичного факультету учительського інституту при Ніжинському державному педагогічному інституті ім. М.В.Гоголя. На 2 курсі основи марксизму-ленінізму вивчались в обсязі 130 годин, а педагогічні тільки 56 годин. [638] Звичайно, як результат такої системи підготовки вчителя історії на державних іспитах з педагогіки студенти в основному засвоїли висловлювання класиків марксизму-ленінізму з педагогіки, а що стосується власне педагогіки - знання носять поверховий, формально заучений характер. Так говориться у звіті екзаменаційної комісії. [639]

Робота історичного факультету Полтавського державного педагогічного інституту ім. В.Г.Короленка у 1947-48 н.р. здійснювалась у відповідності до державних і партійних директив. Звичайно, це визначало зміст фахової підготовки.[640] Ідеологізація змісту предмета вносила певні корективи в рівень фахової кваліфікації майбутнього вчителя історії. Відсутність програм з історії України, відповідних методичних розробок з найскладніших тем з історії України створювало певні проблеми для рівня фахової підготовки вчителя, його готовності до практичної роботи в школі.

Процес ідеологізації навчально-виховної роботи історичного факультету Харківського педагогічного інституту ім. Г. С.Сковороди в 1947-48 н.р. здійснювався в руслі постанов партійних і державних установ. Розширення контингенту студентів-істориків здійснювалось за рахунок відкриття історичного факультету на вечірньому відділенні [641]. У справі психолого-педагогічної підготовки вчителів історії важливу роль відігравали кабінети педагогіки і психології. Матеріально-технічна база кабінетів дозволяла проводити семінарські заняття, психолого-педагогічні дослідження. Викладання курсів педагогіки та історії педагогіки, як свідчить звіт кафедри, спрямовувалось в русло подальшої ідеологізації всіх аспектів навчальної роботи. Переглянуто зміст тем, присвячених критиці буржуазних реакційних педагогічних систем сучасної буржуазної педагогіки в напрямку поглиблення критичного аналізу цих систем на основі постанов ЦК ВКП(б) і філософської дискусії. [642] Разом з тим в інституті не доставало підручників і посібників з педагогіки. Кафедра

педагогіки розробила програму спецсемінару, основу змісту якого становлять такі питання: суть процесу навчання, завдання і методи комуністичного виховання, завдання і методи вивчення і узагальнення педагогічного досвіду.

Спецсемінар у цілому сприяв формуванню у студентів умінь самостійно ставити і вирішувати певні проблеми педагогічної науки. [643] Кафедра педагогіки і психології здійснювала роботу з підготовки і проведення педагогічної практики студентів історичного факультету. Політично-виховна і культурно-масова робота серед студентів здійснювалась в різних напрямках. Студентська конференція присвячена 300-річчю національно-визвольної війни, українського народу, підготовлена студентами історичного факультету під керівництвом кафедри історії СРСР і УРСР. На конференції заслухано 6 доповідей. [644]

Зміст фахової, педагогічної підготовки вчителів історії в Херсонському педагогічному та учительському інститутах в 1947-48 н.р. визначався відповідними постановами і рішеннями ЦК КП(б)У і уряду. На Раді інституту і засіданнях кафедр історичного факультету були внесені зміни і доповнення до навчальних планів і програм відповідно рішень партійних органів. Так, кафедра історії СРСР і УРСР внесла зміни в програми з огляду на ряд публікацій, які мають буржуазно-націоналістичне забарвлення і фальсифікують історію України. На 1.09. 1947-48 н.р. на історичному факультеті педагогічного інституту навчалось 70 студентів: на 1 курс - 0; на 2 курс - 18; на 3 курс - 16; на 4 курс - 36. В учительському інституті на історичному факультеті навчалось 10 студентів. [645]

Проведення педагогічної практики на історичному факультеті, як зазначається у звіті, свідчить, що майбутні вчителі історії недостатньо володіють методикою перевірки знань учнів, використання наочних посібників, подачі домашнього завдання та ін. [646]

Робота Кам'янець-Подільського педагогічного і учительського інститутів в 1948-49 н.р. щодо підготовки вчителя історії для школи здійснювалась за усталеною схемою функціонування історичних факультетів в педвузах країни. На історичному факультеті учительського інституту навчалось 28 студентів, а в педагогічному - 27. [647] Кафедра історії, кафедра марксизму-ленінізму, кафедра педагогіки та психології забезпечували фахову, ідеологічну та педагогічну підготовку майбутніх вчителів-істориків, викладачі кафедри педагогіки і психології обговорили статтю "Против раболепного преклонения перед буржуазной педагогикой", вміщеній в "Учительской газете" від 19 березня 1949 року. [648] В інституті проводилась робота по залученню студентів історичного факультету до роботи в наукових гуртках: основ марксизму-ленінізму; історії; педагогіки; психології. [649]

Особливістю роботи педагогічних і учительських інститутів західного регіону України кінця 40-х років було подальше розгортання боротьби Компартії з українським буржуазним націоналізмом. Так, у звіті Львівського педагогічного інституту за 1948-49 н.р., написаного російською мовою, прямо вказується на те, що незавершена боротьба з українсько-німецькими націоналістами [650] загострює ідеологічну роботу серед студентів. Історичний

факультет був у полі особливої уваги, адже випускники цього факультету повинні були стати пропаган-дистами нових ідей.

У 1948-49 н.р. діяльність історичного факультету Сумського педагогічного інституту спрямовувалась на підготовку вчителів історії відповідно до концепції забезпечення патріотичності, політичної загостреності в оцінці суспільних явищ, рішучої критики ворожих теорій.

На історичному факультеті навчалось на 1.09. 1948 року 146 студентів (1 курс - 28, 2 курс - 33, 3 курс - 46, 4 курс - 39). На кінець н.р. 1.07.1949 року - 140 студентів (відповідно по курсах - 26,32,45,37). [651] Факультет працював відповідно до плану і мав стабільний графік його виконання, проходження педагогічної практики, колоквиумів, семінарських і практичних занять, виконання курсових робіт. Відповідно до звіту інституту історичний факультет виконував план роботи на 100%. [652] Робота деканату, кафедри марксизму-ленінізму, кафедри педагогіки і психології, кафедр загальної історії та історії СРСР спрямовували майбутніх вчителів історії на фахову педагогічну і практичну підготовку. Аналіз знань студентів історичного факультету на державних екзаменах свідчить, що студенти-випускники добре засвоїли знання з педагогіки, теорію виховання, педагогічні погляди Герцена, Белінського, Макаренка, Крупської. Дидактика засвоєна гірше. [653]

Історичне відділення Дрогобицького учительського інституту за 1948-49 н.р., на якому навчалось 53 студенти (1курс-30, 2 курс-23) [654], готувало педагогічні кадри для загальноосвітніх шкіл. Кафедра марксизму-ленінізму, кафедра

історії, кафедра педагогіки забезпечували основні компоненти професійної підготовки майбутніх вчителів історії. Відчувалась нестача підручників з психології та шкільної гігієни. Підручників з психології проф. Костюка 1940 року видання було лише 2 примірники. Така ж ситуація була і з методики викладання історії.

Історичне відділення Київського учительського інституту, забезпечувало підготовку вчителів історії. На 1.09. 1948 року на історичному факультеті навчалося 85 студентів (1 курс-55, 2 курс-30) [655]. Студенти-випускники історичного відділення в 1949 році були направлені на роботу вчителями історії в Закарпатську область (16), Київську (13), м.Київ (1). [656]

Діяльність учительських інститутів у справі підготовки вчителів історії допомагала в забезпеченні шкіл учительськими кадрами. Так, історичне відділення Одеського учительського інституту в 1948-49 н.р. забезпечувало підготовку 72 вчителів історії (1 курс-49, 2 курс-23). [657]

Для східного регіону України педагогічні кадри готував Ворошиловградський педагогічний інститут ім. Т.Г.Шевченка. До 1949-50 н.р. інститут працював у складі 6 факультетів, в тому числі й історичний, і 4-х факультетів учительського інституту (серед них і історичний). В 1949-50 роках факультети учительського інституту були закриті, і Ворошиловградський педагогічний інститут готував вчителів історії тільки на історичному факультеті педагогічного інституту.

Таблиця 4.7.

Контингент студентів історичного факультету,
Ворошиловградського педінституту [658] [659]

Курс	1950 рік	1951 рік
1	30	26
2	52	32
3	29	54
4	42	29

Ніжинський педагогічний інститут ім. М.В.Гоголя його історичний факультет готував учителів історії для школи, маючи давні традиції вищої освіти в цьому регіоні (Історико-філологічний інститут (1875-1920 р.р.) інститут народної освіти).

Таблиця 4.8.

Контингент студентів історичного факультету
Ніжинського педінституту [660]

Курс	1949 р.	1950 р.	1951 р.
I курс	25	25	25
II курс	47	24	29
III курс	44	47	25
IV курс	49	44	45
Заочна форма : навчання			
курс	1949 р.	1950 р.	1951 р.
I курс	45	29	7

Продовження табл. 4.8.

II курс	32	15	18
III курс	67	63	32
IV курс	21	36	41
V курс	47	42	55
Учительський інститут [661]			
	1949 р.	1950 р.	1951 р.
I курс	60	29	27
II курс	16	28	52
III курс	64	28	63

Підготовку вчителів суспільних дисциплін для загальноосвітньої школи здійснював історичний факультет Полтавського педагогічного інституту. До війни і з 29 вересня 1943 року в Полтаві функціонував історичний факультет. На стаціонарі і заочному відділенні навчались студенти - майбутні учителі історії. Так, в 1949 році навчалось на стаціонарі 28 студентів на I курсі, 26 студентів на II, 35 на III і 26 на IV курсах. [662] Заочним навчанням було охоплено відповідно - I курс 86, II-40, III - 44, IV-23, V - 10 студентів. [663] В 1950 році склад студентів-істориків був таким: на стаціонарі: I курс - 34; II курс - 31; III курс - 23; IV курс - 35. [664]

На заочному відділенні навчалось: I курс - 87; II курс - 39; III курс - 56; IV курс - 20; V курс - 27 студентів. [665]

Кафедри педагогіки, марксизму-ленінзму історії СРСР, Загальної історії забезпечували фахову та ідеологічну підготовку майбутніх учителів історії. [666] Як

66

зазначається в паспорті інституту, на факультеті працювало 3 доценти, 10 старших викладачів, 11 асистентів.

Постановою Ради Міністрів УРСР від 4 серпня 1950 року було реорганізовано Станіславський учительський інститут в педагогічній, де функціонував історичний факультет. Підготовка вчителів історії для західного регіону України мало велике значення в повоєнний час. На двох перших курсах історичного факультету навчалось в 1950 році 40 студентів і в 1951 році 83 студенти. [667] На заочному відділенні в 1950 році навчалось на III курсах 140 студентів. [668]

Уніфікація роботи педагогічних інститутів в справі практичної підготовки педагогічних кадрів на початок 50-х років в Україні чітко простежується на прикладі роботи історичних факультетів. Щорічні звіти інститутів за єдиною схемою свідчать, що певних особливостей в роботі, пошуків нетрадиційних підходів до організації навчання, як це було в 20-х-30-х роках, тут ми не спостерігаємо. Навчальні плани, програми, роботи кафедр, ідейно-політичне виховання студентів і т.п. - ось технологічна лінія виховання педкадрів. Наприклад, дані про роботу історичного факультету Кіровоградського педагогічного інституту ім. О.С. Пушкіна за 1949/50 навчальний рік чи Одеського, чи іншого відрізняються лише цифрами та прізвищами.

Діяльність історичних факультетів педагогічних інститутів і відділень учительських інститутів в кінці 40-х на початку 50-х років характеризувалась подальшою ідеологізацією і політизацією всієї навчально-виховної і громадської роботи. Реалізація рішень в цій справі, активізація роботи як серед викладачів, так і серед

студентів над творами класиків марксизму-ленінізму стали ознакою стилю в підготовці майбутніх учителів.

Заформалізованість в роботі з студентами теж негативно впливала на формування майбутнього педагога. Адже цей стиль роботи він переносив і в життя школи, в роботу серед дітей. Практична підготовка вчителів історії в 40-х роках пройшла досить складний шлях: від відсутності належної методичної підготовки, вимушеної відмови від педагогічної практики студентів історичних факультетів до налагодження системи практичної готовності випускників педагогічного вузу до роботи в школі.

Зростання престижності методики викладання історії зумовило активізацію роботи студентів під час педагогічної практики, хоча кількість годин в навчальному плані на практичну підготовку була далеко від оптимальної, та й система проходження практики потребувала удосконалення.

4.2. Пріоритетні напрями практичної підготовки студентів історичних факультетів педагогічних навчальних закладів України в 50-х роках

Початок 50-х років - це період подальшої ідеологізації навчального процесу в педагогічному вузі, пошуку ефективних форм підготовки студентів до роботи в школі. У роботі серед студентства ідеологічними питаннями займалась кафедра основ марксизму-ленінізму. В 1951 році таких кафедр було 47 [669] на 25 педагогічних інститутів, 22 самостійних учительських інститутів і 13 учительських інститутів при педагогічних інститутах. [670] Свідченням цього є те, що в інститутах починають функціонувати окремі кафедри політичної економії

(дві в 1951 році і кафедри діалектичного та історичного матеріалізму (1) [671]. Вивчення політичної економії і марксистсько-ленінської філософії забезпечували ідеологізацію в навчальному закладі. І, звичайно, це в першу чергу відбувалось на історичних факультетах. Пріоритет суспільних дисциплін, їх вивчення на історичному факультеті стали основою формування вчителя історії. Педагогічна, психологічна, методична і практична підготовка вчителя історії в педвузі були на другому плані.

В роботі педагогічних інститутів, як і в житті суспільства, набирають потужності ідеологічні кампанії, які щось висвітлюють, засуджують і т.п. Так, наприклад, у викладанні педагогічних дисциплін в світлі вчення Павлова переглянуті положення програм і підручників з педагогіки і психології, тематика науково-дослідної роботи кафедр, внесені корективи в курсові роботи студентів. Міністерство освіти провело нараду завідуючих кафедр педагогіки і психології, на якій було заслухано доповідь про викладання педагогічних дисциплін в світлі сталінського вчення про мову [672]. В цілому можна говорити про те, що в педагогічному вузі в справі підготовки педагогічних кадрів йшов складний процес формування школи ідеологічних агітаторів.

Ворошиловоградський педагогічний інститут ім. Т.Г.Шевченка на історичному факультеті в 1950/51 навчальному році здійснював підготовку вчителів історії для школи. В кінці року відповідно до наказу Міністерства вищої освіти СРСР відбулося об'єднання історичного і літературного факультетів в історико-філологічний факультет. [673] У системі підготовки вчителів важливе

місце відводилось академічній групі. Вона ставала центром всієї академічної і політико-виховної роботи. Група займалась питаннями організації самостійної роботи студентів. Старости, комсорги, профорги - цей трикутник здійснював контроль і регулювання всіх питань життя студентського колективу. Це, звичайно, створювало умови для успішної реалізації завдань, які ставились в навчальній і виховній роботі. Хоча, як зазначається в звіті інституту [674], кафедри і громадські організації факультетів мало допомагають активу груп налагоджувати цю роботу. Організація і покращання самостійної роботи студентів визначалось як головне завдання в роботі інституту. На історичному факультеті навчалось 144 студенти, відповідно на I курсі - 30, на II - 31, на III - 54, на IV - 29 студентів. [675]

Історико-філологічний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту в 1950/51 навчальному році в підготовці вчителів теж проводив роботу в справі покращання самостійної роботи студентів. Так, до кожної академічної групи були прекріплені викладачі для надання практичної допомоги студентам в організації самостійної роботи. Для студентів перших курсів були прочитані лекції про організацію самостійної роботи, при кабінетах історії, педагогіки надавалась конкретна практична допомога, на засіданнях кафедр обговорювались питання про методику занять з студентами і організацію їх самостійної роботи. [676]

Навчальна робота історичного відділення історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту здійснювалась відповідно до

навчального плану, виконання якого
адміністрацією інституту.

контролювалось

Таблиця 4.9.

Навчальний план історико-філологічного факультету
Кам'янець-Подільського педінституту[677], [678], [679].

Дисциплін	План	Виконано
I курс		
Основи марксизму- ленінізму	130	130
Психологія	85	85
Фізвиховання	106	106
Іноземна мова	70	70
Історія СРСР	174	174
Історія УРСР	34	34
Історія давнього часу	178	178
Історія середніх віків	34	34
Російська література	104	104
Загальна література	51	51
Основи сталінського вчення про мову	20	20
Разом	976 план	976 виконано
II курс		
Основи марксизму- ленінізму	120	120
Педагогіка	122	122
Фізвиховання	70	70
Іноземна мова	70	70
Історія СРСР	130	130

Продовження табл. 4.9.

Історія УРСР	36	46
Історія середніх віків	176	176
Основи Рад. держави і права	106	106
Російська література	89	89
Загальна література	105	105
Основи сталінських вчень про мову	20	20
Разом	1044	1054
III курс		
Політекономія	87	87
Діалектичний і історичний матеріалізм і філософія	30	30
Історія педагогіки	98	98
Шкільна гігієна	36	36
Історія СРСР	100	100
Історія нового часу	100	120
Українська література	58	58
Загальна література	36	36
Методика викладання історії	84	84
Спецкурс з історії	33	33
Спецсеминар з історії	105	105
Історія країн Сходу	44	—
Основи сталінського вчення про мову	20	20
Разом	831	807

Як бачимо, навчальний план історичного відділення практично виконувався повністю.

На історико-філологічному факультеті Полтавського педагогічного інституту ім. В.Г.Короленка для забезпечення успішної самостійної роботи студентів деканат і кафедри провели виробничі наради, де обговорювались питання організації, методики і контролю за самостійною роботою студентів. Робота кафедри історії (СРСР і загальної) здійснювалась відповідно до тих заходів, які провадились в цьому навчальному році. Це перш за все - питання мовознавства. Так, дійсно, на кафедрі обговорювались двічі питання про перебудову викладання історії в світлі вчення Сталіна про мову [680], а потім питання про педагогізацію навчального процесу, про методику вузівської лекції і методику практичних занять про педагогічну практику і роботу з заочниками, про студентські наукові гуртки. [681]

Курс на подальшу ідеологізацію навчально-виховного процесу в педагогічному вузі зумовив відповідні зміни і доповнення до навчальних планів. Як зазначається в пояснювальній записці до плану, відповідні корективи вносяться з метою посилення професійно-педагогічної підготовки студентів, щоб студент отримав відповідні знання і навички, необхідні йому для роботи в школі як спеціалісту з даного предмета, як вихователю дитячого колективу, а також з метою звільнення студентів від обов'язкових аудиторних занять з таким розрахунком, щоб студент мав достатній час для самостійної роботи. Соціально-економічний цикл залишається щодо складу дисциплін без змін. Вносяться лише корективи з метою ліквідації паралелізму в викладанні і відмова від класно-групової проробки лекційного

матеріалу. [682] З 1952 року соціально-економічний цикл мав таку структуру: основи марксизму-ленінізму (206 годин), лекцій (150 годин), семінарів (56 годин); політична економія (130 годин, 110 лекцій, 20 семінарів); діалектичний і історичний матеріалізм (112 годин, лекції 74 годин, семінарів 38 годин) [683].

Педагогічний цикл в системі професійної підготовки вчителя історії складався з педагогіки, історії педагогіки, шкільної гігієни і спецсемінару з педагогіки. З метою покращання практичної підготовки студентів-випускників педагогічна практика проводиться протягом восьми тижнів. В навчальному плані історичного факультету введено новий предмет - історіографію. [684]

Вінницький педагогічний інститут ім. М.Островського здійснював підготовку вчителів історії в 1951/52 навчальному році на історико-філологічному факультеті. Навчалось на факультеті 123 студенти. [685]

В складних умовах працювало історичне відділення. Як зазначається в звіті інституту, більшість дисциплін не забезпечені програмами або ці програми є в одному екземплярі. Так, програма з історії стародавнього світу є лише у викладача, до того ж ця програма не відповідає сучасним вимогам до вивчення цієї дисципліни. [686]

Така ж ситуація з новою історією, програмою з методики викладання історії. Так, наприклад, в програмі з методики історії багато уваги приділяється історії розвитку методичної думки в історії Росії, але майже нічого не сказано про роль революціонерів-демократів в розвитку історичної думки. Мало приділяється уваги методичним темам,

які безпосередньо готують студентів до практичної роботи в школі. [687]

Як результат - в організації викладання курсу методики історії студенти-практиканти мають труднощі в практичній реалізації підходів до викладання історії і особливо Конституції.

Важливим аспектом педагогічної підготовки студентів-істориків у Вінницькому педагогічному інституті була організація діяльності майбутніх учителів в напрямку спостереження за власним досвідом, формування умінь аналізувати і узагальнювати свій досвід, вести педагогічний щоденник. [688]

Методичну підготовку вчителів історії на історичному факультеті Київського педагогічного інституту забезпечувала кафедра методики викладання історії і Конституції СРСР. Як свідчить звіт кафедри за 1951/52 навчальний рік [927], в основу роботи викладачів були покладені ідеологічні і політичні питання життя країни і, звичайно, робота Сталіна "Марксизм і питання мовознавства". Тому цей навчальний рік став роком кардинальної перебудови змісту і методики викладання курсу, результатом якої було створення нового навчального плану. На курс методики виділялося 170 годин і викладався він на III курсі. Для студентів II курсу викладався факультативний курс методики. В літню сесію 1952 року було проведено екзамен з методики викладання історії та Конституції СРСР. З 35 студентів 12 склали на відмінно і добре.

На II курсі проведено залік з методики. Зміст лекційного курсу з методики був предметом обговорення на

кафедри, особливо питання методології. Наскільки ідеологізований був курс можна судити із звіту кафедри, де вказується, що до лекції за темою "Історія як предмет в школі" були включені питання про роль мови в історії суспільства, а до лекції про вивчення питань культури на уроках історії були внесені доповнення і висновки з роботи Сталіна "Марксизм і питання мовознавства" про те, що мова і культура є процесом внутрішнього розвитку слов'ян і руського народу і не могла бути занесена ззовні [928].

Кафедра методики викладання історії та Конституції СРСР здійснювала керівництво педагогічною практикою студентів III-IV курсів. Як вказується в звіті, практика в 1951/52 навчальному році проходила по-новому.

Педагогічна майстерність в галузі викладання історії набувається студентами в процесі вивчення історичних курсів, шкільних програм, підручників та курсу методики викладання історії. Лише поєднання всіх цих елементів забезпечує підготовку справжнього повноцінного викладача історії радянської школи. Професійний інтерес до педагогічної практики на історичному факультеті досить високий.

До історичного факультету були прикріплені школи м. Києва, які забезпечені кваліфікованими вчителями історії і де студенти з задоволенням набували практичних умінь вчителя. Хоча від самих студентів часто залежить, як вони проводять практику і що вони для себе як спеціаліста взяли від педагогічної практики.

Серед недоліків в проведенні педагогічної практики зазначається однотипність уроків студентів-практикантів. Як правило, це уроки комбінованого типу. Студенти з труднощами визначають основну ідею уроку, його мету, до кінця не вміють аналізувати урок, залишають поза увагою виховні аспекти уроку. Тому при викладанні курсу методики необхідно більше уваги приділяти цим аспектам на лекційних, семінарських і практичних заняттях. [929]

Кафедра методики проводила дослідження ряду проблем методичної науки. Так, доцент І.Наулко працював над темою "Методика викладання Конституції в школі", доцент Д.Скуратовський над темою "Повторення як засіб поглиблення і зміцнення знань з історії". На кафедрі працював науковий гурток, який об'єднував 13 студентів ідеями впровадження методики викладання історії в школі.

Робота історичного факультету Київського педагогічного інституту в 1952/53 навчальному році характеризувалась певними здобутками в справі професійної підготовки студентів і кадрового забезпечення шкіл вчителями історії. На думку декана, факультет мав всі необхідні умови для роботи. Дві кафедри історії СРСР і загальної історії забезпечували фахову підготовку студентів. Два кабінети, які працювали в другу зміну, в основному забезпечені літературою, наочними посібниками.

На початку року на історичному факультеті навчалось 104 студенти, з них на першому курсі - 51; на другому - 75, на третьому - 33 і на четвертому - 35 осіб. [930]

Таблиця 4.10.

Виконання навчального плану з курсів і профільючих дисциплін на історичному факультеті [931]

Курс	Дисципліна	План		Виконано	
		лекцій	практ.	Лекцій	практ.
I	Історія стародавнього світу	136	104	140	108
	Історія СРСР	104	136	114	136
II	Історія середніх віків	178	204	180	172
	Історія СРСР	136	204	132	180
	Історія України	40	84	42	84
III	Історія нового часу	150	56	150	56
	Нова історія країн Сходу	22	—	22	—
	Історія СРСР	76	56	76	56
	Історія України	47	25	53	25
	Спецкурс з історії	40	—	30	—
IV	Історія нового часу	100	36	100	36
	Нова історія країн Сходу	114	—	114	—
	Спецкурс з історії	60	—	64	—
	Спецсеминар з історії	—	40	—	40

Як свідчать дані таблиці, навчальний план виконувався майже повністю. Педагогічну практику студентів забезпечували методисти Наулко, Дегтярюк, Мірошніченко, Скуратовський. Відповідно до інструкції студенти III курсу

проводили як мінімум 4 уроки, а студенти IV курсу - 6 уроків з історії. З 35 студентів IV курсу педпрактику склали на "відмінно" - 24 і "добре" 11 чоловік. Студенти III курсу на "відмінно" - 27 і "добре" - 6 чоловік [932]. Серед недоліків в практиці студентів визначалась недостатня методична підготовка практикантів до використання на уроках наочних посібників і роботи з історичною картою.

Центром зосередження всіх форм політико-виховної роботи серед студентів історичного факультету була академічна група. [933] Всі факультетські організації спрямовували свою роботу на формування професійних якостей майбутнього вчителя історії. [934]

Таблиця 4.11.

Результати весняної сесії на історичному факультеті [935]

Курс	Кількість студентів	Склали екзамени на					% успішності
		"5"	"5" і "4"	"4" і "3"	"2"		
I	51	13	38	—	—	100	
II	75	10	61	2	2	97,3	
III	33	4	25	3	1	97	
IV	35	8	16	11	—	100	
Разом	194	35	140	16	3	98,4	

Отже, дані таблиці свідчать про те, що на факультеті студенти добре підготувались до сесії і успішно її склали.

Початок 50-х років в роботі історичних факультетів був позначений необхідністю ґрунтової переробки навчальних

планів, як по відношенню до фахової, так і педагогічної, і особливо, методичної підготовки. Така перебудова, на думку директора Київського педагогічного інституту І.Золотоверхого, яку він висловлював в листі до заступника міністра освіти Русько А.Н. від 20 листопада 1953 року, повинна відбуватись в напрямку покращання практичної підготовки студентів до навчально-виховної роботи в школі. З метою посилення педагогічної підготовки майбутнього вчителя необхідно ввести в навчальні плани курс дитячої психології, школознавства, а також факультативні курси педагогічного спрямування, термін проходження педагогічної практики збільшити до 6 місяців.

Нові навчальні плани повинні бути стабільними і не змінюватись щорічно. В навчальних планах історичного факультету мають бути закладені умови для реальної організації самостійної роботи студентів. Для цього потрібно, щоб тижневе навантаження на студентів не перевищувало 30 годин. [936]

Річний звіт про роботу педагогічних вузів в Україні за 1951/52 навчальний рік засвідчує, що на цей час в Україні працювало 27 педагогічних, 20 самостійних учительських інститутів і 13 учительських інститутів при педінститутах. [689] Більшість педагогічних інститутів мали історичні факультети чи відділення, що готували вчителів історії для школи. До речі, на історичні відділення набори проводились в умовах конкурсу.

Психолого-педагогічна підготовка вчителів історії здійсню-валась кафедрами педагогіки і психології. Вирішення питань, пов'язаних з фізіологічним вченням акад. Павлова про вищу нервову діяльність, внесло суттєві зміни в

навчальну роботу кафедр педагогіки. Перегляд навчальних планів і програм, підручників з педагогіки і психології в світлі вчення Павлова стали ознакою дня. Більш того, кафедри педагогіки і психології педагогічних і учительських інститутів розробили методику викладання окремих тем педагогіки і психології в світлі вчення Сталіна про мову.

Для студентів було організованого постійно діючий семінар "Павловські читання", де майбутні педагоги засвоювали вчення, про вищу нервову діяльність. [690] У своїх лекційних заняттях на семінарах викладачі педагогіки і психології проводили ідеї вчення Сталіна про співвідношення мови і мислення, про пізнавальну роль мови в навчальному процесі.

Студенти працювали в спецсемінарах, виступали на конференціях, що активізувало їх самостійну пізнавальну діяльність.

Кафедри психології переглянули спеціальну літературу по курсу, викрили недоліки і помилки марровського характеру в трактуванні ряду питань. В світлі вчення Павлова висвітлювались теми: "Здібності" і "Темперамент", "Відчуття". Розділ "Психологія мови" висвітлювався відповідно вчення про другу сигнальну систему. [691]

Педагогічна практика як важлива складова частина професійної підготовки вчителя історії проходила організовано і на належному рівні. На II курсі студенти проходили практику без відриву від навчання з виховних питань і питань діяльності дитячого колективу. Пробні уроки показали хорошу педагогічну підготовку студентів-істориків. [692]

Аналіз рівня знань студентів-істориків з фахових та педагогічних дисциплін на основі вивчення звітів Державних екзаменаційних комісій за 1952 рік свідчить, що випускники не змогли виявити рівень методичної підготовки в зв'язку з тим, що в білетах відсутні питання з методики викладання історії. [693]

В системі прийому абітурієнтів на історичні факультети педагогічних вузів на початку 50-х років склались певні умови, які базувались на відповідних правилах вступу до інституту. Так, в Кам'янець-Подільському педагогічному інституті проводились "Дні відкритих дверей", на яких завкафедрами, декани, викладачі проводили бесіди і зустрічі з випускниками шкіл, розповідали про роботу історико-філологічного факультету, про педагогічну професію. В інституті були організовані зустрічі з вчителями історії міста та області. [694] На історичну спеціальність історико-філологічного факультету було зараховано 25 студентів. На вступних іспитах з історії народів СРСР абітурієнти виявили такі знання: на відмінно - 14,3%, добре - 52,8%, посередньо - 31,8%, незадовільно - 1,1%. [695]

Проблема прийому абітурієнтів успішно розв'язана на історичному факультеті Ніжинського педагогічного інституту ім. М.В.Гоголя. На історичному факультеті конкурс був 3 особи на місце. В лави студентів потрапили найбільш підготовлені. [696]

В умовах централізованого розподілу випускників інститутів на роботу в школи молоді вчителі мали гарантовану роботу. Так, випускники Київського педагогічного інституту ім. О.М. Горького в 1951 - 52 навчальному роках були направлені на роботу вчителями

історії в Дрогобицьку область - 19 осіб, в Рівненську - 22, Вінницьку - 4, Київську - 9. [697] А в цілому на історичному факультеті навчалось на кінець року 206 студентів. [698]

Значне місце в системі професійної підготовки вчителів в столичному педвузі посідала робота з підготовки вчителів, окрім основної спеціальності, ще й додаткової.

Таблиця 4.12.

Перелік додаткових спеціальностей, які отримували студенти в Київському педагогічному інституті

Назва спеціальності	Кількість студентів
1 вчитель логіки в середній школі	281
2 вчитель психології	143
3 вчитель фізичної культури	79
4 вчитель малювання і креслення	47
5 вчитель співів і музики	35
6 вчитель стенографії	27
7 вчитель іноземних мов	55
Всього	667

Студенти історичного факультету отримували такі додаткові спеціальності: логіки - 38 особи, психології - 32, іноземних мов - 35, фізкультури - 9, малювання і креслення - 4, співів і музики - 12. Всього - 120. [700]

Отримали право викладати предмети не всі, а ті хто успішно пройшов курс навчання і склав відповідні іспити. Так, вчителі історії отримали право викладати : психологію - 32 особи, логіку - 28, фізкультуру - 6. Всього - 66 студентів [701] .

У справі професійної підготовки вчителя історії в педагогічному вузі значна увага приділялась рівню знань студентів з ідеологічних, фахових педагогічних дисциплін, а також практичного уміння організувати і провести урок. Проведення екзаменаційних сесій - це важливий етап в навчальній підготовці майбутніх спеціалістів.

Таблиця 4.13.

Успішність студентів історичного факультету
Луцького педінституту 1951/52 навчальному році [702] [703]

1 курс, історичне відділення, зимова сесія					
	ВСЬОГО студентів	5	4	3	2
Дисципліна					
Психологія	27	3	24	—	—
Історія СРСР	27	9	18	—	—
Російська література	27	7	20	—	—
Всього		19	62	—	—
2 курс, історичне відділення, зимова сесія					
	ВСЬОГО студентів	5	4	3	2
Історія середніх віків	28	9	19	—	—
Історія СРСР	28	9	19	—	—
Російська література	28	7	21	—	—
Педагогіка	28	12	16	—	—
Всього		19	62	—	—

Рівень знань студентів досить високий з усіх дисциплін. Це стосується не лише сесій, а й державних екзаменів.

Таблиця 4.14.

Результати державних екзаменів на історичному відділенні

[704]

Дисципліна	Всього студентів	5	4	3	2
Основи марксизму ленінізму	28	14	11	—	—
Історія СРСР	28	14	13	—	—
Історія середніх віків	28	15	11	—	—
Педагогіка	28	12	13	—	—

Велику роль в організації практичної роботи студентів у їх професійному становленні відіграють навчальні кабінети кафедр і бібліотек. Так, в Харківському педінституті робота кабінетів і бібліотек спрямована на створення всіх необхідних умов для продуктивної роботи студентів. Систематизація джерел, постійні виставки, дискусії стали нормою роботи цих допоміжних структур інституту. [705] В кабінетах педагогіки, історії студенти працювали з літературою, журналами, документацією, а також тут проходили заняття практичного характеру.

Історико-філологічний факультет Полтавського педінституту, його історичне відділення, на 1. 7. 1952 року нараховувало 117 студентів. [706] Робота факультету здійснювалась за єдиними планами і програмами.

В 50-х роках в Україні склалась певна система заочного навчання. Перед суспільством ставились завдання, які пов'язані з підвищенням вимог до рівня навчання і виховання трудових резервів, тому гостро постало питання про організацію заочного навчання молоді.

Органами управління було визначено плани прийому до педвузів працівників профтехосвіти. Так, прийом на заочне відділення історичного факультету мав здійснюватись у таких обсягах: Сталінський педінститут - 9 осіб; Ворошиловградський - 25; Вінницький - 8; Харківський - 10; Дніпропетровський - 10; Полтавський - 5; Житомирський - 3; Запорізький - 3; Миколаївський - 5; Сумський - 3; Кіровоградський - 2; Львівський - 3; Чернігівський - 3; Одеський - 4. [707]

Викладачі загальноосвітніх предметів навчальних закладів трудових резервів приймалися на рівних умовах з учителями масових шкіл.

Професійна підготовка вчителів історії в педагогічних інститутах України на 20. 11. 1953 року здійснювалась у Вінницькому, Ворошиловградському, Дрогобицькому, Житомирському, Кам'янець-Подільському, Київському, Кіровоградському, Луцькому, Львівському, Ніжинському, Одеському, Полтавському, Сталінському, Станіславському, Сумському, Харківському педінститутах [708]. На історико-філологічних факультетах названих педагогічних інститутів проводилась підготовка вчителів історії для загальноосвітніх шкіл.

Практично учительські інститути вже не готували вчителів історії, тим більше, що вони реорганізовувались у педагогічні інститути.

Система заочного навчання і підготовки вчителів історії в Україні в середині 50-х років спрямовувалась на кадрове забезпечення вчителями середньої школи. Навчальний план зі спеціальності "історія", затверджений Міністром вищої освіти СРСР Столетовим (4.06.1955 р.), готував учителів історії 5 років і мав такі основні предмети : Історія КПСР

100 годин; політична економія - 46; історичний і діалектичний матеріалізм - 46; психологія - 20; педагогіка 36; історія педагогіки -24; археологія - 20; історія стародавнього світу - 90; історія середніх віків - 98; історія нового часу - 186; нова історія країн Сходу - 52; історія СРСР - 306; спецсемінар з історії - 44; основи Радянської держави і права - 26; методика викладання історії і Конституції СРСР - 36; література - 64. [709]

З метою поліпшення роботи студентських наукових товариств у педінститутах з 1953 року проводився конкурс на кращу студентську наукову роботу з питань виховання. Встановлювалися премії для кращих робіт. Так, встановлювалися три перші премії по 1000 карбованців кожна. [710] Відзначались роботи і моральними стимулами.

Міністерство освіти України в 1952/53 навчальному році внесло корективи в навчальні плани історичних факультетів. Педагогічна практика в піонерських таборах тривала 7 тижнів. У зв'язку з скороченням на 3 тижні 4-го семестру на історичних факультетах вносились певні зміни.

1. Скорочувалась загальна кількість годин: з іноземної мови - 6 годин ; з фізичного виховання - 9 ; з спецпідготовки - 3 ; з педагогічної практики без відриву від навчання - 12 ; з російської літератури - 6 ; з

методики викладання історії і Конституції СРСР і УРСР - 6 ; з педагогіки - 4 .

2. Перенесено на 5 - й семестр з курсу історії СРСР - 18 годин ; з курсу "Основи Радянської держави і права" - 18 годин.

3. Перенесено на 6 - й семестр з курсу історії України - 14 годин.

4. Прийом екзаменів розпочато 14 травня і закінчено в червні 1953 року [711].

В системі професійної підготовки вчителів історії, як і інших спеціальностей, важлива увага приділялась питанням піднесення культури мови студентів і викладачів та додержання мовного режиму у вищому навчальному закладі.

Ввести на історичному факультеті курси української або російської (або обох разом). Перед державними екзаменами на випускних курсах провести диктант [712] .

В положення про єдиний режим грамотного письма і культуру мови в педвузах сказано, що кожен викладач, яку б дисципліну він не викладав, повинен бути зразком для студентів, володіти бездоганно точною, виразною і ясною мовою (усною чи письмовою). Готуючись до лекції чи практичного заняття, кожен викладач повинен продумати чи підготувати точні формулювання висновків питань та обов'язкових до включення в конспект студентів матеріалів. Адже це важливий компонент і для практичної підготовки студентів.

Під час лекцій та практичних занять імена, терміни, спеціальні вирази, дати записувати на дошці з наголосами, що постійно привчало студентів грамотно і красиво писати на

дощі, усвідомлювати етимологію та правопис нових для них слів, користуватися словниками.

Неухильно вимагалось від студентів виразних, точних, вірно побудованих, викладених за чітким планом відповідей, вказувалося на логічне порушення норм літературної мови, перевірялося чи розуміє студент значення вжитих ним під час відповіді слів. [713]

Так, на 1953 рік Міністерство освіти УРСР встановило такі планові цифри прийому абітурієнтів за спеціальністю "історія". [714] Всього набір на історичні факультети в 1953 році становив на стаціонарі 400 осіб, на заочному відділенні 800/325 (разом 1125). Всього - 1525. [715]

Із учительських інститутів лише Чернівецький учительський інститут мав набір 25 студентів стаціонару і 25 студентів заочного відділення. [716]

Загальна цифра набору в 1953 році складала 1575 студентів - істориків.

Робота Полтавського педагогічного інституту, його історичного факультету в справі підготовки вчителів історії для школи проводилась в напрямку активізації діяльності в академічних групах щодо виховної роботи: проведення політгодин, бесід про навчання в групі. Агітатори в групах вивчали роботу, поведінку, ставлення студентів до навчального процесу, домашні умови, оточення, в якому студент перебуває поза інститутом. [717]

Діяльність студентських масових організацій була спрямована на допомогу дирекції і парторганізації інституту в поліпшенні навчально-виховної роботи серед студентів. Комітет комсомолу, профком займалися питаннями самостійної роботи студентів, підготовкою до семінарських занять, до

екзаменаційних сесій. Ці питання розглядались на факультетських зборах і в комсомольських групах. [718]

Різноманітні форми організації впливу на студентські академічні групи історичного факультету проводили і в Сумському педінституті. Однією з найвпливовіших форм політико-виховної роботи з студентами були політзаняття. Керівниками політзанять були викладачі, пов'язані з групами по академічній роботі, що давало можливість пов'язувати всі обговорювані питання з життям групи. Для керівників перед кожним заняттям проводились інструктивні доповіді. Студенти готувались до політзанять самостійно, працюючи з відповідною літературою. З боку партбюро і дирекції здійснювався систематичний контроль за політзаняттями. Роботу по вихованню студентів в академічній групі проводили агітатори, які здійснювали контроль за діяльністю академічної групи. В свою чергу, партбюро контролювало роботу агітаторів. [720]

Історико-філологічний факультет Ніжинського педагогічного інституту в 1952/53 навчальному році почав перебудову своєї роботи. Конференції, засідання, дискусії, семінари і т.д. переважували педагогічний процес формування вчителя. Кафедри історії складали плани перебудови викладання по всіх курсах і предметах. В обговоренні стенограм лекцій основна увага зверталась перш за все на те, як викладачі перебудували свою роботу в світлі історичних праць і рішень. [721]

Важливою ознакою роботи історичних факультетів в 1952-53 навчальному році було розгортання цілої низки заходів, пов'язаних з 300-річним ювілеєм возз'єднання України з

Росією. Кафедри історичного факультету Київського

педагогічного інституту ім. О.М.Горького розробили ряд заходів, пов'язаних з відзначенням цієї події. Запланували спецкурс з історії визвольної війни 1648-1654 років. Збільшено кількість годин на вивчення подій війни 1648-1654 років. [722]

Аналіз архівних джерел, звітів про роботу історичного факультету в 1954/55 навчальному році дав підстави стверджувати, що історичний факультет продовжував, як і раніш, вирішувати завдання, пов'язані з кадровим забезпеченням школи вчителями історії. Радикальних змін не відбувалось і на факультеті, його кафедри історії СРСР і загальної історії забезпечували історичну фахову підготовку відповідно до навчального плану. На початку року на історичному факультеті 227 студентів, в тому числі на 1 курсі - 51, на 2 - 53, на 3 - 50, на 4 - 73. [937]

Знову переглядались програми, зміст лекційних і практичних курсів історії, знову реформаторська робота по удосконаленню вузівської історичної освіти велась під контролем партійної організації. [938] В організації семінарських занять викладачі спрямовували свої зусилля на формування у студентів елементарних навичок реферування історичних документів, уміння самостійно опрацьовувати окремі питання на основі вивчення певного кола документів і літератури і оформляти їх як доповіді. Щоб сформувати у студентів інтерес і навички самостійної роботи в навчальних кабінетах були організовані щоденні вечірні консультації викладачів з студентами 1 курсу була проведена робота по ознайомленню з методикою самостійної роботи, організовано бесіди з відмінниками для обміну досвідом. Спеціально було виділено приміщення і необхідна література для самостійної

роботи студентів - випускників. Виховна робота на факультеті проводилась за вже налагодженою системою постійного контролю і активного включення кожного студента в громадську роботу.

Професійну підготовку в 1955/56 навчальному році на історичному факультеті Київського педінституту здобував 201 студент: на 1 курсі 51, на 2 - 50, на 3 - 51, на 4 - 49 студентів. [939]

Проблеми професійної підготовки вчителів історії в умовах роботи історичних факультетів педінститутів досить гостро стали на початку 50-х років. Низький рівень фахової, педагогічної, методичної і в цілому професійної підготовки майбутніх вчителів історії зумовив те, що партійні органи поставили питання про реорганізацію мережі історичних факультетів у педінститутах. Відділ науки ЦК КПУ поставив питання про передачу державним університетам справи підготовки вчителів-істориків, які до цього готувались в педінститутах. Пропонувалось залишити історичні факультети лише в трьох педінститутах : Ніжинському, Сталінському, Кримському. [723]

Міністерство освіти в своєму листі вважає недоцільним проведення цього заходу, відстоюючи право історичних факультетів педінститутів готувати вчителів історії для середньої школи. Аргументи були такими:

1. Як показав досвід, вищі педагогічні навчальні заклади забезпечують кращу підготовку кадрів вчителів-істориків, ніж університети, бо дають їм більш ґрунтовну професійну підготовку. Протягом 4 років навчання педвузи забезпечують необхідну для вчителів історії спеціальну кваліфікацію, а тому немає ніякої потреби збільшувати

термін підготовки вчителів історії до 5 років в університетах.

2. Вартість підготовки в педінституті одного студента історичного факультету складає 5852 карбованці на рік, тоді як в університеті 8678 карбованців. Тобто, загальна вартість чотирирічної підготовки вчителя історії в педінституті складає умовно 23400 карбованців, а п'ятирічної в університеті - 43390 карбованців. Отже, за умови передачі університетам підготовки вчителів історії, витрати на їх підготовку зростуть на 19990 карбованців. Якщо ж врахувати, що на історичному факультеті навчається 2217 студентів (1955 рік), додаткові витрати досягнуть 44 мільйони 317 тисяч 830 карбованців. [724]

Міністерство освіти в листі просить ЦК затвердити мережу історичних факультетів при педінститутах. Листи до ЦК КПУ направлялись майже від усіх педінститутів, де були історичні факультети, з проханням залишити за педінститутами справу професійної підготовки вчителів історії. [864] Державне регулювання розподілом випускників історичних факультетів педвузів і держуніверситетів УРСР дало можливість направити на роботу до шкіл всіх областей в 1955/56 навчальному році у V - VII класи 145 вчителів (заявка теж 145) , а на посади вчителів історії VIII - X класів - 804 молодих спеціалістів при заявці 196. [865] Майже по всіх областях для старших класів випуск вчителів історії був надлишковим. В той же час кількість вчителів історії, які не мали спеціальної освіти, становила : для V - VII класів - 3296 осіб, для VIII - X класів - 1359 осіб. [866] Як бачимо, потреба в учителях історії була досить гострою.

Заочні відділення педінститутів не могли охопити всіх бажаючих здобути вищу освіту. Тому в 1955 році було відкрито заочні відділення історії в Київському, Харківському, Одеському, Львівському, Ужгородському та Чернівецькому університетах. [725]

Середина 50-х років у роботі кафедр історії була відзначена значною реорганізацією. У відповідності до наказів Міністра вищої освіти СРСР, в педагогічних інститутах проходив процес закриття кафедр історії СРСР і загальної історії і включення предметів, які викладались на цих кафедрах, до складу кафедр марксизму-ленінізму [726] або створювались просто кафедри історії. [727] Кафедра педагогіки, психології, дошкільної педагогіки об'єднували в одну кафедру педагогіки і психології. [728] Йшов процес укрупнення і реформації в роботі кафедр.

Друга половина 50-х років у роботі педінститутів України відзначалась певною перебудовою в справі підготовки кадрів для середніх шкіл. Це повною мірою стосується і справи професійної підготовки вчителів-історії. Відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР від 18 серпня 1956 року "Про заходи по підвищенню якості підготовки вчителів загальноосвітніх шкіл" з метою підвищення якості підготовки вчителів 5 - 10 класів загальноосвітніх шкіл, покращання їх політехнічної підготовки з 01.09.56 р. педінститути, які готують вчителів широкого профілю, переводяться на п'ятирічний термін навчання. [729]

Міністерство вищої освіти СРСР у наказі № 555 від 3 липня 1956 року вводить викладання історії КПРС, політекономії, діалектичного і історичного матеріалізму у вищих навчальних закладах. [729]

У навчальному плані з спеціальності вчитель української мови, літератури, історії на 1956 рік з терміном навчання 5 років, на суспільні дисципліни відводилось 504 години, на психолого-педагогічні - 210 годин, на методичні - 72 години. [731]

Важливим елементом професійного становлення вчителя історії є педагогічна практика в школі, особливо для студентів 4 курсів. Були розроблені вказівки про організацію і проведення педагогічної практики студентів 4 курсів на робочому місці вчителя і класного керівника. Основні завдання педагогічної практики студентів 4 курсу полягають в тому, що завершальна педпрактика проводиться в умовах, які дозволяють студентам - практикантам здійснювати на робочому місці вчителя самостійну, різноманітну навчально-виховну, зокрема позакласну і позашкільну роботу з учнями.

Педагогічна практика повинна виявити ступінь озброєності студента потрібними для викладача теоретичними знаннями, а також методичним умінням до самостійної навчально-виховної роботи в школі.

Основними принципами організації практики були:

1. Педагогічна практика проводиться як у міських, так і в сільських школах.
2. Розподіл студентів здійснюється у березні - травні попереднього навчального року.
3. До одного класу прикріплюється один студент-практикант.
4. Педпрактика студентів повинна починатись 25 серпня з участі в серпневих районних (міських) нарадах учителів, а також з участі їх в роботі педрад і методичних предметних комісій напередодні занять у школах.
5. Педпрактика проводиться у

школах протягом усієї першої чверті, тобто з 1 вересня до 6 листопада.

В основні обов'язки студента - практиканта входило:

1. Студент-практикант приступає до проведення уроків історії за розкладом з самого початку навчального року в класі до якого він прикріплений.

2. Студент-практикант повинен провести перші 3-4 уроки під безпосереднім керівництвом учителя і методиста інституту чи керівника групи практикантів і в присутності студентів даної групи. Зазначені уроки обов'язково обговорюються присутніми, оцінюються методистом чи керівником групи.

3. Після цього студент-практикант самостійно проводить викладання історії згідно з навчальним планом і розкладом уроків школи під систематичним наглядом методиста інституту і при постійній присутності в класі вчителя.

4. У своєму класі студент-практикант повинен виконувати всі обов'язки вчителя історії і класного керівника :

- проводити уроки і оцінювати знання учнів;
- проводити пізнавальну навчальну роботу з учнями;
- перевіряти і оцінювати домашні завдання;
- проводити індивідуальну роботу з учнями що відстають у навчанні, або мають незадовільну поведінку;
- організовувати виховну роботу з учнями ;

5. Студент-практикант за допомогою вчителя і класного керівника складає план своєї навчально-виховної роботи на чверть, а до кожного уроку складає конспект або розгорнутий план уроку.

6. Протягом практики студент повинен відвідувати у вільний від своєї роботи час уроки кваліфікованих вчителів

і в першу чергу свого, або спорідненого фаху (не менше 4-6 годин на тиждень).

7. Студент-практикант повинен проводити з учнями свого класу позакласну і позашкільну роботу і вести роботу серед батьків учнів щодо ознайомлення їх з педагогічними основами виховання дітей. Практикант має домагатися формування колективу класу, брати активну участь в громадському житті класу, проводити орггодини, вивчати умови, в яких живуть діти.

8. Студент-практикант повинен добре вивчити учнів свого класу і після закінчення педагогічної практики скласти на них психолого-педагогічні характеристики на підставі спостережень, бесід з учнями, відвідування їх вдома, тощо.

9. Кожен студент-практикант починаючи з четвертого тижня практики, повинен дати залікові уроки у визначені груповим керівником практики строки. Таких уроків кожен студент - практикант повинен дати не менше 6 в присутності методиста, керівника практики, учителя і студентів групи.

10. Протягом всієї педпрактики студент повинен бути в школі в середньому 6 годин, причому він не може залишати школу без дозволу групового керівника практики.

11. Кожен студент-практикант бере участь як учитель в засіданнях педагогічної ради школи, у зборах та нарадах вчителів, в роботі методичних комісій. За свою роботу практикант звітується на засіданнях педагогічної ради школи і подає письмовий звіт.

Керівництво педагогічною практикою покладається на директора інституту, кафедри спеціальних дисциплін або на кафедри методики, а також на деканів факультетів.

Кафедри педагогіки і психології відповідають за підготовку і проведення виховної роботи. Ці кафедри повинні консультувати студентів з питань застосування загальнопедагогічних принципів та методів навчально-виховної роботи в школі, а також з питань складання психолого-педагогічної характеристики учня.

Кафедри історії чи методики здійснюють - керівництво через групових керівників педпрактики, які виділяються з числа найбільш кваліфікованих викладачів спеціальних методик чи спеціальних дисциплін, що мають досвід роботи в школі, або з кращих вчителів середніх шкіл. До групового керівника педпрактики прикріплюється 12 - 15 студентів.

На групового керівника педпрактики покладається:

- надання студентам-практикантам консультацій;
- систематичний нагляд за проходженням студентами педагогічної практики і виконання ними плану роботи, у разі незадовільної роботи студента припинити його діяльність і внести певні корективи в роботу.

Груповий керівник здійснює роботу з організації та проведення залікових уроків, має бути присутнім на позашкільних і позакласних заходах, подає звіт кафедрам про проходження студентами педагогічної практики, повинен бути присутнім зі своєю групою на серпневих нарадах вчителів, на засіданні педради школи.

Школа, яка приймає студентів, її директор відповідають за проведення педагогічної практики студентів. Керівництво школи і вчителі створюють сприятливі умови для роботи і навчання студентів.

Класний керівник допомагає і контролює роботу студента практиканта. Директор школи має право заслухати звіт

студента - практиканта. Педагогічна рада школи разом з керівником групи оцінюють роботу студентів - практикантів. Кафедри інституту окремо обговорюють підсумки роботи студентів у школі і оцінюють їх роботу.

Такі вказівки до проведення педпрактики були своєрідною програмою і рекомендаціями щодо важливого етапу в професійно-практичному становленні майбутнього вчителя історії.

У 1957 році в Україні працювало 36 педінститутів, де на стаціонарному відділенні навчалось 31118 студентів, а на заочному 52832 студенти. Враховуючи навчально-методичну базу і рівень професорсько-викладацького складу, всі педінститути поділялись на три категорії: I категорія - Київський, Одеський, Харківський. II категорія Ворошиловградський, Запорізький, Кримський, Ніжинський, Полтавський. III категорія - решта 28 інститутів. Реформування роботи педінститутів у справі підвищення якості підготовки вчителів широкого профілю для загальноосвітніх шкіл полягало в тому, що студенти, навчаючись 5 років, отримують підготовку по двох і більше предметах. Так, на 1956/57 навчальний рік затверджено 7 педінститутів, які готували вчителів української мови і літератури та історії.

Нові профілі, на відміну від старих, передбачають підготовку вчителя не тільки для роботи по основній спеціальності, але і готують його до викладання інших, переважно споріднених дисциплін, що розширює політехнічну підготовку вчителя і створює кращі можливості для використання його в школі.

Історичний факультет давав кваліфікацію вчителя історії. Тепер історичні факультети об'єднані в історико-філологічні факультети, що готують вчителів української мови, літератури і історії.

На 1956/57 навчальний рік план розподілу молодих спеціалістів - вчителів історії на роботу до шкіл становив 800 осіб. [867] В УРСР в 1956 році працювало 11112 семирічних і 5734 середніх шкіл. [868]

Підготовка вчителів історії для V-X класів здійснювалась в педінститутах на історичних факультетах. У зв'язку з постановою Ради Міністрів СРСР від 18.08.1956 року № 1163 педінститути, які готують вчителів широкого профілю, переводяться на 5 - річний термін навчання. З 1956/57 навчального року в педінститутах УРСР на історико-філологічних факультетах готувались вчителі широкого профілю за спеціальностями: українська мова і література, історія ; російська мова і література, історія. [869]

Навчалось в педінститутах на історико-філологічних факультетах за спеціальностями українська мова і література, історія 1670 студентів, російська мова і література та історія - 1520 студентів [870].

Аналіз архівних матеріалів дає підстави говорити про кількісний і якісний склад вчителів історії в УРСР на 1956/57 навчальний рік.

У школах працювало 12541 вчителів історії в V-VII класах. З них 3741 вчитель мали . вищу освіту, 7298 незакінчену вищу освіту, 1502 мали середню і незакінчену середню освіту. У VIII-X класах працювало 9765 вчителів історії. З них 8 612 мали вищу освіту, 1082 - незакінчену вищу освіту, середню і незакінчену середню освіту мав 71

вчитель історії [871]. Як видно з наведених вище цифр, проблема забезпечення кваліфікованими вчителями історії стояла досить гостро як для середніх, так і для старших класів загальноосвітньої школи. Тому в 1957/58 навчальному році при заявці 151 вакансії вчителя історії виділено для задоволення потреби в педагогічних кадрах вчителів історії 327 місць. [872] Але реально було виконано план на 251 місце вчителя історії. [873]

Важливе значення в справі методичної підготовки вчителів історії надавалось проблемі формування умінь практичного використання можливостей кіно як одного з активних засобів педагогічного впливу в навчально-виховному процесі. Перед майбутніми вчителями стоїть завдання методично підготувати себе до використання кіно як одного з наймогутніших засобів духовного впливу, навчання і виховання. Ще постанова від 16. XI. 1947 року Ради Міністрів СРСР орієнтувала вищу педагогічну школу на запровадження учбової і наукової кінематографії в навчальному процесі.

Досвід роботи вчителів історії показує можливості кіно в яскравих образах відтворити картини історичного минулого та силу емоційного впливу кіно на учнів. Тому методична, технічна підготовка вчителя є головним завданням курсу "Учбово-виховне кіно", який запроваджувався на історичному факультеті в обсязі 36 годин (8 лекцій і 28 лабораторних занять).

Тематичний план мав такий вигляд:	лекції	лабораторні
1. Педагогічна цінність кіно.	Його	
виразні і технічні можливості.	2	16
2. Основа проєкції та її технічні		

частоти.	2	16
3. Методичне застосування кіно в навчально-виховній роботі школи.	4	12

Зміст курсу мав на меті : познайомити майбутніх вчителів з природою та можливостями кіно; всебічно розкрити його педагогічну цінність ; вивчити принципи дії, будову і правила використання всіх видів шкільної проекційно-звукової і звуковідтворюючої апаратури ; забезпечити набуття студентами практичних навичок роботи з цією апаратурою ; познайомити студентів в теорії і на практиці з методикою і організацією застосування кіно в навчально-виховній роботі школи, звертаючи при цьому особливу увагу на використання кіно в справі ідейно - політичного виховання і політехнічного навчання учнів ; дати характеристику учбово-виховних кінофільмів, діафільмів і діапозитивів; - навчити студентів аналізувати учбові, науково - популярні, документальні кінофільми, а також діафільми і діапозитиви; - забезпечити набуття навичок у складанні необхідної для школи методичної документації по анотації і педагогічній оцінці кінофільмів і діапозитивів.

Проблеми українізації педагогічних вузів в Україні в середині 50-х років були предметом серйозного обговорення на різних рівнях від ЦК КПУ до Міністерства освіти.[732] Важливим етапом в подальшому удосконаленні шкільної історичної освіти і підготовці вчителів історії були відповідні пропозиції Міністерства освіти УРСР. Так, в листі Міністра освіти УРСР І. Білодіда вказувалось, що в шкільну систему історичної освіти вносяться такі корективи: - в IV класі пропонується зняти вивчення історії СРСР як

самостійного предмета для того, щоб необхідні знання з історії СРСР учні одержували на уроках читання. [733]

За умови запровадження 11 - річного терміну навчання в середній школі, при якому загальним і обов'язковим було б 8 - річне навчання, вносяться такі пропозиції щодо зміни системи вивчення історії в V - XI класах :

1. У V - VI класах дати скорочений курс історії стародавнього світу і середніх віків.

2. У V - VIII класах ввести пропедевтичний курс історії СРСР з елементами нової історії. У VIII класі ввести курс історії України.

3. У IX - XI класах вивчати систематичний курс історії СРСР, УРСР, нової і новітньої історії, Конституції СРСР з елементами Радянського права.

Були пропозиції, щоб курс історії СРСР вивчався в V - VII класах, історії УРСР в VIII, історії стародавнього світу в IX, історії середніх віків в X, нової і новітньої історії в X - XI класі, Конституція і Основи радянського права в XI класі. Тобто, щоб учні, які закінчують 8 класів, знали історію СРСР і УРСР. [734]

У зв'язку з цими змінами вносились корективи в систему підготовки педагогічних кадрів, в тому числі і істориків, яка повинна була забезпечувати якісну підготовку вчителів, особливо в галузі їх практичної, професійної і політехнічної підготовки. З метою покращання практичної підготовки майбутніх вчителів і посилення зв'язків з школою необхідно кожному педвузу мати одну - дві базові школи, підпорядковані директору інституту. У навчальні плани інститутів вносились зміни, які забезпечували тісний зв'язок студентів з школами.

I курс. Практика з курсу психології. Робота студентів з учнями початкової школи.

II курс. Заняття в школі з курсу педагогіки. Студенти працюють помічниками класних керівників в V - VIII класах..

III курс. Позакласна і позашкільна педагогічна практика за навчальним планом. Протягом року студенти працюють в школі, палацах, клубах, інших позашкільних закладах.

IV курс. Педагогічна практика в школі. Студенти протягом року працюють помічниками класних керівників у IX - XI класах.

V курс. Педагогічна практика в школі з відривом від навчання на робочому місці вчителя і класного керівника.
[735]

Забезпечення навчальними програмами фахових кафедр історичних факультетів було в полі зору не тільки адміністрацій педінститутів, але і державних та партійних органів.

У зв'язку з підготовкою вчителів широкого профілю з спеціальностей : українська мова, література і історія; російська мова, література і історія Міністерство освіти включило до навчального плану курс історії УРСР обсягом 130 годин. Діючий проект програми 1952 року застарів і потребував корінної переробки.

До складання нового проекту програми Історія Української РСР для історичних факультетів у червні 1956 року був створений авторський колектив у такому складі : професор Ф.Є.Лось, доктор історичних наук П.А.Лавров, кандидат історичних наук К.Г.Гуслистый, кандидат історичних наук В.А.Дядиченко В.А. Проект програми був підготовлений в жовтні 1956 року і переданий на рецензування в університети

і педінститути. Автори доопрацювали проект, і в вересні 1957 року програма була рекомендована до друку у видавництві "Радянська школа". В серпні 1958 року програма вийшла з друку тиражем 2000 примірників.

Історико-філологічні факультети педінститутів забезпечували вчителями історії загальноосвітню школу. За розрахунками органів управління на 1956 р., нестача вчителів історії складатиме 500 педагогів.

Навчальні плани 1959 року педінститутів за спеціальністю українська мова, література і історія [736] та російська мова, література і історія [737] передбачала підготовку вчителя української мови, літератури і історії середньої школи (відповідно російської) з терміном навчання 5 років.

Майбутні вчителі мови, літератури і історії протягом 5 років мали вивчити блок суспільно-політичних предметів: історія КПРС - 220 годин, політекономія - 150 годин, діалектичний та історичний матеріалізм - 140 годин, основи атеїзму - 24 години; психолого-педагогічних дисциплін: логіка - 70 годин, психологія (загальна, дитяча, педагогічна) - 84, педагогіка - 120, історія педагогіки - 72, шкільна гігієна - 36. До цього блоку предметів можна віднести курс "Навчальне кіно"- 36 годин, спецсемінар з педагогіки або методики - 32, методика викладання історії - 68. З фахових історичних дисциплін вивчались : історія стародавнього світу - 150 годин, історія середніх віків - 160, історія нового часу - 260, нова історія країн Сходу - 90, історія СРСР - 420, історія Української РСР - 120, основи Радянської держави і права - 70.

Педагогічна практика без відриву від занять проводилась в 2 -7 семестрах. У 8 семестрі проводилась педагогічна практика в 5 - 8 класах і практика з виховної роботи в учнівських виробничих бригадах або піонерських таборах. В 9 семестрі педпрактику проходили студенти випускники в 9 - 11 класах як вчителі мови, літератури і історії.

Державні екзамени випускники складали з історії КПРС, української мови і літератури (або російської) за окремою програмою, історії СРСР, педагогіки з методикою викладання мови і літератури або історії (за вибором студента).

У початкових класах загальноосвітньої школи учні знайомились з історичними подіями на основі вивчення оповідань про історію Батьківщини. Звичайно, такі епізодичні, фрагментарні знання створювали певне підґрунтя для вивчення систематичного курсу історії. Тому в справі підготовки вчителів початкових класів особлива увага приділялась питанням методичної освіти майбутніх вчителів історії. В навчальному плані 1959 року з спеціальності педагогіка і методика початкової освіти передбачався курс методики викладання історії в 6 семестрі обсягом 34 години. Була розроблена програма з методики викладання історії в I-IV класах, яка рекомендувалась Міністерством освіти. Автор програми - доцент Київського університету І.П.Наулко. [738] В пояснювальній записці до програми вказувалось, що курс методики викладання історії в I-IV класах покликаний дати студентам практичні навички викладання історії в початкових класах. Це завдання здійснюється в процесі вивчення теоретичного курсу методики, пов'язаних з ним практичних занять та проходження практики в школі. Завданням викладання історії СРСР в I-IV класах школи є початкове

ознайомлення учнів з подіями минулого нашої країни в їх хронологічній послідовності. В процесі ознайомлення з історичними подіями учні дістають початкове уявлення про розвиток суспільного ладу і планові відносини.

Студенти педінституту, на думку автора програми, повинні засвоїти основні ідеї історичного матеріалу, що вміщений в книзі для читання та в програмах для початкових класів, ознайомитись з тим, які уявлення і поняття створюються у молодших учнів у процесі ознайомлення з історичним матеріалом. Слід зазначити, що в навчальному плані, окрім історії КПСР, інших історичних курсів для студентів за спеціальністю педагогіка і методика початкової освіти не передбачено. Програма методики викладання історії орієнтує студентів на те, що вони повинні засвоїти основні методи створення історичних уявлень, розбору і узагальнення історичних фактів, формування понять, навчитися застосовувати ці методи практично у всякій формі навчальної і позакласної роботи з молодшими учнями. Безперечно, що у викладанні історії значну роль відіграє пояснювальне читання, але було б великою помилкою обмежити вивчення історії лише читанням статей з підручника. Методи і прийоми вивчення історії перебувають в тісному зв'язку і залежності від її змісту. Досвід показує, що для успішного навчання історії необхідно застосовувати різноманітні методичні прийоми, розповіді, бесіди, роботу з наочними посібниками, проведення екскурсій тощо. Велику роль відіграє живе слово вчителя, його образи і емоційна розповідь. Основними методами викладання історії СРСР повинна бути розповідь вчителя, бесіда і читання статей підручника в класі і

вдома. Ось такі основні підходи до методики викладання були окреслені в пояснювальній записці до програми.

З 1956 року молодша школа норматизується підручником С.П.Алексеева і В.Г.Карцева "Історія СРСР". Навчальна книга для IV класу.

Практична підготовка студентів, на думку автора програми, повинна здійснюватись на практичних заняттях, що мають на меті навчити майбутнього вчителя визначити мету уроку, скласти план уроку, організувати самостійну домашню роботу учнів. Студенти повинні оволодіти методами проведення уроків - екскурсій. Найважливішою частиною, занять з методики є практична робота в школі. В процесі цієї роботи під керівництвом викладача студенти вивчають досвід роботи вчителя і використовують цей досвід під час проведення практичних занять.

Сама програма методики викладання історії, розрахована - на 40 годин, включає такі основні теми: 1. Вступ. (1 година);

2. Освітньо-виховні завдання і зміст початкового навчання історії. (5 годин); 3. Методи утворення історичних уявлень, розбору і узагальнення історичних фактів та формування історичних понять і ідей у молодих школярів (10 годин). 4. Організація і форма проведення навчальної і позашкільної роботи з історії в I-IV класах. (24 години)

Цікаво, що на практичні заняття відводилось 15 годин, а на лекції 25. Аналіз програми свідчить, що деякі аспекти, особливо практичних занять, можуть бути запозичені і до методики викладання історії в середній школі.

Підготовка вчителя історії в 40-50-і роки здійснювалась в досить складних умовах політичного, економічного,

духовного розвитку Радянського суспільства. Йшов пошук реальної моделі підготовки спеціаліста-вчителя, який би своєю працею закладав фундамент тих процесів, які відбувались в житті суспільства. І особлива роль на фоні широкої політизації суспільства надавалась вчителю історії.

Ідеологічна система народної освіти чітко виявлялась і в системі професійної підготовки вчителя середньої школи.

В цілому робота педагогічних інститутів, його історичних факультетів в цей період спрямовувалась на: відновлення, розширення та поновлення матеріально-технічної бази для поліпшення професійної підготовки майбутніх учителів історії;

удосконалення методів навчально-виховної роботи, подолання відриву навчання від життя, підвищення ідейно-наукового рівня навчання і виховання студентів інститутів;

подальше поліпшення науково дослідної роботи та підвищення рівня професійної підготовки викладацького складу історичних факультетів і інститутів в цілому;

вивчення досвіду роботи випускників-істориків та надання їм допомоги в організації вивчення учнями історії в середній школі;

- залучення студентів до участі в громадському житті факультету, інституту;

- формування елементів студентського самоуправління.

Звичайно, в цій складній роботі були певні успіхи, певні досягнення. Разом з тим мали місце і прорахунки, які негативно впливали на систему професійної підготовки вчителя історії.

40-50-і були позначені розвитком методики вивчення історії. Методика як галузь педагогічної науки, науково

визначилася, як система з відповідними принципами і постулатами про формування історичних знань в учнів. Зміни, що відбулися в кінці 50-х років в системі шкільної історичної освіти відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 8 жовтня 1959 року про деякі зміни в викладанні історії в школах сприяли розвитку шкільної історичної освіти і створювали передумови для вдосконалення професійної підготовки педагогічних кадрів. Відповідно до постанови історія в школі вивчалась в такому порядку:

4 клас - епізодичні оповідання з історії СРСР;

5-8 клас - історія Стародавнього світу (5 клас), історія середніх віків (6 клас).

7-8 клас - історія СРСР та нова і новітня історія зарубіжних країн;

9-10 клас - історія СРСР, нова і новітня історія зарубіжних країн.

В школах вивчалась історія України паралельно з курсом історії СРСР.

Нова структура курсів історії вимагала від учителя історії чіткого відбору фактів, удосконалення методики формування історичних понять.

РОЗДІЛ 5

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ В ШКОЛІ
СТУДЕНТІВ ІСТОРИЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ В 60^{*} -90^{*} РОКАХ

5.1. Фахово-методична підготовка студентів історичних факультетів в умовах пошуку оптимального змісту та організаційно-практичних форм навчання в 60-70-х роках

В 1961/62 навчальному році вчителів історії готували такі педагогічні інститути на історико-філологічних факультетах: Кам'янець-Подільський 253 студенти, Кримський - 214 студенти, Луганський - 136 студентів, Луцький - 336 студентів, Полтавський - 353 студента, Сталінський - 385 студента, Станіславський - 174 студенти. [739]

Відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 19 вересня 1956 року № 1172 "Про розширення мережі шкіл з викладанням ряду навчальних предметів у старших класах іноземною мовою" в Україні значно зросла кількість шкіл, у старших класах яких нова і новітня історія будуть викладатися іноземною мовою. На 1 грудня 1960 року в Україні таких шкіл було 97, а до 1965 року їх кількість мала зрости до 250 [740]. Для своєчасного забезпечення загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням кадрами вчителів історії, які викладатимуть історію в старших класах іноземною мовою, Міністерство освіти організувало з 1961/62 навчального року (в межах плану набору) підготовку таких вчителів при Київському педагогічному інституті іноземних мов за спеціальностями широкого профілю "Іноземна мова і історія". В 1961/62

навчальному році план набору становив: учитель історії (англійською мовою) - 40 осіб, учитель історії (німецькою мовою) - 12 осіб, учитель історії (французькою мовою) - 8 осіб. [741]

Початок 60-х років в роботі педагогічних інститутів позначився широким впровадженням в навчальний процес навчального кіно. Відповідно наказу міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР від 3.1.1960 року, були розроблені заходи з метою широкого використання засобів кінематографії в навчальній роботі. [742]

Кафедрам рекомендувалось звернути увагу на опрацювання таких проблем змісту та методики викладання історії середніх віків.

I. Праця і виробництво у феодальну епоху: а) феодальне помістя та його господарча і соціальна організація; б) селянська община, її внутрішня організація і роль в середньовічну епоху; в) цехове виробництво, його роль в економічному розвитку феодального суспільства; г) капіталістична мануфактура, її виникнення, організація праці та її роль в економічному прогресі. При вирішенні цих проблем необхідно викладачам більше приділяти уваги аналізу внутрішньої організації і розвитку сільськогосподарського і ремісничого виробництва, його техніки, знарядь праці, продуктивності праці та її значення в розвитку суспільства.

II. Генезис феодалізму в Європі і Азії.

III. Проблеми генезису капіталізму в Західній і Центральній Європі.

IV. Проблеми соціальної і визвольної боротьби народів Європи і Азії.

V. Історія феодальної держави.

VI. Історія церкви та реформаційного руху.

VII. Вивчення питань історії культури епохи Середньовіччя.

VIII. Загальні рекомендації до лекційного курсу історії середніх віків. [743], [744]

Такі рекомендації були своєрідною робочою програмою для викладача історії середніх віків. Кожна кафедра зобов'язана, керуючись цим документом, враховуючи конкретні можливості і творчі інтереси викладачів, організувати викладання історії середніх віків з урахуванням сучасних вимог до змісту і завдань курсу.

В 1962 році відповідно до наказу Міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР від 16.X.1962 року № 346 [745] в середніх школах проводиться робота по впровадженню в 1962/63 навчальному році нового предмета суспільствознавства. Курс суспільствознавства мав на меті забезпечити засвоєння учнями основ політичних знань, комуністичної ідейності та моралі, формування у них на основі марксизму - ленінізму і загальноосвітніх дисциплін наукового світогляду, виховання глибокої поваги до праці.

Звичайно, що вчитель історії був найбільш підготовленим до викладення цього курсу, і згодом історичні факультети готували вчителів історії та суспільствознавства для середньої школи.

В зв'язку з введенням в середніх навчальних закладах курсу "Суспільствознавство" Міністр вищої і середньої спеціальної освіти СРСР видав наказ № 148 від 4.V.1963 року, в якому випускникам вищих навчальних закладів (університетів), які навчалися за спеціальностями "історія", "філософія" і "політична економія",

присвоювались кваліфікації: за спеціальністю "Історія" історик, учитель історії і суспільствознавства або учитель історії і суспільствознавства; за спеціальністю "Політична економія" - викладач політичної економії і суспільствознавства; за спеціальністю "Філософія" філософ, викладач філософії і суспільствознавства. Тим, хто закінчував педагогічні інститути за спеціальністю "Історія", присвоювалась кваліфікація учитель історії, суспільствознавства середньої школи. [746]

З метою покращання справи підготовки педагогічних кадрів необхідно було переглянути номенклатуру спеціальностей, за якими здійснювалась підготовка вчителів у педагогічних інститутах. Досвід роботи педагогічних інститутів свідчив, що практика підготовки вчителів широкого профілю з гуманітарних дисциплін (мова, література, історія) себе не виправдовувала

Реорганізація семирічних шкіл у восьмирічні, зміни в шкільних навчальних планах, які відбулися на початку 60-х років, створили умови для забезпечення в восьмирічній школі повного навчального навантаження і для вчителів мови та літератури, і для вчителів історії. Практика роботи школи свідчить, що в восьмирічних школах вчителі історії, як правило, викладають географію, не маючи спеціальної підготовки. Тому бажано було б готувати вчителів за спеціальністю "Учитель історії в середній школі і географії в восьмирічній". [747] . У зв'язку із зростаючою потребою в кадрах вихователів шкіл інтернатів доцільно організовувати підготовку вихователів в плані набуття другого профілю на історичних факультетах.

Міністерство освіти проводило реформування роботи педагогічних навчальних закладів, особливо це стосується практичної підготовки майбутніх істориків до роботи в школі, на педагогічній практиці, де студенти виявляли рівень готовності до практичної педагогічної роботи. Пропонувалось направити студентів на річну педагогічну практику на робочому місці учителя. Це давало б можливість підвищити рівень практичної підготовки вчителя історії. Відповідним рішенням Міністерства освіти № 350/8 від 23.VI.1962 р. [748] з 1 вересня 1962 року студенти IV курсу педагогічних інститутів будуть направлятись на робочі місця вчителів для проходження річної педагогічної практики. В зв'язку з цим до діючої інструкції про організацію і проведення педагогічної практики студентів стаціонарних відділів педагогічних інститутів вносились відповідні зміни і доповнення. Так, в обов'язок студента-практиканта входило: 1. Педагогічна практика студентів IV курсів проводиться в V-XI класах шкіл сільської місцевості. 2. Студенти IV курсу направляються на практику з 25 серпня з тим, щоб взяти участі в серпневих нарах учителів і скласти календарні плани з свого фаху. 3. Студент-практикант працює на робочому місці вчителя з 1.IX.62 року по 1.1.1963 року. З третього по дев'яте січня студент знаходиться в інституті на навчально-екзаменаційній сесії. З 10 січня до 7 червня 1963 року студент продовжує працювати на робочому місці вчителя в школі. [749]

Які основні вимоги до рівня практичної підготовки ставились перед студентом? Студенти-практиканти повинні знати зміст навчальної програми з історії та шкільні підручники з історії. Практикант повинен знати принципи

складання календарних планів та підбирати літературу з позакласної роботи.

До переліку основних умінь студента-практиканта входило: - складання плану-конспекту уроку; - перевірка письмових робіт учнів, а також виготовлення наочних посібників. У процесі роботи в школі практикант повинен: - давати уроки, різних типів: проводити контрольні роботи; повторювати і закріплювати новий матеріал; вміти керувати класом та активізувати роботу учнів на уроці; вміло вибирати в кожному конкретному випадку найбільш ефективні методи і методичні прийоми навчання і виховання учнів; застосовувати в процесі викладу картини, платівки, навчальне кіно та інше наочне приладдя і ТЗН; виявляти помилки учнів і методично вірно їх виправляти, розвиваючи при цьому в учнів увагу, спостережливість, логічне мислення; методично вірно проводити фронтальне та індивідуальне опитування; вміло розвивати в учнів навички самостійної роботи; працювати з батьками; брати участь в роботі методичного об'єднання вчителів; звітувати про свою роботу на педагогічній раді школи та засіданнях предметної комісії. [750]

Керівництво педагогічною практикою IV курсу здійснювалося фаховими кафедрами факультету, кафедрою педагогіки, психології та методики викладання історії, методистом, який прикріплений до студента.

Звітувався студент-практикант перед педагогічною радою школи і кафедрами факультету. Заключна конференція підсумовувала роботу. Диференційовану оцінку студентові за педагогічну практику виставляє фахова кафедра після захисту практикантом свого звіту на кафедрі. Всі організаційні

питання вирішувались органами освіти і керівництвом інституту.

В ході проведення педагогічної практики студенти самостійно працювали над вивченням і узагальненням досвіду роботи шкіл, окремих вчителів історії, вели спостереження і вивчали психологічні особливості школярів, складали наочні посібники, таблиці, картки. Але в цілому рівень їх практичної підготовки до виконання обов'язків вчителя і класного керівника був досить низьким. Про це свідчать результати педагогічної практики.

Поліпшенню якості самостійної роботи студентів значною мірою сприяло розгортання діяльності наукових студентських гуртків, де яскраво виявляється дослідницький характер самостійної роботи студентів.

Однією із форм організації самостійної роботи є проведення теоретичних диспутів, вечорів, теоретичних конференцій.

В звіті Міністерства освіти за 1961/62 навчальний рік вказується на недоліки в знаннях студентів-істориків. Більшість студентів недостатньо засвоїли питання економіки, культури та історіографії, історії СРСР, а також питання міжнародного комуністичного і робітничого руху. Значна частина студентів - заочників не вміє давати докладного аналізу історичних фактів, подій, науково розкривати принципи, що обумовлюють певні історичні процеси. Студенти мало читають художню та історичну літературу, слабо ознайомлені з поточними подіями в СРСР і за кордоном. [751]

Кафедри педагогіки і психології теж переглядали свої навчальні програми і методику викладання педагогічних і психологічних дисциплін з метою забезпечення тісного

зв'язку теорії і практики. Основні ознаки цієї перебудови були характерні для початку 60х років: підвищення ідейно-теоретичного рівня лекцій, практичних і семінарських занять, наближення викладачів педагогічних дисциплін до актуальних питань навчально-виховної роботи, якими живе школа в сучасний період; перегляд змісту загаль'нопедagogічної підготовки; запровадження нових форм та методів у навчально-виховній роботі; забезпечення систематичної роботи викладачів кафедр педагогіки і психології в школах; узагальнення і поширення передового досвіду роботи шкіл; розробка актуальних теоретичних питань педагогічної науки; поліпшення організації і проведення педагогічної практики як важливої частини навчально-виховного процесу в справі професійної підготовки майбутніх учителів. [752]

До курсу "Психологія" були внесені зміни і доповнення по темах: "Предмет, завдання і методи психології", "'Історичний розвиток свідомості людини'", "Психологічні особливості особистості". До курсу "Педагогіка" теж були внесені зміни, пов'язані з метою і завданнями виховання, суттю процесу навчання, формами організації навчання, теорією виховання і методикою виховної роботи. Кафедра педагогіки і психології більш активно застосовували під час занять різні форми наочності, навчального кіно, телебачення та інші. Докорінно перебудовано організацію і проведення семінарських і лабораторних занять з курсу педагогіки. Лабораторно-практичні заняття як правило проводяться в школі за участю кращих учителів.

Викладання курсу історії педагогіки також перебудовано в плані: а) висвітлення важливих питань теорії і практики

виховання минулого, які мають значення для сучасної школи; б) показ розвитку в теорії і практиці питань трудового виховання і політехнічної освіти; в) показ зв'язку навчання з життям; г) формування світогляду; д) розробка питань виховання моральних норм.

Важливим аспектом практичної підготовки вчителя до роботи в школі була система роботи з студентами по організації педагогічної практики без відриву від занять. Це важлива складова частина професійної підготовки студентів. Педагогічна практика без відриву від навчальних занять в інститутах проводилась починаючи з 2 півріччя 1 курсу. Ця практика була пов'язана з вивченням курсу психології, закріпленням теоретичних знань, одержаних в інституті. Керували практикою викладачі кафедри педагогіки і психології. Під керівництвом викладачів психології проводилися психологічні спостереження під час уроків та в позанавчальний час. Педагогічна практика без відриву від занять студентів II курсу була тісно пов'язана з вивченням та виконанням практичних завдань з курсу педагогіки. Студенти проходили практику протягом всього навчального року. Для підготовки студентів до практики в багатьох педагогічних інститутах були організовані спецпрактикуми з оволодіння студентами навичками гурткової роботи, організацією дозвілля учнів, випуску стінних газет та проведення групових заходів.

Студенти II курсу працювали за своїм індивідуальним планом на основі плану класного керівника. Вони готували і проводили піонерські збори, бесіди, організовували екскурсії до музеїв, на підприємства, самопідготовку учнів

до занять в школах-інтернатах, ігри, спортивні змагання. Педагогічна практика з відривом від навчальних занять в інституті проводилася студентам IV-V курсів в школі на робочому місці вчителя-предметника і класного керівника. Основними напрямками дальшого поліпшення педагогічної підготовки майбутніх вчителів, в тому числі і історії, в педагогічних інститутах мали бути:

- професійне спрямування викладання психолого-педагогічних дисциплін; удосконалення науково-методичної роботи кафедр; залучення кращих вчителів до проведення занять з курсів педагогіки; спільно з методичною кафедрою вирішувати проблеми професійної підготовки вчителя історії.

В 60-х роках процес ідеологізації і політизації навчально-виховного процесу в педагогічних вузах України набув ще ширшого розмаху в зв'язку з наказом Міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР № 214 від 27.06.63 року про введення викладання в вищих навчальних закладних курсу основ наукового комунізму. [753]

1962-1963 навчальний рік став роком підготовки навчальних планів по однопрофільній підготовці вчителів з чотирирічним терміном навчання.

В навчальному плані 1963 року із спеціальності 2108 історія з присвоєнням кваліфікації учителя історії та суспільствознавства середньої школи з 4-річним терміном навчання суспільні дисципліни посідали домінуюче місце. З загальної кількості годин - 3562, на суспільні предмети виділилось 510 годин, 7 екзаменів, 2 заліки. Для порівняння на педагогічні дисципліни в педагогічному вузі виділялось 234 години, три екзамени і один залік. Психологія вивчалась в обсязі- 72 години, педагогіка - 80 годин, історія

педагогіки 60 годин, шкільна гігієна 20 годин [7 54] Звичайно, таке співвідношення не створювало умов для широкої педагогізації навчального процесу в педагогічному вузі, формування готовності педагогів до практичної роботи в школі.

Мабуть, не випадково в звітах Міністерства освіти і в звітах педагогічних інститутів вказується на серйозні недоліки в знаннях студентів з дисциплін педагогічного циклу [755] . Студенти ще несвідомо ставляться до оволодіння предметами психології, педагогіки та історії педагогіки, виявляють поверхові знання основних педагогічних та психологічних закономірностей. Студенти II-х курсів слабо засвоїли окремі питання з курсу педагогіки, зокрема питання про філософські основи педагогіки. Це пояснюється насамперед відсутністю у студентів будь-якої попередньої підготовки з філософії. Знання певної частини студентів-випускників мають споглядально-емпіричний характер. Вони добре розповідають про практичну роботу на робочих місцях учителів, але слабо обґрунтовують теоретичні питання педагогіки. Значна частина студентів поверхово ознайомлена з першоджерелами вітчизняної і зарубіжної педагогіки, недостатньо обізнана з важливим статтями, надрукованим на сторінках педагогічної преси.

Очевидно, всі ці проблеми породжені відповідною концепцією створення навчальних планів для педагогічних вузів, зокрема в справі підготовки вчителів історії та суспільствознавства. Відповідно до навчального плану спеціальності 2108 історія кваліфікація спеціаліста учитель історії та суспільствознавства середньої школи, термін навчання становив 4 роки, фахова підготовка з історії

здійснювалась в процесі вивчення археології - 38 годин, історії середніх віків - 220 годин, історії СРСР - 500 годин, історії нового і новітнього часу - 390 годин, нової і новітньої історії країн Азії і Африки - 150 годин, історіографії історії СРСР - 70 годин. Студенти історичного факультету вивчали іноземну мову - 400 годин, давноруську мову - 36 годин, українську мову - 70 годин, латинську мову - 50 годин, українську літературу - 104 години. Методична підготовка здійснювалась в процесі вивчення курсу "Методика викладання історії і суспільствознавства" в обсязі 70 годин. [756] Практичну підготовку студенти-історики набували під час проходження археологічної та музейної практики (II семестр 3 тижні), практики в піонерських таборах (IV семестр 6 тижнів) та педагогічної практики в школі (VI, VII семестри відповідно 6 і 18 тижнів). Державні екзамени випускники складали з основ наукового комунізму, історії з методикою викладання і педагогіки. [757] Історія України входила в список курсів за вибором. Таким чином, повернення до однопрофільного навчального плану, хоча для істориків він залишився двопрофільним - історія і суспільствознавство, з терміном навчання 4 роки забезпечувало підготовку вчителя для середньої школи з найвищим навантаженням. Практика поєднання історії з мовою і літературою чи географією в цей час себе не виправдала.

У зв'язку із збільшенням потреби в учителях історії в 1963/64 навчальному році відновлено історичні факультети в Кримському, Луганському і Луцькому педагогічних інститутах. Процес удосконалення навчальних планів педагогічних інститутів постійно здійснювався Міністерством освіти УРСР. Так, відповідно до рішення Міністерства освіти з метою

дальшого удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів у педагогічних інститутах та враховуючи широке розповсюдження технічних засобів навчання в середніх загальноосвітніх школах, починаючи з 1965/66 навчального року, на всіх факультетах педагогічних інститутів, в тому числі і історичних запроваджується курс "Технічні засоби навчання" обсягом 38-40 годин. [758]

Звичайно, це нововведення відіграло значну роль в технічній і методичній підготовці майбутнього вчителя історії до використання технічних засобів наочності в навчально-виховному процесі. Міністерство освіти здійснювало контроль за навчально-методичною роботою педагогічних інститутів, особливо в справі розповсюдження наукових, фахових журналів. Так, піклуючись про фаховий і методичний рівень студентів-істориків Міністерство освіти рекомендувало відповідним навчальним закладом вжити заходів до розповсюдження журналу "Новая и новейшая история" серед викладачів, студентів, вчителів. Журнал -орган інституту історії АН СРСР- публікує матеріали, що мають велике значення для викладання історії у вищій і середній школі. Поряд із спеціальними історичними дослідженнями для широкого кола читачів у журналі друкуються в спеціальному розділі "На допомогу викладачу історії" матеріали, пов'язані з навчальними програмами та методикою викладання курсу нової в новітньої історії у вищих та середніх учбових закладах [759]. Така реклама здійснювалась і на інші видання. Це сприяло покращанню методичної і практичної підготовки студентів історичних факультетів.

В 1965 році Міністерство освіти спільно з ЦК ЛКСМ України підготувало інструкцію про організацію проведення

педагогічної практики студентів педагогічних інститутів. [760]. Завдання педагогічної практики студентів педагогічних інститутів відповідно до цієї інструкції полягало в тому, щоб:

а) навчити студентів застосовувати знання, одержані в інституті, на практиці;

б) поглибити і закріпити теоретичні знання, одержані студентами при вивченні психології, педагогіки, фахових методик (методики викладання історії і та суспільствознавства) і спеціальних дисциплін;

в) навчити студентів працювати з колективами дітей і підлітків, з піонерськими загонами, дружинами, комсомольськими групами, оскільки правильно організований колектив створює сприятливі умови для всебічного розвитку особистості;

г) навчити студентів поєднувати педагогічне керівництво дорослих з широкою самостійністю і самоврядуванням піонерів і комсомольців;

д) виробити у студентів уміння і навички самостійного проведення навчально-виховної роботи в школі із батьками учнів;

е) виховувати у студентів любов до педагогічної професії;

є) прищеплювати інтерес до науково-дослідної роботи в галузі педагогічних наук. Ці основні завдання спрямовують педагогічну практику студентів на вирішення завдань, пов'язаних з виховною роботою майбутніх педагогів. Педагогічна практика з виховної роботи пов'язана з вивченням курсів психології, педагогіки і є обов'язковою для кожного студента. Оскільки студенти перших курсів

вивчають загальну і вікову психологію та педагогіку вони працюють з учнями в школі у групах продовженого дня, піонервожатими, проводять виховну роботу в куточках при домоуправліннях, в дитячих кімнатах міліції, організують спортивно-масову роботу. Організують цю роботу викладачі кафедр педагогіки і психології. Педагогічну практику в піонерських таборах студенти проходять як піонервожаті або вихователі. Для підготовки студентів до роботи в піонерських таборах заняття проводяться в позалекційний час, чи як факультативні практикуми або гурткові заняття. Для проведення цих занять залучаються викладачі спеціальних кафедр, а також спеціалісти з позашкільних дитячих установ.

Кафедра педагогіки і психології організує 16-20 годинний семінар для студентів з основ піонерської роботи, який закінчується колоквіумом. Перед виїздом на практику кафедра педагогіки і психології спільно з кафедрою фізвиховання організує 3-6 денний інструктивний табір, де студенти практично знайомляться з усіма видами літньої практики і проведення збору, туристичного походу, організацією вогнища, карнавалу, проведення зарядки, проведення спортивних змагань та інше. Студенти, що успішно пройшли семінар з піонерської роботи і практику виховної роботи, пов'язаної з вивченням психології і педагогіки, призначаються на платні посади. Якщо немає можливості розмістити всіх студентів в піонерських таборах, то частина студентів може направлятись на оздоровчі майданчики при школах, дитячих парках і міських таборах на одну зміну. Після підведення підсумків літньої педагогічної практики на початку навчального року кафедрами педагогіки і психології спільно з спеціальними кафедрами і комітетом комсомолу

проводиться конференція, на якій студенти виступають з узагальненням особистого практичного досвіду.

Одним із завдань педагогічної практики є прищеплення студентам інтересу до науково-дослідної роботи в галузі педагогічних наук. З цією метою кафедри педагогіки і психології рекомендують теми і дають студентам передвипускних курсів завдання щодо збирання матеріалу для курсових робіт, які можуть на випускних курсах перерости і в дипломні роботи. Для керівництва курсовими і дипломними роботами студентів виділяються викладачі кафедр педагогіки і психології.

Навчально-виховна практика студентів випускних курсів починається з участі практикантів у серпневих нарадах учителів з тим, щоб підготуватися до роботи в школі і скласти з учителем історії і класним керівником план своєї роботи як вчителя історії та суспільствознавства і вихователя.

Перший тиждень педагогічної практики відводиться на ознайомлення з школою, класом і організацією виховної роботи з учнями, в наступні два тижні практикант проводить 4-6 уроків під наглядом методиста та вчителя школи, а потім самостійно здійснює викладання історії і всю виховну роботу відповідно до плану класного керівника в класі, до якого він прикріплений.

В період проходження педагогічної практики студенти передвипускних і випускних курсів проходять практику з психології. На передвипускному курсі студенти-практиканти пишуть психолого-педагогічну характеристику 1-2 учнів, а на випускному - психолого-педагогічну характеристику класу. З цією метою виділяється викладач психології, який відповідає

за організацію і виконання студентом завдань з психології. Цей викладач бере участь в психологічному аналізі уроків студентів.

Інструкція визначає права і обов'язки керівників практики і обов'язки студентів-практикантів. [761] Студент-практикант зобов'язаний беззастережно підкорятись правилам внутрішнього розпорядку, установ і закладів, в яких він проходить практику, розпорядженням адміністрації цих установ і закладів та керівників практики, а також учителів і методистів. Практикант зобов'язаний виконувати всі види робіт, передбачені цією інструкцією і програмою практики, акуратно і старанно готуючись до кожного з них, а також брати участь в пропаганді політичних, наукових і педагогічних знань серед батьків і населення. У випадку порушення внутрішнього розпорядку установи, в якій проводиться практика, або розпоряджень адміністрації і керівників практики студент може бути викликаний з практики, після чого розглядається питання про дальше перебування його в інституті. Студент, робота якого на педагогічній практиці визнана незадовільною, не переводиться на наступний курс і не допускається до державних екзаменів. Після закінчення практики студент протягом трьох днів здає методисту таку документацію;

на передвипускних курсах: - індивідуальну психолого - педагогічну характеристику одного учня; конспект або план виховної роботи в класі; конспекти залікових уроків; щоденник.

на випускних курсах- психолого-педагогічну характеристику класу; план виховної роботи в класі; поурочний план за період роботи з класом; звіт про

практику; щоденник. Студент-практикант подає матеріали для підсумкової виставки за результатами практики [762].

Ця інструкція регламентувала всі аспекти проходження студентами-практикантами педагогічної практики. Звичайно, чітка постановка завдань, мети і етапів проходження педагогічної практики- і навчальної, і виховної- сприяла формуванню відповідних професійних умінь - і навичок майбутнього вчителя-історика, забезпечувала практичну підготовку вчителя історії.

В 1964/65 навчальному році в Кам'янець-Подільському педагогічному інституті відновлено підготовку вчителів історії на історико-філологічному факультеті. Це сприяло частковому розв'язанню проблеми забезпечення вчителями історії шкіл західного регіону. Середина 60-х років у роботі педагогічних вузів- це широке використання програмованого навчання. Так, кафедра історії, педагогіки та інші Кам'янець-Подільського педагогічного інституту приділяли особливу увагу впровадженню методів програмованого навчання в практику роботи викладачів. Важливою формою практичної підготовки студентів-істориків в інституті стали семінари передового досвіду. На цьому семінарі виступають кращі вчителі-історики, які діляться досвідом, розкривають конкретні методичні проблеми викладання суспільних дисциплін в школі [763].

В роботі історичного факультету Полтавського педагогічного інституту викладачі виходили з того, що спеціаліста-вчителя з вищою освітою найбільше формує викладач, передусім у своїх лекціях, на семінарських і лабораторно-практичних заняттях. Тому вдосконалення навчально-виховного процесу було основним завданням роботи

вузу. Так, наприклад, викладачі суспільних кафедр вели пошук новаторських підходів до проведення семінарських занять. Відомо, що класичне семінарське заняття з суспільних дисциплін проходить в такий спосіб: студенти готуються до семінару за визначеними з кожної теми питаннями, читаючи при цьому підручник, конспектуючи першоджерела та іншу літературу. На самому занятті студенти, які виступають, розкривають суть питання плану заняття. Викладач намагається організувати дискусію, обговорити, підсумувати сказане. Викладачі, широко використовуючи класичний варіант семінарських занять, почали впроваджувати методіку проведення реферативних семінарів, що активізувало пізнавальну діяльність студентів. [764]

В Луцькому педагогічному інституті в 1965 році вчителів історії готували на історико-філологічному факультеті за трьома спеціальностями: а) історія (98 студентів I - II курси); б) українська мова, література та історія (69 студентів IV-V курси); в) російська мова, література і історія (22 студенти V курс). [765]

Як і в Полтавському педагогічному інституті, так і на історико-філологічному факультеті Луцького педагогічного інституту широко використовувалась реферативна форма проведення семінарських занять з суспільних дисциплін, удосконалювалась методика використання технічних засобів навчання.

Важливим аспектом в професійному становленні вчителя історії є його психолого-педагогічна і практична підготовка. Міністерство освіти УРСР відповідно до постанови колегії від 19 березня 1966 року "Про стан і

заходи до поліпшення викладання педагогіки і психології в педагогічних інститутах республіки" зобов'язало зміцнити навчально-матеріальну базу кафедр педагогіки та психології, забезпечивши обладнання педагогічних кабінетів і психологічних лабораторій на рівні сучасних методико-технічних вимог. [766] В навчальні плани історичних факультетів для спеціальності "2108" історія вводився курс "Дитяча і педагогічна психологія" обсягом 60 годин. Звичайно, викладання цього курсу допомогло студентам в їх психолого-педагогічній підготовці до викладання історії в школі, але це лише фрагмент в психологічній підготовці вчителя історії.

Робота історико-філологічних факультетів Кам'янець-Подільського, Луганського, Полтавського, Кримського, Луцького та інших інститутів України, де готували вчителів історії, в середині 60-х років позначена подальшою педагогізацією навчального процесу, удосконалення практичної підготовки студентів до роботи в школі. Надзвичайно ефективною формою навчально-виховної роботи на факультетів є діяльність семінару передового досвіду. Перед студентською аудиторією виступали кращі вчителі історії міста і області. На семінарі обговорювались такі проблеми, як використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії, особливості викладання історії та суспільствознавства в вечірніх школах робітничої молоді, форми і методи позакласної роботи з історії та інші. [767] В кабінеті методики викладання історії було обладнано стенд "З досвіду роботи вчителів історії області", матеріали якого студенти використовували під час підготовки до заняття, а також під час проходження педагогічної практики в школі.

Звичайно, таке поєднання теоретичного і практичного навчання сприяло професійній підготовці вчителів історії. Студенти-історики в ряді шкіл м. Кам'янець-Подільського керували історико-краєзнавчими гуртками, що давало їм можливість на практиці поспробувати свої сили в справі організації позакласної роботи з історії. Робота археологічного гуртка для студентів забезпечувала поєднання теоретичного і практичного навчання на факультеті. Студентами історичного відділу під керівництвом доцента Винокура І.І. проводяться археологічні експедиції. В червні-липні 1967 року були здійснені розкопки слов'янських поселень VI століття в районі м. Городок Хмельницької області. Зібрані матеріали становлять значну наукову цінність, а студенти набули навичок камеральної обробки знайдених речей, які їм стануть у пригоді при обладнанні шкільних музеїв.

Висловлюючи пропозиції щодо поліпшення якості професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів історії, кафедра історії наголошує на певних упущеннях навчального плану. Так, на думку викладачів, методично помилковим є те, що складні і відповідальні розділи стародавньої історії та історії середніх віків, які вивчаються на I - II курсах, коли ще студенти не мають достатніх навичок роботи з історичною літературою і історичними документами. Тому вони гірше засвоюють навчальний матеріал, а під час роботи в школі намагаються уникнути його вивчення з учнями. Потрібно, на думку викладачів, перебудувати навчальний план, так щоб на I-II курсах історичного факультету студенти вивчали порівняно стислі курси громадської історії, включаючи і нові часи, а

потім на III-IV курсах повертатись до них у вигляді вивчення спеціальних, але обов'язкових курсів. [768] Концетричний варіант мав поєднуватись з лінійним.

З метою покращання професійної підготовки вчителів історії в Луганському педагогічному інституті кафедри історії, педагогіки, психології, суспільних наук спрямовували свою роботу на покращання практичної підготовки майбутніх учителів до роботи в школі.

Досвід роботи історико-філологічного факультету Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки середини 60-х років засвідчує, що кафедри факультету, викладачі теж спрямували свою роботу на поліпшення фахової, педагогічної і практичної підготовки вчителів історії.

На спеціальності "історія" навчалось 150 студентів I-IV курсів, а на спеціальності українська мова, література і історія- 20 студентів V курсу. Оскільки багатoproфільна підготовка вчителів вже не мала такої актуальності в 1966 році, то це був останній випуск істориків за спеціальністю "Українська мова, література та історія". [769]

Деканат і кафедри факультету значну увагу приділяли удосконаленню навчально-виховного процесу шляхом його педагогізації. Викладання історичних дисциплін тісно пов'язувалось з шкільними курсами історії, з опорою на досвід кращих вчителів історії. Це давало можливість поєднувати фахову і методичну підготовку майбутнього вчителя. Курс методики викладання історії в школі забезпечував практичне знайомство студентів з новинками методичної літератури. Так, доцент Козік П.З. організовував роботу студентів так, щоб вони мали хороший рівень практичної підготовки до роботи в школі як під час

педагогічної практики, так і під час самостійної роботи в школі. Семінарські і практичні заняття з історичних дисциплін проводились в різних формах: підготовка рефератів, повідомлень та обговорення їх, фронтальні бесіди за чітко розробленим планом, читання і конспектування документів, перегляд і обговорення наочних посібників, макетів історичних пам'яток. Разом з тим, з метою покращання рівня професійної підготовки вчителя історії деканат рекомендував внести до навчального плану екзамену з історії СРСР, що буде спонукати студентів до опрацювання рекомендованої монографічної літератури. [770]

Рекомендувалось ввести практикум, який би формував у студентів вміння виготовляти наочні посібники. Розв'язання проблем, пов'язаних з культурою мови майбутніх вчителів, міг би розв'язати молодіжний лекторій з основ ораторського мистецтва. Аналіз результатів екзаменів на спеціальності «історія» в 1965/66 навчальному році свідчить про достатню фахову підготовку студентів.

Таблиця 5.1

Підсумки екзаменаційних сесій на історичному факультеті Луцького педагогічного інституту. [771]

Предмет	Курс	Відмінно	Добре	Задо- вільно	Неза- довіль- но	відмінних і добрих оцінок %
Історія СРСР	I	14	36	2	—	96
Історія СРСР	II	9	30	11	1	75
Історія УРСР	III	9	34	3	—	95

Продовження табл. 5.1.

Історія УРСР	V	5	36	22	—	65
Історія СРСР	III	12	29	6	—	87
Історія стародавнього світу	I	8	32	10	—	77,2
Історія середніх віків	II	8	28	13	2	70
Нова історія	III	3		15		68
Нова історія 2 період	III	13	29	4	—	95
Новітня історія	IV	3	15	2	—	90
Новітня історія	V	4	46	13	—	80

Історико-філологічний факультет Полтавського педагогічного інституту здійснював професійну підготовку вчителів історії в 1965/66 навчальному році за двома спеціальностями; «історія» I-IV курсу та українська мова, література та історія (V курс). Тенденція однопрофільної підготовки була головною. Аналіз архівних документів свідчить, що звіти інститутів, факультетів мали певний стандарт і відрізнялися лише прізвищами; в Луцькому Луганському та інших інститутах на історико-філологічний факультетах робота велась за одним сценарієм. Деканат

історико-філологічного факультету Полтавського педінституту в справі професійної підготовки вчителів особливу увагу приділяв використанню викладачами ТЗН, особливо навчально-контролюючих машин. [772] В навчальному процесі широко використовувались екскурсії. Так, під час вивчення теми з історії СРСР на III курсі «СРСР на сучасному етапі» була проведена трьохгодинна екскурсія на завод газорозрядних ламп в м. Полтаві. Практичні заняття за темою «Полтавська битва» проводились у державному музеї історії Полтавської битви з оглядом поля Полтавської битви. [773]

За традицією, яка склалася при викладанні курсу педагогіки в Полтавському педагогічному інституті, всі студенти II курсу брали участь у туристичному поході в Ковалівський дитячий будинок, в приміщенні якого була дитяча трудколонія ім. Горького. Студенти знайомилися з умовами і обстановкою, в яких працював педагог, керівник трудколонії А.С.Макаренко. [774]

У справі методичної і практичної підготовки студентів-істориків певне значення мала комплексна практика. До неї студентів готують протягом II і початку III курсу. Групи студентів 10-12 осіб закріплюються за кращими вчителями-істориками. Студенти відвідують уроки, конспектують їх, аналізують. За 2-3 місяці до початку практики студенти знають вже клас, його особливості і їм значно простіше працювати з учнями. Разом з тим, державні экзамени як форма оцінки рівня професійної підготовки вчителя-історії свідчить, що студенти-випускники історичного факультету виявляють недостатні знання з курсу методики викладання історії та суспільствознавства. Так, на історичному факультеті Полтавського педагогічного інституту в 1966/67

навчальному році на державних екзаменах з історії та методики її викладання 43,6% студентів одержали оцінку «задовільно». [775] Поєднання фахового предмета і педагогічного в великому обсязі не сприяло об'єктивній оцінці рівня професійної підготовки випускників. Розподіл або розвантаження програми державних екзаменів дозволив би студентам глибше підготуватись до завершального випробування, перед практичною роботою в школі.

Підготовка вчителів історії в кінці шістдесятих проводилась на історичних та історико-філологічних факультетах в Івано-Франківському, Кам'янець-Подільському, Кримському, Луцькому, Луганському та Полтавському педагогічних інститутах. [776] Відповідно до постанови ЦК Компартії України від 14 березня 1967 року «Про стан і заходи щодо поліпшення викладання історії та суспільствознавства в школах УРСР» кафедри історичних факультетів спрямовували свою роботу на ідеологізацію навчально-виховного процесу. Теоретизація фахової підготовки віддаляла майбутніх педагогів від реальностей життя школи, від розуміння проблем, які були закладені в системі шкільної історичної освіти. Аналіз архівних джерел, звітів історичних факультетів створює враження, що на історичних факультетах готували партійних працівників, а не вчителів-педагогів, які повинні навчати і виховувати дітей.

Рівень теоретичної підготовки і кваліфікації викладачів історичних факультетів був досить високим. 63% працівників мали вчені ступені і звання. Для читання лекцій студентам і надання допомоги викладачам у науково-дослідній роботі до педагогічних вузів запрошувались провідні вчені республіки. Так, кафедра історії СРСР Полтавського педагогічного

інституту запросила до читання лекцій з методики викладання історії автора підручника для VI класу Донського Г.М.З метою активізації пізнавальної діяльності школярів він прочитав цикл лекцій з методики роботи з шкільним підручником, ознайомив студентів історичного факультету з впровадженням елементів програмованого навчання в курс історії середньої школи. [777]

Кафедри історії педагогічних інститутів України працювали над такими важливими питаннями, як удосконалення методики організації і контролю за самостійною роботою студентів, поліпшення проходження студентами різних видів педагогічної практики, підвищення вимог до студентів на екзаменах і заліках, впровадження в практику захисту студентами дипломних робіт. Так, в 1968 році 11 випускників історичного відділу Кам'янець-Подільського педінституту захищали дипломні роботи за спеціальністю. Таким чином, особливих проблем з фаховою підготовкою відповідно до державної концепції підготовки вчителя за спеціальністю ''історія'' не було. Складніше з психолого-педагогічною, і особливо практичною підготовкою до роботи в школі.

У педагогічному інституті на дисципліні педагогічного циклу за навчальним планом відводилось лише 234 години, з них всього 54- на лабораторно-практичні заняття. В порівняння з банком годин на суспільні і фахові предмети це було недостатньо. Тому майбутні вчителі історії мають низький рівень педагогічної підготовки. Вони слабо обізнані з педагогічними ідеями, напрямками розвитку педагогічної думки. Анкетне опитування випускників інституту свідчить, що молоді вчителі недостатньо підготовлені до практичної педагогічної, а не викладацької роботи.

В останні роки виявляється негативна тенденція до скорочення годин на педагогічний цикл дисциплін. Так, якщо навчальними планами початку 60-х років на ці дисципліни відводилось 334 години, і до того ж тоді існувала так звана безвідривна практика в обсязі 526 годин, тепер така практика ліквідована, а на педагогічні дисципліни відводиться лише 234 години. Аналогічна тенденція спостерігається і щодо фахових методик, таких як методика викладання історії. Недоліки в знаннях учнів - це слабка методична підготовка учителя. [778] Звичайно, такий стан речей викликав занепокоєння педагогів. Кафедри педагогіки повинні стати центром професійної підготовки вчителя. Для цього необхідно значно збільшити кількість годин на педагогічні дисципліни, ввести нові курси, які давали б основи знань з теорії та практики навчання і виховання дітей. Перехід на нові навчальні програми школи зумовив перегляд програм вузівських дисциплін в напрямку їх відповідності шкільних програм.

Чотирирічний термін навчання в педагогічному вузі не давав можливості забезпечити належну підготовку вчителя для школи. Перевантаження студентів, постійне збільшення екзаменаційного навантаження породжували негативні тенденції в навчально-виховній роботі. Для вирішення цієї проблеми висловлювались пропозиції перейти на 5-річний термін навчання у педагогічному вузі. Звичайно, в тих умовах цього зробити неможливо було, але резерв часу, і досить значний був у банку годин, які відводились на вивчення суспільних предметів.

На думку багатьох спеціалістів, для поліпшення практичної підготовки вчителя історії доцільно було

створити базові школи, керівництво якими було б підпорядковане ректору інституту, а всю навчально-виховну роботу в них проводили б викладачі педагогічного інституту. За цієї умови розв'язався б цілий комплекс проблем. Серед них можна виділити: глибоке знання педпроцесу школи викладачами інституту; тісний зв'язок профілюючих вузівських дисциплін з відповідними шкільними предметами; шкільна практика викладачів конкретних методик; участь студентів у навчально-виховній роботі школи з I курсу.

Навчальні плани за спеціальністю історія (№2108) необхідно переглянути - так вважали викладачі історичних факультетів. Ряд недоречностей і неузгоджень існуючого на кінець 60-х років навчального плану ускладнювала процес професійного становлення вчителя історії. Це і проблеми педагогічної практики в піонерських таборах, це і науково необґрунтований порядок введення окремих дисциплін. [779] Низька мовна грамотність студентів-випускників, недостатній рівень культури усного мовлення потребує введення до навчальних планів курсу мови (30-40 годин).

Реалізація цих пропозицій значно піднесла б рівень педагогізації навчання в вузі, сприяла б професійній підготовці майбутнього вчителя-історика. Проблема педагогізації навчально-виховного процесу на історичному факультеті Івано-Франківського педагогічного інституту була однією із головних в кінці 60-х років. Студенти історичного факультету як стаціонарного (166) студентів, так і заочного (522студенти) [780] відділень здобували відповідний рівень фахової підготовки в поєднанні з педагогічною і методичною. Студенти активно готувались до практичних, семінарських занять, які проводили викладачі в школі, в краєзнавчому

музеї, архіві тощо. Набирає актуальності використання ТЗН, хоча в цьому питанні є цілий ряд проблем як організаційного, так і методичного характеру. Тому назріла потреба розробити типові проекти кабінетів ТЗН для педвузів і замовити їх обладнання централізованим шляхом. Адже в вузі студент має спостерігати зразки науково-методичного рівня використання ТЗН. А в умовах, коли викладачі самі готують і підбирають засоби наочності, зразки показати складно.

Підготовка вчителів історії і суспільствознавства в кінці 60-х років здійснювалась на історичних факультетах 7 педагогічних інститутів: Івано-Франківського, Кримського, Кам'янець-Подільського, Луганського, Луцького, Ніжинського, Полтавського. [781]

Аналізуючи педагогічну і методичну підготовку майбутніх учителів історії та суспільствознавства, можна зробити висновок, що ці напрямки професійної підготовки часто залишались в тіні, що не створювало умов для формування в майбутніх педагогів готовності до практичної роботи.

Загальнопедагогічна підготовка майбутніх педагогів-істориків у кінці 60-х років активізувалась за рахунок впровадження курсу "Школознавство". Мотивуючи запровадження цього курсу в роботу педінститутів, Міністерства освіти вказувало, що випускникам педагогічних інститутів, особливо історикам, у своїй практичній роботі часто доводиться займатися не лише навчально-виховною роботою, але і питаннями школознавства, зокрема, плануванням і обліком роботи школи, комплектуванням класів, керівництвом педагогічним колективом, роботою школи з сім'єю, громадськістю, господарськими питаннями. Особливо ці

питання набувають важливого значення для молодого вчителя, коли його висувують на керівну роботу - директором чи заступником директора загальноосвітньої школи. А для істориків висунення на керівні посади - справа досить поширена.

Проте, як показує практична робота школи, випускники педінститутів одержують слабкі знання з питань школознавства. З метою вирішення цього питання і враховуючи позитивний досвід вивчення факультативного курсу в ряді педінститутів з 1969/70 навчального року вводиться вивчення факультативного курсу "Школознавство". До слухання цього курсу рекомендувалось залучати студентів, які мають високу успішність з суспільних дисциплін, психології, педагогіки, провідних курсів та фахових методик, проявили за час навчання організаторські здібності, а також бажання вивчати цей курс. [782]

Однією з проблем, як свідчать звіти про роботу історичних факультетів педагогічних інститутів, була проблема перевантаження студентів, що негативно впливало на їх професійне становлення. Для розв'язання цього питання на історичному факультеті Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, було проведено дослідження і навіть була створена спеціальна комісія, яка виробила пропозиції щодо раціональної організації самостійної роботи студентів. Професор Коваленко Л.А. доцент Александра М.Ф. та інші викладачі детально ознайомились із навчальним навантаженням студента і дійшли висновку, що лише раціональна організація самостійної роботи студента -історика може зменшити аудиторне навантаження. [783]

На історичному факультеті Луганського педагогічного інституту особлива увага приділялась питанням методичної підготовки студентів-випускників до викладання історії і суспільствознавства. Суспільствознавча шкільна освіта нагромадила певний досвід як змісту, так і методики викладання. Досвід роботи під час педагогічної практики студентів та й робота молодих педагогів-істориків переконувала в тому, що методична підготовка до викладання суспільствознавства досить низька. З метою вирішення цієї проблеми був введений спецкурс "Методика викладання суспільствознавства в школі". Викладачі Прасолов Г.Т., Склярєнко С.Ф. розробили такий спецкурс, і студенти досить активно брали участь в роботі спецкурсу, багато занять якого проходили безпосередньо в кабінеті суспільствознавства. В справі методичної підготовки студентів особлива увага приділялась питанням використання карти, макетів, інших посібників.

Важливим напрямком в професійній підготовці вчителя історії на історичному факультеті Івано-Франківського педагогічного інституту 1968/69 навчальному році було педагогічне спрямування навчального процесу. Проведення лекцій, семінарів в школі стало нормою для викладачів кафедр. Методична підготовка студентів до використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії та суспільствознавства стала важливим компонентом їх професійної підготовки. Навчалось на історичному факультеті на 1.07.1969 року 236 студентів стаціонарного відділення і 589 студентів заочного відділення. [784]

Питанням методичної підготовки приділялась значна увага на історичному факультеті Полтавського педагогічного

інституту. Запровадження спецкурсу з методики викладання суспільствознавства та спецкурсу з питань краєзнавчої роботи в школі допомогло в професійній підготовці вчителів історії. [785]

З метою поліпшення професійної підготовки студентів і враховуючи, що в школах введено факультатив "Зовнішня політика СРСР", вже другий рік для студентів проводився спецсеминар, на якому історики вивчали міжнародне становище та зовнішню політику країни. [786]

Психолого-педагогічна підготовка студентів історичного факультету забезпечувалась кафедрою педагогіки і психології. Набуття студентами знань з педагогіки, психології, формування у них загальнодидактичних і методичних умінь у роботі із школярами були основою у викладанні предметів психолого-педагогічного циклу. З метою вдосконалення цього напрямку професійного становлення майбутнього педагога кафедра вирішувала питання організації самостійної роботи студентів, проведення лабораторно-практичних і семінарських занять, педагогічних екскурсій в навчально-виховні заклади, залучення студентів до роботи в школах, до роботи з «важкими» підлітками, проведення педагогічних вечорів, зустрічей з учителями тощо.

Проблемне викладання курсів вносило певні акценти в розвиток творчого потенціалу студентів-істориків. Викладання курсів вікової і педагогічної психології сприяло професійній підготовці студентів в напрямку врахування вікових та індивідуальних особливостей психічного розвитку дітей в навчально-виховному процесі школи.

Педагогічній практиці як невід'ємній складовій частині навчально-виховного процесу в підготовці вчителя історії та

суспільствознавства на факультеті приділялась особлива увага. Спільна робота кафедри педагогіки і психології та фахових кафедр на підготовчому етапі забезпечувала всі організаційні питання. Постійний зв'язок із школами давав можливість направити студентів у кращі школи, де майбутні вчителі історії могли не тільки виявити свої знання уміння, але повчитись на хороших зразках роботи вчителів.

Процес переходу до загальної середньої освіти, впровадження в практику роботи нових підручників з історії поставили нові завдання перед історичними факультетами в справі підготовки вчителя історії та суспільствознавства до роботи в школі.

На історичному факультеті Ворошиловградського педагогічного інституту в 1969/70 навчальному році навчалось 234 студенти. [787] Факультет працював по двох навчальних планах і готував вчителів за спеціальностями: учитель історії та суспільствознавства (термін навчання 4 роки); учитель історії і суспільствознавства та методист піонерської роботи (термін навчання 5 років) [788]

Проблема вдосконалення фахової підготовки майбутніх вчителів історії була в центрі уваги кафедр історичного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. З метою практичного наближення студентів до школознавчих і методичних проблем були запроваджені курси «Школознавство» та «Вивчення історико-краєзнавчого матеріалу на уроках історії». [789]

Ідея педагогізації навчального процесу реалізовувалась на історичних факультетах Полтавського та Луцького педагогічних інститутів. Викладання історичних, суспільних дисциплін пов'язувалось з питаннями шкільних курсів та

суспільствознавства. Так, для кращої підготовки вчителя-історика вводився спецкурс «Методика вивчення політичної економії і філософії в шкільному курсі суспільствознавства». [790]

Велика увага деканатів, кафедр історичних факультетів на початку 70-х років приділялась проблемам впровадження нових навчальних планів для студентів педвузів. Новий зміст шкільної історичної освіти, зміни в структурі і концепції змушували шукати шляхи оптимального поєднання різних напрямків професійної підготовки вчителя історії та суспільствознавства. На історичних факультетах Полтавського, Луцького, Кам'янець-Подільського, Ворошиловградського педагогічних інститутів викладачі спрямовували свої зусилля на поліпшення навчального процесу, глибоке засвоєння студентами фахових педагогічних дисциплін, практики підготовки студентів-істориків до роботи в школі.

На початку 70-х років підготовкою вчителів історії займались не лише педагогічні інститути, але і університети. На історичних факультетах студенти університетів отримували хорошу фахову підготовку, але до роботи в школі вони були не підготовлені в педагогічному, методичному і практичному напрямках. Міністерством освіти СРСР були розроблені конкретні пропозиції щодо покращання підготовки вчителів в університетах, особливо що стосується їх практичної підготовки до педагогічної діяльності в школі як вчителів історії.

Рекомендувалось посилити педагогічну, психологічну і особливо методичну підготовку майбутніх педагогів за

рахунок включення до навчальних планів відповідних дисциплін психолого-педагогічного спрямування [791].

Так, на історичному факультеті Луцького педагогічного інституту були розроблені заходи щодо покращання професійної підготовки вчителів історії та суспільствознавства. З метою посилення контролю за самостійною роботою студентів на початку кожного семестру складався графік проведення колоквиумів і контрольних робіт з основних історичних дисциплін. Кафедрами факультету розроблений перелік основних джерел з історичних дисциплін і з курсу методики викладання історії та суспільствознавства. Змінено терміни проведення педагогічної практики студентів-випускників. Практика проводиться протягом 2 чверті навчального року .

Кожен студент, крім уроків історії, проводить 2 уроки з суспільствознавства в X класі. Студенти-випускники мали один день на тиждень від занять вільний, який мали використовувати для удосконалення фахової і педагогічної підготовки. [792]

Аналіз архівних джерел свідчить, що перевірки історичних факультетів педагогічних інститутів України Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР сприяли поліпшенню підготовки вчителів історії і суспільствознавства в Полтавському педагогічному інституті. З метою покращання методичної підготовки студентів введено курс "Методика викладання суспільствознавства в школі" для 3 курсу [793]. Методична наука, практика роботи школи, досвід викладання суспільствознавства в 10 класі кращих вчителів республіки окреслили найбільш загальні проблеми в справі методичної підготовки майбутніх педагогів. Це

питання висвітлення основних положень філософії, діалектичного та історичного матеріалізму, економічних питань в курсі суспільствознавства і наукового комунізму. Методисти розробляли науково-обґрунтовані технології ідейно-політичного виховання, розвитку пізнавальних можливостей старшокласників на основі формування логічного мислення на уроках суспільствознавства.

Студенти історичних факультетів більшості педагогічних вузів України більше готувалися з проблем методики історії, а з методики суспільствознавства мали досить поверхові знання. Очевидно, це пояснюється тим, що шкільний курс суспільствознавства викладали лише у випускному 10 класі обсягом 68 годин (два уроки на тиждень).

Виконуючи рішення колегії Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР від 4 жовтня 1971 року "Про підготовку вчителів історії та суспільствознавства в педагогічних інститутах" УРСР", Міністерство освіти УРСР, ректорати педагогічних інститутів здійснили ряд заходів, спрямованих на покращання професійно-педагогічної підготовки студентів історичних факультетів. Проведено ряд заходів по підборі й підвищенню кваліфікації професорсько-викладацького складу історичних факультетів. В 1973 році на історичних кафедрах працювало 97 викладачів, з них 9 (8,5%) докторів наук, професорів, 50 (52,5%) кандидатів наук, доцентів. На семи із восьми історичних, факультетів працювало по 1-2 професора, докторів наук. [794]

З урахуванням змін, які відбулись в змісті шкільної історичної освіти, кафедри історичних факультетів спрямували свою роботу на підготовку вчителів історії та

суспільствознавства з урахуванням змін. Тому педагогізація навчального процесу набула нового імпульсу. В процесі викладання методики, курсів психолого-педагогічних дисциплін організовано вивчення студентами програм і підручників середньої загальноосвітньої школи. Особлива увага приділялась питанням методики викладання історії та суспільствознавства в школі.

На історичних факультетах були здійснені заходи по покращанню практичної педагогічної підготовки студентів до роботи в школі. Керівництво педагогічною практикою здійснювали досвідчені викладачі як фахових, так і психолого-педагогічних кафедр. В процесі проведення педагогічної практики особлива увага приділялась питанням організації позакласної роботи з історії, проведенню виховних заходів.

З метою покращання підготовки студентів історичних факультетів створені кабінети історії та методики викладання історії й суспільствознавства. Проводилась робота в Київському, Івано-Франківському й Ворошиловградському педінститутах по створенню кабінетів методики комсомольської і піонерської роботи.

Контроль за станом підготовки вчительських кадрів в педагогічних інститутах здійснювало Міністерство освіти УРСР. Так, в грудні 1972 року на колегії Міністерства освіти УРСР було розглянуто питання "Про стан ідейно-політичного виховання студентів Івано-Франківського педінституту", де було вказано на упущення в справі підготовки педагогічних кадрів і намічено шляхи їх подолання. [795]

Так, на історичному факультеті з метою покращання підготовки висококваліфікованих вчителів історії та суспільствознавства, на думку комісії, необхідно: поліпшити роботу партприкріплених до академгруп; - посилити контроль за якістю ідейно-виховної роботи, а вже потім йшлося про професійну спрямованість занять, деякі аспекти педагогічної і методичної підготовки.[796]

Перевірка Міністерством освіти УРСР роботи історичного факультету Ворошиловградського педагогічного інституту і рішення колегії від 28.12.1972 року з цього питання засвідчила цілий ряд проблем у справі професійної підготовки вчителів історії та суспільствознавства.[797]

Фахова підготовка здійснювалась без належного поєднання з практичною роботою вчителя в школі. Деканат мало приділяв уваги підготовці студентів по другій спеціальності. Були певні недоліки і в організації педагогічної практики студентів. [798]

В довідці про стан викладання методики навчання історії та суспільствознавства, яку підготував Б.Кушнір, в цілому позитивно оцінюється робота ст. викладача Г.Прасолова, Ф.Гореліка і С.Скляренка, які забезпечували лекційний курс [60 годин] і практичний курс [56 годин] . Контрольні роботи засвідчили, що з 20 студентів історичного факультет на "відмінно" написали роботи 5 студентів, "добре"-2, "задовільно" - 4. [799]

Процес уніфікації навчальних планів продовжувався і в 70-ті роки. Так, в листі до Міністерства освіти СРСР Заступник міністра освіти УРСР Надольний І. повідомляв, що педагогічні інститути УРСР, де ведеться підготовка вчителів історії, суспільствознавства і методистів виховної роботи

по навчальному плану №457 ТУ/Д від 5 листопада 1966 року, внесли пропозицію про певні зміни до графіку навчального процесу, наблизивши його до нового навчального плану №50 ТП/Д від 28 липня 1972 року. Конкретно пропонувалось:

1. Дозволити писати дипломні роботи лише найбільш підготовленим студентам, інші складають державні екзамени.
2. Практику старшого піонервожатаго перенести з IX на семестр.
3. Кваліфікацію спеціаліста встановити відповідно до плану: учитель історії, суспільствознавства, методист з виховної роботи" [800].

В 1974 році прийом на історичні факультети проводився в таких педагогічних інститутах: 1. Вінницький; 2. Ворошиловградський; 3. Запорзький; 4. Івано-Франківський; 5. Кам"янець-Подільський; 6. Київський; 7. Луцький; 8. Полтавський; 9. Чернігівський [801].

Професійному становленню майбутнього вчителя історії допомагала серія методичних видань, які були здійснені видавництвом "Радянська школа" як бібліотека вчителя історії та суспільствознавства в 60-х-70-х роках. Самостійна робота студентів історичних факультетів з цими посібниками допомагала їм в підготовці до семінарських занять, до уроків на педагогічній практиці. Практично до середини 70-х років історичні факультети працювали над проблемами професійно-педагогічної підготовки вчителів історії в руслі завдань і пропозицій комісій союзного і республіканського міністерств, здійснених в процесі перевірки на початку 70-х років.

Слід зазначити, що ця перевірка, як свідчать архівні джерела, сприяла кращому матеріально-технічному і

навчально-методичному забезпеченню історичних факультативів.

Створення кабінетів методики викладання, історії та суспільствознавства сприяли кращій методичній підготовці студентів. Кафедри історичних факультативів проводили роботу, спрямовану на встановлення тісних зв'язків з школами, надання їм практичної допомоги. Разом з тим, кращі вчителі виступали перед студентами, ділились досвідом викладання історії та суспільствознавства. Семінар передового педагогічного досвіду в Івано-Франківському педагогічному інституті на історичному факультеті допомагав студентам ознайомитись з актуальними питаннями викладання історичних дисциплін в школі. Так, на засіданні семінару на тему: "Пізнавальне значення саморобних об'ємних посібників" виступив учитель історії Василик Й.М, який продемонстрував студентам 3-4 курсів історичного факультету основні підходи до методики використання об'ємних посібників на уроках історії.

На наступному семінарі учитель Євтушок М. М. доповів студентам про особливості організації самостійної роботи учнів на уроках історії. Такі семінари мали успіх і сприяли професійному становленню студентів історичного факультету, їх практичному знайомства з реальною практикою роботи в школі . [802]

Аналіз архівних матеріалів про роботу Ради історичного факультету Київського педагогічного інституту за 1970/71 навчальний рік дає підстави говорити про те, що основна увага акцентувалась на реалізацію завдань пов'язаних з підготовкою студентів до роботи в школі. [940], [941] Проблеми фахової підготовки широко

обговорювались на Раді історичного факультету. Так, в жовтні 1971 року слухались питання про стан вивчення циклу фахових дисциплін із загальної історії.

Навчально-методичні проблеми в справі професійної підготовки вчителя історії теж обговорювались викладачами історичного факультету. Так, з метою уніфікації вимог до студентів проведена дискусія про основні критерії оцінки знань студентів на екзаменах. [941]

Проблеми педагогічної і практичної підготовки студентів в їх професійному становленні були в полі зору Ради історичного факультету. Так, обговорювались питання про стан підготовки і проведення педагогічної практики студентів 4 курсу з історії. Прийнято рішення про удосконалення системи практичної підготовки студентів до роботи в школі [942].

Науково-дослідна робота на факультеті на початку 70-х років проводилась відповідно плану роботи кафедр і вирішувала проблеми ідеологічного забезпечення професійної підготовки вчителів історії. У зв'язку із зміною структури шкільної історичної освіти в 1970/71 навчальному році в більшості шкіл України запроваджено вивчення курсу епізодичних оповідань з історії СРСР в 4 класі. Методична підготовка вчителів історії до викладання такого курсу мала цілий ряд проблем психолого-педагогічного характеру. В курсі методики викладання історії в школі студенти історичних факультетів знайомились з особливостями організації і проведення уроків з історії в 4 класі, розв'язання навчально-виховних завдань початкового навчання історії. Методика викладання історії в 4 класі мала свої специфічні риси, зумовлені змістом курсу і формою викладу

матеріалу, а також особливостями дитячого сприймання історії. Успішна реалізація різноманітних освітніх і виховних завдань курсу можлива лише за умов застосування певної, специфічної для 4 класу методики. З такою методикою студенти знайомились на заняттях з методики і реалізовували ці підходи на педагогічній практиці. Методичні дослідження з проблем вивчення історії в 4 класі допомагали студентам у їх практичній підготовці [63]

Аналіз звіту про роботу історичного факультету КДПІ ім. Горького за 1973/74 навчальний рік засвідчує, що в 1974 році на факультеті працювало три кафедри, які забезпечували роботу і методичну підготовку студентів по двох спеціальностях - вчитель історії та суспільствознавства та методист-вихователь. Друга спеціальність потребувала особливої уваги з боку деканату, адже процес організаційного і наукового утвердження цієї спеціальності знаходився на початковій стадії.

На початку 1973/1974 навчального року на стаціонарному відділенні історичного факультету навчалось 469 студентів /I курс - 84 студенти, 2-90, 3- 107, 4-90/ [943]

,В цьому навчальному році значна увага приділялась дальшому вдосконаленню наукового і методичного рівня навчального процесу. Кафедра загальної історії вперше застосувала ефективний засіб перевірки знань студентів з хронології шляхом використання "електронного" екзаменатора, а також практикувався запис лекцій викладачів на магнітофонну плівку з наступним обговоренням на засіданні кафедри.

Кафедра педагогіки і психології активізувала роботу по налагодженню тісних зв'язків із школами з метою практичної підготовки студентів до роботи в школі. Студентами історичного факультету проведено значну шефську роботу, крім міських шкіл, в сільських школах області. Більшість занять з методики викладання історії та суспільствознавства проходили в школах, де студенти відвідували і обговорювали уроки.

Археологічна практика для студентів була важливим етапом в їхній фаховій підготовці. На території Обухівського району /с.Дерев'яне/ здійснено розкопки поселення черняхівської культури, які дали цінний археологічний матеріал.

Питання педагогічної практики в піонерських таборах було в центрі уваги роботи кафедри ТМПКР.

Історико-педагогічний факультет Київського державного педагогічного інституту, діяльність якого була відновлена в 1969 році, на початку і в середині 70-х років всю навчально-методичну, наукову, ідейно-виховну та громадсько-політичну роботу спрямував на забезпечення якісної підготовки вчителів історії, суспільствознавства і методистів виховної роботи для середньої школи. [944]

В 1974 році повністю завершилось комплектування історико-педагогічного факультету необхідними кафедрами, кабінетами, і в цьому році відбувся перший випуск 95 учителів історії для шкіл. Для забезпечення належної підготовки вчителів з основного фаху-історії і суспільствознавства поповнено колектив викладачів фахових кафедр. З вересня 1973 року на факультеті працювали дві кафедри: кафедра історії СРСР і УРСР /зав.кафедрою професор

Березовчук М.Д/ та кафедра загальної історії /зав.кафедрою доц Александра М.Ф./ . В травні 1974р. на факультеті відкрита третя фахова кафедра - історії і методики піонерської і комсомольської роботи. На кафедрі працювали Шкурко І.І., Денисяко Л.Д. та інші викладачі. [945]

Протягом навчального року•декан факультету Січкара Г. В. і заступник декана Ганжа І.Х. здійснювали контроль за роботою кафедр.

В цілому навчальний процес був забезпечений науково-педагогічними кадрами високої кваліфікації і проходив традиційно, як і в інших педагогічних інститутах, проте для забезпечення практичної підготовки студентів до роботи в школі необхідно було поповнити викладачами кафедри теорії і методики виховної роботи, залучити викладачів, які мають досвід роботи в школі до роботи , на кафедрах історії СРСР і УРСР та загальної історії, викладачів для читання спеціальних методик і проведення педпрактики, які мають досвід роботи в школі.

З метою удосконалення навчального процесу частина занять з історії КПРС та історії СРСР, спецкурсу з історії мистецтв, археології проводилась в історичних і мистецьких музеях м. Києва. На базі Археологічного музею АН УРСР здійснювалось вивчення курсу археології /доц. Кравченко Н.М./, ряд тем з історії СРСР /доц. Самойленко В. І./ ,були розглянуті біля стендів Київського Історичного музею, а частину спецкурсу з історії мистецтв проведено в музеї російського мистецтва. Окремі практичні заняття з історії проводились в Центральному історичному архіві УРСР і в Київському обласному історичному архіві . [946]

Головною формою в навчальному процесі на історико-педагогічному факультеті була лекція, тому удосконалення методики її проведення було одним із головних завдань. Семінарська форма занять спрямовувалась на активізацію пізнавальної діяльності студентів, формування в них певних умінь і навичок. Методична підготовка студентів-істориків здійснювалась в процесі викладання курсу методики. Доцент Цвікальська Г.О. при вивченні курсу методики практикувала різні форми і методи. Для розкриття відповідного положення підбирались приклади з практики роботи вчителів м.Києва і області. Це сприяло професійній практичній підготовці студентів, наближало їх до умов роботи школи. Окремі теоретичні положення курсу, методики їх розкриття подавались на прикладах досвіду роботи вчителів історії.

Культурно-масова робота на факультеті була спрямована на практичну підготовку майбутніх педагогів до виховної роботи з учнями в школі [947]

В 1975/76 навчальному році на факультеті було запроваджено практикуми: "Методика пізнавальної виховної роботи школи і комсомолу із старшокласниками", "Позанавчальні заклади і школи". [949]

Важливою складовою професійної підготовки студентів по другій спеціальності була педагогічна практика в позашкільних закладах, в піонерських таборах.[948]

В 1977/78 навчальному році на історичному факультеті навчалось 524 студентів на стаціонарі і 457 на заочному відділенні. Три кафедри забезпечували і фахову по двох спеціальностях, і частково педагогічну підготовку студентів. [950]

Особлива увага деканатом і кафедрами зверталась на організацію самостійної роботи студентів. Значне перевантаження навчального плану ставило завдання пошуку реальних форм забезпечення фахової і педагогічної підготовки студентів. Організація самостійної роботи мала вирішити цю проблему. Організаційні заходи давали певні результати, але вони були часто формальними і не вирішували проблему в цілому.

Велику роль у підготовці і формуванні майбутніх учителів мала відігравати педагогічна практика студентів по двох спеціальностях. Деканат, кафедри організували проходження практики студентами в школах, позашкільних закладах, в піонерських таборах.

В 1978/79 навчальному році на факультеті викладалось 60 нормативних курсів, 13 спецкурсів і спецсемінарів: 1 курс - 11 предметів, 2 курс - 12 предметів, 3 курс - 11 предметів, 4 курс - 13 предметів, 5 курс - 8 предметів [951]

Тижневе навантаження складало 36-38 годин аудиторних занять. Тому акцент на організацію самостійної роботи студентів був досить актуальним. Робота заочного відділення факультету, на якому навчалось 426 студентів мала свої особливості і свій ритм роботи.

Впровадження в практику роботи середньої школи курсу "Основи Радянської держави і права" в 8 класі після прийняття у 1977 році Конституції СРСР і в 1978 році Конституції УРСР, поставило питання про фахову і методичну підготовку вчителів історії та суспільствознавства до викладання нового курсу. Адже вчитель історії був найбільш підготовлений до викладання

основ держави і права в порівнянні з іншими вчителями-гуманітаріями.

На історичних факультетах педагогічних інститутів студенти почали вивчати курси "Методика викладання основ Радянської держави і права", а також трохи пізніше і "Методику правового виховання школярів". Лекційні та семінарські заняття забезпечували відповідну підготовку до викладання правового предмета в школі і організації правового виховання на уроці і в позакласній роботі .

5.2. Уніфікація змісту та модернізація форм практичної підготовки вчителів суспільствознавчих дисциплін в 80-х на початку 90-х років.

На початку 80-х років методична підготовка вчителя історії, суспільствознавства, основ Радянської держави і права та методиста з виховної роботи на історичних факультетах педінститутів України здійснювалась в процесі викладання курсів: "Методика викладання історії", "Методики викладання суспільствознавства", "Методики викладання основ Радянської держави і права". Практична підготовка проводилась на всіх курсах. У відповідності до навчального плану студенти історичного факультету в 1980/81 навчальному році проходили практику: 1 курс - археологічну (2 тижні); 2 курс - вожатими в піонерських таборах (8 тижнів); 4 курс - стажування старшими вожатими в таборах (4 тижні), а також педагогічна практика в школі (6 тижнів) [952].

В 1981/82 навчальному році на історичному факультеті КДПІ ім. М.Горького навчалось 572 студенти на стаціонарі,

366 на заочному відділенні. 192 випускники /108 - стаціонар, 84 - заочний відділ/ направлені для роботи в школі.

Вся навчально-методична наукова, виховна робота на факультеті, здійснювалась у відповідності до навчального плану 1977 року. Навчальний план по циклах розподілявся таким чином: суспільно-політичні дисципліни - 780 годин, 17,3%; спеціально-фахові дисципліни - 2300 годин, 51%; психолого-педагогічні - 1440 годин, 31%.

На підготовку вчителя історії та суспільствознавства відводилось 3210 годин - 86% навчального часу.

На підготовку методиста виховної роботи відводилось 520 годин - 14%. Співвідношення між різними видами занять було таким: лекції - 61,2%, семінари-18,5%, практичні - 15%, лабораторні -5,3%. В 1981/82 роки на 3-4 курсах читалось 14 спецкурсів. [954]

Важливою подією в історії професійної підготовки вчителів з історії, суспільствознавства та основ Радянської держави і права, як на історичному факультеті КДПІ ім. Горького, так і в усій Україні було те, що з 1983/84 навчального року стала окремою структурою кафедра методики викладання історії, суспільствознавства і права /зав. кафедрою доцент Ф.К.Ковальчук/. Це перша методична кафедра, яка була створена в педагогічних інститутах України. Самостійний статус кафедри методики викладання історії та суспільствознавства створював умови для ґрунтовної науково-методичної і практичної підготовки студентів історичного факультету.

В 1983/83 навчальному році на історичному факультеті навчалось 867 студентів /507-стаціонар, 360 - заочне відділення/, чотири кафедри забезпечували навчальний

процес, фахову, педагогічну, методичну підготовку вчителя.
[955]

Постанова колегії Міністерства освіти СРСР від 10.01.1983 року "Про стан підготовки вчителів історії в педагогічних вузах УРСР" сприяла вирішенню певних проблем у справі підготовки педагогічних кадрів на історичних факультетах.

Дослідження свідчать, що на історичних факультетах педагогічних інститутів в середині 80-х років широко впроваджувались спецкурси і спецсемінари, практико-методичного характеру. Так, кафедрою методики владання історії, суспільствознавства і права КДПІ ім. Горького в 1985/86 навчальному році запроваджувався спецсеминар-практикум "Шкільні підручники, методичні і наочні посібники з історії, суспільствознавства і основ Радянської держави і права" в кількості 14 годин, а також спецсеминар-практикум "Телеуроки з історії і методика їх проведення" - 14 годин.

Основна мета спецсеминарів-практикумів полягала в тому, щоб студент-історик мав чіткі знання і вмів аналізувати і методично правильно використовувати на уроках шкільні підручники та інші складові навчально-методичного комплексу для різних класів, наочні посібники, аудіовізуальні засоби, навчальне телебачення. Одним словом, це практична підготовка до педагогічної діяльності.

Так, наприклад, аналіз тематичного плану спецсеминару-практикуму про шкільні підручники та інші посібники свідчить, що студенти практично опрацьовували, аналізували дидактичні особливості, методичний апарат підручників з історії стародавнього світу /Коровкін Ф.П. "Історія стародавнього світу. М.1977 р./, історії середніх

віків /Агібалова Є.В. Донський П.Н. Історія середніх віків М. 1977р./, Історія СРСР 6,7,8,9,10 класи/, а також підручників з Історії УРСР. Аналізувались особливості підручників з курсу суспільствознавства та основ Радянської держави і права.

До кожного заняття студенти виконували практичні завдання. Наприклад, до першого заняття студенти повинні скласти перелік основних наочних посібників з історії стародавнього світу і середніх віків. До теми 3 і 4 студенти склали навчально-методичний комплекс для учителя-історика в ІХ-Х класах за схемою: 1 - навчальна книга; 2 - книга для читання (хрестоматія); 3 - загальна методика; 4 - методичні посібники; 5 - дидактичний матеріал; 6 - довідники; 7 - наочні посібники; 8 - художня література; 9 - ТЗН.

Такі практикуми - це своєрідні лабораторні роботи, які мають практичне спрямування і формують у студентів конкретні уміння і навички, які необхідні для практичної адаптації випускника в умовах роботи в школі.

Семінари - практикуми такого спрямування проводились для студентів історичних факультетів: Полтавського, Миколаївського, Вінницького, Кам'янець-Подільського, Ворошиловградського та інших педагогічних інститутів.

Пошук нових підходів до проблем педагогізації навчально-виховного процесу в вузі, практичної підготовки вчителів до творчої роботи в школі дав можливість Полтавському педагогічному інституту ім. В.Г.Короленка реалізувати цікаві програми професійної підготовки вчителя для школи, в тому числі на історичному факультеті. Схема

школа - педагогічний вуз - школа забезпечила оптимальні умови для теоретичної і практичної готовності випускника історичного факультету до реальної педагогічної діяльності в школі

Реформування загальноосвітньої і професійної школи в середині 80-х років поставило перед історичними факультетами педагогічних інститутів України важливе завдання - підвищити підготовку вчителів суспільних предметів, особливо в напрямку покращання психолого-педагогічного і методичного рівня кваліфікації учителя історії, суспільствознавства і основ Радянської держави і права.

Аналіз досвіду роботи історичних факультетів педінститутів, звітів про покращання фахової, педагогічної, методичної підготовки вчителів історії середини 80-х початку 90-х років дають підстави говорити, про удосконалення практичної підготовки вчителів суспільних предметів. Цьому процесу, значною мірою, сприяла творча співпраця як фахових, так і педагогічних кафедр педінститутів. Орієнтація педвузу на тісний зв'язок із школою, створення шкіл - лабораторій при інститутах певною мірою давало надію на широку педагогізацію вузу і реальну практичну готовність випускників до роботи в школі. Хоча багато починань так і залишились лише на папері (про базові школи-лабораторії) ; все ж досвід співпраці школи з вузом і вузу з школою сприяв покращанню проходження студентами педагогічної практики.

Орієнтація на те, що студент - практикант повинен йти в школу з певною програмою і з певним методичним

забезпеченням, знайшла своє поширення в роботі історичних факультетів педінститутів України.

Так, розробка методичних рекомендацій, таблиць, схем психолого-педагогічного і методичного спрямування, пам'яток для практиканта забезпечувала цілеспрямованість і цілісність педагогічної практики. Методичні кафедри історичного факультету КДПІ ім.О.М.Горького з 1990/91 навчального року забезпечували студентів-практикантів 4-5 курсів відповідними методичними рекомендаціями щодо їх роботи в школі [206].

Студенти-історики отримували чітку програму проходження педагогічної практики і рекомендовані засоби її реалізації. І як свідчать результати роботи, такі практичні матеріали значною мірою сприяли досягненню мети і завдань педагогічної практики, перш за все в формуванні і застосуванні відповідних психолого-педагогічних і методичних знань і умінь. Так, програмою на 1991/92 навчальний рік для студентів-практикантів 4 і 5 курсів ставились конкретні завдання в цьому напрямку. Ось які педагогічні вміння і навички повинні виявити студенти на практиці:

1. Вивчати шкільну документацію; план роботи школи, юнацьких, молодіжних, учнівських організацій, особові справи учнів, щоденники, класні журнали.
2. Проводити психолого-педагогічні спостереження за учнями класу, виявляти їхні вікові, індивідуальні особливості, рівень розвитку і виховання, умови їхнього життя і навчання; скласти характеристику на учня, на колектив класу.

3. На основі знань психологічної, педагогічної наук, методики викладання історії, суспільствознавства та основ Радянської держави і права оволодівати методикою спостереження, наукового аналізу й узагальнення педагогічного досвіду
4. Перспективне й поточне планування роботи вчителя та класного керівника. Планувати навчально-виховну роботу відповідно до потреб учнів, враховуючи логіку засвоєння матеріалу дітьми.
5. Оволодівати методичними прийомами ведення уроку: а) активізувати пізнавальну діяльність учнів під час уроку, розвивати інтерес до навчання, трудові навички; б) встановлювати й підтримувати контакт з учнями протягом усього уроку; в) використовувати з навчально-виховною метою на уроці дидактичні посібники (карти, таблиці, картини), ТЗН – навчальні кінофільми, діафільми, слайди, кодограми, грамзаписи; г) вести диференційовано навчально-виховну роботу з учнями
6. Навчитись доступно, з урахуванням вікових особливостей учнів, і образно викладати історичний матеріал, робити висновки й узагальнення, які підводять учнів до правильного розуміння матеріалу, формувати інтерес в учнів до набуття історичних, суспільствознавчих і правових знань, їх практичного втілення в життя, сприяти розвитку громадської активності учнів, посилення їхньої відповідальності за якість навчання й поведінку.
7. Вести виховну роботу на уроці. Виховувати в учнів любов до рідної землі, до її героїчного минулого, формувати в учнів високі моральні якості.

8. Організовувати й проводити позакласну роботу з учнями з навчального предмета, керувати гуртком, організовувати й проводити екскурсії, тематичні вечори; походи місцями героїчної й трудової слави.
9. Виготовляти навчальні посібники.
10. Організовувати учнів класу для проведення громадсько-політичної роботи, правильно розподіляти роботу серед них з урахуванням вікових особливостей, педагогічних і санітарно-гігієнічних вимог.
11. Надавати допомогу комсомольській та іншим молодіжним організаціям класу в складанні плану роботи, підготовці й проведенні їх зборів, розподілі громадських доручень.
12. Визначити стан здоров'я (групу здоров'я), фізіологічні можливості організму школяра, гігієнічну організацію навчально-виховного процесу.
13. Проводити групові та індивідуальні консультації, семінарські заняття з учнями, робити психолого-педагогічний аналіз уроку, вести педагогічний щоденник.
14. Застосовувати різноманітні види й форми класної виховної роботи з учнями щодо їхнього ідейно-політичного, трудового, морального, етичного, фізичного виховання з позицій комплексного підходу
15. Вести педагогічну роботу з батьками й особами, які їх замінюють: скласти план роботи батьківського комітету, організувати й провести батьківські збори, підготувати і провести бесіду з батьками на педагогічну тему.
16. Вести громадсько-педагогічну роботу серед населення.

[206]

Звичайно, в цій схемі узагальнено подані уміння і навички, їх диференціація, і цей перелік більш схожий на

завдання педагогічної практики. Але в цілому спроба окреслити перелік необхідних педагогічних умінь є суттєвою допомогою для студента-практиканта.

Аналіз досвіду роботи - історичного факультету Волинського державного університету ім. Лесі Українки по систематизації вимог до вчителя історії і створення робочої кваліфікаційної характеристики вчителя історії доводить, що педагогічні уміння є важливою складовою професіоналізму педагога.

Важливим компонентом практичної готовності студента - практиканта до педагогічної роботи в школі є уміння здійснювати поточне і перспективне планування своєї навчально-виховної роботи. Аналіз роботи історичних факультетів, матеріали підсумкових нарад з педпрактики і документації захисту студентами результатів педагогічної практики свідчать, що практиканти, особливо 4 курсу значно швидше адаптуються до практичної діяльності, коли вони мають певні зразки змісту своєї роботи по типах і зразках основних компонентів індивідуального плану роботи.

Ось які елементи 1 тижня роботи студентів-практикантів історичного факультету КДПІ ім. О.М.Горького пропонувались під час практики:

Таблиця 5.2

Зміст діяльності студентів 4-5 курсів під час педагогічної практики [206 С.12-14]

Основні напрямки роботи	Зміст роботи
Перший тиждень	

Продовження табл. 5.2.

Ознайомлення з навчально-виховним процесом школи, ПТУ. Вивчення особливостей учнів класу.	Виробнича нарада. Бесіда з директором школи. Завдання й основні напрямки роботи школи в умовах реалізації реформи загальноосвітньої й професійної школи. Аналіз документації /плану роботи школи, піонерської, комсомольської організацій/ Знайомство з матеріальною базою школи, з предметними кабінетами, бібліотекою, їдальнею, майстернями Ознайомлення з розкладом навчальних занять в класі, його аналіз.
Навчальна й позакласна робота за спеціальністю	Вивчення програм, підручників, навчальних посібників з історії (календарних планів вчителя-предметника; знайомство з планом позакласної роботи за предметом). Розробка графіку проведення уроків у період педпрактики, вивчення літератури (наукової, навчальної, методичної) по кожн ому уроку. Розробка конспектів перших уроків. Добір дидактичного матеріалу, виготовлення наочних посібників.
Виховна робота з учнями	Бесіда з класними керівниками про завдання й систему виховної роботи в класі. Бесіда з активом класу й окремими учнями. Вивчення плану роботи класного керівника, особових справ учнів, щоденників,

Продовження табл. 5.2.

	класного журналу. Відвідування разом з методистом виховних заходів у своєму класі, їх аналіз. Розробка й обговорення плану - графіку проведення виховних заходів (класних годин, політінформацій, екскурсій, походів).
Проведення громадсько-педагогічної роботи серед населення	Вивчення плану роботи вчителів у мікрорайоні, встановлення зв'язків з шефами школи. Підготовка бесіди для батьків на педагогічну тему.
Участь у методичній і дослідницькій роботі	Методична нарада, завдання й зміст педагогічної практики. Консультація методиста й вчителя. Оформлення педагогічного щоденника. Вибір і обговорення тем для дослідницької роботи. Консультація по складанню індивідуального плану роботи студента під час педагогічної практики. Участь в методичній нараді вчителів.

Під кінець першого тижня складається індивідуальний план роботи студента на період практики.

Такі рекомендації на кожен тиждень є певною програмою дій студента-практиканта, що забезпечує йому оптимальне виконання завдань його діяльності.

Саме планування навчально-виховної роботи під час педагогічної практики реалізується в індивідуальному плані. Ось які рекомендації отримують студенти для складання індивідуального плану.

Успіх практики кожного студента залежать від того, якою мірою він буде організаційно залучений до всіх заходів школи, наскільки повно й глибоко буде спланована ним вся система навчально-виховної роботи з учнями. А тому індивідуальний план роботи кожного студента повинен бути складений так, щоб були охоплені всі ділянки навчально-виховної роботи в школі.

В основу індивідуального плану покладено робочу програму практики, в якій передбачені всі напрями діяльності студентів: ознайомлення з навчально-виховним процесом школи, свого класу, навчальною й позакласною роботою з спеціальності, виховною роботою з дітьми, роботою з батьками, громадсько-політичною діяльністю, методичною й дослідницькою роботою. Перш ніж приступити до складання індивідуального плану роботи, студенту надається можливість ознайомитись з планом роботи школи, комсомольської, піонерської організацій, планом роботи класного керівника, з навчально-виховним процесом школи з тим, щоб врахувати всі вимоги навчально-виховного процесу школи й заходи, передбачені цим планом.

Складений студентом індивідуальний план повинен бути погоджений з учителем історії, класним керівником, організатором і затверджений методистом.

Зміни ситуації в самому навчальному процесі в школі мають викликати зміни в індивідуальному плані. Вони вносяться студентом за погодженням з методистом. Виконання

практикантом індивідуального плану контролюється методистом. Методист систематично перевіряє хід виконання студентом індивідуального плану. В педагогічному щоденнику студента-практиканта він робить позначки про хід виконання студентом індивідуального плану.

На 5 курсі студент-практикант самостійно планує систему уроків з певної теми навчального предмета, бере участь у складанні плану виховної роботи класного керівника на наступну чверть, допомагає комсомольському активу класу в плануванні роботи на півріччя, планує свою поточну роботу.

У підготовці студента-практиканта до проведення навчально-виховної роботи в школі важливу роль відіграє ведення педагогічного щоденника. Вміння аналізувати, оцінювати, узагальнювати свої педагогічні дії сприяє формуванню навичок творчого підходу до педагогічної діяльності. Відповідні зразки щоденника, схеми запису спостережень за уроком, його аналізу, визначення основних етапів підготовки до уроку, схема конспекту уроку, критерії оцінки знань учнів на уроці та інші зразки допомагають студентам в проходженні педагогічної практики.

Цікавий добір критеріїв для оцінки уроків студентів-практикантів практикувався на історичному факультеті КДПІ ім. О.М.Горького в 1991/92 навчальному році.

1. Оцінка "відмінно" ставиться за бездоганний урок, коли повністю досягнуто навчальну та виховну мету й студент виявив вміння самостійно й творчо готуватися до уроку: провів його на високому ідейно-науковому рівні, виготовив вдалі посібники й уміло використав їх на уроці; проводячи урок, творчо застосовував різні педагогічні методи і

прийоми, правильно оцінював знання учнів і забезпечував активність класу під час перевірки знань, пояснення нового матеріалу чи закріплення старого; розвивав мислення учнів, залучав всіх до розумової і трудової діяльності, до самостійної роботи; уміло працював з усім класом, виявляючи при цьому індивідуальний підхід до окремих учнів; правильно використав час і домогся того, що учні засвоїли основний матеріал на уроці; тактовно керував увагою класу, зумів домогтися зразкової дисципліни на уроці; вів урок бездоганною літературною мовою.

2. Оцінка "добре" за урок ставиться, коли студент виявив уміння добре готуватись до уроку, користуючись незначною допомогою вчителя чи методиста; проведений урок за своїм змістом методично й науково витриманий; використовувались ефективні методи й прийоми але не досить творчо, або мали місце методичні недоліки, які вже ж суттєво не порушили нормальної роботи; на уроці дисципліна була добра, учні активно працювали, але їхня активність була нерівномірною або на окремих етапах незначною.

3. Оцінка "задовільно" ставиться, коли урок за своїм змістом методично й науково витриманий, однак практикантом допускались під час пояснення неточності або не помічались помилки учнів, що відповідали; на уроці студент не зумів організувати активної розумової діяльності класа, погано знає учнів; наочність під час уроку використовувалась в основному правильно, але мали місце окремі недоліки /несвоєчаність, недостатність осмислення тощо, учні бачать слабке керівництво процесом сприйняття, поверхові, нечіткі словесні пояснення/; проводячи урок, студент допускав методичні помилки, що позначилось на знаннях учнів; на

уроці мали місце порушення дисципліни, а практикант у ряді випадків або не реагував на них, або не зміг нічого зробити; в основному поставленої освітньої і виховної мети досягнуто.

4. Оцінка "незадовільно" ставиться, якщо урок проведено на низькому методичному і науковому рівні, студент допускав грубі помилки, виявив незнання фактичного матеріалу, мова студента нечітка, має багато недоліків як за формою, так і за містом; дисципліна на уроці була поганою, а студент виявив безпорадність і не зумів подолати її; студент не досягнув на уроці поставленої мети.

Важливі соціально-політичні, економічні зміни, які відбулися в Україні в кінці 80-х р. - на початку 90-х років, внесли значні корективи в систему професійної підготовки вчителів суспільних дисциплін.

Введення нового курсу "Людина і суспільство" в середніх школах поставило питання підготовки вчителя, який би забезпечував викладання цього складного і багатопланового інтегрованого предмета. І знову вчитель історії, як найбільш підготовлений до цього, взяв на себе роль викладача суспільствознавчого предмета.

Включення до навчальних планів історичних факультетів "Методики викладання курсу "Людина і суспільство" мало забезпечувати методичну підготовку вчителя до викладання даного предмета.

Необхідною умовою реалізації методологічних і методичних проблем навчального курсу "Людина і суспільство" була глибока і компетентна підготовка майбутніх викладачів цієї дисципліни. Адже від того, як викладач втілюватиме

концептуальні положення курсу, залежить реалізація мети і завдань курсу.

Практика підготовки студентів історичного факультету в Київському педагогічному інституті здійснювалась поетапно. На першому етапі студенти 4 курсу знайомились із концепцією, метою, завданнями, структурою і змістом шкільної програми. У лекційних курсах "Методика викладання суспільствознавства" і "Методика викладання основ держави і права" приділяється значна увага розкриттю концептуальних основ інтегрованого курсу. На лабораторних і семінарських заняттях студенти детально знайомились із специфікою і змістом програми курсу "Людина і суспільство".

Наукова методика підготовки майбутніх учителів здійснювалась на базі кабінету методики викладання суспільствознавства, де студенти знайомились з досвідом роботи вчителів суспільствознавців, планами-конспектами уроків, науково-методичною літературою.

Перші спроби методичної підготовки вчителів даного курсу засвідчили необхідність введення нової спеціальності в педагогічному вузі.

Підготовка студентів - випускників до викладання шкільних курсів "Людина і суспільство" та основ держави і права включало в себе цілий ряд педагогічних аспектів. Це засвоєння змісту цих предметів, вивчення педагогічного досвіду, методичної літератури, і, звичайно, практична підготовка.

Досвід викладання методики цих шкільних предметів, аналіз результатів педагогічної практики, вивчення досвіду роботи молодих спеціалістів свідчить про те, що важливою передумовою становлення молодого вчителя є рівень

сформованості в нього відповідних практичних умінь підготовки і організації уроку. Серед таких умінь, на нашу думку, можуть бути уміння планувати навчальний матеріал по предмету на основі аналізу шкільної програми, її варіантів, уміння скласти поурочно-тематичний план розділу чи курсу в цілому, на чверть, півріччя чи навчальний рік, уміння розробити сценарій уроку, підготувати план-конспект, уміння аналізувати свій урок, уроки колег.

Формування методичних умінь здійснюється в процесі проведення семінарських, лабораторних занять із студентами.

Так, кожен студент повинен виконати практичне завдання на основі аналізу шкільної програми курсу "Людина і суспільство", основ держави і права, скласти поурочно-тематичне планування розділу чи теми за такою схемою:

Таблиця 5.3

Схема поурочного-тематичного планування

№ уроку	Тема уроку	Мета і завдання /освітні, виховні, розвиваючі/ уроку	Тип уроку	Основні поняття, Ідеї уроку	Обладнання і дидактичний матеріал	Міжпредметні зв'язки

Важливою організаційною умовою підвищення ефективності практичної підготовки студентів історичних факультетів був перехід на договірну основу між вузом і школою. Договір мав такий зміст.

ДОГОВІР

на проведення педагогічної практики студентів

м. Київ "

Ми, що підписалися нижче, з одного боку

/найменування вузу/

в особі _____

/посада, прізвище, ініціали/

і з другого боку _____

/найменування організації, установи/

в особі _____

/посада, прізвище, ініціали/

уклали між собою договір.

1.ОРГАНІЗАЦІЯ, УСТАНОВА ПОВИННІ

1. Надати інституту місце для проведення педагогічної практики студентів:

№ п/п	Спеціальність	Курс	Кількість студентів	Вид практики	Термін проведення

2. Надати необхідні умови виконання-студентами програми, всіх видів педагогічної практики, забезпечити керівництво практикою кваліфікованими педагогами.

3. Надати студентам можливість користуватися бібліотекою.

4. Після закінчення педагогічної практики студентів проводити педагогічну нараду і давати заключения щодо рівня підготовки студентів про характер і якість виконаної ними роботи.

5. Забезпечити облік виходу на роботу студентів-практикантів .

Про всі випадки порушення студентами трудової дисципліни і правил внутрішнього розпорядку закладу попереджувати адміністрацію вузу.

6. КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ імені
М.П.ДРАГОМАНОВА з свого боку зобов'язується:

1. До початку педагогічної практики студентів:

а) щорічно укладати договір на проведення педагогічної практики з усіх спеціальностей;

б) за три місяці до початку практики направити свого представника для погодження програми педагогічної практики та індивідуальних планів роботи студента;

в) керівниками практики призначити найбільш кваліфікованих викладачів.

2. Забезпечити трудову дисципліну студента, виходячи з діючих "Правил внутрішнього розпорядку".

3. Надати науково-методичну допомогу вчителям школи в проведенні роботи з студентами-практикантами.

• 4. Організувати виступ своїх викладачів на педагогічних нарадах, методичних об'єднань вчителів, брати участь у вивченні та узагальненні передового досвіду.

3. ДОГОВІР НАБУВАЄ ЧИННОСТІ
після його підписання інститутом, одного боку, і установою
- з другого.

Юридичні адреси сторін:
інституту _____

установ и _____

Підписи і печатка
інституту установи

Підвищення вимог до підготовки вчителів-спеціалістів високої кваліфікації зумовлене якісними змінами в структурі і змісті середньої освіти, появою нових типів середніх навчальних закладів. Це вимагає також внесення певних

коректив і в традиційні форми організації педагогічної практики студентів-істориків. Виходячи з цього, кафедра методики викладання історії Київського пединституту започаткувала експериментальну програму педагогічної практики для студентів 4-5 курсів історичного факультету, в основу якої покладено новий підхід до організації практики, формування її завдань та оцінки результатів. Поряд з підвищенням ролі практики у закріпленні і поглибленні набутих студентами знань нова експериментальна програма, на наш погляд, має стимулювати творчу активність практикантів, орієнтувати їх на оволодіння новітніми методами і прийомами навчання і виховної роботи. Крім того, вона дозволить враховувати індивідуальні можливості і здібності студентів, сприятиме більш ґрунтовній і об'єктивній оцінці результатів практики.

Експериментальна програма пропонує студентам на вибір три окремі варіанти робочих програм практики - А, В, С. Кожен з них складається з чотирьох блоків-завдань; навчальна діяльність практиканта, позакласна робота з фаху, науково-дослідницька діяльність і виховна робота з класним колективом. Завдання у варіантах відрізняються щодо ступеня складності, що дозволяє студенту самостійно визначити програмний рівень, за яким він буде проходити практику.

Передбачається, що виконання завдань практики за програмою "С" відповідає задовільному рівню її проходження, за програмою "В" - доброму і програмою "А" - відмінному. Проте, визначивши свої можливості та обравши варіант програми /наприклад "В"/ за цим варіантом, студент не зобов'язаний виконувати всі одинадцять завдань практики саме . Деякі з них, зважаючи на індивідуальні знання,

вміння і здібності, рівень практичної підготовки можуть виконувати завдання за більш або менш складними програмами /відповідно "А" і "С"/.

Підведення підсумків педагогічної практики, а також оцінка її результатів проводяться за рейтинговою системою. Виконання кожного із завдань практики за програмою "А" оцінюється п'ятьма балами /максимально можливий рейтинг варіанту - 55 балів/, за програмою "В" - чотирма балами (44) і програмою "С" - трьома балами /33/. Відповідно програма практики вважається виконаною студентом на "відмінно", якщо у підсумку він набрав від 50 до 55 балів; на "добре", якщо його підсумковий рейтинг становить від 40 до 49 балів і на "задовільно" - від 31 до 39 балів.

Так, наприклад, в експериментальній програмі педагогічної практики для студентів 4 курсу історичного факультету УДПУ ім. М.П.Драгоманова з диференціацією завдань щодо ступеня складності з навчальної роботи як вчителя історії в 5-8 класах пропонується за варіантом А: самостійно підготувати і провести 6 залікових уроків з історії різних типів: комбінований урок; урок вивчення нового матеріалу; повторно-узагальнюючий урок; урок перевірки і обліку знань учнів; нестандартний урок.

Цей компонент навчальної роботи як вчителя історії в варіантах В і С дещо спрощений. Від студентів вимагається продемонструвати на уроках різних типів лише елементи ііовторно-узагальнюючого уроку і елементи нестандартних форм навчання. Наприклад, для варіанту "С" програма складається з трьох типів уроку: комбінованого, уроку вивчення нового матеріалу і урок перевірки знань учнів.

Першим критерієм оцінки рівня практичної готовності студента-практиканта 4 курсу є готовність до використання різних типів уроків історії. Адже досвід проходження педагогічної практики студентами історичних факультетів педагогічних інститутів свідчить, що домінування комбінованого типу уроку є свідченням певних прорахунків у методичній підготовці майбутніх вчителів. Тому формування стилю роботи вчителя вже в період практики є важливим компонентом творчої особистості педагога. Але це тільки формальна сторона справи. Адже студенту необхідно не лише вкластися в кількісні характеристики, але і виявити якісні показники свого уроку.

Тому програма педпрактики передбачає на диференційному рівні такі компоненти уроку, як:

комплексно використовувати на уроці різноманітні засоби навчання, забезпечення досягнення мети уроку;

- організувати і керувати пізнавальною діяльністю учнів, створюючи проблемні ситуації, здійснюючи оптимальне поєднання індивідуальної, групової і загальнокласної роботи учнів;

організувати самостійну роботу учнів з підручником, хрестоматіями, дидактичним матеріалом, робочими зошитами, навчальними планами;

здійснювати індивідуальний підхід, враховуючи рівень пізнавальних можливостей школярів 5-8 класів;

- самостійно підбирати і використовувати дидактичний матеріал.

Варіанти А, В, С мають різний рівень складності і реалізації цих компонентів. Наприклад, індивідуальний підхід по варіанту А повинен здійснюватись на всіх етапах

уроку, варіант Б вимагає такого підходу лише у процесі закріплення і перевірки знань учнів, а варіант С передбачає здійснювати індивідуальний підхід лише в процесі перевірки знань учнів.

Другий напрямок проходження педагогічної практики-позакласна робота з історії - також диференційований по трьох варіантах. Студенти зобов'язані вести засідання історичного гуртка, проводити підготовку історичного вечора, олімпіади, вікторини.

Для варіантів Б і С позакласна робота з предмету дещо спрощена і обмежується для варіанту С проведенням бесід на історичні теми та проведенням екскурсії до музею.

Науково-методична робота студентів на педагогічній практиці, як третій напрямку, диференціюється по таких критеріях - відвідування і аналіз 18 уроків.

- вивчення і узагальнення досвіду роботи вчителів з наступним їх включенням в написання курсових робіт по кафедрі методики історії;

- проведення психолого-педагогічних досліджень вивчення психологічних особливостей учнів за допомогою анкетування, соціометрії, соціоніки.

Виховна робота з класним колективом як звертальний напрямок педагогічної практики для четвертокурсників передбачає проведення різних виховних заходів по варіантах А, В, С.

Аналіз результатів експериментальної програми, яка здійснювалася в Національному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова на історичному факультеті, свідчить про доцільність її запровадження в інших педагогічних навчальних закладах України.

Експериментальна програма педагогічної практики
студентів 5 курсу історичного факультету НПУ
ім.М.ПДрагоманова з диференціацією завдань
щодо ступеню складності

Завдання за програмами

АВС

12 3

Навчально-виховна робота вчителя історії, курсів
"Людина і суспільство", основ держави і права України

А/ І/ /1/ Самостійно підготувати і провести шість
залікових уроків з історії /4/, по курсу "Людина і
суспільство" /1/, з основ держави і права України/1/, у тому
числі:

1 урок-лекцію,

2 урок-семінар,

3-нестандартний урок (урок-репортаж, урок-інтерв'ю,
урок-телеміст, урок-прес-конференція, урок-вікторина, урок
у формі рольової гри;

4-інтегрований урок з історії культури (залучаючи
вчителів літератури, образотворчого мистецтва, музики і
співів).

В/2/ /1/ Самостійно підготувати і провести шість
залікових уроків з історії /4/, по курсу "Людина і
суспільство" /1/, з основ держави і права України/1/, у тому
числі: 1 - урок-лекцію, 2 - урок-семінар, 3 - урок з
використанням нестандартних елементів.

С/3/ /1/ Самостійно підготувати і провести шість
залікових уроків з історії /4/, по курсу "Людина і

суспільство" /1/, з основ держави і права України/1/, у тому числі: 1-урок-лекцію, 2- урок-семінар.

А /1/ /2/ Комплексно використовувати на уроці різноманітні засоби навчання, забезпечуючи досягнення його освітньої, розвиваючої та виховної мети.

В /2/ /2/ Комплексно використовувати на уроці різноманітні засоби навчання, забезпечуючи досягнення його освітньої, розвиваючої та виховної мети.

С/3/ /2/ Комплексно використовувати на уроці різноманітні засоби навчання, забезпечуючи часткове досягнення його освітньої, розвиваючої та виховної мети.

А/1/ /3/ Організувати та керувати пізнавальною діяльністю учнів протягом всього уроку, створюючи проблемні ситуації, поєднуючи фронтальну, групову та індивідуальну роботу з ними.

В/2/ /3/ Організувати пізнавальну діяльність учнів, створюючи проблемні ситуації, поєднуючи фронтальну, групову та індивідуальну роботу з ними.

С/3//3/ Організувати пізнавальну діяльність учнів, поєднуючи на уроці фронтальну, групову та індивідуальну роботу.

А/1/4/ Організувати самостійну роботу учнів з документами, формуючи вміння відтворювати, пояснювати та коментувати тексти, ілюструвати на їх прикладі навчальний матеріал. Здійснити підборку документів до 3-х уроків.

В/2/4/ Організувати самостійну роботу учнів з документами, формуючи вміння відтворювати, пояснювати та коментувати тексти.

С/3/4/ Організувати самостійну роботу учнів з документами, формуючи вміння відтворювати та пояснювати тексти.

А/1/5/ Здійснювати індивідуальний підхід до учнів в процесі викладу нового матеріалу, закріплення та перевірки їх знань.

В/2/5/ Здійснювати індивідуальний підхід до учнів у ході закріплення та перевірки їх знань.

С/3/5/ Здійснювати індивідуальний підхід до учнів у ході перевірки їх знань.

А/1/6/ Комплексно використовувати на уроці різноманітні види і форми перевірки знань учнів (фронтальні, групові та індивідуальні; письмові і усні).

В/2/6/ Поєднувати на уроках різноманітні види і форми перевірки знань учнів (фронтальні та індивідуальні; письмові і усні).

С/3/6/ Епізодично поєднувати на уроках різноманітні види і форми перевірки знань учнів (фронтальні та індивідуальні; письмові і усні).

А/1/7/ Підготувати до трьох залікових уроків дидактичний матеріал, розрахований на індивідуальну роботу з учнями.

В/2/7/ Підготувати до трьох залікових уроків дидактичний матеріал, розрахований на групову роботу з учнями.

С/3/7/ Підготувати до трьох залікових уроків дидактичний матеріал (наочні посібники), розрахований на фронтальну роботу з учнями.

Позакласна робота з фаху включала в себе такі основні диференційовані завдання

А/1/а/ Вести заняття історичного факультативу (гуртка, спецкурсу, спецсемінару); /б/ брати участь у підготовці та проведенні історичного вечора (олімпіади, вікторини, спектаклю). Розробити та оформити сценарій відповідного заходу.

В/2/а/ Взяти участь у підготовці та проведенні історичного вечора (олімпіади, вікторини, читацької конференції, спектаклю). Розробити та оформити сценарій відповідного заходу; /б/ проводити бесіди з фахових тем, екскурсії до історично-краєзнавчих музеїв.

С/3/а/ Проводити бесіди на історичні теми, екскурсії до історично-краєзнавчих музеїв, організувати для старшокласників зустрічі з цікавими людьми.

Науково-методична робота передбачає

діяльність п'ятикурсників за такими напрямками

А/1/а/ Підготувати доповідь (повідомлення) для виступу на методичному об'єднанні істориків у школі; /б/ вивчати досвід роботи вчителя історії, використовуючи його для написання курсових робіт; /в/ проводити педагогічні експерименти.

В/2/а/ Вивчати досвід роботи вчителя історії, використовуючи його для написання курсових робіт; /б/ проводити педагогічні експерименти.

С/3/а/ Вивчати досвід роботи вчителя історії, використовуючи його для написання курсових робіт;

І останній напрямок - виховна робота в класі-передбачав для студента-практиканта такі завдання за вибором.

А/1/а/ Вивчення інтересів учнів класу; /б/ при вивченні інтересів учнів використовувати методи анкетування, соціометрії, соціоніки.

В/2/а/ Вивчення інтересів учнів класу за власним спостереженням. /б/Вивчення інтересів учнів за допомогою експертної оцінки.

С/3/а/ Вивчення інтересів учнів класу за даними класного керівника.

А/1/а/Підготувати і провести з учнями класу етичні діалоги, сократівську бесіду; /б/ підготувати та провести з учнями класу філософський стіл.

В/2/а/ Підготувати і провести класну виховну годину на тему: "П'ять хвилин з мистецтвом"; /б/ підготувати і провести з учнями класу конкурс.

С/3/а/ Підготувати і провести в класі бесіду на морально-етичну тему. Провести виховну годину з запрошенням цікавої людини.

Пошук нових підходів до організації і проведення педагогічної практики на історичних факультетах педагогічних університетів та інститутів в Україні на початку 90-х років зумовлений зміною пріоритетів в системі професійної підготовки вчителя суспільствознавчих дисциплін. Зміни в концепції шкільної історичної освіти поставили завдання практичної готовності майбутніх педагогів до реалізації нових підходів як в змісті, так і в прийомах організації пізнавальної діяльності учнів.

Студент - випускник історичного факультету повинен не тільки знати про сучасні методи навчання, ефективні форми і новітні технології, але і вміти реалізувати свої фахові, педагогічні методичні знання в реальний урок чи позакласний

захід. Тому мета педагогічної практики, уже в умовах діяльності педагогічних університетів, - це інтеграція теоретичних знань і практичних умінь майбутніх учителів суспільствознавчих предметів. Історичні факультети педагогічних університетів і педагогічних інститутів України відповідно до своїх навчальних планів, враховуючи особливості спеціалізації, організовують різні види активної безвідривної навчальної, виховної, фахової практики. Але всі ці напрямки практичної підготовки завершуються практикою студента в школі на робочому місці учителя і класного керівника.

Робота історичних факультетів Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова, Волинського державного університету ім. Лесі Українки, Східноукраїнського університету і його структурного підрозділу Луганського педагогічного інституту ім. Т.Г.Шевченка, Полтавського, Кам'янець-Подільського, Сумського, Вінницького, Миколаївського та інших педагогічних інститутів в умовах переходу до ступеневої системи освіти і наближення до світових зразків у справі професійної підготовки вчителів до роботи в школі позначена особливою увагою до проблем організації і проведення педагогічної практики студентів у школах різних типів, це і гімназії, ліцеї, і звичайні середні школи.

Так, наприклад, студенти 3,4,5 курсів історичного факультету НПУ ім. Драгоманова отримують відповідні знання, уміння і навички щодо цілеспрямованого спостереження і аналізу навчально-освітньої і виховної роботи в школі, самостійної організації педагогічного процесу. Так,

завданням педагогічної практики студентів історичного факультету є:

- готувати і проводити уроки історії, українознавства, правознавства, курсу. "Людина і світ" різних типів, застосовувати різноманітні технології навчання з метою розвитку пізнавальних можливостей школярів, проводити заняття факультативних курсів;

ознайомити студентів з принципами організації, управлінням та нормативним забезпеченням нинішньої системи освіти;

розвивати і практично застосовувати вміння і навички перспективного і поточного планування педагогічної діяльності, розуміння її цілісності;

- навчити студентів використовувати функції класного керівника;

формувати пізнавальний інтерес студентів до науково-дослідної роботи;

- сприяти формуванню особистих цінностей майбутнього педагога, його готовності до практичної роботи в школі.

Методична і практична підготовка студентів до проходження педагогічної практики значною мірою залежить від забезпечення студентів-практикантів робочими матеріалами, методичними рекомендаціями, які допоможуть їм в підготовці до уроку і його проведенні.

Процес спеціалізації на історичних факультетах в 90-х роках набрав нової сили. Створення навчальних планів по спеціальності історія і народознавство, історія і правознавство, зумовило включення до навчального процесу таких дисциплін, яку: "Методика викладання народознавства в школі", "Методика викладання правознавства".

Підготовка студента-історика до викладання правознавчих дисциплін - один із важливих напрямків його професійної підготовки. Важливим елементом у структурі юридичної освіти та виховання має стати навчальний курс "Права людини", який рекомендується для впровадження в 10-11 класах загальноосвітніх шкіл для поглибленого вивчення /на основі цієї ж програми/ у школах, ліцеях та гімназіях гуманітарного, насамперед, юридичного профілю. Його введення до навчальних планів узгоджується з рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи від 14 травня 1985 року, яка пропонує урядам країн-членів і тих країн, які ще не стали членами Ради Європи, враховуючи їхні національні системи освіти та зміст базових законодавчих актів, всіляко сприяти викладанню та засвоєнню прав людини у школах.

Курс "Права людини" - логічне продовження курсу "Основи держави і права України" ("Правознавство"), який вивчається в 9-х класах загальноосвітніх шкіл, поглиблюючи знання про основні права людини і громадянина. Принциповою відмінністю нової навчальної дисципліни є спрямованість на певну переорієнтацію у правовому світогляді школяра. Головне завдання курсу - сприяти формуванню правового світогляду молоді, який включав би як систему теоретичних поглядів на права і основні свободи людини, так і відповідно активну життєву позицію, ціннісні орієнтири, ідеали, переконання, принципи пізнання.

Заняття з вивчення прав людини доцільно урізноманітнювати за допомогою традиційних і нетрадиційних методів навчання: дискусій і. цільових диспутів, лекцій та реферативних виступів, усних та письмових колоквиумів, "круглих столів", вечорів запитань і відповідей, обговорень

актуальних публікацій щодо прав людини, вивчення проектів офіційних державних документів, перегляду програм навчального телебачення [222].

Реалізація нових пріоритетів шкільної суспільствознавчої освіти залежить від того, яким буде вчитель, які риси його педагогічної кваліфікації, особисті якості, рівень його практичної готовності до роботи в школі будуть сформовані в період навчання в педагогічному вищому навчальному закладі.

ВИСНОВКИ

1. Актуальність проблеми практичної підготовки вчителів історії у вищих педагогічних навчальних закладах України зумовлюється педагогічними методичними та соціально-психологічними причинами. На підставі аналізу широкого пласту літератури, архівних джерел виявлено та розкрито особливості педагогічної, методичної підготовки вчителів суспільних дисциплін, як основних компонентів їх практичної готовності до роботи в школі на різних історичних етапах функціонування вищої педагогічної школи в Україні. Історико-педагогічний екскурс засвідчив, що практичній підготовці вчителів історії приділялася велика увага, як до важливого фактора їх професійного становлення. Разом з тим на різних етапах розвитку вищих педагогічних навчальних закладів концептуальні засади практичної підготовки видозмінювалися залежно від загальних парадигм у формуванні вчителя. Вивчення й узагальнення основних підходів до визначення мети, завдань та змісту практичної підготовки дали змогу в дослідженні виділити такі головні її компоненти: психолого-педагогічна забезпеченість, методична підготовка, практична робота в школі, що в цілому й визначає суть поняття практична підготовка.

2. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, вивчення архівних матеріалів, практики підготовки вчителів історії на історичних факультетах педагогічних вузів України на різних етапах історичного розвитку країни виявлено основні тенденції практичної підготовки студентів до педагогічної діяльності в школі (як вчителя історії,

суспільствознавства, правознавства), які зумовлені дією загальних закономірностей становлення і функціонування професійно - освітньої системи в конкретних соціально - історичних, суспільно - політичних та економічних умовах. Процес практичної підготовки характеризується динамікою, зміною мети, завдань, структури, організаційних підходів як соціально-педагогічний феномен

Аналіз і узагальнення архівних джерел з проблем практичної підготовки вчителів суспільних дисциплін у досліджуваний період стали' підставою для висновку про те, що прогресивні і регресивні процеси в цій сфері були результатом розвитку української педагогічної ідеї в галузі освітньої системи і гальмування прогресивних тенденцій ідеологічними та політичними структурами.

3. Результати дослідження підтверджують, що ефективність професійно - практичної готовності до роботи в школі студентів - істориків педагогічних вузів України значною мірою залежить від впровадження у навчальний процес прогресивних моделей підготовки педагогічних кадрів. Політика введення багаторівневої педагогічної освіти в поєднанні з сучасною практичною готовністю студентів-випускників до виконання своїх професійних функцій є пріоритетним напрямком у реформуванні вищої освіти.

Використання досвіду роботи вчительських та педагогічних інститутів в 40-50-х роках допоможе реалізувати цю ідею на сучасному етапі. Практична доцільність інтеграції європейських і світових моделей з національною системою професійної підготовки вчителів історії України дає підстави стверджувати: базуючись на досвіді роботи педагогічних навчальних закладів України з

20-х до 90-х років, визначено і обгрунтовано методологію побудови системи практичної підготовки студентів педвузів, запровадження інноваційних підходів до формування методичних умінь і навичок організації і проведення навчального процесу; обгрунтовано проектування системи професійної підготовки на основі оптимального співвідношення академічного і практичного забезпечення готовності студентів до педагогічної роботи в школі.

4. Історико-логічний аналіз ефективності практичної підготовки студентів історичних факультетів вищих навчальних педагогічних закладів України дав змогу здійснити комплексне обгрунтування концептуальних підходів до реалізації основних умов практичної готовності майбутніх учителів до роботи в школі. Визначаючи основні тенденції розвитку процесу підготовки вчителів історії до роботи в школі на основі вивчення досвіду діяльності вищої педагогічної школи, в дослідженні доведено, що: розвиток системи практичної підготовки залежить від політичних, соціальних, економічних та історичних реалій; збереження національних традицій та звичаїв у підготовці вчителя історії є невід'ємним компонентом його професійного становлення; значний вплив на підготовку вчителя, особливо практичну, мають сучасні методичні ідеї і конкретні технології.

5. Аналіз психолого-педагогічної літератури, досвіду роботи історичних факультетів педвузів України переконує, що проблеми практичної підготовки майбутніх учителів суспільних предметів в історичному контексті мало вивчені, і дослідження їх становить науково-теоретичну і практичну цінність в умовах реформування вищої педагогічної школи.

Узагальнення емпіричних даних у сфері підготовки вчителів історії дає змогу виділити ряд етапів прогресивного і регресивного впливу держави та суспільства на становлення і розвиток української національної педагогічної школи. Період 1917-1920 рр. для української демократичної педагогіки був етапом пошуку і розвитку прогресивних педагогічних ідей. Це виявилось в частковій реалізації ідей національної вищої школи, в справі практичної підготовки вчителів історії до роботи в школі, виданні цілого ряду наукових праць з методик для початкової, середньої і вищої педагогічної школи.

6. Довготривале перебування в умовах унітаризму призвело до регресивних наслідків в концептуальних підходах до визначення змісту і завдань шкільної історичної освіти, вузівської педагогічної освіти. Дослідженням доведено, що, починаючи з 1918 року, зміна освітніх парадигм зумовила відмову від традицій і здобутків старої школи, підготовки нового педагогічного працівника, який забезпечував нові ідеологічні постулати. Запропоновані підходи і тенденції дослідження системи професійно-практичної підготовки вчителів історії, суспільствознавства в сучасних умовах мають сприяти оновленню підготовки педагогічного персоналу, успішній адаптації випускників вищого навчального закладу до роботи в школі.

Всебічний аналіз суті і змісту практичної підготовки вчителів історії, її організаційних форм і методів в педагогічних навчальних закладах України в рамках досліджуваного періоду дав змогу виділити такі основні періоди і визначити їх хронологічні рамки: період становлення і боротьби двох альтернативних професійно-

освітніх концепцій - національно-демократичної і радянської у визначенні змісту й організаційному забезпеченні підготовки майбутніх учителів історії в педагогічних навчальних закладах - (педагогічні курси, учительські семінарії, учительські інститути) 1917-1921 рр.; створення і вдосконалення системи підготовки вчителів суспільствознавства, історії в інститутах народної освіти - 1921-1933 рр.; уніфікація системи професійної підготовки студентів історичних факультетів в учительських і педагогічних інститутах України - 1933-1959 рр. ; пошуки і обґрунтування системи педагогічної підготовки студентів історичних факультетів педагогічних інститутів в умовах централізації і уніфікації змісту і організаційних форм та методів професійного становлення майбутнього вчителя суспільних предметів (історія, суспільствознавство, право), подальшої ідеологізації навчально-виховного процесу у вузі 1960-1989 рр. • ; становлення і розвиток удосконаленої системи підготовки студентів-істориків в умовах зміни концептуальних підходів до змісту, завдань і форм реалізації новітніх освітніх зразків демократичного суспільства - 90-ті роки.

7. На основі узагальнення результатів дослідження об'єктивного історико-логічного аналізу архівних матеріалів виявлено найхарактерніші тенденції (організаційно-педагогічні, концептуально-змістовні, методично-технологічні) і закономірності практичної підготовки студентів педагогічних навчальних закладів України: залежність практичної підготовки від освітніх парадигм, мети, змісту, організаційних засад; залежність рівня практичної готовності від оптимального поєднання

компонентів професійної підготовки. В умовах демократичного суспільства сутність практичної підготовки більше наповнюється методологією проектування сучасних інноваційних педагогічних технологій в цьому процесі, і на другий план відходять питання ідеології та політики. Хоча ці проблеми для вчителя історії в сучасних умовах теж важливі, але в умовах деідеологізації і деполітизації навчання ці аспекти не є головними; єдність теоретичної і практичної підготовки, їх оптимальне співвідношення, педагогізація навчально-виховного процесу в педагогічному вузі, впровадження нових ідей і технологій є провідним для вищої педагогічної школи України в умовах університетської системи навчання.

8. Проведене дослідження дозволяє відтворити елементи функціонування системи становлення і розвитку практичної підготовки студентів історичних факультетів педагогічних вузів України як в першій половині століття, так і в другій, виділити специфічні особливості, відмінності і загальні тенденції роботи педагогічної школи. Результати проведеного дослідження дали можливість розробити ряд практичних рекомендацій: з метою підвищення рівня зможу підготовки вчителів історії в вищих педагогічних навчальних закладах України доцільно використати досвід практичної підготовки студентів у системі роботи учительських інститутів, ІНО, педагогічних інститутів в 20-х - 50-х рр.; посилення педагогічної спрямованості процесу формування готовності до практичної роботи в школі студентів педагогічного вузу пов'язується передусім з орієнтацією навчального процесу на максимальну технологічність та систематичну практичну діяльність майбутніх педагогів.

Трансформація методологічних і загальнотеоретичних положень функціонування системи професійної підготовки вчителів історії в педагогічних вузах України на відповідних історичних етапах, дозволила в дослідженні розкрити особливості та специфіку її функціонування в умовах зміни освітніх пріоритетів.

9. Здійснене дослідження дає можливість встановити взаємозалежність і взаємодоповнюваність двох систем: професійна підготовка і професійна діяльність, де практична готовність студентів є необхідним ланцюгом, який з'єднує ці дві системи. Інтеграція вузівської підготовки: фахової, психолого-педагогічної, методичної через практичну ланку забезпечує необхідний рівень функціонування системи професійного становлення вчителя.

Дослідження реальної організації професійно-практичної підготовки вчителя історії в педагогічних інститутах та університетах України за останнє десятиріччя свідчить, що вища педагогічна школа не повного мірою реалізує методологічний і теоретичний потенціал у практичній підготовці вчителів на історичних факультетах.

Зміна ціннісних орієнтацій і соціальних реалій зумовили трансформацію мотиваційної сфери в системі підготовки вчителів. Удосконалення організаційних умов функціонування вищої педагогічної школи, перехід на університетську різнорівневу систему підготовки педагогічних кадрів не завжди забезпечує оптимальність внутрішніх процесів підготовки кваліфікованих спеціалістів, особливо це стосується практичної готовності до роботи в школі.

Дослідження тривалого історичного періоду дозволило максимально об'єктивно підійти до відтворення реалій

функціонування системи професійної підготовки студентів історичних факультетів вищої педагогічної школи, враховуючи соціально-політичні, економічні умови, просвітницькі ідеї.

У дисертації запропоновано перспективні напрямки подальшого дослідження проблеми практичної підготовки вчителів суспільних предметів, зокрема в аспекті реалізації мети та завдань вивчення історії на основі нової концепції шкільної історичної освіти та новітніх методичних технологій. Потребує реального вирішення проблема концептуального та організаційного забезпечення різнопрофільної практичної підготовки майбутніх учителів для створення сучасної ефективної системи формування вчителя історії та інших суспільних предметів.

СПИСОК ВИКОРИСТАННЯХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. - М.: Просвещение, 1990. - 141 с.
2. Абдулина О. А., Загрязкина Н. И. Педагогическая практика студентов: (Учеб, пособие для пед. ин-тов) М. : Просвещение, 1989. - 173 с.
3. Актуальные вопросы методики обучения истории в средней школе: Пособие для учителя /О. И. Бахтин, Н. К. Боголюбова, Н. Н. Ворожейкин и др.: под ред. А. Г. Колоскова. - М.: Просвещение, 1984. - 272 с.
4. Александров А. И. Самостоятельная работа учащихся при изучении истории. Из опыта работы в сред, школе. - М. : Просвещение, 1964. - 126 с.
5. Александровський Г. До питання про організацію шкільного оточення // Вільна Українська школа. - 1918/19. - №2. - С. 106 - 114.
6. Алексеев Ю. М. Деякі проблеми викладання і вивчення історичних дисциплін у педагогічному вузі // Укр. іст. журнал. -1992. №7-8.-С.80-83.
7. Алексеенко Т. А., Сушанко В. В. Формування пізнавальної активності студентів в структурі блочної технології навчання // Педагогічна технологія в сучасному вузі. - Луцьк: Вежа, 1995. - С. 4 - 5.
8. Алексюк А. М. Модулі до навчального курсу "Педагогіка вищої школи". - К.: КДУ, 1992. - 172 с.
9. Андрієвська Н. В., Бернадський В. М. Методика викладання історії в семирічній школі. К.: Радянська школа, 1948. - 220 с.

10. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій. - К.: Генеза, 1993. - 317 с.
11. Антология педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н. П. Калиниченко. - М.: Педагогика, 1988. - 640 с.
12. Арнаутів В. Суспільствознавство в школі соціального виховання // Шлях освіти. - 1926. - № 8 - 9. - С. 77 - 85 .
13. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе: Его закономерные основы и методы. - М.: Высшая школа, 1980. - 368 с.
14. Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований. - М.: Педагогика, 1982. - 192 с.
15. Бакулина Г. А. Совершенствование системы безотрывной педагогической практики студентов университета: Автореф. дис. канд. пед. наук:13.00.01/ Челябинск, 1991. - 15 с.
16. Балл Г. О. Гуманістичні задачі педагогічної діяльності. // Педагогіка і психологія. - 1994.: Вип. 2. - С. 3 - 12.
17. Басов М. Н. Общие основы педагогики. - М.: ГИЗ. - 1928. - 744 с.
18. Белозерцев Е. П. Подготовка учителя в условиях перестройки. - М.: Педагогика, 1989. - 205 с.
19. Белоусова Т. Ф. Педагогическая практика как фактор формирования основ педагогической культуры студентов педвуза. Автореф. дис. канд. пед. наук. - Ростов - н/Д., 1989. - 21 с.
20. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. - М.: Педагогика, 1989. - 192 с.

21. Богданова І. М. Модульний підхід до професійно - педагогічної підготовки вчителя. Одеса.: Маяк. 1998. - 284 с.
22. Богданова І. М. Професійно - педагогічна підготовка майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій. Дис. д-ра. пед. наук. К.: 1998. - 440 с.
23. Боголюбов В. И. Педагогическая технология: Эволюция понятий // Советская педагогика. - 1991. - №9. - С. 100 - 107 .
24. Боголюбов Л. Н. Формирование у учащихся средней школы в процессе изучения истории умения правильно ориентироваться в общественно - политической жизни: Автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.01/ М., 1983. - 46 с.
25. Бойко А. М., Пашенко. В. О. Науково - методичне забезпечення професійно - педагогічної підготовки вчителя в умовах різнорівневої освіти. // Вища педагогічна освіта. - К.: Вища школа. - 1994. - № 17. С. 9 - 17.
26. Бокарева Г. А. Совершенствование профессиональной подготовки студентов. // Сов. педагогика. - 1987. - №2. - С. 70 - 74.
27. Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти. К.: ВВП. "Компас". 1997. - 62 с.
28. Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів. К.: Вересень. 1996. - 129 с.
29. Булда А. А. Методика формування педагогічних умінь в процесі підготовки студентів до викладання курсу "Людина і суспільство" та основ держави і права. // Соціально - психологічні проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя. К. : КДПІ. - 1992. - С. 320 - 322.

30. Булда А. А. Методическое обеспечение подготовки студентов исторического факультета к преподаванию курса "Человек и общество" // Методологические и методические проблемы курса "Человек и общество" в средних учебных заведениях. Тезисы докладов и сообщений Всесоюзной конференции 9-11 октября 1990 г. - Луцк. 1990. - С. 55
31. Булда А. А. Методичні проблеми використання краєзнавчого матеріалу при викладанні шкільного курсу "Людина і суспільство". Матеріали другої Полтавської наукової конференції з історичного краєзнавства. Полтава. 1991. - С. 121 - 123.
32. Булда А. А. Особенности методической подготовки студентов - заочников исторического факультета к преподаванию обществоведения в средней школе. // Повышение эффективности подготовки учителей истории без отрыва от производства.: Москва - Одесса. 1990. - С. 125 - 127.
33. Булда А. А. Професійна підготовка вчителів історії у період національно - визвольних змагань (1917 - 1920 рр.) // Історія в школі. - 1998. - №1. - с. 2-7.
34. Булда А. А., Ткачова Н. О. Програма та методичні рекомендації з правового виховання учнів у позакласній роботі. За ред. В. В. Головченка. К.: Радянська школа. - 1989. - 96 с.
35. Булда А. А., Феоктістова О. Л. Вивчення і пропаганда Конституції СРСР у позакласній та позашкільній роботі. Методичний лист. К.: Радянська школа. - 1979. - 23 с.
36. Бурлака Я., Руденко Ю. З історії вітчизняної педагогіки: завдання, пошуки, проблеми. // Рідна школа. - 1992. - №1. - С. 7 - 13.

37. Бурлаченко І. Р. Роздатковий матеріал з історії СРСР у 4 класі. Посібник для вчителів. К.: Радянська школа, 1979. - 124 с.
38. Бущик Л. П. Питання викладання історії СРСР. - К.: Радянська школа, 1951. - 200 с.
39. Вагин А. А. Методика преподавания истории в средней школе. - М.: Просвещение, 1968. - 431 с.
40. Вакурко В.Е. Методика комплексного использования образной и условно графической наглядности при обучении истории древнего мира и средних веков. Автореф. дис. канд. пед. наук:13.00.01/ - М., 1974. - 28 с.
41. Васильев К. И. Очерки по истории высшего педагогического образования в РСФСР / 1918 - 1932 годы /. Воронеж. 1966. - 295 с.
42. Васильева З. И. Педагогическая практика - важнейшее звено в системе подготовки учителей // Советская педагогика. - 1982. - №7. - С. 63-67.
43. Ващенко Г. Загальні методи навчання. Підручник для педагогів. -К.: Українська видавнича спілка. 1997.-441 с.
44. Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні. - Мюнхен, 1957. - 48 с.
45. Верхола А. П. Оптимизация процесса обучения в вузе. - К.: Вища школа. 1979.-176с.
46. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. - К.: Криниця. - 1991. - 128 с.
47. Вовк Л. П. Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні. (II пол. XIX - 20-ті роки XX ст.) Дис. д-ра пед. наук: 13.00.01.- К., 1996. - 411 с.

48. Вовк Л. П. Громадсько - педагогічне сподвижництво в Україні. (етапи і особливості). - К.: Просвіта, 1998. - 179 с.
49. Володько В. М., Солдатенко М. М. Індивідуалізація навчання студентів // Педагогіка і психологія. - 1994 №3. - С. 91 - 100.
50. Вопросы общепедагогической подготовки будущих учителей. Сб. статей. Под ред. А. И. Писунова. М., 1972. - 260 с.
51. Вопросы совершенствования руководства педагогической практикой студентов педвуза (Сборник трудов). Ред. коллегия: О. А. Абдулина и др. М. 1976. - 45 с.
52. Галузинський В. М. Євтух М. Б. Основи педагогіки та психології вищої школи в Україні. - К.: ІНТЕЛ., 1995. - 168 с.
53. Гаманюк В. А. Система підготовки педагогічних кадрів та підвищення їх кваліфікації у Німеччині: Автореф. дис. канд. пед. наук:13.00.01/ - Х., 1995. - 24 с.
54. Ганелин Ш. И., Сыркина О. Е. К вопросу о педагогической практике студентов // Вопросы педагогики. - 1926. - №1. С. 161 - 173
55. Гармсен М. Про наукове вивчення педагогічної професії. Х. ДВУ, 1925. 48 с.
56. Герасимов Т. А. Кабинет истории в школе. Пособие для учителей. - М.: Учпедгиз, 1959. - 136 с.
57. Гіттіс І. В. Самостійна робота учнів IV класу з історії. К.: Радянська школа. 1952. - 44 с.
58. Гласс Дж. Стенли Дж.. Статистические методы в педагогике и психологии. - М. Прогресс. 1976. - 495 с.

59. Глузман А. В. Университетское педагогическое образование: опыт системного исследования. - К.: Просвіта. - 1996. - 312 с.
60. Годер Г. И. Оптимизация процесса обучения истории древнего мира в средней общеобразовательной школе: Автореф. дис. канд. пед. наук. - М., 1986. - 17 с.
61. Голованов С. О. Професійний відбір у системі підготовки майбутніх вчителів. // Рідна школа. - 1991. - №7. С. 82 - 84 .
62. Головкин Н. Л. Восстановление и развитие системы высшего и среднего педагогического образования в Украинской ССР (1943 - 1950 гг.) Дис. канд. іст. Наук:07.00.01. - К, 1987. - 233 с.
63. Голубева Т. С., Геллерштейн Л. С. Методичний посібник з історії СРСР. 4 клас. К.: Радянська школа. - 1974. 254 с.
64. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.: Либідь. - 1997. - 376 с.
65. Гора П. В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе. - М.: Просвещение, 1988. - 207 с.
66. Гора П. В., Мерзон И. О. Контрольные работы по методике преподавания истории и Конституции СССР в средней школе. М.: Учпедгиз, 1956. - 30 с.
67. Греков А. А., Бондаревская Е. В. Совершенствование профессионально - педагогической подготовки студентов // Советская педагогика. - 1982. № 8. - С. 83-87.
68. Григорьева Е. А. Метод оценивания (рейтинг) // Проблемы отбора и профессиональной подготовки специалистов в вузах. М., 1970. - с. 62 -87.

69. Громкова М. Т. Педагогические основы образования взрослых: Автореф. дис. д-ра пед. наук:13.00.01/ - С-Пб., 1994. - 59 с.
70. Грушевський М. С. До питання про нормальні плани трьохрічних педкурсів. // Шлях освіти. - 1924. - №8. - С. 47 - 52
71. Грушевський М. С. Історія і її соціально - виховуюче значення / На порозі нової України/ Гадки і мрії. - К.: Наукова думка. - 1991 С. 55 - 70.
72. Дайри Н. Г. Современные требования к уроку истории. М.: Просвещение, 1978. - 160 с.
73. Даниленко В. " Українізація " в минулому і тепер // Освіта. 1993. 25 червня
74. Демиденко В. К. Психологические особенности учебной деятельности школьников и ее мотивации в процессе изучения истории: Автореф. дис. д-ра психол. наук. - К., 1984. - 30 с.
75. Демяненко Н. Н. Общепедагогическая подготовка учителя в истории высшей школы (1917 - 1933 гг.) Дис. канд. пед. наук: 13.00.01. К., 1991. - 178 с.
76. Денисовець П.М., Лобурець В.Є. Пошуки ефективних методів навчання в Полтавському інституті народної освіти. // Вища і середня педагогічна освіта: Науково метод, зб. - Вип. 14. - К.: Вища школа, 1989. - С. 105 - 110.
77. Державна національна програма " Освіта " (" Україна XXI століття ") . - К. : Райдуга, 1994. - 61 с.
78. Державні стандарти базової середньої освіти України // Освіта України. 1996. № 3.

79. Діяльність Наркомосвіти УРСР за 1924/25 рік. - Харків, НКО УРСР, 1926. - 41 с.
80. Довнар - Запольский. Вынужденные разъяснения. К.: Тип. А. Н. Гросмана, 1919. - 14 с.
81. Домашние задания по истории. Методическое письмо. М.: Учпедгиз. 1951. - 38 с.
82. Дорошенко Д. Історія України 1917 - 1923. Доба Центральної Ради. - Ужгород, 1923. - т. 1. - 437 с.
83. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську націоналку справу. - К., 1913. - 143 с.
84. Дроб'язко П. І. Українська національна школа: витоки і сучасність: Посібник. - К.: Вид. Центр Академія. 1997. - 180 с.
85. Дружкова А. В. Методика преподавания обществоведения в средней школе. М.: Просвещение, 1985. - 207 с.
86. Ефименко Г. Г., Красников В. М., Новоминский А. Н. Высшая школа Украинской ССР: успехи, проблемы развития. - К.: Вища школа, 1978. - 326 с.
87. Ефимов А.В. Некоторые проблемы методики как науки // Советская педагогика. - 1953. - № 10. - С. 15-28.
88. Євдокимов О. В. Нові педагогічні технології організації навчання студентів: Автореф. дис. канд. пед. наук ІЗ.00.01/ - Х., 1997. - 24 с.
89. Євтух М. Б. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні (кінець XVIII - перша половина XIX століття). Автореф. дис. д-ра пед. наук:13.00.01/ К.: 1996. - 70 с.
90. Жак Делор. Освіта - справжній скарб. // Шлях освіти. - 1997. - № 3. С. 2 - 5.

91. Жерновський Е. Н., Слупський В. Є. Використання екранної наочності на уроках історії. К.: Радянська школа. 1963. - 115 с.
92. Журавлев В. И. Информационно - педагогические модули // Сов. педагогика. - 1991. - № 8. - С. 56 - 60.
93. З досвіду роботи педагогічних вузів Української РСР. За ред. С. Т. Завало. К.: Радянська школа, 1964. - 147 с.
94. З історії вищої освіти на Україні. / Відпов. ред. І. А. Хаїт / 1936. - 32 с.
95. Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя. М.: Педагогика, 1987. - 160 с.
96. Зотін М. Педагогічна освіта на Україні: - Х.: Держвидав України, 1926. - 214 с.
97. Зотін М. Підготовка учителя // Шлях освіти. -1924. - № 8. - С. 1 - 14.
98. Зязюн І. А., Сагач С. М. Краса педагогічної дії. К.: 1997. - 302 с.
99. Игнатьева Л. А. Практические задания по педагогике как средство развития педагогически направленного мышления будущего учителя: Автореф. дис. канд. пед. наук:13.00.01/ - М.: 1992.-16с.
100. Ительсон Л. Б. Математические и кибернетические методы в педагогике - М.: Просвещение, 1964. - 248 с.
101. Іванченко І. В. Формування дидактичних умінь майбутнього вчителя в процесі педагогічної підготовки: Автореф. дис. канд. пед. наук:13.00.01/ - Х.: 1994.-17 с.
102. Каган В. И., Сычеников И. А. Основы оптимизации процесса обучения в высшей школе: / Единая метод, система ин-та теории и практики / Научно - методическое пособие. - М.: Высшая школа, 1987. - 143 с.

103. Калініна Л. Структурування змісту шкільної історії: пошуки підходів*, досвід // Історія в школах України. 1998. № 1. С. 25 - 30.
104. Калініна Л., Пометун О. На шляху взаєморозуміння: загальноєвропейський контекст шкільної історії // Історія в школах України. 1998. № 1. С. 21-24.
105. Капська А. Й. Педагогіка живого слова: Навч. метод, посібник / МО України. ІЗМН. - Київ.: ІЗМН, 1997. - 140 с.
106. Кармел Галлагер. Преподавание истории и пропаганда демократических ценностей и идеи терпимости. Пособие для преподавателя. Страсбург: 1996. - 56 с.
107. Карпова Э. Э. Категория качества в теории и практике подготовки учителя и профессиональной деятельности: Автореф. дис. д-ра пед. наук. - М., 1994. - 32 с.
108. Касьяненко М. Д. Педагогіка співробітництва: Навчальний посібник. - К.: Вища школа, 1993. - 320 с.
109. Кацюба Д. В. Теория и практика исторического краеведения в школе и вузе: Автореф. дис. д-ра. пед. наук: 13.00.01/ - Челябинск, 1993. - 43 с.
110. Кемінь В. П. Українське шкільництво у країнах Центральної, Східної та Південно - Східної Європи (1918 - 1996 рр.): Автореф. д-ра пед. наук:13.00.01/ К., 1997. - 56 с.
111. Київський державний педагогічний інститут імені О. М. Горького. 1920 - 1990. Історичний нарис. - К.: Радянська школа., 1990. - 201 с.
112. Кішуніч П. Формування етнічної особистості вчителя. - К.: Либідь. 1991. - 96 с.

113. Кобзар Б. С. Підготовка студентів до творчої виховної роботи з учнями в умовах розбудови національної школи // Вища педагогічна освіта. - К.: Вища школа, 1994. - № 17. - С. 72 - 77.
114. Ковальчук Ф. К. Воспитание в процессе обучения в общеобразовательной школе. - Учебное пособие. - К.: КГПИ. - 1986. - 56 с.
115. Коган А. Позашкільне читання з історії учнів середньої школи // Ком. освіта. - 1935. - № 6. - С. 91 - 99.
116. Козік П. З. Методика навчання історії. - К.: Вища школа, 1972. - 103 с.
117. Колосков А. Г. Становление и совершенствование школьного исторического образования в СССР. Авторефер. дис. д-ра пед. наук: 13.00.02/ - М.: 1984. - 35 с.
118. Комаров В. О. Методичні умови формування історичного мислення учнів у процесі навчання. Дис. д-ра. пед. наук:13.00.02. - Кривий ріг: 1995. - 383 с.
119. Комаровский Б. Б. Русская педагогическая терминология. - М.: Просвещение., 1969. - 311 с.
120. Кондратенко Л. И. Проблемы формирования педагогического мастерства учителя в теории педагогики и практике работы педагогического вуза и школы (конец 50-х начало 80-х гг.) Дис. канд. пед. наук:13.00.01. К.: 1988. - 208 с.
121. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. - К.: Преса України, 1997. - 80 с.
122. Контрольні роботи з методики викладання історії та основ політичних знань в середній школі. К.: Радянська школа. 1962. - 27 с.

123. Концепція безперервної історичної освіти в Україні.
Проект. Інформаційний збірник Міністерства освіти
України. № 8. - 1995. - С. 11-24.
124. Копиленко О. Л. "Українська ідея " М. Грушевського. -
К.: Либідь, 1991. - 182 с.
125. Краткая профессиограмма учителя истории и
обществоведения средней общеобразовательной школы. Л.:
ЛГПИ. 1979. - 34 с.
126. Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М. Україна:
альтернативи поступу (критика історичного досвіду). - К.:
" ARC - UKRAINE ", - 1996. - 793 с.
127. Крисюк С. В. Становлення та розвиток післядипломної
освіти педагогічних кадрів в Україні (1917-1995 рр.).
Дис. д-ра пед. наук: 13.00.01. - К.: 1996. - 428 с.
128. Кувырталова М. А. Проблемы практической подготовки
учителя - воспитателя в педагогической теории и опыте
педвузов РСФСР после Великой Отечественной войны (до
середины 80-х годов): Автореф. дис. канд. пед. наук:
13.00.01/ - М.: 1990. - 16 с.
129. Кузь О. Н. Высшая школа Украины в преддверии XXI
столетия: состояние и перспективы развития. Дис. канд.
социол. наук. - Х.: 1995. - 156 с.
130. Кузьмина Н. В. Понятие "педагогическая система" и
критерии ее оценки. // Методы системного педагогического
исследования: Учеб, пособие / Под. ред. Н. В. Кузьминой.
- Л.: Изд-во Ленингр. у-та. 1980. - 165 с.
131. Кузьмина Н. В. Методы исследования педагогической
деятельности. Л., ЛГУ. 1970. 114 с.

132. Курдюмова О. А. Семінарські заняття з суспільствознавства. Посібник для вчителів. К.: Радянська школа, 1965. - 103 с.
133. Лернер И. Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории. - М.: Просвещение, 1982. - 191 с.
134. Лескевич М. А. Організація самостійної роботи студентів і керівництво нею в процесі вивчення педагогічних предметів. // Вища і середня педагогічна освіта. 1973. - № 6. - С. 50 - 66.
135. Лескевич Н. А. Высшее педагогическое образование в Украинской ССР с 1917 по 1941 год. Автореф. дис. канд. пед. наук.: Одесса. - 1963. - 18 с.
136. Лещинський О. П. Становлення і розвиток базисного етапу в системах вищої освіти США і України: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01/ - Одеса, 1995. - 25 с.
137. Линенко А. Ф. Педагогічна діяльність і готовність до неї: Монографія. ОКФА. - 1995. - 80 с.
138. Лисенко М. М. Методика викладання історії Української РСР. - К.: Радянська школа. - 1971. - 186 с.
139. Лисенко М. М. Патріотичне виховання учнів в процесі вивчення історії. К. : Радянська школа. - 1976. - 143 с.
140. Литвинов С. А. Основні етапи розвитку педагогічної науки на Україні за 50 років // Вища і середня педагогічна освіта. Наукова метод, зб. - Вип. 3 - К.: Вища школа; 1969. - С. 3 - 16.
141. Лігоцький А. Д. Система різнорівневої підготовки фахівців в Україні (теоретико- методологічний аспект) Автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.01/ К. - 1997. -36 с.

142. Лозинський С. Нариси з соціальної педології: Для вчителів установ соцвиху. - Одеса. Держвидав України. 1927. - 94 с.
143. Луговий В. І. Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку. За ред. О. Г. Мороза. К., МАУП. - 1994. - 196 с.
144. Луговий В. І. Тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні (теоретико- методологічний аспект) Дис. д -ра пед. наук: 13.00.01. - К. - 1995. - 429 с.
145. Луговий В. І. Управління освітою. К.: УАДУ. - 1997. - 302 с.
146. Любар О. О., Федоренко Д. Т. Історія педагогічної думки і освіти в Україні: Навч. посібник. - К. 1994. - 128 с.
147. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985 рр.). - К.: Либідь. 1992. - 196 с.
148. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методи, програми, процедури. Навчальний посібник для вищої школи. - К.: Наукова думка. - 1998. - 266 с.
149. Максименко С. Д. Теорія і практика психолога - педагогічного дослідження. / НДІ психології. - К.: 1990. - 239 с.
150. Мараховська О. В. Сучасні тенденції практичної підготовки вчителів в країнах Заходу до майбутньої професійної діяльності. Житомир. ЖДПІ. - 1995 С. 16 - 17.
151. Маркова Н. В. Подготовка будущих учителей к активной профессиональной деятельности в процессе изучения курса

- педагогтики: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01/ -
М.: 1994.-16с.
152. Марушкевич А. А. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди І. Огієнка. Дис. канд. пед. наук: 13.00.01. - К. : 1995. - 161 с.
153. Марушкевич А. А. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди І. Огієнка: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01/ К.: 1995. - 22 с.
154. Матеріали до концепції шкільної історичної освіти України // Методика. Освіта. - № 8. 1992.
155. Матеріали міжнародної науково - педагогічної конференції "Педагогічна технологія в сучасному вузі" (17 - 18 листопада 1995 р.) Від. за вип. А. С. Нісімчук. - Луцьк: Вежа. 1995. - 88 с.
156. Мельник Л. Г. Методика викладання історії в середній школі. К.: Вища школа. 1974. - 221 с.
157. Методика обучения истории древнего мира и средних веков в V - VI классах. Под ред. Ф. П. Коровника и Н. И. Запорожец. - М.: Просвещение, 1970. - 400 с.
158. Методика преподавания истории в средней школе: Учеб, пособие для студентов пед. ин-тов по спец № 2108 "История" / С. А. Ежова, И. М. Лебедева, А. В. Дружкова и др. - М.: Просвещение, 1986. - 272 с.
159. Методическая подготовка студентов - историков в педагогическом вузе. Материалы семинара преподавателей методики обучения истории и обществоведению пед. ин-тов РСФСР, 26 - 28 мая 1971 г. М., 1972.
160. Методические рекомендации по организации общественно - политической практики студентов педагогического института. К.: 1985. 36 с.

161. Методы изучения профессиональной направленности личности учителя / Под ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобской. - М.: Педагогика, 1980, - 80 с.
162. Мойсеенко Т. Г. Система практической подготовки учителя массовой школы ФРГ. Автореф. дис. канд. пед. наук:13.00.01/ -М.: 1983. - 22 с.
163. Моносзон Э. И. Становление и развитие советской педагогики 1917 - 1987-гг.- М.: Просвещение, 1987.-221 с.
164. Мороз А. Г. Профессиональная адаптация выпускника педагогического вуза. Автореф. д-ра пед. наук:13.00.01/ - К., 1983.-50 с.
165. Мороз А. Г. Профессиональная адаптация выпускника педагогического вуза. Дис. д-ра пед. наук:13.00.01/ -К., - 183. - 480 с.
166. Мороз О. Г. Підготовка майбутнього вчителя: зміст та організація. - К.: Правда Ярославичів, 1997. - 166 с.
167. Мунаварова Т. З. Педагогическая подготовка студентов исторических факультетов к учительской работе. Дис. канд. пед. наук. - Душанбе. 1981. - 170 с.
168. Навчальний план і програма народного університету науково-педагогічних знань з теми "Правове виховання школярів". Автор Булда А. А. - К.: 1983. -7с.
169. Нагорна Г. О. Формування у студентів педагогічних вузів професійного мислення. Автореф. дис. д-ра пед. наук:13.00.01/ К. 1995. - 41с.
170. Напрямки професіоналізації майбутніх вчителів історії в системі педагогічної практики: Методичні рекомендації. Чернівці. - 1993. - 24 с.

171. Нариси історії українського шкільництва. 1905- 1933: Навч. посібник /О. В. Сухомлинська та ін.: За ред. О. В. Сухомлинської. - К.: Заповіт, 1996. - 304 с.
172. Народное образование в СССР. 1917 - 1967. Под. ред. М. А. Прокофьева. М. : Просвещение, 1967. - 543 с.
173. Науково - педагогічні проблеми підготовки вчителя у вузі. Матеріали міжвузівської науково- практичної конференції, присвяченої 70 - річчю Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (Зіжовтня - 1 листопада 1990 р.) К. КДПІ. - 1991. - 284 с.
174. Наулко Ч. П. Методика викладання історії в середній школі (історичний нарис) - К.: Вища школа. 1960. - 170 с.
175. Науменко И. Л. Система практической подготовки молодого учителя. Саранск., 1972. - 264 с.
176. Некоторые вопросы профессиональной подготовки студентов - историков педагогических вузов в процессе школьной практики. Сборник трудов. М.: 1974. - 105 с.
177. Кемерова О. М. Дифференцированный подход при изучении истории: (на материале курса IX класса): Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02/ Л., 1989. - 17 с.
178. Ненароков А. П. Из опыта национально - языковой политики первых лет Советской власти // История СССР. 1990. № 2. С. 3 - 14.
179. Николаев Н. М. Методическая основа лабораторного урока по истории в 8 - 10-х классах: - Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02/ Л., 1983, - 16 с.
180. Николаенко С. А. Системный анализ профессиональной готовности будущего учителя к педагогической деятельности. Автореф. дис. канд. психол. наук:19.00.07/ К. 1985. - 24 с.

181. Ничкало Н. Г. Іммануїл Кант: думки про педагогіку // Рідна школа. - 1994. № 2. - С. 57-59.
182. Нікітчина С. О. Становлення і розвиток системи професійно - педагогічної підготовки вчителів історії в Україні (1917 - 1991 рр.) Луцьк.: Вежа. 1996. - 500 с.
183. Ніколенко Д. Ф., Шкіль М. І. Становлення вчителя. К.: Знання, 1986. - 47 с.
184. О реформе общеобразовательной и профессиональной школы. Сборник документов и материалов. - М.: Политиздат, 1984. - 111 с.
185. Об улучшении работы учительских институтов. М - Л.: Учпедгиз., 1947. - 67 с.
186. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. - К.: Абрис, 1991. - 272 с.
187. Окса М. М. Вивчення дисциплін загальнопедагогічної підготовки у педагогічних вузах України (1917-1991 рр.). - К.: Тов." Міжнародна фін. агенція", 1997. - 315 с.
188. Опыт подготовки педагогических кадров в дореволюционной России и в СССР. Сб. статей. - М.: МГПИ. 1972. - 163 с.
189. Орлов А. Н. Организационно - педагогические основы управления подготовкой учителя. Автореф. дис. д-ра пед. наук. М., 1992. - 31 с.
190. Основи педагогічно! майстерності / Під ред. І. А. Зязюна. - К.: Вища школа, 1987. 269 с.
191. Основные направления перестройки высшего и среднего специального образования в стране. - К.: Вища школа, 1987. - 87 с.

192. Основы педагогики и психологии высшей школы / Под ред. А. В. Петровского. - М. 1986. - 302 с.
193. Очерки истории педагогической науки в СССР (1917 - 1980 гг.) / Под ред. Н. П. Кузина, М. Н. Колмаковой. М.: Педагогика. 1986. - 288 с.
194. Падалка О. С., Нісімчук А. М., Смолюк І. О., Шпак І. Т. Педагогічні технології. К.: Українська енциклопедія. 1995. - 352 с.
195. Паначин Ф. Г. Педагогическое образование в СССР. - М. : Педагогика, 1975. - 218 с.
196. Панченко Л. Ф. Професійно - педагогічна підготовка студентів до використання нових інформаційних технологій. Автореф. дис. канд. пед. наук:13.00.01/ Х., 1994. - 22 с.
197. Парипк О. М. Историческое сознание школьников: современное состояние и процесс формирования: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01/ -М., 1991. - 17 с.
198. Педагогика: Учебное пособие для студентов пед. ин-тов. Под ред. Ю. К. Бабанского. - М.: Просвещение, 1988. - 479 с.
199. Педагогическая практика в системе подготовки будущих учителей: Сб. научн. тр. Ред. кол. В. А. Сластенин и др. М.: МГПИ, 1978, - 138 с.
200. Педагогическая практика студентов университета: Учеб, пособие. - Владивосток. 1992. - 92 с.
201. Педагогическая практика. Под ред. В. К. Розова. М.: Просвещение, 1981. - 159 с.
202. Педагогическая практика: Минск. МПИ, 1979. - 90 с.
203. Педагогическая энциклопедия: в 3-х томах. - М.: Советская энциклопедия 1966.- т. 2. - 879 с.

204. Педагогический словарь: в 2-х томах. М. : АПН. -1960. - Т.2. - 766 с.
205. Педагогічна майстерність. За ред. І. А. Зязюна. К.: Вища школа. - 1997.
206. Педагогічна практика студентів історичного факультету в системі їх професійної підготовки. Методичні рекомендації для студентів. Уклад. С. М. Шевченко., Г. О. Цвікальська, В.П.Пастухов та ін. - К.: КДПІ, 1991.- 50 с.
207. Педагогічна практика студентів історичного факультету в системі їх професійної підготовки. Методичні рекомендації. К.: КДПІ, 1994. - 52 с.
208. Педагогічна практика студентів. Інструктивно - методичний лист. Чернігів, 1976. - 32 с.
209. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди (Відп. ред. О. Г. Дзевєрін). - К.: Вища школа, 1972. - 246 с.
210. Перспективы: вопросы образования. ЮНЕСКО. - М., 1993. -№ 2. - С. 26-33.
211. Перша світова війна і слов'янські народи. Матеріали міжнародної наукової конференції (14 - 15 травня 1998 р.) К. : 1998 - 251 с.
212. Петренко В. С. Методика позакласної роботи з історії. К.: Радянська школа, 1973. - 144 с.
213. Пехота О. М. Індивідуалізація професійно - педагогічної підготовки вчителя. Автореф. дис. д-ра пед. наук:13.00.01/ К.: 1997.-52 с.
214. Пінчук І. М. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової (1856 - 1940): Автореф. дис. канд. пед. наук:13.00.01/. - К., 1994. - 24 с.
215. Подласый И. П. Педагогика. - М.: Просвещение, 1996. - 632 с.

216. Полянова М. Е. Формирование у будущих учителей умений педагогического общения в процессе педагогической практики. Автореф. дис. канд. пед. наук:13.00.01/ - М., 1990. - 18 с.
217. Пометун Е. И. Проблемы развития школьного исторического образования в Украине в XX веке. Дис. д-ра пед. наук:13.00.01.,13.00.02.- К., 1996. - 411 с.
218. Пометун Е. И. Школьное историческое образование в Украине: пути развития и проблемы. - Луганск. Издательство Восточноукраинского гос. ун-та, 1995.-200 с.
219. Понамарьова О. І. Розвиток змісту освіти студентів педагогічних навчальних закладів США. (60 - 80 рр. XX ст.) Автореф. дис. канд. пед. наук:13.00.01/ - Х., 1996. - 24 с.
220. Посібник для студентів з педагогічної практики. (Збірник статей) К., Вид-во Київського університету, 1968. - 110 с.
221. Постернак С. Постановка справи підготування учителів за часи революції в Росії і на Україні // Вільна Українська школа. - 1918/1919 рр. - № 8 - 9, - С. 137-143.
222. Права людини. Метод, рекомендації для вчителів загальноосвіт. шкіл, гімназій та ліцеїв / Т. Бжезовська, А. Булда, Л. Заболоцька та ін.; Право, 1996. - 160 с.
223. Практикум по педагогике и психологии высшей школы / Под ред. А. К. Ерофеева. - М.: Изд-во Моск, ун-та, 1991. - 128 с.
224. Практическая подготовка студентов: Сб. науч, метод, статей. Сост. А. Ф. Михайлова. - М.: Высшая школа, 1988. - 70 с.

225. Праці українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі. Науков. збірник / Ред. В. Симович. Прага, 1929. - 576 с.
226. Проблемы постсекундарного професіонального образования / Клуб професіонального образования стран Центральной и Восточной Европы / 30 сентября - 2 октября 1996). - К.: Вища школа, 1998. - 236 с.
227. Програми для середньої загальноосвітньої школи. Історія України 5-11 класи. Всесвітня історія, 6-11 класи. К.: "Перун", - 1996. - 126 с.
228. Програми педагогічних інститутів. К. Радянська школа, 1962. - 31 с.
229. Програми педагогічних інститутів. Шкільний курс історії та методика його викладання для спеціальності 02.07.00 "Історія" / Укл. О. В. Білюк, Г. М. Старьова, В. М. Ходяков. - К. : ІСДО, 1993. - 16 с.
230. Программы педагогических институтов. - М.: 1979. Педагогическая практика студентов / Авт. Слостенин В. А. Абдулина О. А. Белозерцев Е. П. Морозова В. С. / - 17 с.
231. Программы педагогических институтов. Методика преподавания истории. Методика преподавания обществоведения. Методика преподавания основ советского государства и права. Государственный экзамен по методике преподавания истории. - М.: Просвещение, 1987. - 47 с.
232. Прокопенко И. Ф., Конат Д. А., Микитюк А. Н. Подготовка учительских кадров в Харькове в советский период: Концептуальные подходы и практический опыт (1917 - 1991 гг.) . Х., 1992. - 91 с.
233. Прокопчук В.Є. Методична освіта студентів педагогічних вузів України у 1945 - 1991 рр. (на прикладі суспільних

- дисциплін) Дис. канд. пед. наук:13.00.01. - К., 1993.
171 с.
234. Професійна підготовка студентів педагогічного інституту. За ред. В. О. Юматова. - К.: Вища школа, 1981. - 185 с.
235. Профессиональная подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. Межвузовский сборник научных трудов под ред. В. А. Сластенина. - М., 1982. - 192 с.
236. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям. М.: Профессиональное образование, 1997. - 512 с.
237. Пуховська Л. П. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі: спільність і розбіжності. К.: Вища школа, 1997. - 180 с.
238. Равкин З. Н. Методологическая функция историк© - педагогических исследований // Советская педагогика. - 1984. - № 12. - С. 50-56.

243. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (XIX - поч. XX ст.) Під ред. М. Д. Ярмаченка. К.: Радянська школа, 1991.
244. Руденко Ю. Д. Розвиток теорії і практики формування в учнів наукового світогляду в історії педагогіки України. (1917 - 1941 рр.) Дис. д-ра. пед. наук:13.00.01. - К. 1994. - 392 с.
245. Русова С. Націоналізація школи. // Вільна Українська школа. - 1917. № 1. С. 3 - 7.
246. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. К.: Освіта, 1996. - 303 с.
247. Рябченко О. Л. Харківський інститут народної освіти ім. О. О. Потебні (1921 - 1930 рр.): Автореф. дис. канд. іст. наук. - Дніпропетровськ, 1997. - 21с.
248. Ряппо Я. П. Народна освіта на Україні за десять років революції.-Харків.: Державне видавництво України, 1927. - 125 с.
249. Ряппо Я. Суспільствознавство в системі радянської освіти // Шлях освіти. - 1922. - №3 с. 344 - 350
250. Саган Г. М. Риторика як наука в системі професійної підготовки вчителя: Автореф. дис. д-ра пед наук:13.00.01/ - К., 1993. -44с.
251. Сагарда В. В. Система підготовки педагога в умовах університетської освіти: Дис. д-ра пед. наук у формі наук, доповіді: 13.00.01. - К., 1992. - 51 с.
252. Садчикова Т. В. Формирование готовности студентов педагогических институтов к решению воспитательных задач в процессе обучения. Дис. канд. пед. наук:13.00.01. Волгоград., 1978. - 195 с.

253. Саймсон В. Общество и образование М.: Прогресс, 1985.
- 197 с.
254. Самоплавская Т. А. Становление содержания школьного исторического образования в Украине (1920 - 1935 гг.): Дис. канд. пед. наук: 13.00.01. - К. 1992. - 138 с.
255. Семиченко В. А. Концепция целостности и ее реализация в профессиональной подготовке будущих учителей. Автореф. дис. д-ра псих. Наук:19.00.07/ К.: 1992. - 45 с.
256. Сисоева С. О. Теоретичні і методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня. Дис. д-ра пед. наук:13.00.01. - К. 1997. - 428 с.
257. Сірополко С. Історія освіти на Україні.- Львів, 1937.
- 174 с.
258. Склярєнко С. Ф. Використання наочності на уроках суспільствознавства. К.: Радянська школа, 1977. - 128 с.
259. Сластенин В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки. - М.: Просвещение, 1976. - 160 с.
260. Собчинська М. М. Становлення і розвиток шкільництва і педагогічної думки в Українській Народній Республіці (1917 - 1920 рр.) Дис. канд. пед. наук:13.00.01. - К.: 1995. - 207 с.
261. Соколова Н. Е. Методические указания по педагогической практике студентов - заочников педагогических институтов. М.: Просвещение, 1977. - 39 с.
262. Степаненко Г. П. Самостійна робота учнів на уроках історії. З досвіду роботи. К.: Радянська школа. 1965. - 90 с.

263. Структура и содержание общепедагогической подготовки студентов педагогических вузов: Межвуз. сб. науч. трудов. Под ред. А.Н. Пискунова. - М.: Просвещение, 1984. - 75 с.
264. Ступарик Б. М. Розвиток шкільництва Галичини (1772 - 1939 рр.): Автореф. дис. д-ра пед. наук:13.00.01/ - К., 1995. - 48 с.
265. Сухомлинский В. А. Избранные произведения: в 5-ти т. (Редкол.: А. Г. Дзевежин.) К: Рад. школа, 1979 - 686 с.
266. Сухомлинська О. В. Зарубіжний педагогічний досвід в Україні в 20 -і роки. // Рідна школа. - 1992. - № 2. - С. 3-7.
267. Сучасні системи вищої освіти: порівняння для України. / За заг. ред. В. Зубка. - К.: Видавничий дім " KM Academia". 1997. - 290 с.
268. Тарасевич Н. М. Технологія побудови критеріально-орієнтованих тестів для визначення рівня професійної готовності студентів. // Вища педагогічна освіта. 1994. - № 17. - С. 51-55
269. Телегин И. М. О подготовке студентов учительских институтов к практической работе с учащимися // Советская педагогика. - 1950. - № 1. - С. 91-96.
270. Теория и практика высшего педагогического образования: Межвузовский сборник научных трудов / Отв. ред. В. А. Сластенин: - М.: 1986. - 176 с.
271. Типология высшего педагогического образования / Исторический аспект / Н. Н. Нечаев, Е. А. Князев. - М., 1989. - 69 с.
272. Треф'як Я. І. Методика використання краєзнавчих матеріалів Прикарпатського регіону в оновленні змісту

- шкільної історичної освіти: Автореф. дис. канд. пед. наук:13.00.02/ - К., 1997. - 24 с.
273. Тронь В., Коляда І., Севекіна Н. Ідеологія віртуального тренажера державного реформування і управління // Вісник Академії державного управління при Президентові України. № 1. 1998. - С. 104 - 118.
274. Троцько Г. В. Теоретичні та методичні основи підготовки студентів до виховної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах. Дис. д-ра пед. наук:13.00.01. - Х. 1996. - 421 с.
275. Украинская государственность в XX веке: Историко - политологический анализ (А. Дергачев руков. авт. кол.). - К.: Політична думка, 1996. - 448 с.
276. Україна. Історичний атлас. 5 клас. К.: МАПА ЛТД. - 1997. 40 с.
277. Український державний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова: історичний нарис 1920 - 1995. - К. : Просвіта, 1995. - 169 с.
278. Уланов В. Я. Опыт методики истории в начальной школе. М.: Издательство "Мир", 1918. - 329 с.
279. Управління національною освітою в умовах становлення і розвитку української державності: Матеріали Всеукраїнської науково - практичної конференції (28-30 жовтня 1998 року).- К.:Правда Ярославичів, 1998. -335 с.
280. Учебный план факультетов социального воспитания. - Х.: Путь просвещения, 1924. - 21 с.
281. Федоренко П. С. Технічні засоби на уроках історії і суспільствознавства. (3 досвіду роботи) К. 1965. - 26 с.

282. Філіпчук Г. Г. Українська етнокультура в змісті національної загальної та педагогічної освіти: Автореф. дис. д-ра пед. наук:13.00.01/ - К., 1996. - 50 с.
283. Філоненко С. М. До питання про концепцію національної школи в період 1917 - 1920 рр. По сторінках журналу "Вільна Українська школа" // Відродження. - 1993. - № 2. - С. 9 - 14.
284. Філософія освіти в сучасній Україні: Матеріали Всеукраїнської науково - практичної конференції " Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні" / 1-3 лютого 1996 р./. К.: ІЗМН, 1997. - 544 с.
285. Хвиля А. Напередодні нового навчального року // Ком. освіта, 1936. № 7 - 8. - С. 14 - 28.
286. Хмель Н. Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя. - Дис. д-ра пед. наук:13.00.01. - А - А. 1986. - 346 с.
287. Хрипун В. М. Організація самостійної пізнавальної діяльності студентів на практичних заняттях з педагогіки: Автореф. дис. канд. пед. наук:13.00.01/ - К., 1995.-24 с.
288. Цвікальська Г. О. Естетичне виховання на уроках історії. СРСР. Посібник для вчителів. К.: Радянська школа, 1963. - 151 с.
289. Цвікальська Г. О. Література і мистецтво в шкільному курсі нової історії. - К.: Радянська школа, 1978 - 111 с.
290. Чепіга Я. Вільна школа. її ідеї й здійснення їх в практиці. - К., 1918. - 72 с.
291. Чирова Ю. І. Розвиток народної освіти України (1917 - 1932 рр.): Історіографія проблеми: Автореф. дис. канд. іст. наук. - Дніпропетровськ, 1995. - 18 с.

292. Чубукова Т. О. Сугестопедичний підхід в навчанні суспільних предметів старшокласників: Автореф. дис. канд. пед. наук:13.00.01/ - К., 1995. - 23 с.
293. Шкіль М. І. Концепція педагогічного університету // Пед. кадри. - 1993. - № 13 - 14.
294. Шкурко І. І. Соціально-гуманітарна і політична підготовка майбутніх учителів (історико - педагогічний аспект). Навчальний посібник. К.: КДПІ. - 1992. - 144 с.
295. Ярмаченко М. Д. (ред). Розвиток системи освіти і педагогічної думки на Україні: Нариси. - К.: Вища школа, 1991. - 381 с.
296. Яцун О. І. З історії підготовки учительських кадрів на Україні (1921 -1925 рр.). // Радянська школа. 1972. - № 6. - С. 16-18.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ВИЩИХ
ОРГАНІВ ВЛАДИ І УПРАВЛІННЯ (далі ЦДАВО України)

297. Законопроекти по освіті, подані до Ради Міністрів. 1918-1919рр. ЦДАВО України, ф.2582, оп.1, спр.10, арк.47-50.

298. Обіжники і розпорядження гетьманського міністерства освіти і департаменту вищої і середньої школи про відкриття учительських інститутів. 1918р. ЦДАВО України, ф.2201, оп.3, спр.39, арк.91.

299. Там само, арк.92.

300. Навчальні плани і програми учительських семінарій за 1918р. ЦДАВО України, ф.2201, оп.2, спр.171, арк.46.

301. Обіжники і розпорядження гетьманського міністерства освіти і департаменту вищої і середньої школи

про відкриття учительських інститутів. 1918р. ЦДАВО України, ф.2201, оп.3, спр.39, арк.9.

302. Рішення Богодухівської міської Думи від 12.09.1918р. ЦДАВО України, ф.2201, оп.2, спр. 178, арк.б.

303. Рішення Павлоградської народної ради від 25.05.1918р. ЦДАВО України, ф. 2201, оп.2, спр.203, арк.1.

304. Рішення Хоролської народної управи. 1918р. ЦДАВО України, ф.2201, оп.2, спр.206, арк.1.

305. Розклад-годин, лекцій, програми учительських семінарій. 1918р. ЦДАВО України, ф.2201, оп.2, спр.171, арк. 7.

306. Там само, арк. 14 .

307 Там само, арк. 56.

308 Там само, арк. 58 .

309. Там само, арк. 62-63.

310. Там само, арк. 63.

311. Там само, арк. 63 .

312 Там само, арк. 63.

313. Навчальний план Вінницького учительського інституту 11.09.1918р. ЦДАВО України, ф. 2201, оп.2, спр. 171, арк. 72-74.

314. Там само, арк. 73.

315. Там само, арк. 67-68.

316. Анкетні листи Вінницької гімназії для вирішення питання про національний характер учбових закладів на Україні. ЦДАВО України, ф.2201, оп.1, спр. 173, арк.139.

317. Там само, арк. 140.

318. Там само, арк. 145.

319. Там само, арк. 146.

320. Тамсамо, арк. 146.

321. Клопотання Подільської Губернської народної управи про відкриття в Кам'янці-Подільському учительського інституту. 1919 ЦДАВО України, ф. 2582, оп.1, спр. 153, арк.4.

322. Там само, арк. 7.

323. Там само, арк.10.

324. Там само, арк. 9.

325. Листування з повітовими народними управами, Київського, Звенигородського, Чигиринського, про правила прийому до вчительських учбових закладів. ЦДАВО України, ф.2201, оп.2, спр. 173, арк. 100-101.

326. Розпорядження гетьманського міністерства освіти і департаменту вищої і середньої школи. 1918р. ЦДАВО України, ф. 2201, оп.3, спр.39, арк.67.

327. Документи I з'їзду вищих навчальних закладів України 13.04.1918р. ЦДАВО України, ф.2201, оп.1, спр.327, арк.20.

328. Там само, арк. 28.

329. Листування з департаментом освіти вищої школи про організацію і роботу історико-філологічного інституту в Ніжині.

1918р. ЦДАВО України, ф.2201, оп.1, спр.356, арк.91.

330. Там само, арк.126.

331. Там само, арк.124.

332. Там само, арк.130-131.

333. Там само, арк. 135.

334. Там само, арк. 154, 241.

335. Листування з Полтавським товариством "Просвіта" про організацію історико-філологічного факультету. 1918р. ЦДАВО України, ф.2201, оп.1, спр.333, арк.9.

336. Листування з Ростовським-на-Дону історико-археологічним інститутом про організацію Таганрозького історико-археологічного інституту 06.08.1918р. ЦДАВО України, ф.2201, оп.1, спр.360, арк 3-6.

337. Протоколи засідань комісії при гетьманському міністерстві освіти по розгляду підручників історії. 1918р. ЦДАВО України, ф.2201, оп.3, спр.46, арк.2.

338. Там само, арк. 4.

339. Там само, арк. 5.

340. Там само, арк. 10.

341. Там само, арк. 11.

342. Про оголошення конкурсу на складання підручників з різних предметів. 1919р. ЦДАВО України, ф.2582, оп.1, спр.169, арк.2.

343. Справа Кам'янець-Подільського державного університету. Т.1. 30.01.1919 р. ЦДАВО України, ф. 2582, ,оп.1, спр. 187, арк.1.

344. Положення про тимчасові річні курси для підготовки учителів для Єдиної Трудової Школи. 1919р. ЦДАВО України, ф.166, оп.1, спр.405, арк.5.

345. Там само, арк. 6.

346. Матеріали про реорганізацію Миколаївського учительського інституту в вищий педагогічний інститут. 1919р. ЦДАВО України, ф.166, оп.1, спр.278, арк.4.

347. Там само, арк. 5.

348. Звіт про роботу історично-філологічного факультету ІСН за 1920 рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.2, спр.290, арк.307, 308.

349. Там само, арк. 309.

350. Там само, арк. 312, 313.

351. Там само, арк. 312.
- 352 Там само, арк. 321.
- 353 Там само, арк. 329.
- 354 Статути, штати, проекти учбових планів Полтавських вищих учбових закладів. 1920-1921 рр. ЦДА ВО України, спр.¹110 , арк.80.
- 1 Там само, арк.125.
255
356. Там само, арк.126.
- 357 Там само, арк.125.
- 358 Там само, арк.116.
359. Там само, арк.116.
360. Там само, арк.42.
361. Там само, арк.43.
- 362 Там само, арк.92.
363. Там само, арк.93.
- 364 Положення Наркомун РСФРР і УСРР про єдину Трудову Школу України. 1919р. ЦДАВО України, ф.166, оп.1, спр.405, спр.8 .
365. Матеріали про стан підготовки працівників народної освіти на Україні. 1921р. ЦДАВО України, ф.166, оп.2, спр.281, арк.17.
366. Звіт Житомирського ІНО за червень 1920р. - липень 1921р. ЦДА ВО України, ф.166, оп.2, спр. 291, арк. 11,12.
367. Звіт Одеського ІНО за липень 1920р. - червень 1921р. ЦДАВО України, ф.166, оп.2, спр.293, арк.13,14.
368. Там само, арк.14.
369. Статути, проекти учбових, планів Полтавського педагогічного інституту. 1920-1921 рр. ЦДАВО України, ф.166, оп.1, спр.1101, арк.71.
370. Там само, арк. 73.

371. Там само, арк. 73 .
- 372 Там само, арк. 74 .
373. Там само, арк. 75.
- 374 Матеріали про роботу Катеринославського ІНО за 1920/21 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.2, спр.250 арк.43.
375. Там само, арк. 44 .
376. Там само, арк. 44, 45.
- 377 Там само, арк. 45.
- 378 Там само, арк. 102 .
379. Матеріали про роботу Харківської академії теоретичних знань та ІНО 1920/1921р. ЦДАВО України, оп.1, спр.1102, арк.228.
380. Там само, арк. 248
381. Матеріали про роботу ВІНО ім.М Драгоманова від 25.07.1921р. ЦДАВО України, ф.166, оп.2, спр.286, арк.39.
382. Матеріали з"їзду робітників освіти Балтського повіту 15-18.07.1920р. ЦДАВО України, ф.166, оп.1, спр.251, арк.124.
383. Матеріали про роботу педагогічних курсів Донецької губернії від 14.11.1921р. ЦДАВО України, ф.166, оп.2, спр.283, арк.132.
384. Там само, арк. 21.
385. Там само, арк. 49-51.
386. Там само, арк. 35.
387. Матеріали про роботу педкурсів Київської губернії. 25.07.1921р. ЦДАВО України, ф.166, оп.2, спр.286, арк.37-38 .
388. Там само, арк. 79.

389. Матеріали про стан і роботу Харківського ІНО.
19.12.1923 - 24.12.192 рр. ЦДАВО України, ф.166, оп.3,
спр.777, арк.20.

390. Там само, арк. 20 .

391. Там само, арк. 20 .

392. Там само, арк. 21.

393. Там само, арк. 22 .

394. Там само, арк. 167 .

395. Там само, арк. 167 .

396. Там само, арк. 187 .

397. Там само, арк. 187 .

398. Листування з Катеринославським губпрофосом про
роботу педагогічних учбових закладів. 26.02. - 30.12.1924
рр. ЦДАВО України, ф.166, оп.4, спр.631, арк.20.

399. Там само, арк. 21.

400. Доповідь Наркомосу УРСР "Рік українізації в
шкільній справі". ЦДАВО України, ф.166, оп.4, спр.621,
арк.61.

401. Там само, арк. 61-66.

402. Там само, арк. 62.

403. Там само, арк. 66, 68.

404. Протоколи засідань Бюро, звіти, доповідні записки,
списки педперсоналу та інші матеріали Катеринославського
ІНО. 11.02. 11.12.1924 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.4,
спр.633 арк .215.

405. Там само, арк.215.

406. Там само, арк.215.

407 Там само, арк.216.

408 Там само, арк.216.

409. Там само, арк.216.

410. Там само, арк.217.
411. Там само, арк.173.
412. Там само, арк.179.
413. Там само, арк.179.
414. Там само, арк.180.
415. Резолюція Київського бюро губкома КП(б)У від 02.08.1924р. по подоповіді про Київський ІНО і звіти про роботу та бюлетені інституту 09.01. - 30.12.1924 р., ЦДАВО України, ф.166, оп.4, спр. 634, арк. 66.
416. Там само, арк.75.
417. Там само, арк.77.
418. Там само, арк.43.
419. Там само, арк.44.
420. Там само, арк.45.
421. Там само, арк.46.
422. Протоколи засідань методологічної комісії, учбові програми та плани, звіти і списки викладачів Миколаївського ІНО. 14.05. 29.12.1924 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.4, спр. 638, арк.18.
423. Там само, арк. 20.
424. Там само, арк. 21.
425. Звіт про педагогічну освіту по Одеській губернії, в 1923/1924 навчальному році. Листування з Одеськими губпрофосом про роботу педагогічних учбових закладів. 07.08. - 20.12.1924 г. ЦДАВО України, ф.166, оп.4, спр.642, арк.13.
426. Там само, арк. 15.
427. Листування з Одеським ІНО про стан педагогічної роботи.

08.01. - 18.12.1924 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.4, спр.643, арк.10.

428. Звіт про роботу установ педагогічної освіти Подільської губернії за 1923/1924 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.4, спр.646, арк.50.

429. Там само, арк. 83.

430. Звіт про педагогічну освіту на Полтавщині в 1923/24 навчальному році. ЦДАВО України, ф.166, оп.4, спр. 647, арк. 38.

431. Там само, арк. 41.

432. Там само, арк. 48.

433. Там само, арк. 54.

434. Звіт про роботу педагогічних учбових закладів Харківської губернії в 1923/24 навчальному році. ЦДАВО України, ф.166, оп.4, спр.651, арк.1.

435. Бюлетені Чернігівського ІНО та листування з ним про встановлення штатів та перевід студентів. 08.01. - 02.12.1924р. ЦДАВО України, ф.166, оп.4, спр.655, арк.22.

436. Там само, арк. 26.

437. Матеріали про стан та роботу інститутів народної освіти України, т.1, 02.01. - 16.06.1925 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.5, спр.566, арк.137.

438. Там само, арк. 138.

439. Там само, арк. 145.

440. Там само, арк. 227.

441. Там само, арк. 785.

442. Там само, арк. 771.

443. Там само, арк. 759.

444. Там само, арк. 872-875.

445. Матеріали про стан та роботу інститутів народної освіти України. Т.Н. 12.06. - 22.10.1925 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.5, спр. 567, арк.6.

446. Там само, арк. 112-113.

447 Там само, арк. 162 .

448 Там само, арк. 128.

449. Там само, арк. 611.

450. Там само, арк. 621.

451. Там само, арк. 622 .

452. Там само, арк. 594 .

453. Там само, арк. 598 .

454 Там само, арк. 797 .

455. Там само, арк. 564 .

456. Там само, арк. 560.

457 Там само, арк. 717 .

458 Там само, арк. 719.

459. Матеріали про організацію та проведення практики та стажування студентів педагогічних вузів та технікумів України. 11.11.1927-07.04.1930 рр. ЦДАВО України, ф.166, оп.7, спр.514, арк.19.

460. Там само, арк. 179.

461. Там само, арк. 180.

462 Там само, арк. 181.

463. Там само, арк. 168

464 Там само, арк. 169.

465. Там само, арк. 161.

466. Там само, арк. 65.

467 Там само, арк. 6 6.

468 Там само, арк. 67 .

469. Там само, арк. 68.

470. Матеріали про організацію факультету заочного навчання при Донецькому ІНО, до положень Наркомосу УРСР. ЦДАВО України, ф.166, оп.7. спр.671, арк.4.

471. Там само, арк. 5.

472. Положення про іспит на право вчителювання в старших групах семирічної трудової школи, відомості про екстернат Київського ІНО. 09.03.1928 - 06.03.1931 рр. ЦДАВО України, ф.166, оп.8, спр.268, арк.55.

473. Там само, арк. 53.

474. Там само, арк. 27.

475. Відомості про політико-виховну роботу в педагогічних вузах і технікумах УРСР. 26.12.1929 - 14.12.1929 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.9, спр.306, арк.1.

476. Там само, арк.34.

477. Там само, арк.35.

478. Там само, арк.38.

479. Протоколи нарад представників педагогічних учбових закладів та матеріали до них 25.05.1929 - 28.06.1929 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.9, спр.305, арк.41.

480. Протоколи засідань Правління Харківського ІНО. Копії. 01.03.1929 - 22.06.1930 р.

481. Там само, арк. 105.

482. Там само, арк. 110.

483. Там само, арк. 109.

484. Там само, арк. 111.

485. Матеріали в справі реорганізації системи і мережі педосвіти. 1929-1930 рр. ЦДАВО України, ф.166, оп.9, спр.303, арк.1.

486. Там само, арк. 1.

487. Там само, арк. 1.

488. Там само, арк. 5.

489. Там само, арк. 10.

490. Протоколи засідання Колегії НКО УРСР від 20 травня 1930р. та матеріали до нього. ЦДАВО України, ф.166, оп.9, спр.765, арк.117.

491. Матеріали про налагодження методичного керівництва Наркоматом освіти УРСР педагогічними кадрами і доповідна записка методсектору про педагогічні кафедри в Вузах. ЦДАВО України, ф.166, оп.9, спр.799, арк.18-19.

492. Там само, арк. 34.

493. Постанови Колегії Наркомосу УРСР про заснування державних університетів, систему підготовки педагогічних кадрів. 27.12.1931 01.04.1933 рр. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр. 735, арк.6.

494. Там само, арк. 7.

495. Там само, арк. 14.

496. Там само, арк. 44-45.

497. Там само, арк. 44.

498. Там само, арк. 48.

499. Там само, арк. 123.

500. Там само, арк. 124.

501. Там само, арк. 124.

502. Там само, арк. 121.

503. Листування з Київським інститутом соціального виховання про стан учбової роботи, реорганізацію інституту в педагогічний інститут. 27.07.1932 - 14.05.1933 рр. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1120, арк.59.

504. Там само, арк. 48.

505. Листування з Лубенським інститутом соціального виховання. 15.12.1932 - 29.09.1933 рр. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1121, арк.18.

506. Там само, арк. 18.

507. Листування з Херсонським інститутом соціального виховання. 06.06.1932 - 03.03.1933 рр. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1123, арк.9.

508. Там само, арк. 5.

509. Там само, арк. 5.

510. Навчальні програми з соціально-економічних дисциплін для радпартшкіл, технікумів і вузів. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1320, арк. 212-213.

511. Підручник суспільствознавства для III року навчання початкової школи (А.М.Александрова та С.І.Ушакова). ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1348, арк.2.

512. Там само, арк. 119-121.

513. Кошовенко П.О. Методичний лист про перехід політехнічної школи на нову програму з історії у II півріччі 1932-33 навчального року. ЦДАВО України, ф.166, оп. 10, спр.1360, арк.1-20.

514. Проекти статуту єдиного педагогічного інституту. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1461, арк.4.

515. Учбові плани інституту соціального виховання УРСР на 1932/1933 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп. 10, спр. 1480, арк. 81.

516. Там само, арк. 81.

517. Звіти, відомості, доповідні записки інститутів соціального виховання УРСР про стан виконання учбових планів за 1931/1932 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1484, арк.15.

518. Звіти, доповідні й інформаційні листи інститутів соціального виховання УРСР про хід виконання постанов ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У про навчальні програми й режим у вищих і середніх в учбових закладах. 21.10.- 19.12.1932 р. ЦДАВО України ф.166, оп.10, спр.1487, арк.1.

519. Там само, арк. 2 .

520. Там само, арк. 4 .

521. Там само, арк. 5.

522 Там само, арк. 5 .

523. Там само, арк. 12 .

524 Там само, арк. 12 .

525 Там само, арк. 12 .

526. Там само, арк. 12 .

527 Там само, арк. 18 .

528 Там само, арк. 41.

529. Матеріали про стан та учбову роботу Київського педагогічного інституту професійної освіти за 1931/1933 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп. 10, спр.1528, арк. 35.

530. Там само, арк. 215.

531. Там само, арк. 215.

532. Там само, арк. 215.

533. Там само, арк. 215.

534. Там само, арк. 215.

535. Матеріали про стан і учбову роботу Київського польського інституту соціального виховання. 1931/1932 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1529, арк.14.

536. Там само, арк. 38.

537. Матеріали про учбово-виховну роботу Одеського інституту соціального виховання 1931/1932 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1533, арк.27.

538. Там само, арк. 2

539. Матеріали про стан та учбову роботу Харківського ІНО. 1931/1932 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1536,

- 14 арк.28.

540. Там само, арк.30.

541. Там само, арк.31.

542. Постанова Раднаркому УРСР від 19.06.1933 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.36, арк.43.

543. Там само, арк.43.

544. П'ятирічний план розвитку Одеського інституту соціального виховання на II п'ятирічку. 1933/1937 рр. ЦДАВО України, ф.166, оп.11, спр.106, арк.17.

545. Там само, арк.3.

546. Звіти інститутів соцвиховання України про роботу за 1932/1933 учбовий рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.11, спр.148 арк.1-261.

' Там само, арк.119

547 Там само, арк.92.

. Там само, арк.157

548 Там само, арк.126

. Там само, арк.5

552. Там само, арк.3.

553. Там само, арк.4.

554. Там само, арк.18.

555. Звіти педагогічних педінститутів та інститутів соцвиховання про реорганізацію педагогічної роботи. ЦДАВО України, ф.166, оп.11, спр.323, арк.90.

556. Матеріали для доповіді наркома освіти УРСР про кадри педагогічної школи. ЦДАВО України, ф.166, оп.11, спр.49, арк.6.

557. Машинописний рукопис підручника А.Г.Гуковського, О.В.Трахтенберга "Історія епохи феодалізму для VI-VII класів середньої школи" ЦДАВО України, ф.166, оп.11, спр.231, арк. 1-380.

558. Машинописний рукопис підручника Я.Чепіги "Суспільствознавство". ЦДАВО України, ф.166, оп.11, спр.283, арк.1-198.

559. Постанова наркома освіти УРСР. 1933 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.11, спр.322, арк.26-28.

560. Листування НКО УРСР з обласними відділами народної освіти і педагогічними вузами України. 1933 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.11, спр.327, арк.99-100.

561. Доповідна записка про роботу історичних факультетів державних університетів УРСР. ЦДАВО України, ф.166, оп.11, спр.352, арк.206.

562. Там само, арк.281.

563. Там само, арк.201.

564 Там само, арк.165.

565. Там само, арк.118.

566. Там само, арк.35-38.

567 Там само, арк.35.

568 Там само, арк.36.

569. Там само, арк.37.

570 Там само, арк.38.

571. Постанова Ради Народних Комісарів і ЦККП(б)У N 1490 від 13.09.1945 року "Про поліпшення роботи учительських інститутів" ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.54, арк.196.

572. Там само, арк.198-199.

573. Там само, арк.199.

574. Заведений звіт педагогічних вузів на початок 1945-1946 навчального року. Ф.79-К. ЦДАВО України, ф.166, оп.15., спр. 65, арк.45-61.

575. Навчальні плани педагогічних вузів на 1945/1946 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.84, арк.12.

576. Там само, арк.1.

577. Там само, арк.1.

578. Зведений річний звіт про роботу педагогічних вузів за 1944/1945 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.89, арк.1.

579. Там само, арк.3.

580. Там само, арк.11-17.

581. Там само, арк.7.

582. Там само, арк.70.

583. Учбові плани вузів на 1944 рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.30, арк.3.

584. Там само, арк.3.

585. Там само, арк.27.

586. Доповідна записка про стан Київського державного Університету ім. Т.Г.Шеченка та Київського педагогічного інституту ім.О.М.Горького за 1944 рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.33, арк.11-4.

587. Там само, арк.3.

588. Доповідна записка про роботу Харківського педагогічного інституту за 1944 рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.37, арк.5.

589. Навчальний план Київського педагогічного інституту за 1944-1945 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.91, арк.4.

590. Річний звіт про роботу Миколаївського педагогічного інституту за 1944/1945 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.94, арк.12.

591. Там само, арк.15.

592. Річний звіт про роботу Ніжинського педагогічного інституту за 1944/1945 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.95, арк.3.

593. Річний звіт про роботу Сталінського педагогічного інституту за 1944/1945 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.96, арк.5-6.

594. Там само, арк.15.

595. Навчальний план педагогічних вузів УРСР на 1946 рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.170, арк.5. 596. Там само, арк.5.

597. Там само, арк.8.

598. Там само, арк.8.

599. Звіти екзаменаційних комісій педагогічних вузів за 1946-1947 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.177, арк.104.

600. Там само, арк.195.

601. Там само, арк.196.

602. Там само, арк.200.

603. Там само, арк.201.

604. Там само, арк.209.

605. Там само, арк.228.
606. Там само, арк.229.
607. Там само, арк.324.
608. Там само, арк.430.
609. Там само, арк.433.
610. Зведений звіт вищих учбових закладів на початок 1947-1948 н.р. ф.79-к. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.259, арк.1.
611. Там само, арк. 2.
612. Там само, арк. 3.
613. Там само, арк. 4.
614. Навчальні плани для педагогічних інститутів на 1947 рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.302, арк.129.
615. Річний звіт Київського педагогічного інституту за 1946-1947 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 307, арк.1.
616. Там само, арк.19.
617. Там само, арк.20.
618. Там само, арк.27.
619. Там само, арк.41.
620. Річний звіт Кам'янець-Подільського інституту за 1946/1947 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.313, арк.30.
621. Там само, арк. 41.
622. Зведений річний звіт про роботу педагогічних вузів за 1947-1948 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 441, арк.21.
623. Там само, арк. 47.

624. Річний звіт про роботу Вінницького педагогічного і учительського інститутів за 1947/1948 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.442, арк.12.

625. Там само, арк. 10.

626. Там само, арк. 17.

627. Там само, арк. 41.

628. Річний звіт про роботу Ворошиловградського педагогічного інституту за 1947-1948 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.443, арк.15.

629. Там само, арк. 19.

630. Там само, арк. 20.

631. Там само, арк. 27.

632. Річний звіт про роботу Ніжинського інституту за 1947-1948 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.451, арк.2.

633. Там само, арк. 11-12.

634. Там само, арк. 37.

635. Там само, арк. 38.

636. Там само, арк. 39.

637. Там само, арк. 40.

638. Там само, арк. 41.

639. Там само, арк. 86.

640. Річний звіт про роботу Полтавського педагогічного інституту за 1947-1948н.р. ЦДАВО України, ф7166, оп.15, спр.453, арк.9.

641. Річний звіт про роботу Харківського педагогічного інституту за 1947-1948н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 456, арк.2.

642. Там само, арк. 39.

643. Там само, арк. 40.

644. Там само, арк. 68.

645. Річний звіт про роботу Херсонського педагогічного інституту за 1947-1948 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.457, арк.18.

646. Там само, арк. 52.

647. Річний звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1948-1949 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 627, арк.10.

648. Там само, арк. 43.

649. Там само, арк. 58.

650. Річний звіт про роботу Львівського педагогічного інституту за 1948/1949 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.630, арк.16.

651. Річний звіт про роботу Сумського педагогічного інституту за 1948-1949н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.632, арк.10.

652. Там само, арк. 11.

653. Там само, арк. 58.

654. Річний звіт про роботу Дрогобичського учительського інституту за 1948/1949 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 634, арк.7.

655. Річний звіт про роботу Київського учительського інституту за 1948/1949 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.636, арк.29.

656. Там само, арк. 33-34.

657. Річний звіт про роботу Одеського учительського інституту за 1948-1949 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 639, арк. 41.

658. Паспорт Ворошиловградського педагогічного інституту за 1949 рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.644, арк.3.

659. Там само, арк. 16.

660. Паспорт Ніжинського педінституту за 1949р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 653, арк.9.

661. Там само, арк. 11.

662. Паспорт Полтавського педінституту за 1949 рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.656, арк.1.

663. Там само, арк. 12.

664. Там само, арк. 11.

665. Там само, арк. 12.

666. Там само, арк. 14.

667. Паспорт Станіславського педінституту за 1949 рік ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 657, арк.10.

668. Там само, арк. 13.

669. Річний звіт про роботу педагогічних вузів УРСР за 1950-1951 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.957, арк. 27 .

670. Там само, арк. 13.

671. Там само, арк. 23.

672. Там само, арк. 77.

673. Річний звіт про роботу Ворошиловградського педагогічного інституту за 1950-1951 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 959, арк.21.

674. Там само, арк. 40.

675. Там само, арк. 58.

676. Річний звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1950-1951 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 963, арк.25.

677. Там само, арк. 16.
678. Там само, арк. 17.
679. Там само, арк. 17.
680. Річний звіт про роботу Полтавського педагогічного інституту за 1950-1951 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.969, арк.38.
681. Там само, арк. 38.
682. Навчальні плани педагогічних вузів на 1952 рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 1121, арк.1.
683. Там само, арк. 3.
684. Там само, арк. 11.
685. Річний звіт про роботу Вінницького педагогічного інституту за 1951-1952 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.131.
686. Там само, арк. 33.
687. Там само, арк. 33.
688. Там само, арк. 149.
689. Зведений звіт про роботу педагогічних інститутів за 1951/1952 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.1126, арк.6.
690. Там само, арк. 42.
691. Там само, арк. 46. 692. Там само, арк. 56.
693. Звіти екзаменаційних комісій педагогічних вузів за 1952 році. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.1125, арк.101.
694. Річний звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1951/1952 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.1131, арк.2.
695. Там само, арк. 3-4

696. Річний звіт про роботу Ніжинського педагогічного інституту за 1951/1952 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.1137, арк.18.

697. Річний звіт про роботу Київського педагогічного інституту за 1951/1952 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.1133, арк.29.

698. Там само, арк. 30.

699. Там само, арк. 43.

700. Там само, арк. 44.

701. Там само, арк. 45.

702. Річний звіт про роботу Луцького педагогічного інституту за 1951/1952 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.1135, арк.26.

703. Там само, арк. 29.

704. Там само, арк. 40.

705. Річний звіт про роботу Харківського педагогічного інституту за 1951/1952 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.1141, арк.70.

706. Річний звіт про роботу Полтавського педагогічного інституту за 1951/1952 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.1138, арк.9.

707. Листування з Радою Міністрів УРСР з питань роботи педагогічних вузів. 1953 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.1288, арк.6-7.

708. Там само, арк. 110-114.

709. Навчальні плани педагогічних інститутів. 1957 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.2083, арк.9.

710. Директивні вказівки з питань методичної роботи 1953 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 1289, арк.2.

711. Там само, арк. 4-5.

712. Там само, арк. 16.

713. Там само, арк. 20.

714. План прийому студентів та випуску спеціалістів по ВУЗам Міністерства освіти УРСР на 1953 рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 1290, арк.1-8.

715. Там само, арк.10.

716. Там само, арк.12

717. Річний звіт про роботу Полтавського педагогічного інституту за 1952/1953 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.1305, арк.18.

718. Там само, арк. 20.

719. Річний звіт про роботу Сумського педагогічного інституту за 1952/1953 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.1306, арк.47.

720. Там само, арк. 48.

721. Річний звіт про роботу Ніжинського педагогічного інституту за 1952/1953 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.1303, арк.5.

722. Річний звіт про роботу Київського педагогічного інституту за 1953/1954 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.1492, арк.47.

723. Доповідні записки до ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР з питань роботи педагогічних вузів 1955 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 1654, арк.3.

724. Там само, арк. 3-4.

725. Директивні вказівки з питань методичної роботи в педвузах. 1955 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 1656, арк.19.

726. Накази Міністерства вищої освіти СРСР 1955 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.1655, арк.10.

727. Там само, арк.7.

728. Там само, арк.4.

729. Накази Міністра вищої освіти СРСР з питань роботи педагогічних вузів. 1956 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.1853, арк.34.

730. Там само, арк. 3-4

731. Навчальні плани педагогічних інститутів на 1956р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.1857, арк.75.

732. Доповідні записки до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України з питань роботи педагогічних вузів 1958 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.2295, арк.37.

733. Тамсамо, арк. 47.

734. Тамсамо, арк. 48.

735. Тамсамо, арк. 54.

736. Навчальні плани педагогічних інститутів. 1959 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.2523, ар.12.

737. Там само, арк. 14.

738. Програми педагогічних інститутів 1959 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.2524, арк. 150-160.

739. Доповідна записка управління МО УРСР до ЦК КП України з питань роботи педагогічних інститутів. 1961 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.3084, арк.73-83.

740. Доповідна записка управління МО УРСР до Ради Міністрів УРСР з питань роботи педагогічних вузів, 1960 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.2755, арк.67.

741. Там само, арк. 69.

742. Наказ Міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР від 03.01.1960 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.2754, арк.7-8

743. Методичні вказівки до курсу "Історія середніх віків", 1960 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.2756, арк.27.

744. Там само, арк.29-33.

745. Наказ міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР від 16.10.1962 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.3364, арк.96.

746. Наказ міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР від 04.05.1963 р, N 148. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.3759, арк.109.

747. Доповідна записка управління МО УРСР до Ради Міністрів УРСР. 1962 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.3365, арк.42.

748. Рішення колегії Міністерства освіти УРСР N 350/8 від 23.06.1962р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.3366, арк.75-78.

749. Там само, арк.75.

750. Там само, арк.76.

751. Річний звіт МО УРСР про роботу педагогічних інститутів УРСР за 1961-1962 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.3374, арк. 32.

752. Там само, арк. 36.

753. Наказ міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР від 27.06.1963 р. N 214. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.3759, арк.173.

754. Навчальні плани педагогічних інститутів на 1963 рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.3761, арк. 26.

755. Річний звіт МО УРСР про роботу педагогічних інститутів УРСР за 1962-1963 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.3770, арк.42.

756. Навчальні плани педагогічних інститутів на 1964 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.4162, арк.2.

757. Там само, арк. 3.

758. Директивні вказівки управління МО УРСР з питань методичної роботи в педагогічних вузах республіки. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.4630, арк.129.

759. Там само, арк. 130.

760. Там само, арк. 62-86.

761. Там само, арк. 69-75.

762. Там само, арк. 75-76.

763. Річний звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1964-65 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.4650, арк.12.

764. Річний звіт про роботу Полтавського педагогічного інституту за 1964-65 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.4661, арк.28.

765. Річний звіт про роботу Луцького педагогічного інституту за 1964-65 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.4655, арк.14.

766. Постанова колегії МО УРСР від 19.03.1966 року "Про стан і заходи до поліпшення викладання педагогіки і психології в педагогічних інститутах республіки. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 5550, арк.93.

767. Річний звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1966-67 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.5578, арк.10.

768. Там само, арк. 55.

769. Річний звіт про роботу Луцького педагогічного інституту за 1965-1966 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.5092, арк.9.

770. Там само, арк. 14.

771. Там само, арк. 65.

772. Річний звіт про роботу Полтавського педагогічного інституту за 1965-66 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 5096, арк.32.

773. Там само, арк. 34.

774. Там само, арк. 78.

775. Звіт про роботу Полтавського педагогічного інституту за 1966-67 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.5588, арк.127.

776. Річний звіт про роботу педагогічних інститутів УРСР за 1967-68 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.6461, арк.25.

777. Там само, арк. 27.

778. Звіт про роботу Полтавського педагогічного інституту за 1967-68 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 6485, арк.105.

779. Там само, арк. 109.

780. Звіт про роботу Івано-Франковського педагогічного інституту за 1967-68 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.6470, арк.18.

781. Річний звіт про роботу педагогічних інститутів УРСР за 1968-69 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.6965, арк.18.

782. Про запровадження курсу "Школознавство" в педагогічних інститутах УРСР" 1969 рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.6962, арк.7-8.

783. Звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1968-69 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.6962, арк.18.

784. Звіт про роботу Івано-Франковського педагогічного інституту за 1968-69 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.6974, арк.14.

785. Звіт про роботу Полтавського педагогічного інституту за 1968-69 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 6989, арк.28.

786. Звіт про роботу Івано-Франковського педагогічного інституту за 1969-70 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.7450, арк.35.

787. Звіт про роботу Ворошиловградського педагогічного інституту за 1969-1970 н.р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 7440, арк.15.

788. Там само, арк. 16.

789. Звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1969-70 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.7452, арк.45.

790. Звіт про роботу Луцького педагогічного інституту за 1969-70 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.7456, арк.11.

791. Довідки, інформації та листування з Міністерством освіти СРСР з питань організації навчально-виховної роботи у педагогічних вузах республіки. 1972 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 8333, арк.69.

792. Річний звіт про роботу Луцького педагогічного інституту за 1971-72 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.8350, арк.28-29.

793. Річний звіт про роботу Полтавського педагогічного інституту за 1971-72 навчальний рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 8355, арк.34.

794. Про підготовку вчителів історії та суспільствознавства в педагогічних вузах України. Рішення колегії Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР від 4 жовтня 1971 р. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.8591, арк.13.

795. Довідка про наслідки перевірки Івано-Франківського педагогічного інституту за 1972 рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.8395, арк.38-40.

796. Там само, арк. 36-37.

797. Довідка про наслідки перевірки Ворошиловградського педагогічного інституту за 1972 рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 8394, арк. 1-4.

798. Там само, арк. 109-113.

799. Там само, арк. 112.

800. Інформація Міністерства освіти УРСР до Міністерства освіти СРСР про роботу педагогічних інститутів республіки. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.8591, арк.75.

801. Там само, арк. 77-90.

802. Інформація педагогічних інститутів про проведену роботу по реалізації вказівок державної інспекції вузів по підвищенню ідейно-виховного процесу за 1974 рік. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 8700, арк.38.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНИ
(далі -ЦДАГО України)

803. Протоколи засіданий Центрального бюро комуністического студенчества при организационно-инструкторском отделе ЦК КП(б)У. 02.09.-26.12.1922 г. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.1076, арк.7.

804 Там само, арк.9.

805 Там само, арк.31.

806. Там само, арк.48.

807 Там само, арк.49.

808 Там само, арк.83.

809. Там само, арк.106.

810. Там само, арк.118.

811. Там само, арк.141.

812. Циркулярное письмо ЦК КП(б)У Губкомам КП(б)У N 419 от 24.09.1922 г. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.1075, арк.1.

813. Там само, арк.87.

814. Там само, арк.172-175.

815. Циркулярное письмо ЦК КП(б)У об агитационно массовой , пропагандистской работе N 558. 1922г. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр. 1448, арк.224.

816. Положение о высших учебных заведениях, подготовительных курсах для поступления в ВУЗы, инструкция политкомиссарам институтов. 1922 г. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.1513, арк.1-6.

817. Там само, арк.16.

818. Там само, арк.30.

819. Там само, арк.30.

820. Там само, арк.46-60.

821. Там само, арк.63-64.

822. Там само, арк.68-69.

823. Там само, арк.72-73.

824. Докладная записка Я.Ряппо секретарю ЦК КП(б)У т.Лебедю от 28.11.1923 г. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.1778, арк.79-81.

825. Протоколы заседаний президиума, коллегии Главного комитета профессионально-технического и специально-научного образования (Укрглавпрофобра). ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр. 1778, арк.6.

826. Переписка с Наркомпросом УССР, СНК УССР, ВУЦИК, ВУСПС, ЦКЛКСМУ о ликвидации неграмотности, постановке учебно-педагогической работы в учебных заведениях. 02.01.-29.07.1925 г. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2009, арк.126-140.

827. Отчет Народного комиссариата просвещения УССР в ЦК КП(б)У о деятельности за 1924-26 гг. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2265, арк.28.

828. Объяснительная записка Народного комиссариата просвещения УССР к пятилетнему плану подготовки научных сотрудников и преподавателей высших учебных заведений Украины на 1926-30гг. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2266, арк.2.

829. Переписка с Наркомпросом УССР. 05.08.1825-08.01.1026 гг. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2010, арк.72.
830. Там само, арк. 73.

831. Выписки из протоколов заседаний Оргбюро ЦК. Доклад ЦК о положении сельских учителей и работе среди них. 1928 г. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2706, арк.3-20.

832. Докладная записка Всеукраинской Академии наук ЦК КП(б)У о всесоюзной конференции историков-марксистов. 06.01.-11.01.1929 г. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2924, арк.1-3.

833. Там само, арк. 5-6.

834; Докладная записка Наркомпроса УССР в ЦК КП(б)У о материальном обеспечении учителей. 23.05.1932 г. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр. 5294, арк.11.

835. Докладная записка Наркомпроса УССР в ЦК КП(б)У о реорганизации системы педагогического образования. 1936 г. ЦДАГО України, ф.1, оп..20, спр. 6859, арк. 1-23.

836. Отчет Народного Комиссариата Просвещения УССР о работе в 1942 г. 16.08.1942 г. ЦДАГО України, ф.1, оп.73, спр.1, арк.19.

837. Там само, арк.19.

838. Там само, арк.21.

839. Там само, арк.23.

840. Там само, арк.25.

841. Там само, арк.26.

842. Информация зав. Отделом ЦК КП(б)У на имя секретаря ЦК КП(б)У об итогах учебной работы педагогических учительских институтов и педучилищ УССР за 1943/44 учебный год. ЦДАГО України, ф.1, оп.73, спр.5, арк.2.

843. Там само, арк.3.

844 Там само, арк.5-6.

845. Там само, арк.13.

846. Там само, арк.24.

847 Там само, арк.70-77.

848 Там само, арк.77-81.

849. Там само, арк.82.

850. Там само, арк.83.

851. Там само, арк.84.

852 Докладная записка отдела школ ЦК КП(б)У в ЦК КП(б)У о работе университетов педагогических и учительских

институтов и педучилищ УССР в 1945/46 учебном году. ЦДАГО України, ф.1, оп.73, спр.247, арк.6.

853. Отчет отдела школ ЦК КП(б)У о работе педагогических и учительских институтов УССР за 1945/46 учебный год. ЦДАГО України, ф.1, оп.73, спр.249, арк.22.

854. Там само, арк.29.

855. Справка о состоянии преподавания истории СССР в школах Украины. 1947 г. ЦДАГО України, ф.1, оп.73, спр.398, арк.1-19.

856. Там само, арк.3.

857. Там само, арк.14. 858. Там само, арк.15.

859. Стенограмма совещания при школьном отделе ЦК КП(б)У по вопросу подготовки кадров учителей. 08.02.1944г. ЦДАГО України, ф.1, оп.73, спр.531, арк.17.

860. Там само, арк.27.

861. Там само, арк.28.

862. Там само, арк.29.

863. Отчет о работе педагогических и учительских институтов УССР за 1945/46 учебный год. ЦДАГО України, ф.1, оп.73, спр.543, арк.27-32.

864. Докладная записка обкомов КП Украины, Министерства просвещения УССР, пединститутов о реорганизации институтов, факультетов. 2-6 августа 1955 г. ЦДАГО України, ф.1, оп.73, спр.692, арк.2.

865. Там само, арк.89.

866. Там само, арк.91

867. Докладная записка Министерства просвещения УССР о работе педагогических институтов. 1956 г. ЦДАГО України, ф.1, оп.73, спр.709, арк.63.

868. Там само, арк.98.

869. Там само, арк.99.

870. Там само, арк.117.

871. Докладная записка отдела школ ЦК КП(б)У,
Министерства просвещения УССР ЦДАГО України, ф.1, оп.73,
спр.725, арк.131.

872. Там само, арк.175.

873. Там само, арк.181.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ УКРАЇНИ (далі ЦДІА
України)

874. Циркулярні розпорядження Міністерства народної
освіти. 1918 р. ЦДІА України, ф.707, оп.311, спр.1, арк.32.

875. Там само, арк.8485.

876. Циркулярні розпорядження Міністерства народної
освіти від 27.07.1918 р. N 94 ЦДІА України, ф.707, оп.311,
спр.1, арк.52-55.

877. Там само, арк.55.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ м. КИЄВА.

878. Навчальні плани і програми Вищого інституту
народної освіти ім. М.Драгоманова за 1922-1924 навчальні
роки. Державний архів м. Києва, Ф.Р-346, оп.1, спр.35,
арк.44.

879. Там само, арк.44.

880. Там само, арк.44, 45

881. Там само, арк.44, 45

882 Там само, арк.45.

883. Там само, арк.45, 46.

884. Там само, арк.45, 46.
885. Там само, арк.11, 12.
886. Там само, арк.11.
887. Там само, арк.11.
888. Там само, арк.12.
889. Статут ВІНО м. Києва від 16 березня 1920р.
Державний архів м. Києва, Ф.Р-346, оп.1, спр.2, арк.1.
890. Там само, арк.2.
891. Навчальні плани і програми ВІНО ім. М.Драгоманова.
1920/21 навчальний рік. Державний архів м.Києва, Ф.Р-346,
оп.1, спр.7, арк.16.
892. Там само, арк.16. 893. Там само, арк.16.
894. Наказ колегії Губпрофоса про реорганізацію Вищого
інституту народної освіти ім. М.Драгоманова. 08.06.1921р.
Державний архів м.Києва, Ф.Р-346, оп.1, спр.16, арк.1.
895. Навчальні програми ВІНО ім.М.Драгоманова. 1921/22
навчальний рік. Державний архів м.Києва, Ф.Р-346, оп.1,
спр.22, арк.125.
896. Там само, арк.74.
897. Там само, арк.77.
898. Там само, арк.102.
899. Там само, арк.105.
900. Протоколи засідання відділу гуманітарних наук.
1921 р. Державний архів м.Києва, Ф.Р-346, оп.1, спр.21,
арк.12.
901. Навчальні плани і програми, розклад лекцій,
положення про предметні комісії. ВІНО 1922/23 навчальний
рік. Державний архів м.Києва, Ф.Р-346, оп.1, спр.34,
арк.12.
902. Там само, арк.12.

903. Навчальні плани і програми КІНО за 1922 р.
Державний архів м. Києва, Ф.Р-346, оп.1, спр.34, арк.1.
904. Там само, арк.2.
905. Там само, арк.2.
906. Отчет исторического факультета об учебно-методической работе за 1945-1946 учебный год. Державний архів м. Києва, Ф.Р-1490, оп.1, спр.10, арк.1.
907. Там само, арк.4.
908. Отчет об учебно-методической и воспитательной работе Киевского педиститута за 1946-1947 учебный год. Державний архів м. Києва, Ф.Р-1490, оп.1, спр.19, арк.11.
909. План учебно-методической и воспитательной работы исторического факультета на 1946-1947 учебный год. Державний архів м. Києва, Ф.Р-1490, оп.1, спр.30, арк.2.
910. Отчет об учебно-методической и воспитательной работе иститута за 1947-1948 учебный год. Державний архів м. Києва, Ф.Р-1490, оп.1, спр.59, арк.17.
911. Отчет об учебно-методической и воспитательной работе иститута за 1948-1949 учебный год. Державний архів м. Києва, Ф.Р-1490, оп.1, спр.100, арк.33.
912. Отчет об учебно-методической и воспитательной работе исторического факультета за 1949-1950 учебный год. Державний архів м. Києва, Ф.Р-1490, оп.1, спр.175, арк.1.
913. Там само, арк.3.
914. Там само, арк.6.
915. Там само, арк.10.
916. Годовой отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1947-48 учебный год. Державний архів м. Києва, Ф.Р-346, оп.2, спр.166, арк.22.
917. Там само, арк. 25.

918. План учебно-методической и воспитательной работы исторического факультета на II полугодие 1947-1948 учебного года. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.2, спр.166, арк.1-3.

919. Годовой отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1947/1948 учебный год. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.2, спр.166, арк.79.

920. Там само, арк.80.

921. Там само, арк.85.

922. Там само, арк.90.

923. Переписка с Советом Министров УССР об улучшении учебно-методической работы в Киевском педагогическом институте. 1951г. Державний архів м. Киева, Ф.Р-346, оп.2, спр.569, арк.9.

924. Там само, арк.12.

925. Годовой отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1947/1948 учебный год. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.2, спр.166, арк.132.

926. Отчет об учебно-методической и воспитательной работе исторического факультета за 1951/1952 учебный год. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.2, спр. 603, арк.2.

927. Отчет об учебно-методической и научно-исследовательской работе кафедры методики истории за 1951/52 учебный год. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.2, спр.647, арк.1-10.

928. Там само, арк.3.

929. Там само, арк.8.

930. План и отчет об учебно-методической и воспитательной работе исторического факультета за 1952-1953

учебный год. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.2, спр. 738, арк.6.

931. Там само, арк.8.

932 Там само, арк.13.

933 Там само, арк.14.

934 Там само, арк.21-22.

935 Там само, арк.26.

936. Докладная записка директора института Министру просвещения УССР об улучшении подготовки педагогических кадров. 28.11.1953 г. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.2, спр.834, арк.4-5.

937. План и отчет об учебно-методической и воспитательной работе исторического факультета за 1954/1955 учебный год. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.2, спр.1070, арк.9.

938. Там само, арк.12.

939. Отчет об учебно-методической и воспитательной работе исторического факультета за 1955/1956 учебный год. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.2, спр.1239, арк.9.

940. План работы Совета исторического факультета на 1970-71 учебный год. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.4, спр.95, арк.1-2.

941. План работы Совета исторического факультета на 1971-72 учебный год. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.4, спр.117, арк.1-2.

942. План работы Совета исторического факультета на 1972-73 учебный год. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.4, спр.140, арк.1.

943. Отчет об учебно-методической и воспитательной работе исторического факультета за 1973-74 учебный год. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.4, спр.180, арк.7.

944. План и отчет об учебно-методической и воспитательной работе исторического факультета за 1974-75 учебный год. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.10, спр.1, арк.17.

945. Там само, арк.5.

946. Там само, арк.8.

947. Там само, арк.22.

948. План и отчет об учебно-методической и политико-воспитательной работе исторического факультета за 1975-76 учебный год. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.10, спр.127, арк.17.

949. План и отчет кафедры ТМПКР об учебно-методической и воспитательной работе исторического факультета за 1975-76 учебный год. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.10, спр.137, арк.14-15.

950. План и отчет об учебно-методической и политико-воспитательной работе исторического факультета за 1977-78 учебный год. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.10, спр.459, арк.5.

951. Отчет об учебно-методической и политико-воспитательной работе исторического факультета за 1978-79 учебный год. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.10, спр.616, арк.2.

952. План и отчет об учебно-методической и политико-воспитательной работе исторического факультета за 1980-81 учебный год. Державний архів м.Киева, Ф.Р-346, оп.10, спр.945, арк.26.

953. План и отчет об учебно-методической и политико-воспитательной работе исторического факультета за 1981-82 учебный год. Державний архів м. Києва, Ф.Р-346, оп.10, спр.1144, арк.18.

954. Там само, арк. 19-20.

955. План и отчет об учебно-методической и политико-воспитательной работе исторического факультета за 1983-84 учебный год. Державний архів м.Києва, Ф.Р-346, оп.10, спр.1546, арк.5.